

BOSSCHE BIJDRAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
A. FRENKEN EN DR TH. GOOSSENS**

DEEL X
1929—1930

BOSSCHE BIJDRAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
A. FRENKEN EN D^R TH. GOOSSENS**

**DEEL X
1929—1930**

INHOUD.

Kroniek van het Bisdom 's Bosch, door J. v. B.	blz. 1
Inquisitie van Franciscus Sonnius te Dordrecht 1555, medegedeeld door J. L. van Dalen	blz. 13
Oirschotsche Kappittelheeren gegijzeld, door Alph. G. J. Mosmans	blz. 61
De Stichtingsbrief der St Jacobskapel te 's-Hertogen- bosch, door Jan Mosmans	blz. 66
De Kerkelijke Tienden van Helmond, door A. M. Frenken, pr.	blz. 74
Schenkingen van geconfisqueerde huizen, in 1570 gedaan door Koning Philips II van Spanje aan het Bisdom en de vier Pastoors van 's Bosch door Jhr. Mr. A. F. O. van Sasse van Ysselt.	blz. 107
De Naasting der Groote Kerk te Oss, door J. Cunen	blz. 113
De kwestie over de R. K. Pastorie te Oss in 1800, door J. Cunen	blz. 129
Fundatie van het Jezuïeten-College te 's-Hertogen- bosch (1610), door F. van Hoeck, S. J.	blz. 139
Het Broederschap van het Hoogheilig Sacrament des Altaars in de parochiekerk van St. Petrus Banden te 's-Hertogenbosch, door L. van der Steen, Secretaris-rentmeester	blz. 170
Pastoor Petrus Jansen te Haaren † 1572, mede- gedeeld door Dr Th. Goossens	blz. 199

Het Ontstaan der eerste Parochiekerk van Helmond, door A. M. Frenken, pr.	blz. 201
Klokken en Klokkenspel in den St. Lambertustoren te Helmond, door A. M. Frenken, pr.	blz. 202
De Naasting der St. Lambertuskerk te Helmond in 1799, door Jac. J. M. Heeren	blz. 238
Het collatorschap van het Beneficium van het Altaar der Apostelen onder het Kruis te Oss, door J. Cunen	blz. 245
Naasting van Kerk en Pastorie te Drunen (1807-1819) door P. Th. Goossens, pastoor	blz. 250
Leestafel, door Dr Th. G.	blz. 313
Registers, door H. Ebeling	blz. 317

BOSSCHE BIJDRAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSSEN
A. FRENKEN EN DR TH. GOOSSENS**

**DEEL X.
AFLEVERING 1.**

ST MICHIELS-GESTEL — OCTOBER — 1929.

INHOUD:

Kroniek van het Bisdom 's Bosch, door J. v. B.	blz. 1
Inquisitie van Franciscus Sonnius te Dordrecht 1555, mededeeld door J. L. van Dalen	blz. 13
Oirschotsche Kapittelheeren gegijzeld, door Alph. G. J. Mosmans	blz. 61
De Stichtingsbrief der St Jacobskapel te 's-Hertogen- bosch, door Jan Mosmans	blz. 66
De Kerkelijke Tienden van Helmond, door A. M. Frenken, pr.	blz. 74
Schenkingen van geconfisqueerde huizen, in 1570 gedaan door Koning Philips II van Spanje aan het Bisdom en de vier Pastoors van 's Bosch, door Jhr. Mr. A. F. O. van Sasse van Ysselst.	blz. 107

VOORWAARDEN:

De „Bossche Bijdragen” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f 5.—.

Telkens bij het verschijnen van een derde aflevering zal over het bedrag van drie afleveringen worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 95, en bij den Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift te adres-
seeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS,
Tilburg, Postchèque en Giro 50174.

Kroniek van het Bisdóm 's Bosch.

1927. 1)

I.

DEKENATEN	Parochiegestelijken	Andere dienstd. geestel. door den Bisschop aangesteld.	Rustende priesters	Zielen	Communicanten te rekenen		Doopsels	Illegitimi	HH Communien		Non paschantes	Gesloten Huwelijken	Vormelingen in 1928	Bekeerlingen 2)	Sterfgevallen		
					vanaf 7—11 jaar	vanaf 11 jaar en ouder			in de parochiekerken	in de kloosterkerken en kapellen					parvuli	adulti	
's Bosch	22	14	2	35.003	3066	23.985	1120	32	757.000	639.650	1080	253	950	16	93	233	
Asten	21	—	3	19.536	1969	13.610	676	1	543.000	44.680	6	114	2040	3	94	183	
Bladel	24	3	3	17.582	1541	11.977	648	1	700.050	125.890	2	110	—	—	59	134	
Boxmeer	19	—	—	15.098	1380	10.330	474	2	472.195	95.401	6	107	—	—	41	132	
Boxtel	29	20	6	33.338	3770	21.739	924	6	811.480	244.607	210	222	—	—	90	299	
Cuijk	23	1	1	17.571	1765	12.245	535	8	437.720	204.580	19	103	—	—	67	173	
Druten	26	2	—	20.186	1692	14.159	579	3	456.850	57.100	13	155	—	—	103	199.	
Eindhoven	38	4	1	56.417	5287	36.174	1794	22	966.400	239.000	2203	396	—	—	17	191	
Geertruidenberg .	37	1	2	38.042	3985	26.152	1343	18	896.940	229.235	75	289	—	—	7	161	
Geldrop	14	4	—	14.049	1612	9.309	527	1	315.265	48.682	13	82	—	—	1	82	
Helmond	33	2	1	40.529	4425	25.509	1275	12	941.024	227.340	119	260	4040	15	224	283	
Heusden	20	—	5	15.669	1403	10.362	410	6	384.788	24.500	34	120	stad	2	46	167	
Nijmegen	67	13	11	77.671	7913	53.707	2210	68	2.027.375	728.747	2682	563	2374	29	210	614	
St. Oedenrode . .	18	31	2	19.918	2225	13.229	691	1	593.700	289.680	5	128	—	—	80	192	
Oirschot	16	4	—	15.584	1426	11.310	473	2	443.600	225.180	1	97	—	—	1	58	
Oss	33	5	4	31.305	3787	20.881	1054	4	644.672	115.188	40	274	2992	3	163	300	
Ravenstein	21	4	2	11.451	1174	8.022	348	1	360.186	86.054	—	65	—	—	69	129	
Tilburg	52	16	3	72.196	5759	49.275	1929	17	2.026.900	700.160	767	492	—	—	17	146	
Valkenswaard . .	17	1	—	14.743	2073	9.780	431	—	376.390	28.701	24	101	—	—	1	42	
Veghel	33	7	3	34.097	3106	22.586	1076	15	850.670	582.285	10	195	2931	1	159	277	
Zalt-Bommel . . .	11	1	1	7.908	685	5.538	202	3	191.550	28.850	28	53	—	—	27	79	
Bissch. Kweeksch.													58				
Totaal	1927	574	133	50	607.893	60.046	409.879	18.779	223	15.192.755	4.965.510	7337	4080	15.385	123	2205	4948
Totaal	1926	564	110	54	601.255	60.314	405.921	19.000	221	14.829.801	5.135.663	6726	3855	—	122 3)	2291	4712

1) Deze cijfers zijn gebaseerd op de verslagen der visitaties door de Hooeerw. H.H. Dekens gehouden in 1928, zij betreffen dus het jaar 1927.

2) Betreft het jaar 1928. — 3) Betreft het jaar 1927.

II.

31 December 1928 telde het Bisdom 's-Hertogenbosch 310 parochies en 9 Rectoraten met eigen grondgebied.

III.

KERKWIJDINGEN.

Door Z. D. H. Mgr. A. F. Diepen, Bisschop van 's-Hertogenbosch, werden geconsacreerd in 1928:

1. 21 Mei parochiekerk „H. Catharina” te Sterksel.
2. 4 Juni „ „H. Joannes van Oisterwijk” te Oisterwijk.
3. 9 Juli parochiekerk „O. L. Vrouw ten Hemel-Opneming en H. Antonius” te Helmond.
4. 16 Juli kapel ter eere van het H. Hart van Jezus, klooster der Zusters te Moerdijk (Moederhuis).
5. 23 Juli parochiekerk „H. Hart van Jezus” te Groesbeek.
6. 3 October „ „H. Theresia van het Kind Jezus” te Eindhoven-Strijp (Heuvel).
7. 13 November parochiekerk „H. Antonius van Padua en H. Barbara” te 's Bosch (Graafsche weg).
 24 Januari Consecratie van het Hoofdaltaar in de parochiekerk, Groenestraat te Nijmegen.
 11 Juni idem te Heesch bij Oss.
 6 Augustus idem te Rosmalen.
 30 Maart Plechtige inzegening van de kapel der Dochters v. h. H. Hart v. Jezus te Beek-Ubbergen.

IV.

In 1928 werden opgericht met ingang van:

- 23 Januari parochie „O. L. Vrouw van den Rozenkrans” te Schijndel (Boschweg).
- 15 Augustus parochie „H. Theresia” te Tilburg (Veldhoven).
- 12 November parochie „H. Joannes Maria Baptist Vianney” te Eindhoven-Woensel (Barrier).

30 September Rectorale Hulpkerk v. d. H. Gerardus te Nijmegen „Nebo“.

V.

In 1928 ontvingen verlof tot vestiging:

20 Februari te Nijmegen (H. Theresia) Zusters van Schijndel.
 20 „ „ Oisterwijk (H. Joannes) Zusters van Oirschot.
 20 „ „ 's-Bosch (H. Antonius en H. Barbara) Zusters van het Gezelschap J. M. J.

9 Juli werd door den Bisschop van 's-Hertogenbosch toestemming verleend aan den Hoogeerw. Pater Provinciaal der Augustijnen, om het klooster „Mariënhage“ en het Gymnasium Augustinianum te Eindhoven, tot dusverre vereenigd, te splitsen in twee op zichzelf staande kloosterinrichtingen.

10 October te Nijmegen Lazaristen (Studiehuis voor Priesterstudenten aan de R. K. Universiteit).

3 November te Wychen (Rectoraat Alverna) Zusters Franciscanessen van Bennebroek.

Verder ontvingen de Paters van den H. Geest te Gemert op 14 Februari 1928 verlof van Z. D. Hoogw. Mgr A. F. Diepen het „Kasteel“ te Gemert van de Jezuïeten te koopen en werd definitief toegestaan aan de Belgisch-Nederlandsche Provincie der Paters van den H. Geest in dat gebouw een Noviciaat en een Huis voor de Hoogere Studies der Congregatie te vestigen.

In 1928 werden opgeheven:

5 Maart Klooster der „Oblates de l'Assomption“ te Boxel (Stapelen).

VI.

PRIESTERWIJDINGEN.

2 Juni 1928 diende Z. D. H. Mgr. A. F. Diepen in de Kathedraal van St. Jan te 's-Hertogenbosch het H. Priester-

schap toe aan de navolgende Eerw. Heeren Diakens van het Seminarie te Haaren :

Namen	Geboorteplaats	Geboortedatum
Henricus Joannes Gijsbertus Wilhelmus van den Boogaard	Vierlingsbeek	20 Mei 1901
Joannes Karel Herman Burgers	Weurt	10 Nov. 1902
Henri Marie Hubert op de Coul	Venlo	14 Aug. 1903
Lambertus Henricus Joseph Custers	Stratum	8 Mei 1902
Joannes Martinus Diels	Dreumel	20 Aug. 1901
Carel Hendricus van Gestel	Tongelre	24 Juli 1903
Petrus Ignatius de Glas	Waspik	15 Juli 1903
Wilhelmus Joannes Antonius van Haaren	Grave	8 April 1903
Petrus Antonius van der Heijden	De Donk	13 Dec. 1903
Herman Ludovicus Maria Hoek	Helvoirt	4 Juni 1904
Jan Joseph Loeff	's Bosch	12 Juli 1903
Martinus Henricus Cornelius Pijnenborg	Drunen	18 Juni 1903
Lambertus Antonius Rovers	Tongelre	26 April 1903
Bernardus Aloysius Maria Rijken	Veldhoven	3 April 1904
Pius Johannes Henricus van de Spijker	Best	4 Aug. 1903
Johannes Jacobus Maria van Susante	Boxtel	27 Jan. 1905
Cornelius Alphonsus M ^a Josephus Swagemakers	Tilburg	30 April 1902
Antonius van der Vaart	Lage-Zwaluwe	2 Juni 1903
Adrianus Nicolaus Joannes Verhoof	Tilburg	30 Aug. 1903
Johannes Cornelius Alphonsus van der Vleuten	Best	1 Nov. 1901
Wilhelmus Cornelius van der Wiel	Oisterwijk	28 Juni 1903

Op 29 December 1928 diende Z. D. H. Mgr A. F. Diepen in zijne huiskapel te 's-Hertogenbosch de H. Priesterwijding toe aan den Eerw. Heer Franciscus Josephus Bonifatius Hansen, Diaken van het Seminarie te Haaren.

VII.

STERFGEVALLEN IN 1927.

Namen	Laatste Bediening	Overleden
J. J. J. M. Timmermans, C SS. R.	Redemptoristenklooster 's-Bosch	14 Dec., Venlo
G. M. de Grood	Pastoor „O. L. Vr. v. Lourdes” Nijmegen	23 Dec., Nij- megen

1928

Namen	Laatste Bediening	Overleden
Mgr J v Brussel	Oud-Pastoor en Deken van Raamsdonksveer	6 Jan, Raamsdonksveer
Fr J A de Beer	Pastoor „O L Vr v d Rozenkrans' Tilburg	10 Jan, Tilburg
Mag Prof A J de Langen Wendels, O Praed	Professor aan de R K Universiteit	15 Jan, Nijmegen
J Th J v Meurs	Oud-Rector te Reusel	15 Jan, Hulvarenbeek
L. v Doremalen	Pastoor van Made	13 Mrt, Made
P J, Kloppenburg	„ „ Riethoven	9 Mei, R K Gasthuis te Eindhoven
A F van Roesel	„ „ Wijbosch	19 Juni, Wijbosch
H Kocken O Praem	„ „ Hedikhuizen	8 Juli, Hedikhuizen
E J W M v Kernenade	„ „ Heesch	7 Sept, Groot-Zieken-Gasthuis, s Bosch
F B M v Pelt C SS R	Oud-Rector der Redemptoristen te 's-Bosch	28 Nov, s Bosch
R J Mattheeuwissen, O F M	Assistent Maashees	30 Nov Venraij
J M Fr Eras	Pastoor „H Hart v Jezus Boxtel	26 Dec Boxtel

BENOEMINGEN, VERPLAATSINGEN ENZ

1928.

Namen	Vorige Bediening	Nieuwe Bediening	Met ingang van
A J Schots	Kap Nijmegen (H Ant van Padua Groesb weg)	Past Nijmegen (O L Vr v Lourdes)	13 Jan
L E J v Herpt	Kap te Nuland	Kap Nijmegen (Groesb weg)	id
C A M Damen	Priester v h Seminarie	Nuland	id
P J M H Mommersteeg	Kap te Geffen	Rector Nijmegen (St Anna-Stichting)	id
J O C C Duffhaus	Priester v h Seminarie	Kap te Geffen	id
J G J van Elk	„ „	Assistent Rector te Best	id
J L J J Tervooren	Kap s Bosch (H Cath)	Past Tilburg (de Hasselt)	27 id
A J Pessers	„ id (St Jacob)	„ Schijndel (O L Vr v d Rozenk)	23 id
W J v d Hout	Past te Mill	„ te Made	30 Maart

Namen	Vorige Bediening	Nieuwe Bediening	Met ingang van
A. J. Peeters	Kap. Leeuwen (Beneden)	Past. te Mill	30 Maart
Th. J. A. v. Hout	" Tilburg (Hasselt)	Kap. Leeuwen (Beneden)	id.
R. Loverbosch	Assistent Tilburg (Hasselt)	" aldaar	id.
J. C. Verhoeven	Kap. Valkenswaard (H. Nic.)	Past. Riethoven	25 Mei
J. A. M. v. Heertum	Assistent Riethoven	Kap. Valkenswaard (H. Nic.)	id.
C. A. Krijnen	Past. Hooge-Mierde	Eervol ontslag	29 Juni
A. J. van Sambeek	Kap. Geertruidenberg	Past. Hooge-Mierde	id.
B. J. M. Schoenmakers	" 's Bosch (H. Petrus)	Kap. Geertruidenberg	id.
H. C. M. Franken	Past. Rossum	Past. Wijbosch	6 Juli
J. v. d. Ven	Kap. Kerkdriel	" Rossum	id.
D. A. J. Smits O. Praed.	Ass. Nijmegen (H. Maria) Geb.)	Eervol ontslag	2 id.
H. J. Hummelink O. Praed.		Ass. Nijmegen (H. Maria Geb.)	id.
J. G. Meijs Ord. Praem	Kap. Haarsteeg	Past. Hedikhuisen	13 id.
J. J. Wouters Ord. Praem.	Ass. Schijndel	Kap. Haarsteeg	id.
L. J. M. Jansen O. Praed.	Past. Nijmegen (H. Hart v. Jezus)	Eervol ontslag	24 id.
B. L. A. v. Noord O. Praed.	Ass. id (H. Do- minicus)	Past. Nijmegen (H. Hart v. Jezus)	id.
J. J. M. de Groen O. Praed.	Secretaris van Mgr J. Gijls- wijk	Ass. id (H. Do- minicus)	id.
W. J. L. Awerdonk S. J.	Ass. Nijmegen (H. Petrus Can.)	Eervol ontslag	19 id.
J. Teunissen Ord. Cap.		Kap. Kerkdriel	6 id.
W. P. A. M. Mutsaerts	Eerste Secretaris v. h. Bisdom	Past. Tilburg (H. Theresia)	15 Aug.
J. P. J. v. Loon	Leeraar Lycea 's Bosch	2 ^e Secretaris v. h. Bisdom	13 id.
J. A. J. Paymans	Kap. 's Bosch (H. Leonardus)	Leeraar Lycea 's Bosch	id.
A. J. E. Vissers	" Vught (H. Petrus)	Kap. 's Bosch (H. Leonardus)	id.
Th. A. Der Kinderen	" Lieshout	" Vught (H. Petrus)	id.
M. N. M. v. Hussen	" Lierop	" Lieshout	id.
J. A. Verhoeven	Ass. Someren (Eind)	" Lierop	id.
H. J. G. W. v. d. Boogaart	Priester v. h. Seminarie	Ass. Someren (Eind)	id.
J. Th. v. d. Weerden	Rector Oisterwijk (St. Cath. Berg)	Eervol ontslag	id.
F. M. C. H. Houben	" Druten Boldershof	Rector Oisterwijk (St. Cath. Berg)	id.
Th. B. M. Verhoeckx	Past. Bergeijk ('t Hof)	Eervol ontslag	id.
J. M. Goossens	" Maasbommel	Past. Bergeijk ('t Hof)	id.
J. C. v. d. Sande	" Neerloon	" Maasbommel	id.
P. J. J. Welting	Kap. Bergeijk ('t Hof)	" Neerloon	id.
P. J. H. v. d. Spijker	Priester v. h. Seminarie	Kap. Bergeijk ('t Hof)	id.
J. J. M. Sicking	Kap. Tilburg (Loven)	" 's-Bosch (H. Cath.)	id.
E. J. Rath	" Den Dungen	" Tilburg (Loven)	id.
E. B. Odemaere	" Nistelrode	" Den Dungen	id.

Namen	Vorige Bediening	Nieuwe Bediening	Met ingang van
G. J. J. Vonken	Kap. Vierlingsbeek	Kap. Nistelrode	13 Aug.
W. J. A. v. Haaren	Priester v. h. Seminarie	" Vierlingsbeek	id.
A. J. Pessers	Kap. 's-Bosch (St. Jacob)	Eervol ontslag	id.
A. J. H. Knegtel	" Oss (H. Hart)	Kap. 's-Bosch (H. Jacobus)	id.
L. H. Custers	Priester v. h. Seminarie	" Oss (H. Hart)	id.
J. J. M. v. Susante	" " " "	" 's Bosch (St. Pieter en Rect. v. h. St. Caro- lusgest.)	id.
L. M. W. Schoofs	Kap. Tilburg Trouwlaan	Kap. Helmond (O. L. Vr. en H. Ant.)	id.
G. C. A. J. Terhorst	" Raamsdonksveer	" Tilburg (Trouwlaan)	id.
A. v. d. Vaart	Priester v. h. Seminarie	" Raamsdonksveer	id.
J. Teunissen O. Cap.	Kap. Kerkdriel	Eervol ontslag	id.
P. I. de Glas	Priester v. h. Seminarie	Kap. Kerkdriel	id.
J. G. Saes O. F. M.	Kap. Ewijk	Eervol ontslag	id.
Th. A. J. Brok	" Millingen	Kap. Ewijk	id.
C. G. L. v. Swelm	Ass. Heeze	" Millingen	id.
B. A. M. Rijken	Priester v. h. Seminarie	" Eindhoven (Tongelre)	id.
J. G. J. v. Elk	Ass. Rect. te Best	" te Donk	id.
H. M. H. Op de Coul	Priester v. h. Seminarie	" Oisterwijk (H. Joannes)	id.
A. W. Mooren	Kap. Eindhoven (H. Trud.)	Eervol ontslag	id.
A. N. Verhoof	Priester v. h. Seminarie	Kap. Eindhoven (H. Trudo)	id.
G. H. L. M. v. Riel	Kap. Eindhoven (H. Petrus Woensel)	" Eindhoven (H. Theresia en Biss. Inspecteur v. h. Nijverheids-onder- wijs)	id.
W. C. v. d. Wiel	Priester v. h. Seminarie	Kap. Eindhoven (H. Petr.)	id.
Th. B. M. Verhoeckx	Em. Pastoor Bergeijk (t Hof)	Rector Veghel (Gasthuis)	24 Aug.
A. v. Nisterooy O. F. M.	Kap. Wychen	Eervol ontslag	10 Sept.
J. B. G. Verhaar O. F. M.	" Nijmegen (H. Franc.)	Kap. Wychen	id.
J. de Graaf O. F. M.	" 's Gravenhage (H. H. Ant. en Lod.)	" Nijmegen (H. Franc.)	id.
A. L. E. M. v. d. Kun O. F. M.	" Ammerzoden	Eervol ontslag	id.
R. F. M. Smitz O. F. M.	Rector Venlo	Kap. Ammerzoden	id.
J. Claesen O. E. S. A.	Ass. Eindhoven (H. Cath.)	Ass. Nijmegen (H. Thomas a Vill.)	30 id.
Dr. Th. L. J. Makaay O. E. S. A.		" " " "	id.
W. A. Bloem O. E. S. A.		" Eindhoven (H. Cath.)	id.
J. P. Frantzen O. E. S. A.		" " (Villapark)	id.
A. Hulsman S. J.	Ass. Nijmegen (H. Petrus Can.)	Eervol ontslag	15 id.
J. W. H. v. Dinther S. J.	Vught (Retraitehuis)	Ass. Nijmegen (H. Petrus Can.)	id.
A. M. M. v. Beek S. J.	's Hage (H. Theresia)	" " " "	id.
A. P. Hamers	Past. Deursen	Eervol ontslag	28 id.
C. J. A. Sprengers	Prof. Sem. St. Mich.-Gestel	Past. Heesch	21 id.

Namen	Vorige Bediening	Nieuwe Bediening	Met ingang van
J. C. H. Burgers	Priester v. h. Seminarie	Vice-Pref. Sem. St Mich.- Gestel	21 Sept.
Th. J. J. v. d. Geest O. P.	Kap. Nijmegen (H. Dom.)	Eervol ontslag	24 id.
J. J. M. de Groen O. P.	Ass. " "	Kap. Nijmegen (H. Dom.)	id.
G. Wilens O. Carm.	Kap. Boxmeer	Eervol ontslag	1 Oct.
L. Tibosch O. Carm.		Kap. Boxmeer	id.
C. A. J. v. d. Heijden	Rector Bergeijk ('t Hof)	Past. Deursen	28 Sept.
J. F. A. v. Erp	Kap. Liempde	Rector Bergeijk ('t Hof)	id.
J. C. A. v. d. Vleuten	Priester v. h. Seminarie	Kap. Liempde	id.
H. B. M. de Vocht	Kap. Helvoirt	" Sambeek	id.
P. A. v. d. Heijden	Priester v. h. Seminarie	" Helvoirt	id.
Epke Teppema O. Praed.	Kap. Amsterdam (H. Dom.)	Ass. Nijmegen (H. Dom.)	26 Oct.
M. H. C. Pijnenborg	Priester v. h. Seminarie	Kap. 's Bosch (Graafsche Weg)	1 Nov.
A. M. v. Tilburg	Kap. Eindhov. (H. Paulus)	Past. Eindhoven (H. Joannes Vianney)	12 id.
H. W. J. Surig	Rector Beek-Ubbergen (Kalorama)	Leeraar Tilburg (Meisjes- Gymnasium)	20 id.
J. A. M. Panken	Past. Nijnsel	Eervol ontslag	30 id.
W. v. Thiel O. Praem.	" Haarsteeg	" "	31 Dec.
P. J. v. d. Wee	Kap. Tilburg (Broekhoven)	Past. Nijnsel	30 Nov.
J. A. v. d. Kamp	Rector Oerle	Kap. Tilburg (Broekhoven)	id.
J. A. M. Panken	Past. Nijnsel	Rector Oerle	id.
L. B. Schoorlemmer	Kap. Zevenbergen	" Druten (Filles de la Sagesse)	id.
L. M. Vlekke	" Eindhov. (H. Georg.)	Kap. Zevenbergen	id.
C. W. A. M. Schoenmakers	" Oirschot	" Eindhov. (H. Georg.)	id.
G. A. Vermeer	" Vught (Euch. Hart v. Jezus)	" Oirschot	id.
H. W. M. Daniels	" Groesbeek	" Vught (Euch. Hart v. Jezus)	id.
H. L. M. Hoek	Priester v. h. Seminarie	" Groesbeek	id.
G. J. v. Keeken M. S. F.	Rector Reek	Eervol ontslag	id.
H. G. M. v. Swelm	Kap. Oeffelt	Rector Reek	id.
J. A. v. Berkel	" Heesch	Kap. Oeffelt	id.
J. M. v. Haaren	" Dinther	" Heesch	id.
P. Sanders	" Gemert	" Dinther	id.
C. A. M. J. Swagemakers	Priester v. h. Seminarie	" Gemert	id.
Klaas Bootsma O. F. M.		Kap. Maashees	15 Dec.
M. J. v. d. Noort O. Praem.	Rect. Gemert (Gymnasium)	Past. Haarsteeg	31 id.

1929.

Dr J. H. J. M. Witlox	Prof. Sem. St Mich.-Gestel	Hoofdred. „Maasbode“ Rotterdam	7 Jan.
C. J. E. N. v. Dijk	Student a. d. R. K. Univ. te Nijmegen	Prof. Sem. St. Mich.-Gestel	id.
A. A. de Kort	Kap. Best	Pastoor Boxtel (H. Hart)	18 id.
J. P. J. M. Sanders	" Kaatsheuvel	Kap. Best	id.

Namen	Vorige Bediening	Nieuwe Bediening	Met ingang van
L. A. Rovers	Priester v. h. Seminarie	Kap. Kaatsheuvel	18 Jan.
P. J. H. Caenen O. Carm.	Ass Waspik (H Theresia)	Eervol ontslag	id
J. J. Gelissen O. Carm.		Ass. Waspik (H. Theresia)	id.
A. C. A. M. v. d. Acker O. Praem.		Rect. Gemert (Lat. School)	27 id
H. J. Serrarens "	Kap. Vlijmen	Past. Engelen	6 Febr.
G. C. Versteeg "	" Heeswijk	Kap Vlijmen	id.
L. J. M. Verlinden "	Abdij Heeswijk	" Heeswijk	id.
J. H. M. Laane "	Ass. Elshout	" Haarsteeg	id
G. M. J. Grundeman "	Kap. Berlicum	Ass. Elshout	id
J. J. Wouters "	" Haarsteeg	Kap. Berlicum	id.
M. H. J. Smits	" Tilburg (Hoefstr.)	Past. Tilburg (Groeseind)	11 id.
W. J. J. Harm O. E. S. A.	" Nijmegen (H Thomas a Vill.)	Eervol ontslag	22 id.
A. F. A. M. Damen " " " "		Kap. Nijmegen (H. Thomas a Vill.)	id.
A. J. v. Gorkum O. Praem.	Rector Koningslust bisd. Roermond	Past. Berlicum	28 id.
W. F. Becx	Past Appeltern	" Soerendonk	id.
G. Vierboom	Kap. Helmond (H. Hart)	" Appeltern	id
M. J. de Bont	" Budel	" Zeelst	id.
Dr. A. A. J. M. Meuwese	Prof Sem St Mich.-Gestel	" Erp	22 Maart
J. C. v. Overbeek	Kap. Dreumel	Prof. Sem. St. Mich -Gestel	id.
H. A. G. Bos	" Goirle	Kap. Dreumel	id
J. M. Diels	Priester v. h. Seminarie	" Goirle	id.
W. M. Dekkers	Rector Veghel (Moederh.)	Past. Steensel	id.
J. W. A. Kuyte	Kap. Eindhoven-Stratum (H. Georg.)	Rector Veghel (Moederh)	id.
Mgr J. Sprangers	Past. Deken te Grave	Eervol ontslag als Deken v. h. dek. Cuyk	5 April
A. J. H. Sengers	Past. Cuyk	Deken v. h dek. Cuyk	id.
A. J. Arts	Kap. Eindh. (Fellenoord)	Past. Someren ('t Eind)	19 id.
H. G. J. Wehmeijer	" Valkenswaard (H. Nic)	Kap. Eindhoven (Fellen- oord)	id.
A. H. v. d. Spijker	" Beugen	" Valkenswaard (H. Nic.)	id.
C. H. v. Gestel	Priester v. h. Seminarie	" Beugen	id
Th. J. F. N. H. v Lierop	Prof. Sem. St. Mich.-Gestel	Past. Mierlo	id
P. W. J. M. Eijgenraam	Connector Udenhout (Huijze Assisie)	Prof. Sem St Mich.-Gestel	id.
H. J. Maas	Kap. Beuningen	Kap. Nijmegen (H Teresia)	id
H. J. G. W. v. d. Boogaard	Ass Someren-Eind	" Beuningen	id.
H. G. L. M. v. Riel	Kap. Eindhov. (H. Teresia)	Rector Neerbosch (Sancta Maria)	id
A. M. Ellerbeck O. F. M.	Past. Wychen	Eervol ontslag	18 id.
A. J. M. v. d. Donk O. F. M.		Past. Wychen	id.
J. F. C. M. Lombarts	Past. Biest-Houtakker	" Escharen	3 Mei
W. v. Hoof	Kap. Wamel	" Biest-Houtakker	id.
H. M. Metten	Rector Stiphout („Croy")	" Batenburg	10 id.
C. J. A. M. Lubbers	Past. Herpen	" St. Michiels-Gestel	24 id.

Namen	Vorige Bediening	Nieuwe Bediening	Met ingang van
P. L. L. Verkuyl	Kap. Eindhoven (H. Trudo)	Past. Herpen	24 Mei
J. C. F. Janssen	" Veghel	" Druten	id.
C. v. Malten S. J.		Kap. Nijmegen (H. Petrus Can.)	id
L. J. W. I. Hasselbach	Kap. 's Bosch (St. Jan)	Past. Waalwijk (H Ant)	31 id
H. G. Verhoeven	" Deurne (H. Willibr.)	" Empel	6 Juni
Dr A. A. Smijers	Prof. Sem. St. Mich.-Gestel	Eervol ontslag	1 id.
Dr W. G. C. Kerssemakers	Kap. Tilburg ('t Heike)	Prof. Sem. St Mich.-Gestel	id.
M. B. Maassen	Past. Kerkdriel	Deken van het Dekenaat Zalt-Bommel	27 Mei
C. G. M. v. Swelm	Kap. Millingen	Rect. Stiphout („Croy")	6 Juni
J. A. v. Beers	Past. Waalre	Eervol ontslag	15 id.
M. v. d. Ven	Emeritus-Past. Deurne	Past. Waalre	id.
A. C. R. H. Spolders	Rect Reuzel (St Corn.-gest.)	" Alem	14 id.
G. A. van Elk	Kap. Raamsdonksveer	Rect Reuzel (St Corn -gest)	id
G. J. A. Goll O. E. S. A	Past. Nijmegen (H Thomas a Vill)	Eervol ontslag	19 id.
Dr H. M. v. d. Vloodt O. E. S. A.		Past Nijmegen (H. Thomas a Vill)	id
P. C. Biesta O Praed.	Ass. Neerbosch	Eervol ontslag	21 id
P. W. de Wit O Praed		Ass. Neerbosch	id.
P. P. M. de Vocht	Past. Teeffelen	Eervol ontslag	27 id.
A. v. Hout	Rect Moergestel	Past. Teeffelen	id.
F. S. Coppens O. Praem	Te Asten (Liefdegesticht)	Rect. Moergestel	5 Juli

VIII.

PAUSELIJKE ONDERSCHIEDINGEN.

1928

Namen	Woonplaats	Onderscheiding
C. L. Henri van der Putt	Eindhoven	Ridder in de Orde van den H Gregorius den Groote.
J. Hellemons	Boxtel	idem.
Dr H. W. E. Moller	Tilburg	idem.
Mgr Dr B. J. Eras	Rome	Protonotarius Apostolicus

VARIA IN 1928.

18 Maart diende Z. D. H. Mgr A. F. Diepen in de St Anna-kerk te Nijmegen de Bisschopswijding toe aan Mgr C. L. J. Jurgens, geboren te Oss, Bisschop van Tuguegarao op het Philippijnsche eiland Luzon.

Als Assistent-Bisschoppen fungeerden Mgr P. Hopmans, bisschop van Breda, en Mgr Egidius de Böck, van de Congregatie van het Onbevlekt Hart van Maria (Scheut), Titulair-Bisschop van Azotus en Vicarius-Apostolicus van Nieuw-Antwerpen in Belgisch Congo.

De tweede diocesane Synode na het herstel der Kerkelijke Hiërarchie werd op 24 en 25 April gehouden in de Kathedraal van St. Jan te 's Bosch.

Aan deze Synode namen o. m. deel drie gemijterde Abten, n.l. H. v. d. Berg, Ord. Praem., Prelaat van de Abdij van Berne te Heeswijk, W. A. v. Dinter, Magister-Generaal der Kruisheeren te St Agatha, en S. Dubuisson, Abt der Trapisten te Tilburg.

Op 24 Juni had te Boxtel de „Wapenschouwing der H. Familie” in het Bisdom 's Bosch plaats: vijftien duizend mannen en jongelingen namen daaraan deel.

Het 25-jarig bestaan van den Bosschen Diocesanen Werkliedenbond werd op 22 Juli te Tilburg en op 29 Juli te 's Bosch op luisterrijke wijze gevierd. In 's Bosch werd tevens het Mgr Mutsaers-Monument onthuld, bestaande in een beeltenis aan den ingang van het gebouw van den R. K. Werkliedenbond tegenover het monument van Mgr Prinsen.

De zusters van Liefde te Tilburg hebben in September een R. K. Gymnasium voor meisjes in Tilburg geopend.

Op 4—5 September werd te 's-Hertogenbosch een diocesaan Congres over het Christelijk Huwelijk gehouden.

Met groote praal en deelname werd 27 December in „St. Jan” herdacht de 75^e verjaardag van den blijden terugkeer in de Kathedraal van het Wonderbeeld der Zoete Moeder van Den Bosch en de 25^e verjaardag der plechtige kroning van het Wonderbeeld.

In navolging van Tilburg werd ook te 's-Hertogenbosch een Bossche Beurzenstichting voor de Seminaries van het Bossche Bisdom opgericht.

In Augustus heeft Zijne Keizerlijke en Koninklijke Hoogheid Aartshertog Albrecht van Habsburg een bezoek gebracht aan Nederland in verband met de beëindiging der Hongaarsche Kinderactie, waarbij ook de Aartshertog als Gouverneur der Hongaarsche Kindschutzliga is betrokken geweest. Zijne Keiz. en Kon. Hoogheid bracht ook een bezoek aan Mgr A. F. Diepen, Bisschop van 's-Hertogenbosch, bezocht de Bossche Kathedraal en plaatste zijne handtekening met een dankwoord in het bezoekersboek der Kathedraal.

Twee Nationale Congressen werden in het Bisdom gehouden, n.l. het 4de Nationaal Congres van Sobriëtas te Nijmegen op 31 Juli en 1 Augustus en het 2de Nationaal Congres der R. K. Jongenspatronaten te 's-Bosch op 25 en 26 Sept., terwijl de Ned. R. K. Bond van Spoor- en Tramwegpersoneel „St. Raphaël” Den Bosch met Kathedraal uitkoos voor de grootsche viering van zijn 25-jarig bestaan op 19 en 20 Mei.

Inquisitie van Franciscus Sonnius te Dordrecht 1555,

medegedeeld door

J. L. VAN DALEN.

In de uitvoerige studie, door Dr. Th. Goossens gewijd aan *Franciscus Sonnius in de pamfletten*, komt op blz. 66 een mededeeling voor, ontleend aan P. F. X. de Ram, *Francisci Sonni ad Viglium Zuichemum epistolae (Brux. 1850)*, luidende als volgt: „Eerst kunnen wij er nog op wijzen, dat te Dordrecht Sonnius inderdaad onderzoek gedaan heeft naar ketters, waarvoor hij van den 3^{den} Mei tot den 21sten Juli 1555 in die stad verbleef. Door de bekentenis van een herdoopte vrouw uit Leiden, Barbara Greytser, kwam hij toen op het spoor van een tiental herdoopers, welke ook als ketter veroordeeld zijn.” (de Ram, p. 6 seqq.).

Ik twijfel, of de Ram voor zijn mededeeling de stukken zelf geraadpleegd heeft, en wel omdat hij beweert, dat de personen als ketters veroordeeld werden, terwijl zij integendeel hun dwalingen herriepen, waarna hun een bepaalde poenitentie werd opgelegd.

Bovendien blijkt uit de acten, die in afschrift bewaard zijn gebleven, dat de aanbregster niet, zooals de Ram zegt, Barbara Greytser heette, maar Barbara Gerrits.

Deze Barbara was de oorzaak, dat een elftal ketters in handen der inquisitie vielen, gelijk uit haar sententie zelf blijkt.

De geschiedenis, zooals zij uit de hierachter afgedrukte acten is op te maken, komt neer op het volgende:

Barbara was een wees, opgevoed in het weeshuis te Leiden, dat zij op haar elfde jaar verliet. Zij kwam toen

onder het gezelschap der herdoopers, en werd, 13 jaren oud zijnde, herdoopt.

Op 17-jarigen leeftijd verliet zij de herdoopers weer en begaf zich in de Derde orde van St. Franciscus. In hare sententie staat niet duidelijk, hoe zij met de Inquisitie in aanraking gekomen is, want er staat: „hebbende van ons voor antwoord ontfangen, dat zij van 'tselffde voor verhaelt schijn brengen soude, ende ons doen soude ontdek van eenige kettersche vergaderingen ofte scholen.” Wanneer haar die boodschap gegeven is, blijkt ook niet, maar 28 April II. (1555) verscheen zij te Utrecht voor Sonnius met brieven van de Dordtsche regeering, verklarende hetgeen zij in de stad Dordrecht gedaan had tot ontdekking van ketters. Zij had zich met gevaar voor eigen leven in het gezelschap der ketters begeven, en daardoor was het mogelijk geworden, dat acht personen te Dordrecht en drie te Bergen-op-Zoom waren gevangen, terwijl meer anderen „heymelijck ontloopen waren.” Uit de stukken blijkt echter, dat er 13 personen voor de Inquisitie verschenen.

Barbara verklaarde voorts, „zich voortaan te reguleeren nae 't oprechte Christen-gelooff ende de ordinanciën van de Heylige Kerck.”

Volgens de mandamenten van keizer Karel V (Zie Goossens, bijlage IV) moest de Inquisitie meer gematigd te werk gaan, en daardoor werden Barbara en de 13 anderen niet ter dood, maar tot een poenitentie veroordeeld.

Barbara moest vier malen 'sjaars te biechten komen gedurende vijf jaren, en daarvan bewijs aan Sonnius zenden.

Waarschijnlijk zijn de elf personen, die door het verklikken van Barbara in de gevangenis geraakt zijn, onder de 13, over wie Sonnius te Dordrecht sententie gaf, n.l.:

1. Mariken Jacobsdr., keescoopster.
2. Henrick Jansz., stadstimmerman.
3. Adriaen Jansz., coperslager.
4. Neelken Aertsdr., zijn huisvrouw.
5. Hilleken Frans Ockerszdr.

6. Fransken Frans Ockerszdr.
7. Adriaenken Staesdr.
8. Truycken van Amersteyn.
9. Heylken Lambrechtsdr.
10. Adriaenken Cornelisdr.
11. Engelken Laurensdr.
12. Lijsken Corstendr.
13. Louff Laurensz., coperslager.

Van deze personen vindt men hier afgedrukt: 1^e de Revocatie hunner afdwalingen, 2^e de Sententie, 3^e (van sommige) een Commutatie der Sententie.

Behalve deze stukken is er nog een attestatie van Martinus Cools, plebaan te Brussel, over Maria Jacobsdr., een decreet over het niet-ervullen der opgedragen werken bij ziekte, en een verklaring over Wouter Pietersz., speldemaker.

De eerste acte dateert van 7 Juni, de laatste van 20 Juli 1555.

Zij zijn alle geschreven en geteekend door den notarius-ministerialis J. Wesenhagen.

De uitspraken werden gedaan ten huize van den deken van het capittel, of „op ten stadthuyse” in het bijzijn van vele wereldlijke en geestelijke personen.

Sonnius wordt in de stukken meest genoemd: *doctor in der Godtheyt, Canonick ten Dom t' Utrecht, inquisiteur ende commissaris van den Stoel van Romen, gesubdelegeert ter instantie van de keyserlijcke Ma^t. over Hollant, Zeelant, Vrieslant, Gelderlant, etc., in saeken onsen Heyligen Christengelove aenclevende.*

Hij had voor procureur-fiscaal Mr. Dierc Lupi en voor adjunct Mr. Nicolaes (of Claes) van der Borch, licentiaet in der Godtheyt.

De stukken zelf komen voor op het Archief der gemeente Dordrecht in een Privilegieboek der 17^e eeuw, n.l. n° 21,

van blz. 633 tot 694, en zijn, voor zoover mij bekend is, nog niet door den druk openbaar gemaakt.

De volgorde van het handschrift is in den hierna volgende afdruk behouden; alleen is door een cijfer aangeduid, welke stukken bij elkaar behooren.

De vonnissen zijn vooral merkwaardig, omdat er zoo duidelijk uit blijkt, waardoor de eenvoudige menschen van het aloude geloof waren afgegaan, en welke de hoofd-dwalingen der herdoopers waren. Wij zullen ze hier niet herhalen.

De merkwaardigste der poenitentiën is wel die, welke opgelegd werd aan den stadstimmerman Henrick Jansz, die op de altaartafel van het St. Josephsaltaar in de Grootkerk te Dordrecht moest laten schilderen de Boodschap aan de H. Maagd, en de Geboorte van Christus. Ook de boetedoeningen in de Gasthuiskerk zijn zeer opmerkelijk, terwijl het op water en brood zitten, gemodereerd tot „gesoden water, hetwelk men bier noemt”, ook de aandacht verdient.

Verder behoeven de stukken geen toelichting; zij spreken genoegzaam voor zich zelf. Zij worden hier afgedrukt zonder eenige wijziging, alleen met wat betere punctuatie.

1. Sententia van Barbara Gerritsdochter van Leyden.

Alsoe Barbara Gerritsdochter, geboeren tot Leyden, out omtrent XXVII jaeren vuyt haeren eygen vrijen wille, onverdaecht ende ongeroepen van ymanden, geccompareert is geweest t'Utrecht den 8^{en} Martij lestleden voire ons Francisco Sonnio, gecommiteerde van de pauselycke heylichyete ende der Keyserlijcke Maiesteyt over Hollant, Zeelant, Vrieslant, Gelderland etc. in saeken unses heyiligen Christengeloffs aengaende, gevende te kennen mit alder oitmoet, hoe dat sy, wesende een weesken, ende gaende vuyten Weeshuys ten XI^{en} jaere hoer(s) levens, arm ende desolaet wesende, is gecomen onder 't geselschappe der herdoopers ende is duer huerluyden raat ende ingeven ten XII^{en} jaere haer(s) levens herdoopt, blijvende in die leeringe der herdoopers tot haeren XVII^{en} jaere toe, nae welcken XVII^{en} jaere is wederomme

affgebroeken van deselve ketters ende ongelooff, gevende heur wederom gansselycken totten oprechten geloove ende kerstelyck gebruyck van ons moeder die heylige kerck, oick totten derden regule van Sinte Franciscus, doende die drie beloften, als men in Sinte Franciscus oerden doet, waerop hebbende van ons voor antwoert ontfangen, dat sy van 'tselفة voor verhaelt is, schijn brengen zoude, ende ons doen soude ondeck van eenige kettersche vergaderingen oft scholen; is wederom den XXVII^{en} Aprilis lestleden voor ons t'Utrecht gecompareert, brengende mit haer seecker brieven van recommendatiën der stede van Dordrecht, mit declaratie sgeens sy in derselver stede tot ondeckinge der ketters ende voorderinge onses heyligen christengelooffs gedaen hadde, gevende huer by wete ende consent des pastoirs, deken ende schout derselver stede van Dordrecht in 't geselschap der ketters aldaer, wesende niet sonder groote pericule hoers lijffs, om 't ondecken zekerlicker te doene, van welke geselschap duer 't verclaren ende 't ondecken van haer nu gevangen sijn acht persoonen binnen Dordrecht voorsz. ende drie te Bergen-op-Zoom ende nyettemin meer andere heymelijcken ontloopen, brengende oick seeker certificatie van heuren pastoir heer Cornelis Joannis Leonardi de Gouda, capellano Sancti Petri Leydensis et domino Wilhelmo Radbodi, confessorē sororum Sancti Michaelis Leydensis, dat sij, woenende te Leyden op (het) Beghijnhoff te biechten ende ten heyligen sacramenten heeft gegaen, na der gewoente desselfs beghijnhoff voir 't jair XLVIJ lestleden totten jaere een ende vijftich; noch sekere besegelde brieven, hoe dat zy in 't jaer van LIJ lestleden voir alderheyligenmisse ontfangen heeft den derden regule van Sinte Franciscus, doende drie beloften, als voorsz. is, allet breeder blijckende by acte, confessie ende certificatiën, daer aff sijnde, presenterende huer bereyt, om te versaecken ende te abiureren die ketterye ende geselschap der herdoopers mit allen anderen erreuren ende haer voir(t)aen te reguleren nae 't oprechte christengelooff ende ordinantiën van de heylige kercke, oick te doen ende te volbrengen alsulcke penitentie, als wij haer insetten ende ordonneren soudē, soo eest, dat wij commissaris voorsz., gemerct 'tgunt voorsz. is ende 't groot prouffyt daervuyt gevolcht is tot suyveringe ende voorderinge onses heyligen christengelooffs in die gemeente der voorsz. stede van Dordrecht, oick wel geperpendeert, dat die placcaten der Keyserlijcke Maiesteyt vermelden, ordonneren ende willen alsulcke personen in gratie genomen

ende ontlast te worden van de penen in denselven placcaten begrepen, hebben by expres advys ende raet van Mr. Nicolao Bartholomei, licentiaet in den rechten onsen assesseur in deselfde dese saeke, Barbaram Geritsdochter voorsz. nae hoer revocatie ende abiuratie wettelyck voor ons gedaen, geabsolveert et absolveert mits desen van allen erueren ende misbruycken gehandelt tegens onsen heyligen christengelooff, oick van allen penen, mulcten, ende excommunicatiën, daer sy eenichsins deur dieselve erreuren ende misbruycken inne vervallen soude mogen sijn, iniungerende haer tot zaliger penitentie, dat sij viermael tsaers, te weten te kersmisse, te paesschen, te pynxteren ende t' alderheylige misse te biechten ende ten weerdigen heyligen sacramente sal gaen, geduerende den tijd van vijff jaeren lang, brengende ofte seyndende jaerlijcx aen ons daeroff van den pastoir, daer sy onder woenen sal, oft van den gardiaen, daer sy onder staen sal, in't vervolgen van den derden regule van Sinte Franciscus, claer bethoen ende certificatie, tselfde alsoe (gedaen) ende volbracht te hebben, ende dit al op pene van Relaps. Actum tot Dordrecht, den VI^{en} dach Junij anno XV^c vijff ende vijftich ter presentie van Mr. Cornelis Bom, deken des capittels tot Dordrecht ende heeren Foppo Dammassz., capellaen ende zielpriester alhier, mit meer anderen, my oick jegenwoerdich, ende was onderteykent J. Wesenhagen, nots. minis. (ministerialis?).

2. Hyernaе volcht die Sententie van Mariken Jacobsdochter, keescoopster binnen Dordrecht.

Alsoe Mariken Jacobsdochter, keescoopster ende (lees: oudt) ontrent xx jaeren, gevangen ende bedragen van ytgelijcke erreuren ende misbruycken tegens onsen heyligen kerstengelooff bij haer eygen confessie voor ons, Francisco Zonno, gecommitteerde van de pauselijcke heylicheyt ende der Keyserlycke Majesteyt over Hollant, Zeelant, Vrieslant, Gelderland etc. in saecken ons heyligen kerstengelooffs aengaende, gedaen, opentlijck verclaert heeft, gehuyrt te hebben desen winter lestleden eenen winckel, om haer coopmanschap van keesen te vervolgen in een huys, daer die vrouwe ende man besmedt waeren mit ketteryen ende hebben mit ytgelijcken anderen daer converserende haer duer lange onderwijsen ende jngheven daertoe gebrocht, dat sy van vastelavont off heeft

bestaen quaet gevuelen ende gelooff gehadt te hebben, van der misse van 't weerdich heylich sacrament, van der biechte ende andere ceremoniën, die men in der kercke onderhoudt, ende over meenige jaeren gewoonlijk is te onderhouden, bekennde vuyt alsulcke informatie ende onderwijsinge geen misse gehoert te hebben van vastelavont aff tot palmdach toe lestleden, begerende in allen oetmoet gratie ende genade van als zy tegens onsen heyligen kerstengelooffve misdaen heeft, beloovende haer groetelijck te beteren ende voirtaen te reguleren nae goede instructie, die men haer doen soude, oick bereyt sijnde te renoncieren ende te abiureren die voorsz. erreuren ende ketterijen mitsgaders allen anderen eenichsins wesende tegens onsen heyligen kerstengelooffve ende presenterende sulcke penitentien, als wij commissaris voorsz. haer insetten ende ordonneren zouden, te voldoen ende te volbrengen, Soo eest, dat wij commissaris, hebbende rijpeliicken op als gelet ende geconsidereert des men in desen behoorde te considereren, ende insonderheyt, dat sij een maecht is jonck van jaeren, simpel ende sober van verstant, deerlijcken daerbij gebrocht ende geseduceert doer man ende vrouwe des huys voor verhaelt, ende ytselicken anderen daer converserende; oick wel gemerckt 't berou ende die menichfuldicheyt haerder tranen, voorts gehoert hebbende haeren biechtvader ende geschichte persoonen van haeren bloede, diewelcke openlycken verclaringe gedaen hebben, dat sij noyt gehoert oft gemerckt en hebben eenige vreemdicheyt in 't gelooff aen die selve Mariken, eer sy desen winter is commen wonen ten huysse voir verhaelt, hebben die voorsz. Maryken ontfangen in gratie ende geadmitteert tot revocatie ende abiuratie, diewelcke zy voor ons claerlijcken ende openbaerlijcken gedaen heeft, ende daernaes dieselve Maryken geabsolveert, ende absolveren mitsdesen van allen erreuren ende misbruycken, gehandelt tegens onsen heyligen kerstengelooffve, oick van allen penen, mulcten ende excommunicatiën, daer sij eenichsins duer die selve erreuren, ende misbruycken in gevallen soude mogen sijn, iniungerende haer tot saliger penitentie, dat sy terstont na pronunchiatie van dese sententie, sonder te commen tot haren moeders oft yemant van den vrienden huysse, reysen sal pelgrimmagie ofte bedevaerde doen sal tot Bruysel in Brabant voor 't heylich sacrament van miraculen, offerende daer terstont een barnende wasschen keerse, ende oetmoedelijck Godt den Heer almachtich vergiffenis biddende, ende sal voorts aldaer op Sacramentsdach gaen in die processie, die men daer

holden sal in haer lijnen clederen met een bernende kaersse van een pondt was in haer handt, ende nae die processie dieselfve keersse den weerdigen heyligen sacrament offeren ende voorts noch twee daghen, daer naest volgende, die hoogh-misse off een ander solempnele gesongen misse van den weerdigen heyligen sacrament hoeren sal op haer knyen, hebbende wederom in haer handt oft recht voor haer ende duer (daer?) bij haer staende een wassen keersse van eenen halven ponde, dieselfde telken reysse offerende voir 't heylich sacrament, van als mit haer brengende certificatie van meester Marten Cool, cantor ende pastoer aldaer, off van den priester, die bevolen is 't heylich sacrament van miraculen te bewaren. Voirts dat zij viermael tsjaers te biechten ende ten heyligen sacrament sal gaen, alse te paesschen, te pynxteren, t'alderheyligenmisse en te kersmisse, biechtende haer tegens den gardiaen van den minderbroederscloester alhyer, dwelcke aengenomen heeft haer telcker reyse goede ende kerstelijcke jnformatie te doen, ende sal gaen ten heyligen sacrament telcker reyse in haer parochiekercke ende aldaer hoeren een misse op haer knyen, hebbende een bernende keerse voor haer, diewelcke zij offeren sal in handen van den pastoer tot behouff van den weerdigen heyligen sacrament, eer sy het sacrament ontfangen sal, ende dit geduerende den tijt van drie jaeren, brengende off seyndende den tijt geëxpireert sijnde certificatie aen ons van den gardiaen te Minderbroeders, nu wesende off sijnen successeur indertijt, ende van den pastoer alsoe gedaen te hebben, gevende elcx jaers voorsz. drie keesen alsoe goet als die beste in haers moeders huys wesende eenige arme cloester om goetswille, ende dit al op pene van relaps, condemnerende die voorsz. Marycken Jacobsdochter in de costen van deser instantie, die taxatie daeraff ons gereserveert. Aldus gedaen ende gepronunchieert tot Dordrecht ten huysse des dekens van den capittale aldaer mr. Cornelis Bom, ter presentie van denselven deeken, mitsgaders Adriaen van Blyenburch, schout der voorsz. stede, heeren Georgio Silvio, notaris des Capittels voorsz., heeren Foppe Damassz. Beysen, zielpriester, m(r.) Aerdt Staesz., doctor in de medicinen, Heyman Adriaenssz., thesaurier, Mr. Thielman Schoeck ende Frans Adriaenssz., schepenen derselver stede, met meer andere notabile persoonen, geestelijck ende weerlijck, aldaer geroupen ende vergadert sijnde opten XI^{en} dagh Junij anno XV^c vijff ende vijftich voormiddach, my tegenwoerdich ende onderteekent J. Wesenhagen.

2. Copia attestationis pastoris Bruxellensis.

Omnibus has litteras visuris, auditoris aut lectoris Martinus Cools, plebanus Bruxellensis, salutem plurimam imprecatur. Quum sit equum rationique consonum testimonium perhibere veritati maxime dum ad hoc prestandum fuerimus instanter requisiti hinc ad omnium quorum interest noticiam deducimus quantum in nobis est Mariam Jacobsdochter comparuisse Bruxelle in templo dive Gudule XIII^a Junij ipso die Sacramenti anni currentis LV^{ta} supra mille et quingentos, ibidem devote supplicans iens processionaliter ante idem venerabile Sacramentum in lineis vestimentis deferens in manu sua candelam ceream unius ponderis, quam peracta processione obtulit venerabili Sacramento, sicut pridie sacramenti aliam candelam eiusdem ponderis obtulerat, omni cum humilitate et devotione. Deinde die Veneris XIII^a Junij interfuit misse votive eiusdem sacramenti, quam ego ipse in choro nostro decantabam ¹⁾, deferens candelam ceream medie libre prope se, similiter factum est hodie die sabbati XV Junij me vidente, adeo quod certificem predictam Mariam ad unquam fuisse opsequutam sentencie domini Francisci Sonnij inquisitoris etc. juxta extractum mihi exhibitum signatum per notarium Wesenhagen. In cuius fidem, robur et testimonium has ego scripsi signoque et manu solitis subscripsi et subsignavi.

Actum in domo nostro plebanie XV^a Junij anno XV^c quinquagesimo quinto. Sic subscriptum: Ita attestor idem Martinus Cools plebanus signo et manu solitis. Collatione facta concordat presens copia cum originali certificatione subscripta prout supra. Per me subsignatum Wesenhagen Notarius m. n.

3. Sententie van Henrick Janssz. stadttimmerman soe hyer nae volcht.

In der saecke, hangende voor ons Francisco Sonnio, doctori in der Godtheyt ende canonick ten Dom t'Utrecht, inquisiteur ende commissaris van der pauselijcke heylicheyt, gesubdelegeert ter instancie van de Keyserlijcke Majesteyt over Hollant, Zeelant, Vrieslant, Gelderlant, etc. in saecken onsen heyligen kerstelycken (kersten) geloove aengaende, noch ombeslicht tusschen Mr. Dierck Lupi, procureur-fiscael, aenlegger ter eenre, ende Henrick Janssz., stadttimmerman, gevangen ende verweerder ter andere. zijden, ter cause

¹⁾ In het hs. staat: *decantatam*.

van ytselijken ketterschen woorden, die hij openbaerlijck tegens onsen christengeloove gesproken solde hebben, wij, hebbende op als wel ende rijpelijken gelet ende geconsidereert des men in desen behoerde te considereren, sittende te rechte ende hebbende alleen Godt ende die justicie voor oogen, verclarende mitsdesen onse vonnisse diffinityff 'dwelck wij geven bij advys van Meesters van Rechten, dat Henrick Janssz. voorgenoempt grootelijcx heeft misdaen tegens onsen heyligen kerstengelooffve, seggende, dat Godt die menscheleyt nyet aengenomen en heeft, noch op der aerde geweest en hadde, 'twelck is een hooftketterye, (te) nyet doende ganselijcken alle 'tgunt wij gelooffven van den gebenediden heer onsen salichmaeker Christo, condempnerende daeromme denselven Henrick Janssz. alhyer op beyde sijn knyen met gevouden handen vergiffenisse ick bidde (lees: te bidden) Godt den Heere almachtich, der justicie ende allen goeden borgers, die daerdoer verargert souden mogen sijn, ende daerenboven te doen schilderen van de geboorte Christi loffelijck mit olyeverwe opte buytensijden van den nedersten taefeldueren op Sint Josephs autae in die Groote kercke alhyer, off op eenen anderen altaer, dat men hem designeren sal, ende dat binnen den tijt van een halff jaer, nae datum van desen, zettende op die rechtersijde die historie van der bootschap doer den Engel Gabriel gedaen tot Mariam, ende op dander sijde die historie van der geboorten ons Heeren in Bethleem, absolverende mitsdesen den voorsz. Henrick Janssz. van alle vordere penen, mulcten ende excommunicatiën, daerinne hij eenichsins doer 'tgunt voorsz. is vervallen soude mogen sijn, aangemerckt die dronckenschap bij hem geallegeert, ende 't groot berouw ons gethoent; oick want hij sich selven van ketterijen ende dwalingen canonick voor ons gepurgeert heeft, condempnerende niettemin denselven Henrick inde costen te deser instantie gedaen, die taxatie daeroff ons gereserveert. Aldus gedaen ende openbaerlijck gepronunchieert opten Stadthuyse van Dordrecht ter presentie van den Schout, Burgemeesteren, Thesauriers, Schepenen ende Raeden derselver stede, mitsgaders van den deken ende ytselijcke canonicken des capitells aldaer, oick in presentie van vele meer andere notabele personen, soe geestelijcke soe weerlijcke, aldaer in grooten getaele vergadert sijnde des Woensdachs opten XXVI^{en} dach van Junio anno XV^c vijff ende vijfflich voormiddach. Onder was gescreven: mij oick jegenwoerdich J. Wesenhagen m.n.

4. Sententie van Adriaen Jansz. coperslager.

In der saeke, hangende voor ons Francisco Sonnio, doctor in der Godtheyt ende canonick ten Dom t'Utrecht, inquisiteur ende commissaris van de pauselijke heylicheyt, gesubdelegeert ter instantie van de Keyserlijke Majesteyt over Hollant, Zeelant, Vrieslant, Gelderlant etc. in saeken onsen heyligen Kerstengelooffve aengaende, noch ombeslicht tusschen Mr. Dierck Lupi, procureur-fiscael, aanlegger ter eenre, ende Adriaen Janssz., coperslager, gevangen ende verweerder ter andere syden, ter cause van ytzelijck errueren ende ketterijen, als dat hij tegens 't oprechte ende warachtige kerstengelooffve gevoelt ende gelooft solde hebben, dat weerdich heyligh sacrament des altaers anders niet en solde sijn dan broot, ons gegeven tot een bedencknisse der passie ons Heeren, alsoe dat daer nyet jnne besloten en solde sijn Godt almachtich oft 'dwarachtich lichaem ende bloet Christi; Item dat die misse geen salicheyt inne en brengt ende nyet te beduyden en heeft, ende dat hij vuyt alsulcken gelooff die misse verlaeten heeft eenen notabelen tijt lanck; Item dat men nyet biechten en solde aen den priester, maer aen Godt alleen, want Godt alleen die sonden vergeven mach; Item dat men die beelden in der kercken nyet eeren en sal mit keersen daer voor t'ontstecken oft andersins; Item dat wijwater, processien ende andere ceremonien der kercken nyet te beduyden en hebben; Item dat men nyet en behoert te bidden voor de zielen, ende datter geen vagevier en es; Item dat deen spijsse nyet meer verboden en is dan dandere, ende dat men alle spijsse op alle daegen eeten mach, soo verre daer nyemant doer verargert en wordt, ende dat hij vuyt alsulcken gelooff vleesch in de vasten gegeten soude hebben; wij, hebbende op als wel ende rijpelijk gelet ende geconsidereert des men in desen behoerde te considereren, sittende terecht, ende hebbende alleen Godt ende die justicie voor oogen, verclarende mits desen onsen vonnisse diffinityff, d'welcke wij geven bij advyse van Meesters van de Rechten, dat Adriaen Janssz. voorgenompt jn die voorgaende punten ende articulen deerlijk gedoelt ende gedwaelt heeft ende presumptueuselijck tegen die oprechte kerstelijke leringe onse(r) moeder die heylige kercke gelooft heeft, misdragende ende misbruyckende hemselven alsoe, dat hij dat aldereerwaerdichste ende godtlickste sacrificie der missen verlaten heeft van vastelavondt aff als 'tgunt, dat nyet oprecht en solde

sijn nae 'dwoert Goedts ende ordonnancie Christi, oick etende vleesch in de vasten tegens d'olde vaderlijcke ende kerstelijke gebruyck der heyliger kercken, maer want denselfden Adraen Janssz. ons groot berouw gethoent ende beloftenisse van beterschap gedaen heeft, ende ons moeder die heylige kercke nyemant, die hem (beteren) wilt, weygert bermherticheyt, hebben wij hem ontfangen tot revocatie ende abjuratie der erreuren ende dwalingen voorgaende injungerende hem nyettemin tot saliger penitenciën, dat hij in der vuegen, soe hij alhyer staet, mit een berrenende toirtse van eenen ponde in sijn handt gaen sal van hyer tot int sacramentsgasthuys ende offeren die selfde toirtse den weerdigen heyligen sacramente, doende in d'ingaan van den gasthuysen sijnen eersten voetval, voires in't ingaan van den choer aldaer sijnen tweeden voetval ende ten derden voir d'waerdich heylich sacrament, t'elcke reyse biddende Godt almachtich vergiffenisse in presentie van den pastoer aldaer, die welcke gecleet sijnde mit sijn religie, te weten choercelet ende stolen, hebbende die wijwatersquispel in sijn handt hem inleyden sal tot aen den hoogen altaer voor 't sacrement ende daernaem hem geven die priesterlijcke benedictie; voorts dat hij een jaer lang alle Donderdach hoeren sal die singende sacramentsmisse, die men doet in den selven gasthuysen, sittende opte plaetse, die men hem designeren sal, ende in't selfde jaer opte daegen, dat men feeste voor alle geloovige zielen alhyer houdt, te weten 'sdaechs nae alderheyligendach, op verswoeren maendach, smaendaechs nae beloken paesschen ende smaendaechs nae beloken pynxsteren, sal telcker reyse een misse in sijn parochiekerke doen lesen voor alle geloovige zielen, ende die selve misse hoeren mit een barrenende waschlicht voor hem staende, ende drie jaeren lanck, nae datum van desen sal driemael tsaers te biechten gaen aen sijnen pastoer oft capellaen ende ten heyligen sacramente als te kersmisse, spaesschens ende onss liever vrouwen half oicxt, brengende oft seyndende aen ons scriptelijcke certificatie, alsoe gedaen te hebben, ende dit al op pene van Relaps, absolverende mitsdesen die voorsz. Adriaen Janssz. van allen excommunicatiën, penen ende mulcten, daer hij duer d'erreuren ende misbruycken voorsz. enichsins inne vervallen solde moegen sijn, condempnerende hem niettemin in de costen van deser instancie, die taxatie daeraff aen ons gereserveert. Aldus gedaen ende openbaerlijck gepronunchieert opter stadthuysen van Dordrecht, ter presentie van den Schout, Burgemeester,

Thesauriers, Scepenen ende Raeden derselver stede, mitsgaders van den deken ende ytzelijcke canonicken des capitels aldaer, oick in presentie van vele meer andere notabele persoonen soe geestelijck soe weerlijck, aldaer in grooten getaele vergadert des Donredaechs opten XXVII^{en} dach van Junio anno XV^CLV voor middach, mij oick jegenwoerdich ende was onderscreven J. Wesenhagen m.n.

5. Sententie van Neelken Adriaen coperslagers huysvrouw.

In der saeke, hangende voor ons Francisco Sonnio, doctor in der Godtheyt ende canonick ten Dom t'Utrecht, inquisiteur ende commissaris van der pauselijcker heylicheyt, gesubdelegeert ter instantie van de Keyserlijcke Majesteyt over Hollant, Zeelant, Vrieslant, Gelderlant etc. in saeken onsen heyligen Kerstengelooffs (l. geloove) aengaende, noch ombeslicht, tusschen Mr. Dierck Lupi, procureur-fiscael, aenlegger ter eenre, ende Neelken Aertsdochter Adriaen Jansz. coperslagers huysvrouw, gevangen ende verweerster ter andere zijden, ter cause van ytzelijcke erreuren ende ketterijen, als dat sij tegens 't oprechte ende warachtige kerstengeloove gevoelt ende gelooft solde hebben, dat ('t) weerlich heylich sacrament des altaers anders nyet en solde zijn dan broot, ons gegeven tot een gedenckenisse der passie ons Heeren, alsoe dat daer nyet inne besloten en solde sijn Godt almachtich oft d'warachtich lichaem ende bloet Christi, Item dat die misse geen salicheyt inne en brengt ende nyet te beduyden en heeft, ende dat zij vuyt al sulcken geloeff die misse verlaten heeft eenen notabelen tijt lanck, Item dat men nyet biechten en soude aen den priester, maer aen Godt alleen, want Godt alleen die sonden vergeven mach, Item dat men die beelden in der kercken nyet eeren en sal mit keersen daervoor t'ontsteken oft andersins, Item dat deen spijse nyet meer verboden en is dan d'ander, ende dat men alle spijse op alle daege eten mach, soe verre daer nyemant deur verargert en wordt ende dat zij vuyt al sulcken geloeff vleesch in de vasten gegeten soude hebben — wij hebbende op als wel ende rijpelijck gelet, ende geconsidereert des men in desen behoorde te considereren, sittende te recht ende hebbende alleen Godt ende die justicie voor oogen, verclarende mits dezen onsen vonnisse diffinitijff, 'dwelcke wij geven bij advyse

by meesters van Rechten, dat Neelken Aertsdochter voorn. in die voorgaende punten ende articulen deerlijck gedoelt ende gedwaelt heeft ende presumptueuselijck tegen die oprechte kerstelijcke leeringe onser moeder die heylige kercke gelooft heeft, misdragende ende misbruykende hoer selven alsoe, dat sij dat aldereerweerdichste ende goddelijcke sacrificie der missen verlaeten heeft van vastelavont aff, alsse 'tgunt dat nyet oprecht en solde zijn nae 't woert Goedts ende ordonnanciën Christi, oick etende vleesch in de vasten, tegens d'olde vaderlijcke ende kerstelijcke gebruyc der heyliger kercken, maer want die selve Neelken Aertsdochter ons groot berouw gethoent ende beloofnisse van beterschap gedaen heeft, ende ons moeder die heylige kercke nyemant, die hem beteren wilt, weygert bermherticheyt, hebben wij hoer ontfangen tot revocatie ende abiuratie der erreuren ende dwalingen voornoempt, iniungerende haer nyet te min tot saliger penitentiën, dat sij inder vuegen, soe sij alhyer staet, mit een berrende toirtse van eenen ponde in haer handt, gaen sal van hyer tot jnt Sacramentgasthuys ende offeren die selfde toirtse den weerdigen heyligen Sacramente, doende in d'ingaaen van den gasthuysse hoeren eersten voetval, voorts in 't ingaen van den choor aldaer hoeren tweeden voetval, ende ten derden voor 'dwaerdich heylich Sacrament, t'elcker reyse biddende Godt den Heere almachtich vergiffnisse in presentie van den pastoer aldaer, die welcke gecleet sijnde met sijn religie, te weten choercleet ende stoole, hebbende die wijwaterquispel in sijn handt, hoer inleyden sal tot aen den hoogen altaer voor 't Sacrament ende daernae heur geven die priesterlijcke benedictie; voorts dat zij een jaer lang alle Donderdach hoeren sal die singende Sacramentsmisse, die men doet in den selven gasthuysse, sittende opte plaetse die men heur designeren sal ende drie jaeren lang nae datum van desen sal sij driemael tsjaers ter biechten gaen aen hoeren pastoer off capellaen ende ten heyligen Sacrament, als te kermisse, 'spaeschens ende onser liever vrouwen halff oicxt, brengende oft seyndende aen ons scriftelijcke certificatie alsoe gedaen te hebben, ende dit al opte pene van relaps, absolverende mitdesen die voorsz. Neelken Aertsdr. van allen excommunicatiën, penen ende mulcten, daer sij doer d'errueren ende misbruyck voorsz. eenichsins inne vervallen soude mogen sijn, condempnerende haer nyettemin in de costen van deser jnstancie, ende (lees: die) taxatie daer aff ons gereserveert. Aldus gedaen ende openbaerlijcken gepronuncheert

opter stadthuuse van Dordrecht ter presentie van den Schout, Burgemeesteren, Thesauriers, Scepenen ende Raeden derselver stede mitsgaders van den deecken ende ytzelijcke canonicken des capittels aldaer, oick in presentie van vele meer andere notabele persoenen, soe geestelijck soe weerlicke, aldaer in grooten getaelen vergadert sijnde des Donderdaechs den XXVII^{en} dach van Junio anno XV^c vijff ende vijfflich voormiddach. Onder stont gescreven: mij oick jegenwoerdich ende onder-teekent J. Weesen hagen.

6. Hiernaevolcht Copie van de Revocatie van Hilleken Frans Ockerszdochter.

Ick Hilleken Frans Ockerszdochter, staende alhyer voor Godt ende die justicie, gae aff, revocere, versaecke ende verswere dat ongelooff, daer ick anderhalff jaer hebbe in geweest, te weten: dat in 't weerdich heylich Sacrament des altaers nyet besloten en soude sijn 't waerachtich lichaem Christi onder die gedaente des broots, ende dat men het heylich Sacrament des altaers niet aenbidden en soude, noch eeren mit keersen oft toirtsen; Item dat 't gene geschiet inde misse afgoderije is; Item dat men nyet biechten en sal aen den priester, maer aen Godt alleen; Item dat den kinderdoop nyet te achten en is ende dat het geloove moet gaan vóór het doopsel, ende allen articulen, staende gespecificeert in mijn sententie, die ick alhyer ontfangen sal, soe helpt mij Godt, Maria, die moeder Goodts ende alle Goodts Heyligen, verclarende bij denselven mijnen eedt, dat ick wederomme geloove jn't weerdich heylich Sacrament des altaers onder die gedaente des broots warachtelijcken besloten te sijn 't vleys ende bloet Christi, ons gegeven tot een voetsel onser zielen, ende dat men 't heylich Sacrament des altaers aenbidden sal als Godt, oick eeren sal mit keerssen, toirtsen ende processien nae het gemeene gebruyck der heylicher kercken: Item dat die misse is een heylich weerdich Sacrificie ingeset van Christo tot salichheit der levenden ende dooden; Item dat men biechten sal aen den priester, ende dat die priester macht heeft van Godt, om den menschen van sonden te absolveren; Item dat den kynderdoop is den waerachtigen doop, van Christo ingestelt, daer men doer coempt tot salichheit, ende dat die gene, die eens gedoopt is, nimmermeer (meer) gedoopt mach worden, ende voorts in allen anderen puncten te ge-

loven, ende voirtaen altijd te willen gelooven, gelijk 'twoordts Godts ende die gemeen kerstelijcke leringen der heyliger kerc-ken vuyteysschen, verlaetende alle valsche leringen ende valsche boucken, ende soe verre ick hyernamaels bevonden sal worden yet ter contrarie gedaen te hebben met woorden ofte met wercken, soe verbinde ick mij van nu aff tot strengicheyt van den rechten ende tot punitie van degeenen, die relaps sijn. In kennisse der waerheyt hebbe ick dit met mijn eygen handt onderteeckent, ende was onderteyckent aldus: Hylleken Fransszdochter, ende onderscreven, aldus bij Hilleken Frans Ockersszdochter voorsz. openbaerlicken gerevoceert ende geabiureert opter stadshuyse tot Dordrecht, voor mijnheer den commissaris der Keyserlicke Majesteit over Hollant etc. M. N. Francisco Sonnio ende sijnen adiunct M. Niclaes van der Borch, licentiaet in der Godtheyt ter presentie van den Schout, Burgemeesteren, Thesaurier, Scepenen ende Raedt derselver stede, mitsgaders van den deken ende ytzelicke canonicken des capittels aldair. Oick jn presentie van vele meer andere notabile personen, soe geestelick soe waerlicken, aldaer in grooten getaele vergadert zijnde des Woensdaechs den derden dach Julij anno XV^{CLV} voormiddach; Ondergescreven: In kennisse van mij ende onderteyckent J. Weesenhagen Notarius. Onder stont gescreven: Gecollationneert jegens d'originale revocatie ende abiuratie, onderteeckent als boven, is daermede bevonden con-corderende bij mij onderteeckent J. Weesenhage M. Nn.

7. Hyer nae volcht Copie van de Revocatie van Fransken Frans Ockersszdochter.

Deze revocatie luidt woordelijk, als die van Hilleken Frans Ockersszdochter en is van denzelfden datum.

8. Hyer nae volcht Copie van de Revocatie van Adriaenken Staesdochter.

Deze revocatie luidt woordelijk, als die van beide vorige personen.

Nadien mijn heere die Commissaris den volcke aldaer in grooten getaele vergadert sijnde jn presentie van den Schout, Borgmeester, Thesaurier, Scepenen ende Raeden der Stede

van Dordrecht seekere admonitiën gedaen hadde, ende die drie vrouwenpersoonen voorsz. ende hyer nae volgende gevoccoert ende geabiureert hadden in forma heurluyden voor gedescribeert, is ter jnstantie van den procureur-fiscaal daer nae geprocedeert tot pronunchiatie der sententie van de selve drye persoonen, waarvan den tenuer ende jnhouden hyernaevolcht ende eerst die sententie van Hilleken ende Fransken Frans Ockersszdochteren.

6. Sententie van Hilleken ende Fransken Frans Ockersszdochteren.

In der saecke, hangende voor ons Francisco Sonnio doctor in de Godtheyt canonick ten dom t'Utrecht, inquisiteur ende commissaris van den Stoel van Romem, gesubdelegeert ter jnstantie van de Keys. Ma^t. over Hollant, Zee-
lant, Vrieslant, Gelderlant etc. in saecken onsen heyiligen christengeloove aenclevende, al noch ombeslicht tusschen Mr. Dierck Lupi, procureur-fiscael, aenlegger ter eenre, Hilleken ende Fransken Frans Ockerssz. dochteren, gesusteren, verweersteren, ter andere zijden, ter cause van ytzelicken erreuren ende ketterijen, als dat sij luyden tegens 't oprechte ende kerstelijcke leringen gevuelte ende geloofte soudene hebben, dat 't weerdich heylich sacrament des altaers niet Godt en es, ende dat daer nyet jnne besloten en is 'dwaerachtich lichaem ende bloet Christi, oick dat men 'tselve nyet en behoert aen te bidden, noch mit toirtsen ende keerssen oft processien te eeren; Item dat affgoderij is 'tgunt geschiet in de misse; Item dat men aen den pryesters nyet en behoert te biechten, want Godt alleen macht heeft die sonden te vergeven; Item dat beelden te hebben in de kercke en daer voor keerssen t'ontsteken afgoderije is; Item dat men die sancten nyet en behoert aen te roepen, maer Godt alleen; Item dat men nyet en behoert te bidden voor die zielen, want daer sijn maer twee wegen: gaet ende coemt; Item dat den kynderdoop nyet te beduyden en heeft, want het gelooff voor 't doopsel soude moeten gaen; Item dat zij vuyt al sulcken ongelooff verlaeten soude hebben den kerckganck, die misse, 'theylich sacrament des altaers ende die biechte wel anderhalf jaer lang; wij hebbende op allen wel ende rijpelijcken gelet ende geconsidereert des men in desen behoerden te considereren, sittende te recht ende hebbende alleen Godt ende

die justitie voor oogen, hebben geseyt ende verclaert, seggen ende verklaren mits desen onsen vonnisse diffinitijff, 'twelck wij geven bij expres advys van den eerweerdigen Heere Mr. Nicolao van den Borch, licenciaat inder godtheyt, canonic t'sinte Maryen t'Utrecht, ons bij de Keys. Ma^t. in dusdanige saecken geadjungeert, ende meer andere meesters van rechten, dat Hilleken ende Fransken, gesusteren, voorsz., doer die voorgaende puncten ende articulen qualijcken ende ketterlicken geloof hebben tegens 't woert Goets ende die eendrachtelicke leeringen onser moeder die Heylige Kerck ende grootelijck, enormelick ende menichfuldelick misdaen te hebben doer alsulcken ongelooff ende oick daerdoer, dat sij vuyt alsulcken ongelooff hoer selven affgebroecken hebben anderhalff jaer lanck van dat aldereerweerdichste sacrament des altaers, van 't sacrificie der misse, van der biechte ende allen anderen ceremoniën, die men in der kercken doet, als van 'tgunt, dat ongoddelick solde zijn, ende onbequaem totter salicheyt, maer want die selve Hilleken ende Fransken ons groot berouw bethoent ende geloofte van beterschap gedaen hebben; oick want ons moeder die Heylige Kercke nyemant, die hem beteren wilt, barmherticheyt weygert, hebben wij heurluyden ontfangen tot wederroepinge ende abiuratie der dwalingen voorgenoempt, die welcke wederroepinge ende abiuratie elcx voor heur wettelick ende loffelick alhyer gedaen heeft, iniungerende nyettemin hoerluyden ende elcken van haer tot zaliger penitentiën, dat zij in heurluyder linne cleederen, hebbende elcx een barrende toirtse van een ponde in heur handt, zullen vergiffnisse bidden op beyde haer knyen Godt Almachtich, der justiciën ende alle vrome borgers, die doer heurluyden misbruyck verargert mogen sijn, ende alsdan van hier gaen in der selver vuegen, dragende die selve toirtse openbaerlick tot in 't sacramentsgasthuys ende offerende die selve toirtse aldair den weerdigen heyligen Sacramente, doende drie voetvallen, te weten, den eersten voor d'ingaan van der deuren, den tweeden in 't middel, ende den derden in d'ingaan van den choir aldaer, t'elckenreyse biddende Godt den Heere almachtich vergiffnisse in presentie van den pastoer aldaer, diewelcke gecleet wesende mit sijn religie, te weten choorcleet ende stole, hebbende die wijwatersquispel in sijn handt, dieselve inleyden sal tot aen den hoogen altaer voor 't waerdich heylich sacrament ende sal daernae haerluyden geven die priesterlijcke benedictie, voorts dat zij sullen drie weken lanck penitentiën doen op eene besloten camer, die men

haerluyden designeren sal in de plaetse van eenen karcker, ende sullen aldaer abstinieren ende vasten te water ende te broode over den anderen dach, vuytgenomen den Sondach, ende die drye weeken geëxpireert wesende, sullen van dien dach aff een jaer lanck alle Donredaegen hoeren tsacramentmisse in 't voorsz. gasthuys, sittende op alsulcke plaetse, als men haerluyden designeren sal, ende hebbende voor haer staende een wassen barrende licht, ende geduyrende 'tselve jaer opte daegen, dat men feeste voor alle gelovige zielen alhyer holt, te weten: daechs nae alderheyligendach, 'smaendachs nae derthienmisse, 'smaendachs na beloken paesschen, ende 'smaendaechs na beloken pynxteren, sullen t'elcken reysse een misse in haerluyder prochiekercke doen lesen voor alle geloovige zielen, ende dieselve misse hoeren mit een barrende wassen licht voor haer staende, ende sullen drie jaeren lanck nae datum van desen dryemael tsiaers te biechten gaen aen hoerluyder pastoer oft capellaen, ende ten weerdigen heyligen sacrament, als op onser liever vrouwe(n) halff oicxte, te kersmisse ende 'spaesschens, jniungerende ende verbiedende daer en boven die voorsz. Hilleken ende Fransken mit malcanderen te woenen oft winckel te holden, ten waere sij gecomen waren totten houwelycken state oft huerluyder XXV jaer gepasseert, brengende oft seyndende aen ons van al 'tgunt voorsz. is, goede certificatie 'tselffde gedaen ende volbracht te hebben ende dit al opte pene van relaps, absolverende mitsdesen dieselve Hilleken ende Fransken van alle vorder penen, mulcten ende excommunicatiën daer sijluyden doer d'erreuren ende misbruycken voorgeruert enichsins inne vervallen souden mogen sijn, aengemerckt huerluyder beyder joncheyt ende meer anders, ons daertoe moverende, condempnerende haerluyden nyettemin in die costen van deser jnstantiën, die taxatie daer aff ons gereserveert. Aldus gedaen ende openbaerlyck gepronunchieert opter stadthuuse tot Dordrecht ter presentie van den Schout, Burgemeesteren, Thesaurier, Scepenen ende Raedt derselver stede, mitsgaders van den Deken ende ytzelicke Canonicken des Capittels aldaer, oick in presentie van vele meer anderen notabele persoonen soe geestelicke soe weerlicke, aldaer in grooten getaele vergadert sijnde des Woensdaechs opten derden dach Julij anno XV^cLV voor middach. Onder stont: mij oick jegenwoerdich ende onderteckyent J. Weesen hagen.

Qua sententia lata et promulgata similiter et sequenti forma egit fiscus D. judici commissario plurimas gratias de bona justitia sibi administrata petens sibi concedi terminum et diem taxendi expensas. Dominus statuet per oportunitatem. Actum ut supra.

7. Sententie van Aryaenken Staesdochter.

In der saeken, hangende voor ons Francisco Sonnio, doctor inder Godheyt, Canonick ten Dom t'Utrecht, inquisiteur ende commissaris van den Stoel van Romen, gesubdelegeert ter instantie van de Keyserlijcke Maiesteyt over Hollant, Zeelandt, Vrieslant, Gelderlandt, etc. in saeken onsen Heyligen Christen gelove aenclevende, al noch ombeslicht tusschen Mr. Dierck Lupi, procureur-fiscaal, aenleggere ter eenre, ende Adriaenken Staesdochter, gevangen ende verweerster, ter andere zijden, ter cause van ytzelicke erreuren ende ketterijen, als dat sij tegens die oprechte ende kerstelijke leeringe gevuelte ende gelooft soude hebben, dat 't sacrament des altaers nyet anders en is dan broot, ons gegeven tot eender gehuechgenisse der passie ons Heeren; Item dat men 'tsacrament des altaers nyet aenbidden en sal, want het Godt nyet en is, noch oick daerinne besloten en is 't warachtich lichaem ende bloet Christi; Item dat die misse niet te beduyden en heeft, ende dat men daeromme geen misse en behoert te hoeren; Item dat zij vuyt alsulcken ongelooff die misse ende 't weerdige heylige sacrament verlaten heeft ende versmaet anderhalff jaer lanck; Item dat men die sonden nyet biechten en sal aen den priester, maar aen Godt alleen; Item dat men die sancten oft heyligen nyet aenroepen oft bidden en sal, dan Godt alleen; Item dat men geen beelden verlichten en sal mit keerssen oft eenichsins eeren; Item dat men nyet meer vieren en sal den eenen dach dan den anderen, vuytgenomen den Sondach; Item dat men alle spijsse op alle daegen eten mach; Item dat men nyet en behoert inne te stellen eenige vastedaegen, ende dattet beste vasten is soberlijcken te leven; wij, hebbende op als wel ende rijpelijcken gelet ende geconsidereert des men in desen behoert te considereren, sittende te recht, ende hebbende alleen Godt ende die justicie voor oogen, hebben geseyt ende verclaert, seggen ende verclaren mits desen onsen vonnisse diffinitijff, 'twelck wij geven bij expres advijs van den eerweerdighen heere Mr. Nicolao

van der Borch, licentiaet in der Godtheyt, canonick t'sinte Maryen t'Utrecht, ons by die Key^s. M^{at}. in dusdanige saeken geadjungeert, ende meer andere meesters van rechten, dat Aryaenken Staesdochter voorsz. doer die voorgaende punten ende articulen qualijcken ende ketterlijcken geloof heeft tegens 't woert Goedts ende tegens die heylige kercke ende grootelijck, enormelijck ende menichfuldelijck misdaen heeft, duer alsulcken ongelooff haerselven affgebroken heeft anderhalf jaer lanck van dat allerweerdichste sacrament des altaers, van 't sacrificie der misse, van der biechten, ende allen anderen ceremoniën, die men in der kercken doet, als vuyt 'tgunt dat ongoddelijck solde zijn ende ombequam totter salicheyt; maer want die selve Aryaenken ons groot berouw bethoent ende geloofte van beterschap gedaen heeft, oick want (ons) moeder die heylige kerck nyemant die hem beteren wilt, weygart bermhaerticheyt, hebben wij haer ontfangen tot wederroepinge ende abiuratie der dwalingen voorgenoemt, die welcke wederroepinge ende abiuratie sij wettelick ende loffelick alhyer gedaen heeft iniungerende nyettemin derselver tot salige penitentiën, dat sij in haer linne cleederen, hebbende een barrende toirtse van eenen ponde in haer handt, vergiffnisse sal bidden op beyde haer knyen Godt-almachtich, der justicien ende alle vrome borgers, die doer haer misbruyck verargert mogen sijn, ende alsdan van hyer gaen in derselver vuegen, dragende deselve toirtse openbaerlick tot in 't sacramentsgasthuys ende offeren dieselve toirtse aldaer den weerdigen heyligen Sacramente, doende drye voetvallen, teweten: den eersten voor d'ingaan van der dueren, den tweeden in 't middel, ende den derden in 't ingaan van den choir aldaer, t'elcker reyse biddende Godt den Heer almachtich vergiffnisse in presentie van den pastoor aldaer, diewelcke, gecleet wesende mit sijn religie, te weten choorcleet ende stole, hebbende die wijwaterquispel in sijn handt, dieselve inleyden sal tot aen den hoogen altaer voor het weerdich heyligh sacrament, ende sal daernae haer geven die priesterlijcke benedictie, voorts dat sij in 't selve gasthuys blijven sal in een camer XIIIJ daegen lanck, aenhoerende daer d'informatie, die men haer noch doen sal, tevreden wesende mitter portiën, die men den ziecken aendient; Item dat sij 'sdaechs nae alderheyligendach, 'smaendaechs nae derthienmissen, 'smaendaechs nae beloken paesschen, ende 'smaendaechs nae beloken pynxteren, sal t'elcker reysse in heur parochiekerke hoeren een misse voor alle geloovige

zielen met een barrende wassen licht voor haer staende, ende sal drye jaeren lanck nae date van desen dryemael tsaers te biechte gaen aen heuren pastoer oft kapellaen ende ten weerdigen heyligen sacramente, als op onser lieve vrouwen half oicxt, te kersmisse ende paesschens, ende en sal binnen die selve drye jaer nergens mogen aenveerden eenigen dienst ofte woeninge, tensij bij wetenschap ende consent van den Schoudt ende Burgemeester deser stede, diewelcke nemen sullen gelofte van den meester ende vrouwe oft meester oft vrouwe alleen, soe verre daer ten huysse maer meester oft maer vrouwe en is, dat zij Ariaenken voorsz. alle Sondach ende heylich dach mede nemen zullen in der kerken, om misse te hoeren, oft emmers daer soe verre in hem is doen gaen, om misse te hoeren, brengende oft seyndende aen ons van al 'tgunt voorsz. is behoerlijcke certificatie alsoe gedaen ende geschiet te sijn, ende dit al opte pene van Relaps, absolverende mitsdesen dieselve Ariaenken Staesdochter van alle vorder penen, mulcten ende excommunicatiën, daer sij deur d'erreuren ende misbruyck voorgeruert enichsins inne vervallen zoude mogen sijn, aengemerckt haer joncheyt ende meer anders, ons daer toe moverende, condempnerende haer nyettemin in de costen te deser jstantie gedaen, die taxatie daer aff ons gereserveert. Aldus gedaen ende openbaerlick gepronunchieert opter stadthuysse tot Dordrecht, ter presentie van den Schoudt, Burgemeester, Thesaurier, Schepenen ende Raedt derselver stede, mitsgaders van den Deken ende ytzelicke canonicken des capittels aldaer, oick in presentie van vele meer andere notabile persoonen soo geestelycke, soe waerlijcke, aldaer in grooten getaele vergadert zijnde, des Woensdaechs opten derden dach Julij XV^cLV voormiddaech. Onder stont gescreven: mij jegenwordich, onderteekent J. Weesenhagen.

Depost hebben die drye voorgaende penitenten elcx bysondere vergiffenis gebeden volgende den teneur van heurluyder sententie. Actum ut supra.

8. Hiernaevolcht die copie van de Revocatie van Truyken (van) Amersteyn.

Ick Truyken (van) Amersteyn, staende alhyer voor Godt ende die justicie, gae aff, revocere, versaeke ende verswere alle ketterijen enichsins wesende tegen 'theylich kerstengeloove,

ende sonderlinge die ketterijen, daer ick drye jaeren lanck hebbe inne geweest, te weten, dat Heylich Sacrament des altaers anders nyet en is dan broot ons gegeven tot een geuechenisse van der passie ons Heeren; Item dat men 'tsacrament des altaers nyet en behoert aen te bidden, oft te eeren mit keerssen ende toirtsen, want daer Godt nyet besloten en is, noch 'twarachtich vleesch ende bloet Christi; Item dattet affgoderije is 'tgene dat men in der misse doet; Item dat men nyet en zal byechten aen die priester, maer aen Godt alleen, want Godt alleen die sonden vergeven mach; Item allen anderen articulen, staende gespecificeert in mijn sententie, die ick alhyer ontfangen sal, soe helpt mij Godt, Maria die moeder Goets, ende alle Goets Heyligen, verclarende bij denselven mijnen eedt, dat ick wederomme geloove ende ten eeuwigen daegen wille gelooven van den heyligen Sacramente des altaers, van der misse, van der biechten ende anderen puncten, daer ick tegen gedoelt hebbe, gelyck 'twoort Goets ende die kerstelijcke leeringe van der gemeene Heylige Roomsche Kercke dat vuyteysschen, belovende mits desen voortaan te willen verlaeten alle valsche leerders ende valsche boucken, ende soe verre ick hyer naemaels bevonden sal worden yet ter contrarie gedaen te hebben mit woorden off met wercken, soe verbindt ick mij van nu aff tot strengicheyt van de rechten ende totter punitie dergenen die relaps sijn. In kennisse der waerheyt hebbe ick dit met mijn eygen handt onderteekent, ende was onderteyckent met aldusdani ghen merck X. Mede onderscreven aldus bij Truyken (van) Amersteyn bovengenoempt, openbaerlycken gerevoceert ende geabiureert opter Stadthuuse tot Dordrecht voor mijn Heer M. N. Francisco Sonnio, commissaris der Keys. Mat. onder (lees: over) Hollant etc. ende zijn adiunct M. Claes van der Borch, Licentiaet in der Godtheyt ter presentie van den Schout, Borgemeester, Thesaurier, Scepenen ende Raedt derselver stede, mitsgaders van deken ende ytzelijcke canonicken des capittels aldaer, oick in presentie van vele meer andere notabile persoonen, soe geestelijck soe waerlijck, aldaer in grooten getaele vergadert zijnde des Woensdaechs opten XVII^{en} dach Julij a^{no} XV^{CLV} voormiddach, mij tegenwoordich onderteekent J. Weesenhagen, notarius. Onder stont: accordeert mit die originale revocatie ende abiuratie. Onderteekent als boven bij mij ende was onderteyckent

J. Weesenhagen.

9. Copie van de Revocatie van Heylken Lambrechtsdochter zoe hyer nae volcht.

Ick Heylken Lambertsdochter, staende alhier voor Godt ende die justicie, gae aff, revocere, versaecke ende verswere alle ketterijen enichsins wesende tegens 'theylich kerstengeloove ende sonderlinge die ketterijen, daer ick een jaer oft daerontrent heb inne geweest, te weten, dat 't Heylich Sacrament des altaars anders nyet en is dan broot, ons gegeven tot een gehuechgenisse der passie ons Heeren, ende datter nyet in besloten en is 'twaerachtich vleesch ende bloet Christi; Item dat men 't heylich sacrament des altaars nyet aenbidden noch eeren en sal mit keersen ofte toirtsen; Item dat die misse afgoderije is; Item dat men nyet biechten en sal tegens den priester, maer tegens Godt alleen, want Godt alleen die sonden vergeven mach ende nyet die priester off mensche; Item allen anderen articulen, staende gespecificeert in mijn sententie, die ick alhyer ontfangen sal, soe helpt mij Godt, Maria, die moeder Goets, ende alle Goets Heyligen, verclarende bij denselven mijnen eedt, dat ick wederomme geloove ende ten eeuwigen daegen wille gelooven van den heyiligen sacramente des altaars, van der missen, van der biechten ende andere puncten daer ick tegens gedoelt hebbe, gelijk 'twoort Goedts ende die kerstelijcke leeringe van der gemeene Heylige Roomsche kerke dat vuyteysschen, belovende mitsdesen voortaan te willen verlaeten alle valsche leerdere ende valsche boucken, ende soe verre ick hyernaermaels bevonden sal worden yet ter contrarie gedaen te hebben mit woorden ofte mit wercken, soe verbinde ick mij van nu aff tot strengicheyt van den rechten ende tötter puntie dergenen, die relaps zijn. In kennisse der waerheyt heb ick dit (met) mijn eygen handt onderteyckent ende was onderteekent aldus +, oick onderscreven aldus bij Heylken Lambrechtsdochter bovengenoempt, openbaerlijck gerevoceert ende geabiureert opter Stadhuyse tot Dordrecht voor mijn Heer M. N. Francisco Sonnio, commissaris der Keys. Ma^t. over Hollant etc., ende sijnen adiunct Mr. Claes van der Borch, licentiaet inder Godtheyt, ter presentie van den Schoudt, Burgemeester, Thesaurier, Schepenen ende Raedt derselver stede, mitsgaders van den deken ende ytzelicke canonicken des capittels aldaer, oick in presentie van vele meer andere personen, soe geestelijck soo waerlijck,

alhyer in grooten getaele vergadert zijnde des Woensdaechs opten XVII^{en} Julij anno XV^{CLV} voor middaech, mij jegenwoerdich ende was onderteyckent J. Weesen hagen notarius. Onder was gescreven: Gecollationeert, accordeert mit die originale revocatie ende abiuratie, onderteeckent als boven, bij mij onderteeckent J. Weesen hagen.

10. Copie van de Revocatie van Adriaenken Cornelisdochter, soe hyer nae volcht.

Ick Aryaenken Cornelisdochter, staende alhyer voor Godt ende justicie, gae aff, revocere, versaeke ende verswere alle ketterijen enichsins wesende tegen 't heylich kerstengelooove, ende sonderlinge die ketterijen, daer ick een jaer lang heb jnne geweest, te weten, dat men 't waerdich Heylich Sacrament nyet ontfangen en sal van de priesters, want die priesters Godt nyet maeken en connen, Item dat die misse afgoderie is ende dat diegene die misse doen off misse hoeren afgoderie doen; Item dat men die sonden nyet biechten en solde aen den priester, maer aen Godt alleen, want Godt alleen die sonden vergeven mach ende nyet den priester; Item dat men Godt alleen aenroepen ende aenbidden sal, ende nyet die heyligen, want die heyligen ons nyet helpen en mogen ende voorts allen anderen articulen, staende gespecificeert in mijn sententie, die ick alhyer ontfangen sal, soe helpt mij Godt, Maria, die moeder Goedts, ende alle Goedts Heyligen, verclarende bij deselve mijnen eedt, dat ick wederomme geloove, ende ten eeuwigen daege wille gelooven van den heyligen Sacramente des altaers, van der misse, van der biecht ende andere puncten, daer ick tegens gedoelt hebbe, gelijk 't woord Goedts ende die kerstelijcke leeringe van die gemeen Heylige Roomscher Kercken dat vuyteysschen, belovende mits desen, voortaan te willen verlaten alle valsche leerders ende valsche boucken, ende soe verre ick hyer naemaels bevonden sal worden yet ter contrarie gedaen te hebben met woerden ofte met wercken, soe verbinde ick mij van nu aff tot strengicheyt van den rechten ende totter puntie dergenen die relaps sijn. In kennisse der waerheyt hebbe ick dyt met mijn eygen handt onderteyckent ende was onderteeckent X. Stont mede gescreven: Aldus bij Adriaenken Cornelisdochter voorn. openbaerlijck gerevoceert ende geabiureert opter Stadthuys tot Dordrecht voor mijn Heere

M. N. Francisco Sonnio, commissaris der Keys. Mat. over Hollant, etc. ende sijnen adiunct Mr. van der Borch, licentiaet in der Godtheyt, ter presentie van den Schout, Burgemeester, Thesaurier, Scepenen ende Raedt derselver stede, mitsgaders van deken ende ytzelijcke canonicken des capittels aldaer, oick in presentie van vele meer andere notabile persoonen, soe geestelijck soe waerlicken, aldaer in grooten getale vergadert zijnde des Woensdaechs opten XVII^{en} dach Julij XV^{CLV} voormiddaech, mij jegenwoerdich ende was onderteekent J. Weesenhagen, notarius. Onder stont gescreven: Accordeert met die originale revocatie ende abjuratie, onderteekent als boven, bij mij onderteyckent J. Weesenhagen.

II. Copie van de Revocatie van Engelken Lourensdochter.

Ick, Engelken Laurensdochter Loeff Laurensz. cooperslagers huysvrouw, staende alhyer voor Godt ende die justicie, gae aff, revocere, versaeke ende verswere alle ketterijen eenichsins wesende tegens 't heylich kerstengeloove ende sonderlinge die ketterijen, daer ick sint kersmisse aff lestleden heb inne geweest, te weten, dat 't heylich sacrament des altaers anders nyet en is dan broot, ons gegeven tot een gehuechgenisse der passie ons Heeren, ende datter nyet inne beslooten en is Godt ofte vleesch ende bloet Christi; Item dat men 't heylich sacrament nyet aenbidden, oft eeren en sal; Item dat de misse afgoderie is; Item dat men nyet biechten en sal tegens de priesters, maer alleen tegen Godt, want Godt alleen die sonden vergeven mach, ende nyet die priester off mensche; Item dat men Godt alleen aenroepen ende aenbidden sal, ende nyet die heyligen, want Godt ons alleen helpen mach, ende nyet die heyligen, ende voort allen anderen articulen, staende gespecificeert in mijn sententie, die ick alhyer ontfangen sal, soe helpt mij Godt, Maria, die moeder Goedts, ende alle Goets heyligen, verclarende bij denselven mijnen eedt, dat ick wederomme geloove ende ten eeuwigen daege wille gelooven van den heyligen Sacramente des altaers, van der missen, van der biechten, ende andere puncten, daer ick tegens gedoolt hebbe, gelijk 'twoort Goodts ende die kerstelijcke leeringe van die gemeen heylige Roomsche kercke dat vuyteysschen, beloovende mitsdesen voortaan

te willen verlaeten alle valsche leerdere ende valsche boucken, ende soe verre ick hyer naemaels bevonden sal worden yet ter contrarie gedaen te hebben met woerden ofte met werken, soe verbynde ick mij van nu aff tot strengicheyt van den rechten ende totter punitie dergenen die relaps zijn. In kennisse der waerheyt hebbe ick dit mit mijn eygen handt onderteyckent ende was onderteyckent aldus: X. Ende onderscreven aldus bij Engelken voornoempt openbaerlijck gerevoceert ende geabjureert opter Stadthuysse tot Dordrecht voor mijn Heer M. N. Francisco Sonnio, commissaris der Keys. Ma^t. over Hollant etc. ende zijn adjunct M. Claes van der Borch, licentiaet in der Godtheyt ter presentie van den Schout, Borgemeester, Thesaurier, Scepenen ende Raedt derselver stede, mitsgaders van den deken ende ytzelicke canonicken des capittels aldaer, oick in presentie van vele meer andere notabile persoonen, soe geestelick, soe weerlick, aldaer in grooten getaele vergadert zijnde des Woensdaechs opten XVII^{en} dach Julij XV^cLV voormiddaech, mij jegenwoerdich ende was onderteyckent J. Weesenhagen. Onder stont gescreven: Gecollationeert jegens d'originale revocatie ende abjuratie, onderteykent als boven. Is bevonden daarmede te accorderen, bij mij onderteykent J. Weesenhagen.

12. Copie van de Revocatie van Lijssken Korstendochter.

Ick, Lijssken Korstendochter, staende alhyer voor Godt ende die Justicie, gae aff, revocere, versaeke ende verswere alle ketterien, eenichsins wesende tegen 't heylich Kerstengeloove ende sonderlinge die ketterijen, daer ick (sint) vastelavont heb inne geweest, te weten, dat 't heylich Sacrament anders nyet en is dan broot, ons gegeven tot een gehuechgenisse der passie ons Heeren, ende datter nyet in besloten en is Godt of 't waerachtich vleesch ende bloet Christi; Item dat die misse afgoderie is; Item dat men nyet biechten en sal tegen den priester, maer tegens Godt alleen, want Godt alleen macht heeft, die sonden te vergeven ende nyet die priester oft mensche; Item dat men die Heyligen oft Saincten nyet aenroepen off bidden en sal, maer Godt alleen, ende voorts allen anderen articulen, staende gespecificeert in mijn sententie, die ick alhyer ontfangen sal, soe helpt mij Godt, Maria, die moeder Goets, ende alle Goets

Heyligen, verclarende bij denselven mijnen eedt, dat ick wederomme geloove ende ten eeuwigen daegen wille geloven van den heyligen sacramente des altaers, van der misse, van der biechten ende andere puncten, daer ick tegens ge-dooft hebbe, gelijk 't woordt Goedts ende die kerstelijcke leeringe van de gemeen heylige Roomsche kercke dat vuyt-eyschen, belovende mitsdesen voirtaen te willen verlaeten alle valsche leerders ende valsche boucken, ende soe verre ick hyer namaels bevonden sal worden yet ter contrarie ge-daen te hebben met woerden ofte met wercken, soe verbinde ick mij van nu aff tot strangicheyt van den rechten ende totter punitie dergenen, die relaps zijn. In kennisse der waer-heynt heb ick dit met mijn eygen handt onderteyckent, ende was onderteeckent aldus +. Mede daerby gescreven aldus: bij Lijsken Korstendochter voornoempt openbaerlicken ge-revoceert ende geabiureert opten stadthuuse tot Dordrecht voor mijn heer M. N. Francisco Sonnio, commissaris der Keys. Mat. over Hollant etc. ende sijnen adjunct M. Claes van der Borch, licentiaet in der Godtheyt ter presentien van den Schout, Burgemeester, Thesaurier, Scepenen ende Raedt derselver stede, mitsgaders van den deken ende ytze-licken van den canonicken des capittels aldaer, oick in pre-sentie van vele meer andere notabile persoonen soe geestelick soe waerlick, aldaer in grooten getale vergadert zijnde des Woensdaechs opten XVII^{en} dach Julij anno XV^cLV voormid-daech, mij jegenwoerdich, ende was onderteyckent J. Weesen-hagen, notarius. Onder stont gescreven: Accordeert mit de originale revocatie ende abjuratie, onderteyckent als boven, bij mij onderteyckent J. Weesen hagen M.n.

Mercurij den 17^{en} Julij anno XV^cLV hora X^a vel esse (circa?) opter stadthuuse in der vierschaer.

Naedien mijn heere de Commissaris, dewelcke aldaer in grooten getaele vergadert sijnde jn presentie van Schout, Burgemeester, Thesaurier, Scepenen ende Raedt der Stede van Dordrecht, seeckere admonitie gedaen hadde ende die vijff vrouwepersoonen voorsz. ende hier naevolgende gere-voceert ende geabjureert hadden jn forme voorlingen voor (?) gedescribeert, is ter jnstantie van den procureur-fiscal daernaegeprocedeert tot pronunchiatie der sententiën van deselve vijff persoonen, waervan den teneur ende inhouden hyernaevolcht. Ende eerst die sententie van Truyken (van) Amersteyn.

8. Sententie van Truyken (van) Amersteyn.

In der saecke, hangende voor ons Francisco Sonnio, doctor in der Godtheyt, canonick ten dom t'Utrecht, inquisiteur ende commissaris van den Stoel van Roomen, gesubdelegeert ter instantie van de Keys. Ma^t. over Hollant, Zeelant, Vrieslant, Gelderlant, etc. jn't gunt onsen Heyligen Kersten geloove aenclevende is, alsnoch ombeslicht tusschen Mr. Dierik Lupi procureur-fiscael, aenlegger ter eenre, ende Truyken (van) Amersteyn, verweerster ter andere sijde, ter cause van seekere erreuren, dwalingen ende ketterien, die sij gehadt heeft, als dat sij gelooft heeft, dat 't heylich sacrament des altaers anders nyet en soude zijn dan broot, ons gegeven tot een gehuechgenisse van der passie ons Heeren; item dat men 't sacrament des altaers nyet en behoert aen te bidden oft te eeren mit keerssen oft toirtsen, want Godt daerinne nyet besloten en is, noch oick 't waerachtich vleesch ende bloet Christi; Item dattet afgoderije es 'tgene men doet in der missen; Item dat men nyet byechten en sal aen den priester, maer aen Godt alleen, want Godt alleen die sonden vergeven mach; Item dat het wijwater, processie te gaen ende andere ceremoniën der Heyliger kercken nyet profijtelyck en sijn voor die sonden aff te leggen, oft tot eeniger salicheyt te comen; Item dat men die Heyligen oft Sancten nyet aenroepen oft bidden en sal, want sij ons hert nyet kennen en mogen; Item dat beelden te hebben in der kercken ende die te eeren met berrende keerssen ende andersints afgoderije is; Item dat sij in dit ongelooff geweest is ende gepersisteert heeft drye jaeren lanck, wel wetende ende merckende, dat 'tselve ongelooff was tegens die olde leeringe ende gebruyck van onse moeder die heyliche kercke; wij hebbende op als wel ende rijpelyck gelet, ende geconsidereert, wes men in desen behoerde te considereren, sittende terechte, ende hebbende alleen Godt ende die justicie voor oogen, hebben geseyt ende verclaert, seggen ende verclaren mitsdesen onsen vonnisse diffinityff, d'welcke wij geven bij expres advys van den E. Heere Mr. Nicolaes van der Borch, licentiaet in der Godtheyt, canonick t'Sinte Maryen t'Utrecht, ons bij de Keys. Mat. in dusdanige saeken geadiungeert ende meer andere meesters van rechten, dat die voors. Truyken (van) Amersteyn jn die voorgaende punten ende articulen qualicken ende ketterlicken gelooft ende ge-

dwaelt heeft tegens 't woordt Goodts ende die eendrachtelijke leeringe onser moeder die heylige kercke, ende daerduer grootelijcken ende menichfuldelijcken misdaen, maer want die selve Truyken ons groot berouw gethoent ende beloofte van beterschap gedaen heeft, ende oick want ons moeder die heylige kercke nyemande, die hem van sijne sonden bekeert en verwerpt, hebbe dieselve mits die wederroepinge ende abiuratie der dwalingen voors. hier tegenwoerdelijcken gedaen in gratie ontfangen, iniungerende nyetemin dieselve Truyken tot salige poenitentie ende beteringen, dat sij in haer linne clederen, hebbende een berrende toirtse van eenen ponde in haer hant, alhyer vergiffnisse bidden sal op beyde hare knyen Godt almachtich, der justiciën, ende alle vrome borgers, die doer haer misbruyck verargert mogen sijn, ende voirt van hyer gaan in der selver vuegen, dragende die toirtse openbaerlijcken tot in 't sacramentsgasthuys, ende dieselve toirtse daer offeren den weerdigen heyligen Sacramente, doende drye voetvallen, te weten den eersten aen der dueren, den tweeden in 't middel, ende den derden in 't d'ingaan van den choor van denselven gasthuys, t'elcker reyse biddende Godt den Heere almachtich vergiffnisse in de presentie van den pastoer aldair, diewelcke gecleet wesende mit sijn choorcleet ende de stole om den hals hebbende, die wijwaterquispel in de handt, dieselve inleyden sal tot aen den hoogen altaer voor d'waerdig heylich Sacrament ende daerna haer geven die priesterlijcke benedictie; voorts dat zij drye weeken lanck penitentie doen sal op een besloten camer, die men haer designeren sal in de plaetse van eenen karcker, alwaer sij in abstinieren ende vasten sal te water ende te brood over den anderden dach, vuytgenomen den Sondach ende nae die drye weeken geëxpireert sullen sijn, van dien dach aff een jaer lanck alle Donderdaegen sal hoeren 't heylich Sacramentsmisse in de Grootte kercke alhyer, sittende op alsulcke plaetse als men haer designeren sal, offerende telcker reyse den weerdigen heyligen Sacramente een wassen berrende licht ende sal drye jaeren lanck nae datum van desen dryemael sjaers te biechten gaen aen haeren pastoer ofte capellaen ende ten weerdigen heyligen Sacramente, als op onser liever vrouwe(n) half oicst, te Kersmisse ende Paesschens, brengende oft seyndende aen ons van al 'tgunt voorsz. is goede certificatie 'tselve gedaen ende volbracht te hebben ende dit al op de pene van Relaps, absolverende mitsdesen die selve Truyken (van) Amersteyn van alle vorder penen, censuren ende excommunicatiën, daer zij

doer d'erreuren ende misbruycken voorgeruert, eenichsins jnne vervallen solde mogen sijn, condempnerende haer nyettemin in de costen van deser instantie, die taxatie daeraff ons gereserveert. Aldus gedaen ende openbaerlijcken gepronunchieert opter Stadthuysse tot Dordrecht, ter presentien van den Schout, Borgemeester, Thesaurier, Scepenen ende Raedt derselver stede, mitsgaders van den deken ende ytzelicke canonicken des capittels aldaer, oick in presentie van vele meer andere notabile persoonen, soe geestelijck, soe waerlijck, aldaer in grooten getaele vergadert sijnde des Woensdaechs opten XVII^{en} dach Julij anno XV^cLV voormiddach. Onder stont: mij jegenwoerdich, ende was onderteekent: J. Weesen-hagen M. N.

9. Sententie van Heylken Lambrechtsdochter.

In der saeke, hangende voor ons, Francisco Sonnio, doctor in der Godtheyt, Canonick ten dom t'Utrecht, inquisiteur ende commissaris van den Stoel van Roomen, gesubdelegeert ter instantie van de Keyserlijke Ma^t over Hollant, Zeelant, Vrieslant, Gelderland, etc. jn't gunt onsen heyligen kerstengeloove aanclevende is, al noch ombeslicht tusschen Mr. Dierck Lupi, procureur-fiscaal, aenleggere ter eenre, ende Heylken Lambrechtsdochter, verweerster ter andere syden, ter cause van seeckere erreuren, dwalingen ende ketterijen, die zij gehadt heeft, als dat sij gelooft heeft, dat 't heylich Sacrament anders niet en ware dan broot, ons gegeven tot eender gehuechgenisse der passien ons Heeren, ende datter niet inne besloten en soude sijn Godt ofte (het) warachtich vleesch ende bloet Christi; Item dat men 't weerdich heylich Sacrament niet aenbidden oft mit toirtsen of keersen eeren en sal; Item dat zij mit al sulcken ongeloof twee paeschens ten heyligen sacramente gegaen heeft; Item dat die misse afgoderije is ende nyet helpen en mach, hebbende daeromme die misse omtrent een jaer lanck verlaten gehadt ende versmaet; Item dat men niet biechten en sal tegens den priesters, maer tegens Godt alleen, want Godt alleen die sonden vergeven mach ende niet de priester oft mensche; Item dat wijwater, processien ende andere ceremonien der Heyliger Kercken nyet t'achten en sijn; Item dat men die Heyligen oft Sancten niet aenroepen oft bidden en sal, maer Godt, want Godt alleen ons helpen ende die salicheyt geven

mach; Item dat die Paus, 't hoeft is van de Roomsche Kercke, diewelcke Balams of Belialskercke is, ende niet 't hoeft en is van die oprechte kerstenkercke; Item dat beelden te hebben in de kercke ende die te eeren, mit berrende keerssen ende andersins affgoderie is; Item datter maer twee wegen en sijn: gaet ende coempt; Item dat zij in dit ongelooff geweest is een langen tijt, wel merckende nochtans, dat 'tselfde ongelooff was tegens die gemeen leeringe der Heyliger Kercke, wij, hebbende op als wel ende rijpelijk gelet, ende geconsidereert wes men in desen behoirde te considereren, sittende terecht, ende hebbende alleen Goedt ende die justicie voor oogen, hebben geseyt ende verclaert, seggen en verclaren mits desen onsen vonnisse diffinityff, 'twelck wij geven bij expres advys van de E. Heere Mr. Nicolaes van der Borch, licentiaet in der Godtheyt, canonick t'sinte Marien t'Utrecht, ons mede bij de Keys. Ma^t. in dusdanigen saeken geadiungeert ende meer anderen meesters van Rechten, dat die voorsz. Heylken Lambrechtsdochter in de voorgaende punten ende articulen qualicken ende ketterlijcken geloofft ende gedwaelt heeft tegens 't Woordt Goedts ende die eendrachtelijke leeringe onser moeder die Heylige Kercke, ende daerdoer grootelijken ende menichfuldelijcken misdaen, maer want dieselve Heylken ons groot berouw gethoont ende geloofte van beterscap gedaen heeft, ende oick want ons moeder die Heylige Kercke nyemant, die hem van zijne sonden bekeert, en verwerpt, hebben dieselve mits die wederroepinge ende abiuratie der dwalingen voorsz. hyer tegenwoerdelijcken gedaen, in gratie ontfangen jniungerende nyettemin dieselve Heylken, dat zij tot zaliger penitentie ende beteringe in heur linne cleederen, hebbende een berrende toirtse van eenen ponde in heur handt alhier vergiffnisse bidden sal op beyde heur knyen Godt almachtich, der justitie ende alle vrome borgers, die doer haer misbruyck verargert mogen sijn, ende voorts van hier gaen in der selver vuegen, dragende die toirtse openbaerlick tot in't Heylich Sacramentsgasthuys ende dieselve toirtse daer offeren den weerdigen heyligen sacramente, doende drie voetvallen, te weten den eersten aen der doeren, den tweeden in 't middel, ende den derden in 't ingaen van den choor van den selven gasthuys, t'elcker reyse biddende Godt almachtich vergiffnisse in presentie van den pastoor aldaer, die welcke gecleet wesende mit zijn choorkleet, ende den stole om den hals hebbende, die wijwaterquispel in die handt dieselve inleyden sal tot aen den hoogen altaer voor

het waerdich heylich sacrament, ende daernaer haer geven die priesterlijcke benedictie; voorts dat zij drye weeken lanck penitentie sal doen op een besloten camer, die men haer designeren sal in de plaetse van eenen karker, alwaer zij abstinieren ende vasten sal te water ende te broode, over den anderden dach, vuytgenomen den Sondach, ende nae die drye weeken geëxpireert sullen sijn van dien dach aff een jaer lanck, alle Donderdaegen sal hoeren 'tsacramentsmisse ter plaetse ende in alsulcken kercke, als men haer designeren sal, offerende t'elcken reyse den weerdigen heyligen sacramente een wassen berrenden licht, ende sal drye jaeren lanck nae datum van desen dryemael tsiaers te biechten gaen aen hoeren pastoer oft capellaen ende ten weerdigen heyligen sacramente, als op onser liever vrouwen halff oicxt, te kersmisse ende paesschens, brengende oft seyndende aen ons van al 'tgunt voorss. is, goede certificatie 'tselve gedaen ende volbracht te hebben, ende dit al opte peine van Relaps, absolverende mits desen dieselve Heylken Lambrechtsdochter van alle vorder penen, censuren ende excommunicatiën, daer zij deur d'erreuren ende misbruycken voorgeruert eenichsins inne vervallen soude mogen sijn, condemnerende haer nyettemin in de costen van deser instantie, die taxatie daer aff ons gereserveert. Aldus gedaen ende openbaerlijk gepronunchieert opter stadthuyse tot Dordrecht ter presentie van den Schout, Borgemeester, Thesaurier, Scepenen ende Raedt derselver stede, mitsgaders van den deken ende ytzelichen canonicen des capittels aldaer, oick in presentie van vele meer andere notabile persoonen, soe geestelijck soe waerlijck, aldaer in grooten getale vergadert zijnde des Woensdaechs opten XVII^{en} dach Julij anno XV^CLV voormiddach. Onder stont gescreven: Mij jegenwoerdich, onderteekent: J. Weesen hagen.

10. Sententie van Adriaenken Cornelisdochter.

Inder zaeken, hangende voor ons Francisco Sonnio, doctor in der Godtheyt, canonick ten dom 'tUtrecht, inquisiteur ende commissaris van den Stoel van Roomen, gesubdelegeert ter jstantie van der Keyserlijcke Ma^t. over Hollant, Zeelant, Vrieslant, Gelderlant, etc. in't gunt onsen heyligen kerstengelooffve aenclevende is, alnoch ombeslicht tusschen Mr. Dierck Lupi, procureur-fiscael, aenleggere ten eenre,

ende Aryaenken Cornelisdochter, alias Aryaenken Schoutten, verweerster ter andere zijde, ter cause van sekerere erreuren, dwalingen ende ketterijen, die zij gehad heeft, als dat zij geloofft heeft, dat men 't weerdich heylich Sacrament niet ontfangen en sal van den priesters, want die priesters God nyet maeken en connen; Item dat die priesters geven Godt in gelijckenisse, ende men behoert van Godt geen gelijckenisse te maeken, en dat zij daeromme in haer sieckte het waerdich heylich sacrament van den priester nyet ontfangen en solde hebben, al haddet haer oick nootelijcken geweest; Item dat die misse afgoderije is, ende dat die gene die misse doen, oft misse hoeren, afgoderije doen; Item dat zij vuyt al sulcken gelooff die misse verlaeten heeft, ende gansselijcken vuyter kercken gebleven is een notabilen tijt lanck; Item dat men die sonden niet biechten en solde aen den priester, maer aen Godt alleen, want Godt alleen die sonden vergeven mach, ende niet den priester; Item dat men Godt alleen aenroepen ende aenbidden sal, ende nyet den heyligen, want die heyligen ons niet en connen helpen off yet geven; item dat alle daegen even heylich zijn ende dat men alle dagen heylich mach maecken doer goede wercken ende dat men den eenen dach niet meer en derff vyeren dan den anderen, vuytgenomen den Sondach; Item dat altaren te hebben in de kercken ende beelden daer op te setten ende te eeren mit keerssen off andersins, ende al dat men doet in der kercken affgoderie is, behalven 't Woort Goodts, als dat oprechtelijcken gepredickt wordt; Item datter maer twee wegen en sijn, gaet ende coempt, ende dat men voor die dooden nyet bidden noch oick offers oft zielmissen doen en sal; Item dat zij in dit ongelooff geweest is omtrent een jaer lanck, wel merckende nochtans, dat 'tselve ongelooff was tegens die olde leeringe van ons moeder die heylige kercke, Wij, hebbende op als wel ende rijpelijcken gelet, ende gecosidereert, des men in desen behoerde te considereren, sitende terechte, hebbende alleen Godt ende die justicie voor oogen, hebben geseyt ende verclaert, seggen ende verclaren mits desen onsen vonnisse diffinityff, 'twelk wij geven bij expres advys van den E. Heere Mr. Nicolaes van der Borch, Licentiaet in der Godtheyt, canonick (t') Sinte Marien t'Utrecht, ons bij der Key^s. Ma^t. jn dusdanigen saeken geadjungeert ende meer andere meesters van Rechten, dat die voorsz Aryaenken Schouten in de voorgaende punten ende articulen qualijcken ende ketterlijcken geloofft ende ge-

dwaelt heeft tegens 't Woord Goodts ende die eendrachtelijcke leeringe onser moeder die Heylige Kercke ende daerdoer grootelijcken ende menichfuldijcken misdaen, maer want dieselve Aryaenken ons groot berouw gethoent ende geloofte van beterscap gedaen heeft, ende oick want ons moeder die heylige kercke nyemanden, die hem van sonden bekeert en verwerpt, hebben dieselve mits die wederroepinge ende abjuratie der dwalingen voorscr. hier tegenwoerdelijcken gedaen, in gratie ontfangen, injungerende nyet te min derselver Aryaenken tot saliger penitentiën ende beteringe, dat sij in haer linne cleederen, hebbende een barrende toirtse van eenen ponde in haer handt alhyer vergiffenisse bidden sal op beyde haer knyen Godt almachtich, der justiciën ende allen vromen borgers, die doer haer misbryuck verargert mogen sijn, ende voorts van hier gaen in derselver vuegen, dragende die toirtse openbaerlick tot in sacramentsgasthuys, ende dieselve toirtse daer offeren den weerdigen heyligen Sacramente, doende drye voetvallen, te weten, den eersten aen de doeren, den tweeden in 't middel, den derden in 't ingaen van den choor van denselven gasthuys, t'elcker reysen biddende Godt almachtich vergiffenisse in presentie van den pastoer aldaer, diewelcke gecleet wesende met zijn choorcleet ende den stole om den hals hebbende, die wijwaterquispel in de handt, dieselve inleyden sal tot aen den hoogen altaer voor 't waerdich heyligh sacrament, ende daernae haer geven die priesterlijcke benedictie, voorts dat zij vierthyen dagen lanck penitentie sal doen op een besloten camer, die men haer designeren sal in de plaetse van eenen karcker, alwaer zij abstineren ende vasten sal, te waeter en te broode, over den anderden dach, vuytgenomen den Sondach, ende nae die XIIIJ daege gexpireert zullen sijn, van dien dach aff een jaer lanck alle Donderdaegen salhoeren 't heyligh sacramentsmisse in de Groote kercke alhyer, sittende op alsulcke plaetse als men haer designeren sal, offerende t'elcker reyse den weerdigen heyligen Sacramente een wasse barrende licht, ende in 'tselffde jaer opte daegen, dat men memorie voor alle geloovige zielen alhyer houdt, te weten 'sdaechs nae alderheyligen dach, 'smaendaechs nae derthyenmisse, 'smaendaechs nae beloken paesschen ende 'smaendaechs nae beloken pinxteren sal ter kercke hoeren [Misse] vóór alle geloovige zielen mit een wasse berrende licht, voor haer staende, ende sal drye jaeren Janck nae datum van desen dryemael 'tsiaers te biechte gaen aen haeren pastoer ofte capelaen ende ten weerdigen

heyiligen Sacramente, als op onser liever vrouwen half oicxt, te kersmisse ende paesschens, brengende oft seyndende aen ons van al 'tgunt voorsz. is goede certificatie, 'tselve gedaen ende volbracht te hebben. Ende dit al opte pene als Relaps, absolverende mits desen dieselve Aryaenken Schouten van alle vorder penen, censuren ende excommunicatiën, daer sij doer d'erreuren ende misbruycken voorgeruert eenichsins inne vervallen soude mogen sijn, condempnerende haer nyettemin in de costen van deser instantie, die taxatie dairaff ons gereserveert. Aldus gedaen ende openbaerlick gepronunchieert opter Stadthuuse tot Dordrecht ter presentie van den Schoudt, Burgemeester, Thesaurier, Scepenen ende Raedt derselver stede, mitsgaders van den deken ende ytzelijcke canonicken des capittels aldair, oick in presentie van vele meer andere notabilen persoonen, soe geestelijck soe waerlijck, aldaer in grooten getaele vergadert sijnde des Woensdaechs opten 17^{en} dach in Julij anno **XV^cLV** voermiddach. Onder stont gescreven: mij oick jegenwoerdich, onderteykent J. Weesen-hagen.

II. Sententie van Engelken Laurensdochter Louff, cooperslagers huysvrouw.

In der saeken, hangende voor ons Francisco Sonnio, doctor in der Godtheyt, canonick ten Dom t'Utrecht, inquisiteur ende commissaris van den Stoel van Romen, gesubdelegeert ter instantie van de Keys. Ma^t. over Hollant, Zeelant, Vrieslant, Gelderlant etc. in 'tgunt onsen heyiligen Christengeloove aenclevende is, al noch ombeslicht tusschen mr. Dierck Lupi, procureur-fiscaal, aenleggere ter eenre, ende Engelken Laurensdochter Loeff cooperslagers huysvrouw, verweerster, ter andere zijde, ter cause van seeckere erreuren, dwalingen ende ketterijen, die zij gehadt heeft, als dat zij gelooft heeft 't heylich sacrament des altaers anders niet te zyn dan broot, ons gegeven tot een gehuechgenisse der passiën ons Heeren, ende dat daer nyet jnne besloten en is Godt oft 't vleesch ende bloet Christi; Item dat die misse afgoderije is; Item dat men niet biechten en sal tegen den priester, maer tegen Godt allēen, want Godt alleen die sonden vergeven mach, ende nyet die priester oft menschen; Item dat men 't heylich sacrament niet aenbidden, oft eeren en sal; Item dat zij dickmael geloopen heeft vuyt haeren

winckel achter in heur kuecken, als 'tweerdich heylich Sacrament voorbij haer huys tot eenige siecken gedragen werde, opdat zij 't niet aenbidden, oft reverentie bewijzen en soude; Item dat zij 't weerdich heylich Sacrament zeer ombetaemelicken, onweerdelijcken ende affgrijselijcken genoempt heeft, haer niet vermijende de sacramenten te verachten; Item dat men Godt alleen aenroepen ende aenbidden sal ende niet die heyligen, want Godt ons alleen helpen mach ende niet die heyligen; Item dat men beelden in der kercken eere bewijst mit keerssen daervoor t'ontsteken ende knyebuyginge te doen, affgoderije is; Item datter maer twee wegen en zijn, gaet en coempt, ende dat men niet en behoert te bidden voor de zielen; Item dat men die dooden wel eerlijcken te grave bestellen sal, maer daervoor misse te doen, off voor te bidden haer niet helpen en mach; Item dat alle daegen even heylich sijn, ende dat men nyet meer en behoert te vieren opten eenen dach dan opten anderen, vuytgenomen die Sonnendaegen ende onse lieve vrouwen daege; Item dat d'een spijs voor Godt nyet meer verboden en is dan d'andere, ende dat men alle spijs op alle daegen eeten mach, als 't geschiet met danckbaerheyt ende soberheyt ende daer nyemant doer verargert en wordt; Item dat sij in dit ongelooff geweest is ende gepersisteert heeft van Kerstmisse aff lestleden, wel wetende ende merckende, dat 'tselvfde ongelooff was tegen die olde leeringe ende gebruyck van ons moeder die heylige kercke; wy hebbende op als wel ende rijpelijcken geleth, ende geconsiderereert des men in desen behoerde te considereren, sittende te rechte, hebbende alleen Godt ende die justitie voor oogen, hebben geseyt ende verclaert, seggen ende verclaren mit desen onsen vonnisse diffinityff, 'twelck wij geven bij expres advys van den Heere Mr. Nicolaes van der Borch, licentiaet in der Godtheyt, canonick [t] Sinte Marien t'Utrecht, ons bij de Keys. Ma^t. in dusdanigen saecke geadiungeert, ende meer andere meesters van Rechten, dat die voorsz. Engelken Lauwendochter in de voorgaende punten ende articulen qualijcken ende ketterlijcken geloofft ende gedwaelt heeft tegens 't woort Goedts ende die eendrachtelijke leeringe onser moeder die heylige kerck ende daerdoer grootelijcken ende menichfuldelijcken misdaen, maer want dieselve Engelken ons groot berouw ende gelooften van beterscap gedaen heeft, ende oick want ons moeder die heylige kercke nyemant, die hem van zijne sonden bekeert en verwerpt, hebben dieselve mits die wederroepinge ende

abiuratie der dwalingen voorsz. hier tegenwoordelijcken gedaen in gratie ontfangen, injungeerende nyettemin die selve Engelken tot saliger penitentie ende beteringe, dat zij in haer linne cleederen, hebbende een barrende toirtse van eenen ponde in haer handt, alhyer vergiffenisse bidden sal op beyde haer knyen Godt almachtich, der Justicien ende alle vrome borgers, die doer haer misbryuck verargert mogen zijn ende voorts van hyer gaen in derselver vuegen, dragende die toirtse openbaerlijck tot in 't heylich Sacramentsgasthuys ende die selve toirtse daer offeren den weerdigen heylichen sacramento, doende drye voetvallen, te weten den eersten aen de deuren, den tweeden in 't middel, ende den derden in 't ingaen van den Choor van den selven gasthuysse, t'elcker reyse biddende Godt almachtich vergiffenisse in presentie van den pastoer aldaer, die welcke, gecleet wesende mit sijn choorcleet, ende den stole om den hals hebbende, die wijwaterquispel in de handt, die selve inleyden sal tot aen den hoogen altaer voor het weerdich heylich sacrament ende daernaer heur geven die priesterlijcke benedictie, voorts dat zij zes weeken lanck penitentie sal doen ter plaetsen, die men hem designeren sal, alwaer zij abstineren ende vasten sal te water ende te broode over den anderden dach, vuytgenomen den Sondach, op andere dagen te vreden wesende mit spijsse, als men op vasteldaegen gewoenelijcken is te gebruycken, ende nae die ses weeken geëxpireert zullen zijn, van dien dach aff een jaer lanck alle Donredaegen sal hoeren 't heylich Sacramentsmisse in't voorsz. Sacramentsgasthuys, sittende op alsulcke plaetse, als men haer designeren sal, offerende t'elcker reyse den weerdigen heylichen sacramento een wassen berrende licht ende in 'tselffde jaer optie daegen, dat men memorie voor alle geloovige zielen alhyer houdt, te weten: daechs nae alderheylicgendach, maendachs nae derthienmisse, maendaechs nae beloke pynxteren, sal t'elcker reyse een misse in heur parochiekercke doen lesen voor alle geloovige zielen, ende dieselve misse hoeren mit een berrende wassen licht voor haer staende, ende sal drye jaeren lanck nae datum van desen dryemael tsaers te biechten gaen aen heuren pastoer off capellaen, ende ten weerdigen heylichen Sacrament, als op onser liever vrouwen halff oicxt, te kersmisse ende paesschens, brengende oft seyndende aen ons van al'tgunt voorsz. is goede certificatie, 'tselffde gedaen ende volbracht te hebben, ende dit al opte peine van Relaps, absolverende mits desen die selve Engelken Laurensdochter van alle vordere penen, censuren ende ex-

communicatiën, daer zij doer d'erreuren ende misbruycken voorgeruert eenichsins inne vervallen solde mogen zijn, condempnerende haer nyettemin in de costen van deser instantie, die taxatie daeraff ons gereserveert. Aldus gedaen ende openbaerlijck gepronunchieert opter stadthuuse tot Dordrecht, ter presentie van den Schout, Burgemeester, Thesaurier, Schepenen ende Raedt derselver stede, mitsgaders van den deken ende ytzelijcke canonicken des capittels aldaer, oick in presentie van veel meer andere notabile persooenen, soo geestelijcke soe waerlijcke, aldaer in groten getaele vergadert zijnde des Woensdaechs opten XVII^{en} dach Julij anno XV^cLV voor-middaech. Onder stont gescreven: mij oick jegenwoerdich, geteyckent J. Weesen hagen.

12. Sententie van Lijsken Korstendochter.

In der saeke, hangende voor ons Francisco Sonnio, doctor in der Godtheyt, canonick ten Dom t'Utrecht, inquisiteur ende commissaris van den Stoel van Roomen, gesubdelegeert ter jnstantie van de Keys. Maj^t over Hollant, Zeelant, Vrieslant, Gelderlant, etc. jn'tgunt onsen heyligen Kerstengeloove aenclevende is, als noch ombeslicht tusschen Mr. Lupi, procureur-fiscael, aenleggere ter eenre, ende Lijsken Korstendochter, verweerster ter andere zijde, ter cause van seekere erreuren, dwalingen ende ketterijen, die zij gehad heeft, als dat sij gelooft heeft 't heylich sacrament anders niet te zijn dan broot, ons gegeven tot een geheuchgenisse der passie ons Heeren ende datter niet inne besloten en is Godt oft 't warachtich vleesch ende bloet Christi; Item dat die misse affgoderije is, sijnde daeromme van Vastelavont aff gebleven vuytter misse; Item dat men niet biechten en sal tegens de priesters, maer tegens Godt alleen, want Godt alleen macht heeft die sonden te vergeven ende niet die priester oft mensche; Item dat het wijwater, processien ende andere ceremoniën van de heylige kercke niet t'achten en zijn; Item dat men die heyligen ofte Sancten niet aenroepen oft bidden en sal, maer Godt alleen, want Godt alleen ons helpen ende die salicheyt geven mach; Item dat beelden te hebben in der kercken ende die te eeren mit berrende keerssen ende andersins afgoderije is; Item dat men niet bidden en sal voor die zielen; Item datter maer twee wegen en sijn, gaet ende coempt; Item dat zij in dit ongelooff geweest is ende ge-

persisteert heeft van Vastelavont aff, wel wetende ende merckende 't selve te wesen tegens die olde leeringe ende gebruyck van ons moeder die heylige kercke. Wij, hebbende op als wel ende rijpelijsken gelet, ende geconsidereert, des men in desen behoerde te considereren, sittende te rechte ende hebbende alleen Godt ende die justitie voor oogen, hebben geseyt ende verclaert, seggen ende verclaren mitsdesen onsen vonnisse diffinityff, 'twelck wij geven bij expres advys van de E. Heeren Mrs. Nicolaes van der Borch, licentiaet in der Godtheyt, canonick t'Sint Marien t'Utrecht, ons bij de Keys. Ma^t. in dusdanigen saeken gediungeert ende meer andere meesters van rechten, dat die voorsz. Lijsken Korstens in die voorgaende punten ende articulen qualijcken ende ketterlijcken geloofft ende gedwaelt heeft tegen 't Woordt Goodts ende die eendrachtelijcke leeringe onser moeder die Heylige Kercke, ende daer doer grootelijck ende menichfuldelijcken misdaen, maer want die selve Lijsken ons groot berouw gethoont, ende gelofte van beterschap gedaen heeft, ende oick want ons moeder die heylige kercke nyemant, die oic hem aan zijne sonden bekeert, en verwerpt, hebben die selve mits die wederroepinge ende abiuratie der dwalingen voorsz. hier tegenwoerdelijcken gedaen, jn gratie ontfangen, jniungerende nyettemin dieselve Lysken tot saliger penitentiën ende beteringe, dat zij in haer lijnne cleederen, hebbende een berrende toirtse van een ponde in haer handt alhyer vergiffenisse bidden sal op beyde haer knyen, Godt almachtich, der justicie ende alle vrome borgers, die doer haer misbruyck verargert mogen sijn, ende voorts van hyer gaen in der selver vuegen, dragende die toirtse openbaerlijck tot in't Heylich Sacramentsgasthuys, ende die selve toirtse daer offeren den weerdigen heyligen Sacramente, doende drie voetvallen, te weten: den eersten aen der doeren, den tweeden in 't middel, ende den derden in 't jngaen van den choor van 't selve gasthuys, t'elcker reyse biddende Godt almachtich vergiffenisse in presentie van den pastoer aldaer, die welcke gecleet wesende met sijn choorcleet, ende den stole om den hals hebbende, die wijwaterquispel in de handt, die selve inleyden sal tot aen den hoogen altaer voor 't weerdich heylich Sacrament, ende daernae haer geven die priesterlijcke benedictie, voorts dat zij XIIIJ daegen lanck haer sal houden ende blijven binnen haeren huys, vastende over den anderen dach te water ende te broode, behalven den Sondach, ende nae die XIIIJ daegen geexpireert sullen sijn, van dien dach aff

een jair lanck, alle Donderdaegen sal hoeren 't heyligh Sacramentsmisse in de Grootekercke alhyer, sittende op alsulcke plaetse, als men haer designeren sal ende in't selve jaer opte daegen, dat men memorie voor alle geloovige zielen alhyer houdt, te weten: 'sdaechs nae alderheyligendach, 'smaendaechs nae derthienmisse, 'smaendaechs nae beloken paesschen, ende 'smaendaechs nae beloken pynxteren, sal t'elcker reyse een misse in heur prochiekercke doen lesen voor alle geloovige zielen, ende dieselve misse hoeren mit een berrende wassen licht voor haer staende, ende sal drye jaeren lanck nae datum van desen dryemaels siaers te biechten gaen aen haeren pastoer oft cappellaen ende ten weerdigen heyligen Sacramente, als op onser liever vrouwen halff oicxt, te kerstmissen ende paesschens, brengende oft seyndende aen ons van 'tgunt voorsz. is, schriftelicke certificatie, alsoe gedaen te hebben, ende dit al op pene van Relaps, absolverende mitsdesen die voorsz. Lijsken Korsten van alle vorder penen, censuren ende excommunicatiën, daer zij doer d'erreuren ende misbruycken voorsz. eenichsins jnne vervallen soude mogen zijn, condempnerende haer nyettemin jn de costen van deser instantie, die taxatie daer aff ons gereserveert. Aldus gedaen ende openbaerlicken gepronunchieert opter stadshuyse tot Dordrecht, ter presentie van den Schout, Burgemeester, The-saurier, Scepenen ende Raeden derselver stede, mitsgaders van den deken ende ytzelicke canonicken des capittels aldair, oick in presentie van vele meer andere notable personen, soe geestelicke, soe weerlijcke, aldaer in grooten getaele vergadert sijnde des Woensdaechs opten XVII^{en} dach Julij anno XV^oCLV voormiddach. Onder stont geschreven: Mij oick jegenwoerdich, onderteeckent: J. Weesen hagen.

(terzijde staat) Die Commissaris verstaet bij den water, gesoden water, 'twelck men bier noempt, ende dat sij penitante sulcx gebruycken sal mogen in plaetse van den water, allen anderen poincten blijvende in haer geheel. Actum tot Dordrecht den XVII^{en} Julij anno XV^oCLV. In kennisse van mij onderteyckent J. Weesen hagen.

Quibus quidem quumque precedentibus sententijs lectis, latis et promulgatis fiscus egit domino commissario plurimas gratias de bona justitia sibi administrata petens sibi diem et terminum status ad taxandum expensas. Et d. Judex statuit illi diem

crastinum et horam tertiam a prandio ad taxandas expensas omnium causarum. Actum ut supra.

Eodem die hebben die vijff voorgaende penitenten lico post latas sententias elcx respective vergiffenisse gebeden volgende den teneur ende jnhouden van heurluyder sententiën et post ea D. illas absolvit ab omnibus erroribus, penis et censuris etc. In forma etc. Actum ut supra. Onderteyckent: J. Weesen hagen.

13. Copie van de Revocatie van Louff Laurensz. cooperslager.

Ick, Louff Laurens, cooperslager, staende alhyer voor Godt ende die justicie, gae aff, revocere, versaeke ende ver-swere alle ketterijen, eenichsins wesende tegens 't heylich Kerstengeloove ende sonderlinge die ketterijen, daer ick inne geweest ben ende bevonden zij, te weten, dat 't heylich sacrament des altaers maer broot en is, ons gegeven tot een gedenckenisse der passie ons Heren ende dat daer nyet jnne besloten en is 't warachtich vleesch ende bloet Christi, Item dat men 't weerdich heylich sacrament in de processien off als men 't totten siecken brengt, geen eere noch reverentie bewijzen off aenbedinge doen en sal, Item dat die misse afgoderije is, Item allen articulen, staende gespecificeert in mijn sententie, die ick alhyer ontfangen sal, soe helpt mij Godt, Maria die moeder Goets, en alle Goots Heyligen, verclarende bij denselven mijnen eedt, dat ick wederomme geloove ende ten eeuwigen daegen wille gelooven van den heyligen sacrament des altaers, van der misse, ende andere punten, den geloove aengaende, gelijk 't woordts Goodts ende die kerstelijke leeringe van de gemeen heylige Roomsche Kercke dat vuyteysschen, beloovende mits desen voortaan te willen verlaeten alle valsche leerdere ende valsche boucken, ende soe verre ick hier namaels bevonden sal worden, yet ter contrarie gedaen te hebben met woorden ofte met wercken, soe verbinde ick mij van nu aff tot stringheyt van den rechten ende totter puntie dergene die relaps sijn. In kennisse der waerheyt heb ick dit mit mijn eygen handt onderteykent, ende was onderteeckent aldus: #, noch gescreven: aldus bij Louff Laurensz. cooperslager, openbaerlicken gerevoceert ende geabiureert opter Stadthuyse tot Dordrecht voor mijn Heeren

M. N. Francisco Sonnio, Commissaris der Keys. Ma^t over Hollant, etc. en zijn adjunct Mr. Nicolaes van der Borch, licentiaet in der Godtheyt ter presentie van den Schout, Burgemeester, Thesaurier, Scepenen ende Raede der selver stede mitsgaders van den deken ende ytzelicke canonicken des capittels aldaer, oick in presentie van vele meer andere notabile personen, soe geestelijck, soe waerlijcke, aldaer in grooten getaele vergadert sijnde des Donderdaechs den XVII^{en} dach Julij anno XV^cLV voormiddach; ende stont noch onder gescreven: mij jegenwoerdich ende onder-teeckent J. Wesenhagen Notarius. Onder stont gescreven: Geccollationneert jegens d'originale revocatie ende abiuratie ondergeteyckent als boven, is bevonden daer mede t'accorderen bij mij, onderteyckent J. Weesenhagen.

13. Sententie van Louff Laurensz., coperslager.

In der saecken hangende voor ons Francisco Sonnio, doctor in der Godtheyt, canonick ten dom t'Utrecht, Inquisiteur ende commissaris van den Stoel van Roomen, gesubdelegeert ter instantie van de Keys. Ma^t. over Hollant, Zee-land, Vrieslant, Gelderlant, etc. in 't gunt onsen Heyligen kerstengeloove aenclevende is, al noch ombeslicht tusschen Mr. Dierck Lupi, procureur-fiscael, aenleggere ter eenre, ende Louff Laurensz, coeperslager, verweerder ter andere zijde, ter cause van zeeckere erreuren, dwalingen ende ketterijen, die hij gehadt heeft, als dat hij tegens d'oprechte ende waerachtelijcke kerstelijcke leeringe gevoelt ende gelooft solde hebben, dat 't weerdich heylich Sacrament des altaers maer broot en is, ons gegeven tot een gedenckenisse der passie ons Heeren, ende dat daer niet inne besloten en is 't waerachtich vleesch ende bloet Christi; Item dat men 't waerdich heylich sacrament in de processie, oft als men 't totten siecken brengt, geen eere noch reverentie bewijsen, noch aenbiddinge doen en sal; Item dat die misse afgoderie is, ende dat hij vuyt alsulcke gevuelen gelaeten heeft misse te hoeren van den eersten Sondach in de Vasten ter tijt toe Adriaen die cleermaeker ende d'andere gevangen worden; Item dat hij sittende in sijnen winckel ende hoerende die scelle, alsoe dat het weerdich heylich Sacrament voorbij sijn doere gedragen soude werden tot eenigen siecken, opgestaen is, ende was geloepen inde kuecken, om dat hij den weerdigen heyligen

sacramente geen eere ofte reverentie bewijzen, oft oick aenbidden en soude; wij, hebbende op als wel ende rijpelijsken gelet, ende geconsidereert des men in desen behoerde te considereren, sittende te rechte, hebbende alleen Godt ende die justicie voor oogen, hebben geseyt ende verclaert, seggen ende verclaren mits desen onsen vonnisse diffinityff, 'twelck wij geven bij expres advys van den E. Heeren Mr. Nicolaes van der Borch, licentiaet jn der Godtheyt, canonick Sinte Marien t'Utrecht, ons in dusdanigen saeken bij den Keys. Ma' geadiungeert en de meer andere meesters van Rechten, dat Louff Laurensz. voorsz. in die voorgaende punten ende articulen grootelijcken ende menichfuldelijcken gedoelt ende gedwaelt heeft ende presumptuoselijcken tegens die oprechte kerstelijcke leeringen van ons moeder die heylige kercke geloofte heeft, misdragende ende misbruyckende hem selven alsoe, dat hij dat aldeweerdichste ende godtlijcxte sacrificie der missen verlaeten heeft, als 'tgunt dat nyet oprecht en soude zijn nae 't woordt Goodts ende ordonnantiën Christi, maer want die voorsz. Louff Laurensz. ons groot berouw gethoent ende gelooffte van beterscap gedaen heeft, ende want oick ons moeder die heylige kercke niemant, die hem beteren wilt, weygert bermherticheyt, hebben wij denselven ontfangen tot wederroepinge ende abjuratie der erreuren ende dwalingen voor geruert, d'welck hij alhyer loffelijck gedaen heeft, jniungerende hem nyetemin tot salige penitentie ende beteringen, dat hij in der vuegen, soe hij alhyer staet, hebbende een barrende toirtse van een ponde in zijn handt, alhyer vergiffenis sal bidden op beyde sijn knyen Godt almachtich, der justicie ende alle vrome borgers, die doer zijn misbruyck veragert mogen sijn, ende alsdan van hyer gaen in der selver vuegen, dragende dieselve toirtse openbaerlijck tot in 't heylich sacraments-gasthuys, ende offeren dieselve toirtse den weerdigen heyligen Sacramente, doende drie voetvallen, te weten den eersten in 't ingaen van der dueren, den tweeden in 't middel, ende den derden voetval voor 't waerdich heylich Sacrament aldaer, t'elcker reyse biddende Godt den Heere almachtich vergiffenisse in presentie van den pastoer aldaer, d'welcke gecleet wesende mit zijn choorcleet ende den stole om den hals hebbende, die wijwaterquispel in de handt, hem jnleyden sal tot aen den hoogen altaer voor 't waerdich heylich Sacrament ende sal daernaem hem geven die priesterlijcke benedictie, voorts dat hij een jaer lanck alle Donderdaech hoeren sal die singende Sacramentsmisse, die

men doet in denselven gasthuyse, sittende opter plaetse die men hem designeren sal, offerende t'elcker reyse den weerdigen heyligen Sacramente een wassen berrende licht ende sal drie jaeren lanck nae datum van desen drye mael siaers te biechte gaen aen sijnen pastoer oft capellaen ende ten weerdigen heyligen sacramente als op onser liever vrouwen half oicxt, te kersmisse ende paesschens, brengende oft seyndende aen ons schriftelijcke certificatie van 'tgunt voorsz. is, alsoe gedaen ende volbracht te hebben, ende dat al opte pene van Relaps, absolverende mits dezen den voorsz. Louff Laurensz. van alle vordere penen, censuren ende excommunicatiën, daer hij doer d'erreuren ende misbruycken voorsz. eenichsints jnne vervallen zoude mogen zijn, condempnerende hem nyettemin in die costen van deser instantie, die taxatie daer aff ons gereserveert. Aldus gedaen ende openbaerlijck gepronunchieert opter Stadthuyse tot Dordrecht ter presentie van den Schout, Borgemeester, Thesaurier, Scepenen ende Raet derselver stede, mitsgaders van den deken ende ytzelicke canonicken des capittels aldaer, oick in presentie van vele meer andere notabele persoonen, soo geestelijck soe waerlijcken, aldaer in grooten getaele vergadert zijnde des Donredaechs den XVIIJ^{en} dach Julij anno XV^{CLV} voor middach, onder stont gescreven mij oick jegenwoerdich, onder-teeckent J. Weesen hagen.

Qua sententia ut premittitur lecta, pronunciata et promulgata fiscus egit D. Commissario plurimas gratias de bona justicia sibi administrata petens terminum ad taxandum expensas sibi statui. D. statuit horam 3^{am} a prandio vel cras.

Depost heeft die penitent Loeff voorsz. vergiffenisse gebeden nae vuytwijzen zijner sententie etc. Actum ut supra.

Den XVIIJ^{en} Julij anno vijf ende vijftich.

10. Commutatie van de Sententie van Aryaenken Schouten.

Soe hebben mijn Heere die Commissaris ende sijn assesseur voergeruert Adryaenken Schouten, in plaetse van de kercker gedesigneert 't gansche huerhuys omme reden, hem-luyden daertoe porrende, omme volgende haer sententie aldaer

te peniteren, wel verstaende bij 't water gesoden water, dat men bier noempt, om 'tselve te gebruycken in de plaetse van den water, allen anderen puncten blijvende in heur geheel.

Actum ut supra.

8. Commutatie van de Sententie van Truyken (van) Am(m)ersteyn.

Dergelijcx hebben die commisaris ende sijn assesseur voorsz. Truycken (van) Am(m)ersteyn in plaetse van den kercker gedesigneert die camer, staende boven 't werckhuys ten huysse van haere moeder, om achtervolgende haer sententie aldaer haer penitentie te volbrengen, wel verstaende bij 't water alsboven, allen anderen puncten blijvende in heur geheel.

Actum ut supra.

9. Commutatie van de Sententie van Heylken Lambrechtsdochter.

Van gelijcken hebben die Commissaris ende sijn assessuer voorsz. Heylken Lambrechtsdochter in plaetse van den kercker gedesigneert die achtercamer boven naest den hoff, staende tot Leuwarden, ten huysse van Bartholomeus Janssz., deurwaerder shooffs van Vrieslant, om achtervolgende haer sententie aldaer haer penitentie te volbrengen, wel verstaende bij 't water als boven, designerende haer voirts Sinte Vitenkercke t'Oldenhove binnen Leeuwarden, omme aldaer des Donredaechs te hoeren die singende sacramentsmisse, volgende haer sententie, sittende tusschen 'tsacramentshuys ende den altaer, daer men Sacramentsmisse singen sal, oft gewoonlick is te singen, allen anderen puncten blijvende in heur geheel. Actum ut supra.

11. Commutatie van de Sententie van Engelken Loeffs, cooperslaegers huysvrouwe.

Insgelijcx hebben die Commissaris ende sijn assesseur voorsz. Engelken Laurensdr. Loeff cooperslaegers huysvrouwe gedesigneert het cleyn achterkamerken, staende tot haerselffs huysse in de plaetse van der kercker, omme volgende haer sententie aldaer te peniteren, welverstaende bij 't water, in haer sententie

gementioneert, gesoden water, 'twelck men bier noempt, om 'telve te gebruycken in de plaetse van den water; allen anderen puncten blijvende in heur geheel. Actum ut supra. Onder stont gescreven: In kennisse van mij, onderteyckent, J. Weesenhagen M. N.

Den XIX^{en} Julij Anno XV^{CLV}.

6. Acte van de commutatie, aengaende een punct van de sententie van Hilleken en Fransken Frans Ockersdochteren, soe hyer nae volcht:

Die voorsz. Commissaris mit sijnen assesseur boven genoempt, hebbende geconsidereert des men behoerde te considereren, heeft Hilleken ende Fransken Frans Ockerszdochteren gecommuteert, commuteert bij desen punct heurer penitentie, sprekende van 't heylich sacramentsmisse alle Donderdaegen een jaer lanck te moeten hoeren in 't sacramentsgasthuys etc., dat sij sullen volstaen mits die selve misse hoerende inde Groote kercke van Dordrecht, offerende aldaer t'elcker reyse een berrende wassen licht den weerdigen heyligen Sacramente opte pene, in huerluyder sententie begrepen, allen anderen puncten der selver sententie blijvende in huer geheel. Actum tot Dordrecht, ut supra.

14. Decreet.

Hebben voorts mijn heeren den Commissaris ende sijn assesseur voorsz. gedeclareert, dat sij die articulen van heurluyden sententie, alhyer binnen Dordrecht gegeven, als van 't sacramentsmisse te hoeren ende ten heyligen sacramente te gaen, ofte sielmissen in der kercken te doen ende te hoeren, etc., verstaen, vuytgenomen nootelijcke saeken ofte sieckte onversiens overcomende, in welcken gevalle zij die selve saecke sullen te kennen geven den deken van Dordrecht ofte eenige van den pastoers ofte capellanen binnen derselver stede van Dordrecht, behoudelijck, dat zij die versumenisse doer die voorsz. notelijcke zaecke ofte sieckten verhaelen ende supleren sullen in naevolgenden jaeren. Actum ut supra.

3. Commutatie van de Sententie van Henrick Jansz. stadttimmerman.

Die voorsz. Commissaris mit sijn assesseur heeft Henrick Janssz., stadttimmerman, gecondempneert, om te doen schilderen die bootschap van Onse Lieve Vrouwe ende die geboorte ons Heeren nae vuytwijsen sijnder sententie etc., gedesigneert ende designeert bij desen die twee onbeschilderde tafeldueren van Sint . . . . Altaer aen de suytsijde der Groote kercke van Dordrecht, om te doen schilderen op die binnensijden van derselve tafeldueren op d'een die bootschap van den Engel Gabriel tot Mariam, op d'andere die geboorte ons Heeren in Bethleem, achtervolgende sijn sententie daeraff sprekende. Actum ut supra. In kennisse, onderteekent: J. Weesen hagen.

15. Op Saterdach den XX^{en} Julij anno LX voormiddach.

Aengesien Wouter Pietersz. die speldemaeker, van selfs gecompareert is voor mijn Heer den Commissaris voorsz. ende bekend heeft sijn dolingen, offererende hem tot wederroepinge ende alle penitentie; die men hem ordoneren soude mogen, soe is mijnheer die commissaris tevreden, soe vele in hem is, dat hij mach blijven binnen Dordrecht oft andersins, daer 't hem gelieft, ter tijt ende wijle toe, dieselve commissaris bequamelijck van sijn zaecke vonnisse vuytspreken mach. Actum ut supra. Onder stont gescreven: In kennis van mij, ende onderteyckent: J. Weesen hagen.

Gecopiëerd uit Privilegeboek n° 21,
fol. 633—694 vso., berustende in het
Archief der Gemeente Dordrecht.

Oirschotsche Kapittelheeren gegijzeld

door

ALPH. G. J. MOSMANS.

Na de verovering der stad 's-Hertogenbosch in 1629 werd door de nieuwe regeerders eene belasting ingevoerd op de tiendinkomsten van kerken, kapellen en kapittels in de Meierij.

Voor zoover deze het tiendkoren trof, dat het kapittel van Oirschot toekwam, vlotte de invordering daarvan omstreeks het jaar 1635 niet naar den wensch van Ontvanger Hamel.

Gevolg der niet-betaling was, dat de Deken van het kapittel Adriaan Backx ¹⁾, doctor in de rechten, en zijn kanunnik Gregorius (Jorge) Tuleman in September 1635 op order van gemelden ontvanger gevankelijk naar 's-Hertogenbosch werden overgebracht en in gijzeling gedetineerd „in de Zwaan”. Deze herberg, staande aan de Pensmarkt (thans het gebouw van den R. K. Werkliedenbond) werd gehouden door den waard Johan Pijnappel ²⁾, die, althans in deze zaak zooals blijken zal, niet scrupuleus schijnt geweest te zijn in het schrijven met dubbel krijt.

De behandeling der beide geestelijken was vrij streng. Zij werden in dit huis en zelfs op hunne kamer voortdurend door soldaten bewaakt en mochten zich niet buitenshuis begeven, tenzij onder gewapend geleide.

Dit gedwongen verblijf en het minderwaardig soldeniers-

---

¹⁾ Schutjes, *Geschied. v. h. Bisdom*, V, 369 noemt hem Adrianus Baecx van Baerlandt, geboren te Mechelen 1574, overleden te Oirschot 1650.

²⁾ Volgens v. Sasse v. Ysselt, „*Oude Huizen*”, III, 515 schijnt hij eigenlijk Jan Jansz. van Tilborgh geheeten te hebben en later Pijnappel genoemd te zijn.

gezelschap was niet enkel zeer onaangenaam en vernederend voor de hooggeplaatste geestelijken; het was bovendien eene dure geschiedenis. „Alsulcke costen als de voirs. Eerw. Heeren „Deecken ende Canonick met de soldaten hen bewaert ende „andere haer Eerw. besocht hebbende tot nog toe hebben „verteert” worden op 24 Mei 1636 door Pijnappel voor de afgeloopen acht maanden begroot op „drye duysent drye hondert guldens, salvo justo” of circa 14 gulden daags, en dat bij de toenmalige geldswaarde, en kwamen natuurlijk ten laste der gedetineerden.

Wat zal de reden geweest zijn van de niet-betaling der belasting? Was het een zaak van princip, in dien zin, dat de Heeren de belastingheffing onrechtmatig achtten en ze daarom niet wilden erkennen? Meer aannemelijk lijkt het mij, dat geldgebrek de oorzaak er van was.

Toch schijnen de schuldenaars er in geslaagd te zijn, de noodige penningen vóór of op 24 Mei 1636 bijeen te brengen. Op dien datum toch werd voor Notaris van Aerlebeek de volgende overeenkomst aangegaan:

„Alsoo d'Eerw. Heer Adrianus Bacx Doctoer in de rechten ende Deecken tot Oirschot, mitsgaders d'Eerw. Heer Gregorius Tulleman, Canonick tot Oirschot voirs. den tydt van acht maenden oft daeromtrent respectieve tot shertogenbosche, door order van den Heere Ontvanger Hamel by fout van betalinge van des Capittels taux over de thienden wtgesonden, in der Herberge genaemt den Swaen gevanckelyck syn gebrocht ende in gyselinghe gedetineert geweest, ende dat Haer Eerw. nyet eer van de wacht der soldaeten (daermede sy in huys ende op de camer werden bewaect) en moghen ontslaegen werden, oft permissie genieten om sonder soldaetenwacht in de stadt te gaen, ten sy by haer Eerw. en werde gecontenteert ende betaelt Sr. Johan Pynappel Weerd in den Swaen voors. van alsulcke Costen als de voirs. Eerw. Heeren Deecken ende Canonick met de soldaeten hen bewaert ende andere haer Eerw. besocht hebbende, tot nog toe hebben verteert dewelcke bij den voirs. Heer Pynappel worden begroot op drye duysent drye hondert gulden, salvo justo. Tot prompte voldoeninghe van de welcke, want die

voors. Eerw. heeren quaelyck middel waeren wetende, soo syn deselve overcomen metten voors. Sr. Pynappel, dat sy aenden selven promptelyck souden betaelen de somme van een duysent gulden, ende voor d'expireren van de maendt Juni eerstcomende gelycke somme van een duysent gulden ende de resteerende somme mitsgaders tgene voorder sal worden verteert, tot de geheele relaxatie derselver, binnen den maendt van Augusto eerstcomende sonder langer dilay."

Een viertal gegoede ingezetenen van Oirschot, Jan Hermans Stockelmans, Peter Goossens van Audenhoven, Mr. Gevaert Goossens, Secretaris, en Nicolaas Jacobs, gewezen burge-meester, verbonden zich als borgen voor de eerlijke nakoming der overeenkomst met hunne personen en goederen, hebbende en verkrijgende. Hiertegenover beloven Deken en Kanunnik, eveneens op verband van hunne personen en goederen, de cautionarissen kosteloos en schadeloos van dezen borgtocht te zullen ontheffen en door de Heeren van het Kapittel van Oirschot te zullen doen ontheffen, en ten effecte van dien, hen bij resolutie van het kapittel in handen te zullen doen stellen den pacht of opbrengst hunner tienden te Oirschot, om daaruit de beloofde penningen tot hunne zekerheid te kunnen vinden.

De borgen betaalden op staanden voet den eersten termijn van duizend gulden, door aanneming waarvan Pijnappel „voirs. accoordt heeft geaggreert."

Pijnappel stelde dus blijkbaar voldoende vertrouwen in zijn „gasten" en hunne borgen. Hamel echter scheen, voor een mogelijke vlucht der Oirschotsche Heeren, de stadspoort niet enkel gegendeld te willen hebben, maar verlangde er óók nog een ijzeren boom op, in den vorm eener cautie van zesduizend gulden. Of, was Pijnappel misschien bij de overeenkomst van 24 Mei vooruitgelopen op eene beslissing, die tot Hamel's competentie behoorde en wenschte deze daarom, zij het desnoods maar voor den vorm, zèlf te onderhandelen en te beslissen?

Wat er van zij: twee dagen later werd voor denzelfden Notaris de volgende acte gepasseerd:

„Alsoo d'Eerw. Heer Adriaen Baecx . . . mitsgaders d'eerw. Heere Jorge Tuleman . . . van wege den Heere Ontvanger Hamel binnen dese stad van shertogenbossche gevanckelyken zyn ende worden gedetineerd ende met soldaeten bewaect om te voldoen de taxen waerop dat het thiendkoren van voirss. capittule tsedert de veroveringe der stad van shertogenbossche is geseth geweest, ende dat den selven Heere Ontvanger Hamel heeft gepresenteert den voirs. Eerw. Heere Deecken ende Canonick Tuleman van de wacht der soldaten hun dus lange bewaect hebbende te ontslaen, ende dese stad vryelyck te laten frequenteeren, mits stellende cautie ter sommen van ses duysent gulden, van dat deselve heere Deecken ende Canonick Tuleman sonnder consent ende believeen des voirss. heere ontvanger hun vyut deser stad nyet en sullen vertrecken, soo eest dat ten versuecke van den voirs. eerw. Heere Deecken ende Canonick Tuleman syn gecompareert voor my notaris ende getuygen onderscreven Mr Robbrecht van Voorn Licenciaet in de Rechten ende Raedt der Stadt, Mr Aert Haubraecken ende Johan de Hont ingeseten borgeren derselve stad ende hebben henselven gesteld gelyck sy hun stellen midts desen tot verseeckeringhe vanden voirs. heer Ontvanger Hamel borgen ende cautionarissen voor eene sommen van ses duysent gulden aen denselven op te leggen ende te betaelen by aldien dat die voirs. Heere Deecken ende Canonick Tuleman (van der soldaeten wacht gelibereert wesende) henlieden sonder consent, wil ofte wethe van den voorss. Heere Ontvanger Hamel vyut deser stad quamen te vertrecken.”

In deze acte hebben wij een latent bewijs, dat de belasting betaald is; er wordt immers niet in gerept van achterstallige belastingpenningen, noch ook verschaft zich de ontvanger zekerheid voor de afdoening eener zoodanige schuld. Wël eischt hij boven de borgstelling der Oirschotsche notabelen nog eene cautie van eenige wel ter naam en faam staande Bosschenaars, voor het geval de Heeren de stad zouden willen verlaten, alvorens Pijnappel ten volle betaald te hebben.

Van eind Mei tot Augustus hebben nu de gedetineerden,

krachtens de overeenkomst met Pijnappel, vrij en onverzeld in de stad kunnen rondgaan, maar niet daarbuiten. Dáártegen waakte de dreigende boete van zesduizend gulden. Eerst in Augustus 1636, na een gedwongen verblijf in de Hertogstad van circa een jaar, de belasting aan Hamel en de 3300 gulden „salvo justo” aan Pijnappel betaald zijnde waren beide geestelijken eindelijk vrij om naar Oirschot terug te keeren. Nadien zal het nog wel verscheidene jaren geduurd hebben, eer er van de tienden, na aftrek der belasting, genoeg overgebleven was, om aan de borgen hun voorschot van 3300 gulden, gezwezen nog van rente, te kunnen terugbetalen.

Het was wèl „geneuchtelyck” leven voor de Katholieke Brabanters der 17e eeuw onder het „zacht” en „welwillend” bestuur der Hoogmogenden.

De Stichtingsbrief der St Jacobskapel te 's-Hertogenbosch

door

JAN MOSMANS.

Het zal in 1930 vijf eeuwen geleden zijn, dat te 's-Hertogenbosch gesticht werd de St Jacobskapel, de verre aanleiding en oorsprong van de eerst sinds 1569 bestaande St Jacobsparochie.

Het document, waaruit dit blijkt, berust, zooals bekend mag worden verondersteld, sedert lange jaren in het oud-archief der Basiliek. Het is dus niets nieuws. Schutjes heeft er van verhaald (deel IV, blz. 321) en eene volledige tekstuitgave er van in zijn werk als bijlage opgenomen (deel IV, bldz. 810).

Toch is er reden om op dit document nog eens opnieuw de aandacht te vestigen.

Vermeldde Schutjes in 1873 reeds, dat het origineel perkament „veel versleten” was, thans, wederom bijna zestig jaren later, is het zijn ondergang nog meer nabij gekomen.

't Francijn (van Italiaansche herkomst) heeft zooveel breede *scheuren* als er *vouwen* in zijn. Het middengedeelte — juist de schriftspiegel — gaat in een kalkachtige, licht barstende en brokkelende substantie over, die onmogelijk meer gesapooneerd schijnt te kunnen worden . . . .

Toen mij dan ook in 1927 de zorg over het oud-archief der Basiliek werd toevertrouwd, meende ik niet beter te kunnen doen, dan het stuk voorzichtig tusschen twee glazen

platen op te sluiten en er een foto op ware grootte van te laten maken. ¹⁾

Ik kan nu, van de zéér goed geslaagde fotografische reproductie, den inhoud ook met meer rust en gemak aflezen en met Schutjes' „bijlage" vergelijken.

Al dra bleek mij, dat deze hoogst verdienstelijke en onvermoeide historicus eenige onjuistheden had begaan, zoowel in de bijlage op blz. 810, als in den aanhef van het hoofdstuk „Parochie St Jacob" op blz. 321.

Ik besloot dan ook tegen 1930 een nieuwe tekstuitgave van het Pauselijke document in dit tijdschrift den belangstellenden aan te bieden.

Voor hen, die zelf zouden willen nagaan, of de door mij voorgestelde lezing tegenover Schutjes aanneembaar is, houd ik gaarne een fotografischen afdruk beschikbaar. ²⁾

Hier moge het stuk volgen, zooals ik het, Schutjes' lezing verbeterend, meen te moeten lezen. (De eenvoudige e is tot ae aangevuld).

Martinus episcopus [¹] servus servorum Dei, dilecto filio Decano ecclesiae [²] sancti Petri Bekensis Leodiensis diocesis salutem et apostolicam (benedictionem?)

Inter curas multiplices quae nostri(?) apostolatus [³] officio incumbere censentur illam libenter amplectimur, per quam ubilibet devotae sollicitudinis studio veneratur altissimus et animarum propagata salute divinatorum cultus suscipiat incrementum.

Sane pro parte dilectorum filiorum Seniorum [⁴], decanorum nuncupatorum, Opidi de Buscoducis Leodiensis diocesis nobis nuper exhibita petitio continebat, quod ipsi necnon quamplures personae utriusque sexus fideles ipsius [⁵] Opidi de confraternitate sancti Jacobi nuncupati, zelo piae devotionis accensi ac cupientes terrena in coelestia et transitoria in aeterna felici commercio commutare, de bonis eis a Deo collatis unam Capellam cum campanili et hospitale illi contiguum

¹⁾ Een afdruk in lijst is door den Hoogeerw. Heer Plebaan Brekelmans aan Mgr Prinsen, den tegenwoordigen herder der St. Jacobsparochie, aangeboden, die het geschenk met voldoening eene plaats in de Sacristie schonk.

²⁾ Ik deponeerde ook een afdruk in het gebouw van het Prov. Genootschap van K. e. W. in Noordbrabant, hetwelk thans in de oude St. Jacobskapel en -kerk gevestigd is, alsmede op het Gemeente- en Rijksarchief.

pro peregrinis, dictum sanctum Jacobum causa devotionis in Galecia pro tempore visitantibus et ab illo redeuntibus ac aliis pauperibus utriusque sexus hominibus Oppidanis dicti Opidi, post ipsius sancti visitationem elemosinas indigentibus, inibi recipiendis, in eodem Opido construere et aedificare incoeperunt ac in Capella hujusmodi unum Altare perpetuum in honorem et sub vocabulo dicti sancti de [6] novo fundare et erigere ac pro presbytero ydoneo, Missas et alia divina officia ibidem celebraturo, sustentando sufficienter dotare necnon calicibus [7], ornamentis et aliis ad eundem [8] cultum necessariis fulcire proponunt, affectantes quod Altare hujusmodi per aliquem Catholicum Antistitem, gratiam et communionem apostolicae sedis habentem, consecrari facere ac receptaculum pro elemosynis per Christifideles inibi porrigendis, necnon aquam benedictam, quam dictus presbyter benedicere possit in Capella, et campanam in campanili hujusmodi habere ac illis uti valeant quodque ipsis et eorum Senioribus et personis hujusmodi, qui in praefato Opido pro tempore fuerint, jus patronatus et presentandi presbyterum hujusmodi ad ipsum Altare hac prima vice et quociens illud extunc in antea [9] vacaverit, imperpetuum reservetur. Quare pro parte ipsorum Seniorum et personarum Nobis fuit humiliter supplicatum ut hujusmodi eorum! proposito et affectui favorabiliter annuere de benignitate apostolica dignaremur.

Nos igitur, qui cultum eundem vigere et augeri [10] intensis desideriis affectamus, hujusmodi supplicationibus inclinati, discrecioni tuae per apostolica scripta mandamus, quatenus vocatis, qui fuerint evocandi, si est ita, et ad id quorum interest accedat assensus, praefatis Senioribus et personis fundandi, erigendi et dotandi dictum Altare, illudque, postquam pro sustentatione presbyteri hujusmodi sufficienter dotatum fuerit, ut praefertur, per hujusmodi Antistitem consecrari faciendi ac receptaculum et aquam benedictam in Capella, necnon campanam in campanili hujusmodi habendi ut praefertur, auctoritate nostra [11] licentiam largiaris. Et nichilominus postquam sufficienter dictum Altare, ut praemittitur, dotaverunt . . . . atus et praesentandi . . . . Altare . . . . et quociens illud inantea vacare contigerit, Senioribus et personis hujusmodi imperpetuum eadem auctoritate reserves (juribus?) parochialis ecclesiae et a(liorum . . . .?) omnibus semper salvis. Datum Romae apud Sanctos Apostolos. Kl. Novembribus [12] Pontificatus anno tercio decimo.

Thans mogen eenige kritische aantekeningen hier hunne plaats vinden.

[¹] Schutjes laat *episcopus* weg, ofschoon achter den naam Martinus *eps* staat.

[²] *Ecclesiae* wordt door Schutjes uitgelaten, ofschoon het document zeer duidelijk heeft *Decano e..... sancti Petri*.

[³] Ik lees hier, *aplatus*, maar wil mijne lezing graag voor eene betere geven.

[⁴] De lezing van Schutjes *dilectorum filiorum devotorum* is in zich al niet waarschijnlijk, om het dubbele bijvoegelijk naamwoord. Daarbij de omschrijving: „*decanorum nuncupatorum*” d. i. die ook dekens genoemd worden, veronderstelt, dat er een minder duidelijke of *ongewone* uitdrukking is voorafgegaan. Eindelijk, het zou onverklaarbaar zijn, dat wanneer de Paus aan de *Seniores* gunsten verleent (de lezer vindt het woord „*seniores*” in het document eenige malen terug) de *Seniores* niet zouden vermeld worden dáár, waar de te verleenen gunst wordt geformuleerd. Men moet dus niet met Schutjes lezen: *dilectorum filiorum devotorum* maar: *Seniorum*. Trouwens het stuk zelf heeft onmiskenbaar; *Senrum*.

[⁵] Tegenover Schutjes, die hier *illius* leest, stellen wij: *ipsius*. Die in het stuk of in de fotografie hier en daar de woorden *ipsius* of *ipsis* opzoekt, (welke op *die* plaatsen door Schutjes goed zijn overgenomen), zal moeten toegeven, dat dáár evenals hier, *dezelfde* letterhalen voorkomen.

[⁶] Schutjes zet hier *novo* (wat onduidelijk en onverklaarbaar is) ofschoon er duidelijk staat *de novo*: de kapel werd *van nuwes* of *nieuw* (pas) getimmerd.

[⁷] Het origineel heeft hier niet het woordje *et*. Dit is ten onrechte door Schutjes ingevoegd.

[⁸] Niet *divinum* maar *eundem*, zooals nog eens, verderop in het stuk.

[⁹] 't Is mij onverklaarbaar, hoe Schutjes hier deze onverstaanbaarheid heeft kunnen schrijven. Juist het feit, dat in dit document nergens een punt op de letter *i* voorkomt, had hem tot denken kunnen stemmen. Bij goed beschouwen

wordt de hierogrief *exeuns mantea* duidelijk. Er staat voor-
 eerst niet: *exeuns*, maar: *extunc*. Reeds Forealini, die in
 zijn Lexicon deze uitdrukking vermeldt tusschen: *extumidus*
 en *extundo*, kent dit *extunc* als een afzonderlijk woord, dat
 naar willekeur gescheiden (*ex tunc*) of aaneen (*extunc*) wordt
 geschreven. Dat woord *extunc*, goed gelezen, werpt zijn
 licht vooruit op dat geheimzinnige *mantea*, dat niets anders
 is dan: *inantea*. Wij krijgen dus: *extunc inantea*, d. i. „van
 nu af aan” of: „in ’t vervolg”, hetzelfde dus als het Fransche:
dorénavant, dat oudtijds geschreven werd *d’ores en avant*
 (zie Larousse) of: *Dez lors en avant* (zie Littré). Het woord
inantea (aaneengeschreven) is volstrekt geen zeldzaamheid.
 Ducange in zijn *Glossarium* kent het. Ook Dieffenbach,
Glossarium Latino-Germanicum geeft het woord *Inantea*,
inathe, *inante* en vertaalt het: *vorwärts*, (hoog-)duitsch fur-
 bass; in vorbass. (Hangt dus eenigszins samen met ons „bij
 voorbaat”).

Trouwens in de laatste zinsnede van ons document komt
 het nog eens (hoewel Schutjes ook hier weer *mantea* schrijft)
 terug: *illud* (altare) *inantea vacare contigerit*.

[10] Schutjes is hier onnauwkeurig als hij schrijft: *urgere*
et augere. Trouwens zijne lezing: *affectamus urgere cultum*
 doet vreemd aan.

[11] Schutjes leest hier ten onrechte: *auctoritatem et*.
 De Paus beveelt den deken op Pauselijk gezag (*auctoritate*
nostra) verlof (licentiam) voor het gevraagde te verleen.
 Mijne lezing wordt bevestigd door den laatsten hoofdzin,
 waarin de Paus nogmaals spreekt van „datzelfde gezag”
 (eadem auctoritate...). Het woordje *eadem* („hetzelfde ge-
 zag”) geeft te kennen, dat reeds vroeger in het document
 het *pauselijk* gezag vermeld is.

[12] *Novembris*, gelijk Schutjes zegt (’t is maar een
 luttele lapsus calami) staat er zeker *niet*.

Na deze kleine kritische aantekeningen, eenige zakelijke.
 Het stuk is gedagteekend uit het dertiende jaar van ’s Pausen
 Martinus pontificaat.

Paus Martinus V werd gekozen ¹⁾ den elfden November 1417, 's morgens tegen 10 uur. Hij stierf 20 Febr. 1431. Het dertiende jaar van zijn pontificaat loopt dus van 11 Nov. 1429 tot 11 Nov. 1430. De stichtingsbrief der St Jacobskapel dateert dus van 1 Nov. (Kalendis Novembribus) 1430.

Wat den inhoud van het stuk betreft, dezen geeft Schutjes, IV, bldz. 321, in een vijftiental regels weer.

Liever dan dien korten inhoud te corrigeeren, door toevoegingen tusschen haakjes, of door noten aan den voet, geef ik hier een nieuw eenigszins uitgebreider en, naar het mij wil voorkomen, beter regest, dat meer aan den inhoud van den pauselijken brief beantwoordt.

Namens de uit mannelijke en vrouwelijke leden bestaande broederschap van den H. Jacobus te 's-Hertogenbosch ²⁾ verzochten omstreeks 1430 de dekenen of „ouderen” van dit geestelijk gild aan Paus Martinus V, om in hunne vaderstad eene kapel, met een klokkentoren ³⁾ en een daaraan palend hospitaal te mogen bouwen ter eere van hunnen heiligen patroon, voor welk werk ze blijkbaar al reeds de spade in den grond gestoken hadden of mogelijk de fundeeringen reeds hadden gelegd.

Het hospitaal zou opname verleenen aan vreemdelingen, die ter eere van St Jacobus naar Compostella in Galicië (Noordkust van Spanje) eene bedevaart hadden gedaan, of voornemens waren te doen, alsmede voor *die* arme Bossche medeburgers, die na volbrachten bedetocht daarheen, in hun geboortestad teruggekeerd, ondersteuning ten zeerste noodig hadden.

Verder verzochten de dekenen of „ouderen” verlof, een altaar voor St Jacob te mogen oprichten en te doen wijden, een priester daaraan te verbinden, kapitalen voor diens onderhoud bijeen te brengen, kelken enz. aan te schaffen, een

¹⁾ Zie Duquesne, *Liber Pontific.* II, 515; — Pastor, *Geschichte der Päpste* I, 159.

²⁾ Ook in het op 4000 M. afstands gelegen Den Dungen was blijkbaar St. Jacob in eere. Zie Coeverinx *Analecta* I, 254.

³⁾ Wie liever kloktoren of klokketoren leest, omdat er maar ééne klok in hing, is daarin vrij.

offerblok in de kapel te plaatsen, wijwater te doen benediceeren, en de klok tot den goddelijken dienst te luiden.

Wat de bouwvergunningen betreft, die staat de Paus gemakkelijk en, blijkbaar zonder 't minste voorbehoud, toe. Trouwens, wie weet hoe ver de Bosschenaars al met den bouw waren opgeschoten! Maar aangaande het altaar, de dotatie, de wijding, den offerblok, het wijwater, en het gebruiken der klok, drukt de Paus den districtsdeken van Hilvarenbeek op het hart, dat hij eerst de belanghebbenden zal hooren en dat hij de parochiëele en andere rechten ongeschonden moet handhaven. Ten slotte laat de Paus het patronaatsrecht over het nieuwe altaar blijkbaar gaarne aan de dekenen en de leden van de St Jacobsbroederschap-zelve over.

Onder Hospitale, het blijkt uit den tekst-zelf, hebben wij te verstaan niet een zieken- maar een *gasthuis* in de strenge beteekenis van het woord.

In de middeleeuwen had men langs de groote wegen, in bijna iedere plaats van eenige beteekenis, passantenhuizen, waar de reizigers gratis nachtverblijf vonden. ¹⁾ Zulk een huis noemde men: beijert of beijaard. ²⁾ Namens de middelen toe of zat men al in den beginne goed in het geld „dan werd de beijert, het logement voor arme *passanten*, bijzaak . . . nieuwe vormen van gasthuizen werden dan mogelijk, waarin gasten, hulpbehoevend in verschillenden zin, niet meer voor een paar nachten opgenomen, maar geruimen tijd duurzaam konden verpleegd worden. ³⁾ Het St Jacobs-hospitaal te 's-Hertogenbosch schijnt van deze laatste soort te zijn, daar er ook werden opgenomen *stadgenooten* (die dus zelf wel een onder-

---

¹⁾ Ook te 's-Hertogenbosch bestond sinds 1361 in de Diepstraat een gasthuis voor zes arme vrouwen, waarin behoeftige pelgrims (vreemdelingen) voor een of twee nachten konden verblijven, zooals Schutjes-zelf, deel IV, 525 vermeldt.

²⁾ Vondel zegt:

De beijert herberghet trou
Drie nachten achtereen verlegen wandelgasten.

³⁾ Zie de interessante studie: *Middeleeuwsche Liefdadigheid* in Dr Mr. S. Muller's werk *Schetsen uit de Middeleeuwen* (Nieuwe bundel) 156, 159, 160.

dak konden hebben), welke, na hun pelgrimstocht, *ondersteuning* noodig hadden: *elemosynam indigentibus*.¹⁾

Pelgrimstochten naar Sint Jacob van Compostella waren in de middeleeuwen niet zeldzaam. Zeer vele rechtbanken schreven, voor wat ernstiger misdrijven, zulk een bedevaart voor.²⁾ Verder blijkt dat ook uit de vele gasthuizen (ik noem slechts dat te Utrecht³⁾), dóór en vóór St Jacobsvaarders gesticht.

Moge het nog eens gegeven zijn namen van Bossche pelgrims naar Compostella te kunnen mededeelen, gelijk Pater Lampen ons de namen heeft doen kennen van Nederlandsche *Jerusalem*-vaarders in vroeger eeuwen.⁴⁾

---

¹⁾ Het pauselijk stuk heeft niet *eleemosynam*, maar *elemosynam*.

²⁾ Zie o. a. van Cauwenbergh, *Les Pélerinages expiatoires et judiciaires*.

³⁾ Muller Op. cit. 158. — *Archief Aartsbisdom Utrecht* XXX, 61.

⁴⁾ *Bijdragen Bisdom Haarlem*, deel 45, blz. 265.

De Kerkelijke Tienden van Helmond en Rixtel ¹⁾

door

A. M. FRENKEN, Pr.

Reeds in 1178 waren de kerk van Rixtel en die van Helmond onderhoorig aan de abdijs van Floreffe; meer dan eens schreven wij dit, maar wij moeten het nog eens herhalen naar aanleiding van het artikel „Kerkelijk Helmond”, dat pastoor Juten schreef in *Taxandria*, jg. 36, blz. 57 e. v. Diens historische speurzijn, welken wij zoo dikwijls mochten bewonderen, moet in dat artikel toch wel erg gefaald hebben, dat daarin een denkbeeld van de wording der parochie Helmond wordt gegeven, dat alles behalve zuiver is.

Dat Helmond reeds in 1178 eene kerk had, leiden wij niet af, gelijk pastoor Juten schijnt te veronderstellen, uit de pauselijke akte, vermeld in den Noordbrabantschen Almanak 1890, blz. 260 (die trouwens van 1179 en niet van 1178 dateert, immers IV Id. Martii 1178 = 12 Maart 1179), doch uit eene pauselijke akte van 25 Maart 1178, waarvan een afschrift berust of althans heeft berust in het archief der abdijs van Postel. ²⁾

Naar onze meening vergiste pastoor Juten zich eveneens, waar hij schreef, dat de Helmondsche kerk door de abdijs

---

¹⁾ Behalve de bronnen, welke bij den tekst worden aangehaald, zijn benut in het gemeente-archief van Helmond de kerkrekeningen en een menigte van stukken, welke nog geheel ongeordend waren, toen wij de stof voor dit artikel verzamelden.

²⁾ Coppins III: 1 blz. 359, 360, 411; Schütjes IV, blz. 116, vlg. *Oorkonden betr. Helmond* (Krom en Sassen) blz. 3 en 4 en *Bossche Bydragen* IV, blz. 204.

van Floreffé of door den pastoor van Rixtel gebouwd was op het eigendom dier abdij, dat een zekere Stephanus haar had geschonken. Veel waarschijnlijker toch komt het ons voor, dat bedoeld eigendom, waarop eene aanzienlijke hofstede stond, bestemd werd tot woning van den pastoor, zooals wij nog met een enkel woord zullen toelichten, waar wij straks spreken zullen over de Helmondsche pastorie; en dat de abdij van Floreffé of de pastoor van Lieshout de kerk van Helmond heeft gebouwd, daar het patronaat, dat de abdij van Floreffé over de kerk van Helmond bezat, voortsproot uit haar bezit van de heerlijkheid Lieshout. In een stuk van 1678 (dat wij bij een andere gelegenheid nog zullen publiceeren) wordt de Prelaat van Floreffé immers geheeten „vrijgrontheer van Lieshout ende uyt dien hoofde patroon der kercke van Helmont”.

De twee kerken van Rixtel en Helmond werden wel be- diend door één en denzelfden pastoor, maar ze stonden niet in dienst van één en dezelfde parochie, gelijk pastoor Juten meent; in de archieven vonden wij dan ook nooit gewag gemaakt van een parochie Rixtel-Helmond, doch wel herhaaldelijk van de parochie van Rixtel en van die van Helmond afzonderlijk.

Door Petrus Willemaers, die de geschiedenis der kerken van Rixtel en Helmond met zorg bestudeerd heeft en nauwkeurig was in zijne aantekeningen dienaangaande en bovendien zelf pastoor dier beide kerken was, wordt (omstreeks 1645) de onderlinge verhouding beider kerken aldus uitgedrukt: „Ecclesia beate Margarete virginis et martyris in Rixtel est matrix-ecclesia ecclesie beati Lamberti in Helmont, que due parochiales ecclesie canonice sunt unite et ab uno eodemque rectore ecclesie Helmondane reguntur.”¹⁾

Waar echter de kerk van Rixtel de moederkerk van die van Helmond geheeten wordt, is het woord moederkerk ge-

---

¹⁾ Ten bewijze dat de kerk van Rixtel de moederkerk was van die van Helmond deelden wij een en ander mede in *Bossche Bijdragen* II, blz. 102; zie ook Philips van Leeftael *Beschrijving der Meierij van 's-Hertogenbosch*, blz. 50; vlg. *Bossche Bijdragen* II, blz. 105, 106; III blz. 120, 134, 135.

bruikt niet in de strikte beteekenis, welke het kanoniek recht aan dat woord toekent, alsof de kerk van Helmond onderworpen was aan die van Rixtel, zoodat b.v. de inkomsten der eerste aan de laatste moesten afgedragen worden, — neen, doch in dezen zin, dat de kerk van Helmond ontstond uit die van Rixtel.

Beide kerken waren van denzelfden rang t. w. quartae capellae, niettegenstaande die van Rixtel in de 16^e eeuw en later wel eens beschouwd werd als een appendix van die van Helmond. ¹⁾

Elk der beide kerken had haar eigen titel, haar eigen gebied, haar eigen rechten, haar eigen inkomsten, haar eigen beheer, maar de eene was de moeder, de andere de dochter, vandaar de herhaalde uitdrukking „quarum una dependet ex altera”, die echter beide onder één en denzelfden pastoor stonden, vandaar de herhaalde uitdrukkingen „quae pro uno habentur” en „canonice unite.”

Hiermede hopen wij aan de moeilijkheden, welke pastoor Juten blijkbaar op een dwaalspoor hebben gebracht, eene ook voor hem bevredigende oplossing gegeven te hebben. ²⁾

De laatst vermelde uitdrukkingen „quae pro uno habentur” en „canonice unite” vonden wellicht bovendien nog haren grond in de omstandigheid, dat de tienden van Rixtel en Helmond, waarmede beide kerken gedoteerd waren, als één beschouwd werden. ³⁾

Tegelijk met het patronaat over de geuniëerde kerken van

---

¹⁾ O.a. in 1520, zie Schutjes IV, blz. 118; in 1593 worden beide kerken evenwel nog quartae capellae geheeten, zie Schutjes IV, blz. 765.

²⁾ In het aangehaald artikel geeft pastoor Juten verder nog eenige bijzonderheden betreffende de pastoors van Helmond en Rixtel. Hoewel hij daarbij, jammer genoeg, gebruik maakt van het obituarium van Floreffe, dat voor zoover het althans de pastoors van Helmond en Rixtel betreft, onbetrouwbaar is, stelt hij ons toch in staat om de pastoorslijst, welke wij plaatsten in den vorigen jaargang der *Bossche Bijdragen*, nog eenigszins te verbeteren. Op blz. 213 hadden wij nl. Godefridus, burger van Helmond en zoon van Arnoldus gezegd Vrint, niet moeten vermelden als priester, doch als clericus; een paar andere correctie's deelden wij reeds mede in ons werk *Helmond in het Verleden* II, blz. 378.

³⁾ Zie *Bossche Bijdragen* III, blz. 146, 152.

Rixtel en Helmond werd ook het tiendrecht aldaar van ouds uitgeoefend door de Abdij van Floreffe. ¹⁾

Zoowel de tienden van Helmond, in later tijd dikwijls de tienden van Helmond en Binderen geheeten, als die van Rixtel, in later tijd dikwijls de tienden van Rixtel en Overbrugge geheeten, werden door die abdij in jaarlijksche pacht uitgegeven. Uit de opbrengst moest door haar het onderhoud der kerken van Helmond en Rixtel bekostigd worden.

De tienden van Helmond werden door de abdij voor drie, zes of acht jaren verpacht òf wel aan particulieren òf wel aan de kerkfabriek van Helmond, die ze dan jaarlijks gewoonlijk bij publieke verpachting in onderpacht uitgaven. Bij deze verpachting werden de Helmondsche tienden verdeeld in vijf klampen; een daarvan was gelegen op Het Hoogeind nabij de Zandstraat; een tweede, de z.g. groote klamp, lag tusschen de Meistraat en de Heistraat; en de drie overige klampen lagen op Binderen en Bijsterveld, t. w. op de hoeven, welke aan de abdij van Binderen toebehoorden; slechts een klein gedeelte der vijf klampen lag op De Deuseldonk. ²⁾

De verschillende pachters dezer klampen moesten, behalve hun pacht, ook de belasting betalen, welke op de tienden geheven werd, het z.g. mudgeld en in later tijd de verponding. ³⁾

---

¹⁾ De abdij werd in het bezit van het tiendrecht te Rixtel en Helmond en op meer andere plaatsen bevestigd door den Bisschop van Luik 11 April 1290; Krom en Sassen, *Oorkonden betr. Helmond* N° VII, V. Barbier *Histoire de l'Abbaye de Floreffe*, N° 398. Door Paus Alexander III op 12 Maart 1179 en door Paus Lucius III op 15 Jan. 1182 was de abdij reeds bevestigd geworden in het bezit van een derde deel der kerk en tienden van Rixtel; de twee desbetreffende Pauselijke akten berusten in de abdij van Postel.

²⁾ De pastoor van Helmond bezat voor zijn competentie eenen klamp tienden onder Helmond (gelegen in de Veesche akkers, De Hage en de Parkakkers) en als pastoor Rixtel bezat hij ook eenen klamp grootendeels onder Rixtel gelegen; zie *Bossche Bijdragen* IX, blz. 212.

³⁾ Het mudgeld bedroeg in de eerste helft der 17^e eeuw voor elk mud rogge, dat de pachter aan pacht moest betalen, 1 $\frac{1}{2}$ gl. en voor elk mud gerst 1 $\frac{1}{4}$ gl.; in de tweede helft dier eeuw bedroeg het $\frac{1}{8}$ gedeelte der opbrengst.

Van ongeveer 1575 tot 1620 had de abdij van Floreffs als verpachteres van hare Helmondsche tienden doorgaans slechts 300 gl., eenige jaren later 500 gl., doch de pachters maakten er veel meer van. ¹⁾

Evenals overal in de Meierij van 's Bosch, werden ook te Helmond en Rixtel de kerkelijke tienden na het sluiten van den Vrede van Munster in 1648 door de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden aangeslagen.

Bij ordonnantie van 24 Aug. 1648 werd eenieder, die tienden, pachten, renten, cijzen enz. aan abdijen of kloosters of andere geestelijke personen in de Meierij schuldig was, verplicht om deze te betalen in handen dergenen, die de Staten daartoe zouden committeeren. In diezelfde ordonnantie verzeckerden de Hoogmogenden echter tevens, dat hunne intentie was, „alle de pachtpenningen van verpachte tienden ende andere goederen, daervan de Corpora buyten de Meyerye zijn gelegen ende volgende het Tractaet aen desen Staet niet zijn specterende ende aenkomende, des behoorlyck gebleecken zynde, aen de respective eygenaers te laten volgen.” ²⁾

Daar nu de abdij van Floreffs buiten de Meierij van 's-Bosch lag, werden ingevolge Artikel 43 van bedoeld Vredetractaat al hare goederen in de Meierij, welke door de Staten-Generaal waren aangeslagen, bij resolutie dierzelfde Staten d.d. 4 Sept. 1649 wederom ontslagen. Een afschrift dier resolutie, welke vooral van belang is om de daarin aangehaalde oude documenten, laten wij hier volgen.

Extract uyt het Register der Resolutiën van de Hoogmogende Heeren Staten-Generaal der Vereenighde Nederlanden.

---

¹⁾ Omstreeks 1620, toen de Helmondsche kerkfabriek de tienden van de abdij gepacht had, was in het pachtcontract bepaald, dat de kerkmeesters zoo dikwijls de Prelaat van Floreffs te Helmond komen zou, gehouden waren „hem te beschencken met eniche stopen wijns”; omstreeks 1645 werden de Helmondsche tienden verpacht door bemiddeling van den abt van Oberentorf of Hoochklooster bij Wesel.

²⁾ Wiltens, *Kerkelyk Plakaatboek* I, blz. 221.

Sabbathi den 4^{en} Septemb. 1649.

De Heeren Brandehorst ende andere haere Hoogmogenden voorgaende aengewesene Gedeputeerden hebben gerapporteert, dat zij in craghte van derzelve appointment in dato den 19^{en} July lestleden hebben gevisiteert ende geexamineert de requeste ten zelve daege aen haer Hoogmogenden gepresenteert by ende vanwege den Heere Abt van Floref, als oock de stücken ende bescheyden daer nevens overgelevert tot voldoeninge van haer Hoogmogenden resolutie in dato 13 February mede lestleden, ende dat van wegen denzelve Heer Abt met suffisante documenten, tot Maestricht bij den Brabantsen Magistraet geredimeert, wert bewesen, dat dezelve abdye niet alleen competeert de Heerlyckheyde Lieshout met de thienden, maer oock dat de thienden, kercken, recht van collatiën tot Arendonck, Mierde, Vik ¹⁾, Asten, Lidorp, Ricxtel, Helmont, Rosele, Overpelt ende Holthalen voor soo veel dezelve zij besittende, boven welcke documenten 1° van den Bisschop van Luyck van den jaere 1290, daerby voors. thienden ende kercken d'Abdye van Floref werden geconfirmiert ²⁾; 2° van een Johannes miles filius Domini Roberti de Hosdene, die ten profyte van de Abdye renuncieert van alle zijne goederen in Lieshout de anno 1283 ³⁾; 3° van Wauthem de den Rodeken ten profyte van de voorm. Abdye beroepende alle zyn recht in 't bosch van Lieshout de anno 1281 ⁴⁾; 4° van Henricus Hertogh van Brabant sigh noemende „Advocatus et Defensor Curie de Lieshout“, de voors. Abdye toebehoorende, de anno 1251 ⁵⁾; 5° van denzelve raekende eenige scheidinge in Lieshoudt soo wort geconfirmiert op den last van alle jaer te betalen in festo Remigii 27 denarios Colonienses aen den Hertogh, anno 1246 ⁶⁾; 6° van eenen

¹⁾ Bedoeld is Sondervik, gelegen tusschen Veldhoven en Oerle.

²⁾ Bedoeld document van 1290 was waarschijnlijk hetzelfde als werd uitgegeven door Krom en Sassen in hun werk *Oorkonden betreffende Helmond*, N° VII; alleen leest men daar *Oerle* (Urle) in plaats van *Vik*. De abdy van Floref bezat het patronaat zoowel over de kerk van Oerle als over die van Vik of Veldhoven.

³⁾ Dit document werd uitgegeven door V. Barbier, *Histoire de l'Abbaye de Floref*, t. 2, p. 163.

⁴⁾ In plaats van het woord *beroepende* ware beter geschreven *erkennende verkocht te hebben*; zie het document in V. Barbier t. a. p., p. 161.

⁵⁾ Uitgegeven door Dr. Hermans in *Bijdragen over Noord-Brabant I*, blz. 204.

⁶⁾ Uitgegeven door Dr. Hermans in *Bijdragen over Noord-Brabant I*, blz. 202, 203.

Gysbertus vir nobilis de Rodeken, den hof van Bucelle ¹⁾ aen de Abdye vercoopende, de anno 1231; ende 7° nogh twee brieven van de Prosdie van St. Servaes tot Maestricht de anno 1201 ende 1199 ²⁾; boven welcke immunimenten, titulen ende brieven den Heere Abt van Floref bij eede heeft verclaert voor de Magistraet van Namen, geene andere te hebben ofte te weten.

Ende soo veel aengaet de lasten uijt dezelve goederen gaende, werdt daarvan alleen ingelevert een Register, bij eede bevestight:

Als te weten: tot Lieshout een spinde van 27 mudden roggen, soo worden uytgedeelt by twee persoonen, bij den Abt van Floref daertoe gestelt; hondert twintigh gulden 'tsjaers aen Pieter Symonsen; noch eenige grontcijnsen; aen den schoolmeester aldaer dertigh gulden 'tsjaers; aen den pastoor een clamp thienden, geseyt de Rovense; de reparatie van de kerck als van outs; uyt het huys ende erve in de Bynderstraet tot Helmont ³⁾ aen de wed. Catalyn Jans negen vaten roggen; aen de fraterniteyt van St. Cataryn tot Helmont ses vaten rogge ⁴⁾; nogh een grontchyns aen den Heer van Helmont; uyt de thienden van Helmont voor den pastoor een clamp op de Veesche ackers; de reparatiën van de kercke aldaer als van outs; uytte thienden van Rixtel, gecombineert de Overbrugge-thiende, nogh de reparatie van de kercke tot Rixtel als van outs, twaelf gulden 't sjaers; noch aen den schoolmeester eenige gerven . . .

[Volgt dan het advies der Gedeputeerden en geheel daarmede overeenkomstig beslissen de Hoogmogenden:] . . . dat boven de lasten van pastoors, nu predicanten ⁵⁾, schoolmeesters ende kercken, soo gelyck in genere uijt de Institutie-brieven kan worden afgenomen, in 't geheel bij die van Floref voornoemt zullen moeten worden onderhouden, voor soo veel derzelve tractementen uyt de aangewesen ende voor gealle-

¹⁾ Bedoeld is waarschijnlijk Reuzel; een afschrift van het vermelde document van 1290 heeft Bosele in plaats van Rosele (Krom en Sassen, *Oorkonden betr. Helm.*, N° VII).

²⁾ De brief van 1199 werd uitgegeven door Dr. Hermans t. a. p., blz. 201, 202.

³⁾ Dit huis behoorde aan de pastorie van Helmond.

⁴⁾ Deze 6 vaten rogge moesten uit de pastorie van Helmond betaald worden.

⁵⁾ In plaats van den Pastoor van Lieshout en den Pastoor van Helmond en Rixtel, die vroeger uit de tienden van Lieshout, Helmond en Rixtel onderhouden werden, zouden daaruit onderhouden moeten worden de Predikant van Lieshout en de Predikant van Helmond en Rixtel.

geerde clampen thien den niet en connen worden betaelt — Helmondt ende Ricxtel voor één pastoor of predicant genomen — ; dat van de andere lasten, te weten van den spindegelt ende rogge daeruyt gaende, zullen moeten worden gethoont de Institutie-brieven ende die gethoont zynde, dat de uytdeeling der spinden bij provisie sal werden gedaen ten overstaen van een van de Gereformeerde Religie, opdat de armen van dezelve Religie niet en werden vergeten of gepreteriereert ende voorbygegaen. Ende worden mitsdien de voormelde thien den ende andere goederen by desen ontslagen ende wert haer Hoogmogende resolutie van den 13 February lestleden voornoemt gehouden voor voldaan.

Waervan advertentie sal werden gegeven aen de respectieve Rentmeesters van de Geestelycke Goederen in de Meyerye van 's-Hertogenbossche om sikh ider, voor soo veel hem aengaet, sikh daernaer te reguleeren.

Accordeert mettet voors. Register
(w. g.) F. Fagel.

De verplichting der Abdij tot onderhoud der predikanten, schoolmeesters en kerken schijnt later nog nader gepreciseerd te zijn geworden. Zoo vernemen wij althans wat Helmond en Rixtel betreft, dat bij resolutie van 21 Juni 1653 door de Staten-Generaal aan den Prelaat van Floreffe op een door hem ingediend rekest werd toegestaan, dat hij kon volstaan, met uit zijne tienden te betalen aan den Predikant van Helmond en Rixtel jaarlijks 540 gl. behalve diens huishuur ¹⁾ en dat, wat de kerk van Helmond betreft, 17 Juni 1654 eene overeenkomst werd gesloten, volgens welke de Abdij tot onderhoud dier kerk jaarlijks 200 gl. moest betalen over de jaren 1648—'54; van af 1654 betaalde de Abdij tot datzelfde doel jaarlijks 225 gl. en van af 1730 nog 160 gl. ²⁾

Zooals Welvaarts mededeelde in den *Noordbrabantschen Almanak*, 1890, blz. 282 e. v., verkocht de Abdij van Floreffe

¹⁾ De uitkeeringen voor het onderhoud en de huishuur van den Predikant moest de abdij voldoen aan den Rentmeester der Geestelijke Goederen in het Kwartier van Peelland.

²⁾ Over de verwickelingen, welke na 1648 onstonden uit de verplichting der abdij om de kerk van Helmond te onderhouden, hebben wij uitvoerig geschreven in *Bossche Bijdragen* V, blz. 250 e. v.

vele harer goederen en rechten in de Meierij van 's-Bosch op 5 Mei 1682 aan de Abdij van Postel, o. a. al hare goederen, tienden en rechten te Helmond en Rixtel, zooals het patronaatsrecht over de kerken en beneficiën aldaar, met alle daaraan verbonden lusten en lasten. ¹⁾ Die verkoop werd echter „uit hoofde van gerezen moeilijkheden”, zooals Welvaarts t. a. p. schrijft, op 9 Maart 1689 vernietigd. ²⁾

Bij een tweeden verkoop, die geschiedde op 15 Mei 1698, verkocht de Abdij van Floreffe aan die van Postel tegelijk met de heerlijkheid Lieshout alle goederen en rechten, welke zij in de Meierij van 's-Bosch alstoen nog bezat, o. a. ook de tienden van Helmond en Rixtel en de pastorie van Helmond. Onder de lasten, welke alsdan op die goederen rustten, behoorden, behalve het onderhoud der kerken van Helmond en Rixtel, ook de jaarlijksche uitkeering van 540 gl. tot onderhoud van den Predikant aldaar en van 60 gl. voor de predikantenwoning. ³⁾

Op 10 Oct. 1714 verkocht de Abdij van Postel na voorafgaande goedkeuring der Hoogmogenden hare tienden onder Helmond en Rixtel, het begeevingsrecht der beneficiën aldaar

¹⁾ Bij diezelfde gelegenheid verkocht de abdij van Floreffe aan die van Postel het patronaatsrecht over de kerken van Lieshout, Oerle en Lagemierde en het personaatsrecht over de kerken van Asten en Lierop.

²⁾ Bij die vernietiging bleef de abdij van Postel evenwel in het bezit van het patronaatsrecht over de kerken van Helmond en Rixtel en de beneficiën aldaar. Bedoelde vernietiging vond waarschijnlijk haar oorzaak in de vrees der abdij van Postel, dat de tienden en andere kerkelijke goederen doór de Staten-Generaal mogelijk zouden aangeslagen worden, indien deze haar eigendom bleven. Van af het sluiten van den vrede van Munster was immers nog altijd de vraag onopgelost, of de abdij van Postel tot het Markgraafschap Antwerpen ofwel tot de Meierij van 's Bosch behoorde en of die abdij zich dus met recht op art 43 van het Vredetractaat van Munster beroepen kon; zie *Analecta Praemonstratensia* Tom. I, blz. 48 e. v.

³⁾ Reeds een twintigtal jaren vroeger had de abdij van Floreffe wegens haren benarden finantieelen toestand hare Heerlijkheid Lieshout willen verkoopen aan de abdij van Postel, zooals blijkt uit een brief van den Abt van Floreffe d.d. 22 Sept. 1679; wij zullen dien brief mededeelen achter dit artikel in *Bylage I*; de akte van 15 Mei 1698, waarbij de Heerlijkheid Lieshout aan de abdij van Postel verkocht werd, zullen wij laten volgen in *Bylage II*. Volgens Schutjes IV blz 710 werd de Heerlijkheid later door de abdij van Postel verkocht aan Jan Bout; waarschijnlijk werd zij echter door die abdij verkocht aan Balthasar Repelaer, die haar op 8 Juni 1719 transporteerde op zijn schoonzoon Jan Bout (Huisarchief van Helmond N° 336).

en de pastorie te Helmond aan den Helmondschen advocaat Mr. Anthony Molemakers. ¹⁾ Een afschrift eener desbetreffende akte luidt als volgt:

De Heeren Theodorus Gerardi, Prior der Abdije van Postel, en Nicolaes van den Boomen, Provisor derselver Abdije, als gemaghtighdens van sijn Hoogweerde den Heere Hieronimus van Ravenschot, Prelaet der Abdije van Postel, wesende van dato den twee en twintighsten Junij seventien hondert en veertien, denselven Heere Hieronimus van Ravenschot gevolghmaghticht bij het Convent van Postel volgens acte van Procuratie in dato den dertienden Junij seventien hondert en veertien en alnogh geauthoriseert van den Eerw. Heere Bernardus de la Percke, Abt van Floreff en het clooster van Postel etc., volgens acte van octroij wesende van dato den 21^{en} Augusti 1714, alsmede bij speciale octroij van Haer Hoogmogenden in dato den eersten October seventien hondert en veertien, — ende alsoo uijt cragte der maghte haar Eerwaerde daerbij verleent en gegeven, de thiendens der stadt Helmond, Rixtel, Binderen en Overbruggen, alsook het Pastorijehuijs binnen de voors. stadt Helmont met het jus patronatus van de naervolgende beneficiën ende reghten, als te weten en in den eersten het beneficie van den Altaer van St^t Anna, item het beneficie van den Altaer van St. Pieter en Pauli, item het beneficie van St. Nicolaes, item het beneficie van den Altaer van Onse Lieve Vrouwe, item het beneficie van 't H. Sacrament, item het beneficie van St. Catharina, item het beneficie van den Altaer van 't H. Cruijs, item het beneficie van den altaer van den Salighmaker, item het beneficie van de H. Maget Maria, item het beneficie van den Altaer van St. Jan Baptista, item het beneficie van den altaer van St. Leonardus, item het beneficie van St. Huijbert en het beneficie van den Altaer van St. Huybert en het beneficie van den altaer van de H. Drievuldigheijt binnen Helmont en

---

¹⁾ Waarschijnlijk deed de abdy dit, omdat er telkens moeilijkheden rezen aangaande het voldoen der lasten, welke op het tiendbezit rustten (o. a. kerkonderhoud), ofwel omdat zij duchtte, dat de Staten-Generaal vroeg of laat de hand zouden leggen op de eigendommen, welke zij in de Meierij van 's Bosch nog bezat; ook in dien tijd was immers nog altijd de kwestie ahangig, of de abdy van Postel al dan niet in de Meierij van 's Bosch gelegen was, was zij in de Meierij gelegen — zoo werd beweerd — dan was art. 43 van het Munstersche Vredestractaat op hare bezittingen aldaar niet van toepassing en behoorden deze door het Gemeene Land te worden aangeslagen.

Rixtel ¹⁾, alle gehoorende en competerende aen de voors. Abdije, bij coop en opdragte verkregen tegens de Abdije van Floreff volgens de Brieven daervan gemaakt en voor Heeren Schepenen deser stadt verleden, wesende van dato den . . . ²⁾, hebben sij in hare voorn. qualiteitj wettelijk en erfelijk opgedragen en overgegeven den Heer en Mr. Anthony Molemakers advocaet, woonende tot Helmont, te samen met de voors. en andere brieven eenighsints daarvan mentionerende en hebben helmelinghe daerop vertegen in manieren in dien gewoonelyck sijnde, gelovende uijt craghte der maghte, hen bij de voors. procuratie gegeven, op verband van de goederen en effecten der Abdije van Postel present en toekomstende, het voors. opdragen, overgeven en vertijden altijs voor goet, vast, stedigh en van waerde sal houden ende alle commer, calangie ende aentael daerinne wesende ofte komende den voors. verkrijgere aft sal doen geheelijck, uijtgenomen 's lands-, stads- en dorps-, *mitsgaders kercke-lasten* ³⁾, nu sijnde ofte naermaels komende en verdere dependentiën van dien, en specialijck metten last oft servituij van jaerlijcx te betalen de conincxbeeden, soo die den Heeren vercoopen verschult sijn ter somme van twee hondert eene guldens, twee stuivers, aght penningen en aen tractement voor den domine van Helmont vijff hondert en veertigh guldens en sestigh guldens huijsuere 's jaers, mitsgaders den chijs der gronden, soo en gelijck die met recht daer uijtgaet, alsmede twee gulden vijff stuyver 's jaers aen de gildebroeders van St. Catharina binnen de stadt Helmont *en laestelijck alle andere lasten, hoe die genaemt moghten werden, specterende tot de voors. goederen en begrepen in den accorde tussen den prelaet van Postel en de provisoiren der kercke van Helmont voor den tijt van twintigh jaren aengegaen en gemaakt* ⁴⁾, gereserveert nochtans de voorn. verkoopers in de voors. qualiteitj het jus patronatus van de stadt van Helmont ende Rixel om een pastoor aldaer aen te stellen, en alle verdere geestelijke collatiën en jura patronatus hievoorrens niet gespecificeert; des soo sullen de voorn. ver-

¹⁾ Alle bovengenoemde beneficiën waren gevestigd in de kerk van Helmond behalve het beneficie der H. Drievuldigheid, dat gevestigd was in de kerk van Rixtel.

²⁾ Oningevuld; welke datum moest ingevuld worden: die van den verkoop op 5 Mei 1682 of van den verkoop op 15 Mei 1698?

³⁾ Deze gecursiveerde woorden staan in het afschrift onderstreept.

⁴⁾ Het contract van 6 Oct. 1706; zie *Bossche Bijdragen* V, blz. 256 e. v.; de gecursiveerde woorden staan in het afschrift onderstreept.

kooperen in de voors. qualiteit den Roomschen pastoor aldaer geven sijn competentie, soo noghtans dat, off het quam te gebeuren, dat de voorn. cooper t'eeniger tijt quamponlast te sijn van het voors. tractement van den domine van Helmont, dat in dat gevalle den cooper ten behoeve van den Roomschen pastoor sal moeten affstaen den clamp thien den van Helmont, genaemt Veesacker, voor sijn competentie ¹⁾, sonder dat de cooper verder sal wesen off konnen beswaert werden, het sij door den pastoor der stadt Helmont off Rixtel, off imant ter werelt, dogh sal de voorn. cooper alle het verdere vercoghte nu en ten eeuwigen dage in vollen eigendom behouden en besitten. En sullen de voorn. vercoopers in henne voors. qualiteit daarvan de veste en opdraghte doen met renunciatie en verbintnisse, als sal werden vereijst volgens conditie voor den notaris de Bije op den thierenden Augustii seventien hondert en veertien gemaekt en opgereg.

Getuijgen waren hierover Schepenen in 's Bossche Johan van Sevenhove en Daniel de Lobel. Gegeven den thierenden October seventien hondert en veertien.

De koop bedroeg *f* 13556—5—0, gelijk ter zijde stond aangeteekend.

Evenals de Abdij van Postel, lag ook mr. Anthony Molemakers in voortdurende geschillen, zoowel met de Helmondse Kerkprovisoren over het onderhoud der kerk aldaar, als met den Rentmeester der Geestelijke Goederen over het voldoen van andere tiendlasten. Het gevolg daarvan was, dat wegens achterstalligheid in het voldoen dier lasten de tienden van Helmond en Rixtel met het begevingrecht over de beneficiën aldaar en met de pastorie van Helmond door

---

¹⁾ De klamp tienden, welke de Pastoor van Helmond vóór 1648 bezat in de Veesche akkers, De Hage en de Parkakkers (zie hiervoren blz. 77, Noot 2), was na 1648 samengevoegd bij de vijf klampen der abdij van Floreffe. In 1728 gaven de Provisoren der kerk van Helmond de tienden van Helmond aldus op:

1° een klamp grove en smalle tienden, genaamd de Veesackers.
 2° " " " " " " " " " " den Hoogeindschen Klamp.
 3° " " " " " " " " " " den Bijsterveldschen Klamp.
 4° Het Binderstiendje.
 5° De helft van de Novale Tienden.

bedoelden Rentmeester op 3 Nov. 1724 publiek verkocht werden. De publicatie van dezen verkoop geschiedde als volgt:

Men laat eenieder bij ende midz deze weten, dat Michiel de Gaasee, deurwaerder van haer Edelmogende Heeren Raden van Staate der Vereenigde Nederlanden, naar voorgaande gedane solemnitejten daartoe gerequireert uijt cragte van authorisatie van den Heer Martinus des Tombe, rentmeester der geestelijke goederen over 't Quartier van Peelant, heeft genomen in arrest en gestelt in handen van de hooge Overgijht de thierendens van den Heer en Mr. Anthonij Molemakers, geleegeen onder Helmont, Binderen, Rixtel en Overbrugge met ap- en dependentie vandien, bestaande in het pastoriehuis binnen Helmont ¹⁾ en het jus patronatus van de navolgende beneficiën ende regten, als te weten . . . ²⁾ volgens vrijwillige overgifte en consent van opgemelde Heer ende Mr. Anthony Molemakers, ende soo ende in dier voege Sijn Ed. deselve heeft vercregen by coop en opdragte tegens de Heeren der Abdije van Postel en gekomen van de Abdije van Floreff, alle welke thierendens, pastorie-huijsinge en jus patronatus van de voorz. beneficiën gemelte deurwaerder van meninge is naar drie Sondags en werkdagse publicatiën, ieder van veertien tot veertien daagen soo binnen de hoofstadt van 's Bosch, als binnen de stadt Helmont ende tot Aarle-Rixtel gedaan en gedirigeert, ten overstaan van de Heeren Officier en Schepenen publiecq ende voor alle man bij executie te verkoopen, omme daaraan te verhaalen eenen jaarlijxen uijtgaanden last van *f* 553—10—0 met den agterstel vandien ³⁾, sedert den jaare 1722 ten comptoire van gemelte Heere Rentmeester verschult, met de costen daaromme gedaan ende noch te doen.

Imant eenigh reël regt, actie oft pretensie op voorz. thierendens, pastorie-huijsinge etc. hebbende, kan sigh bij gemelte deurwaerder aangeven; men sal hem in oppositie ontfangen en dagh van regte prefigeeren.

Men sal hierop sitten om te verkoopen binnen 's-Hertogenbosch op aanstaande Vrijdagh, dat wesen sal den derden

¹⁾ Aan de ommezijde der Publicatie leest men: „Compt den arme uijt de pastorie 1½ vat rogge in specie etc.”

²⁾ Hier worden dan weder dezelfde beneficiën opgenoemd als in de hiervoren medegedeelde akte van 10 Oct. 1714.

³⁾ Deze som sproot voort uit het tractement van den Predikant, dat 540 gl., doch *rantsoengeld inbegrepen* 553 gl. 10 st. bedroeg.

November 1724 namiddaghs ten twee uren in 't openbaar wijnhuijs, genaamt de Eijck, bewoont wordende bij Seigneur Wijnants op den Hoogen Steenwegh. Imant gadinge daarinne hebbende en geneegen om te koopen, kome ten dage, ure en plaatse voorz. en doe sijn proffijt.

Aldus te publiceren binnen de stadt
Helmont op Sondagh den 29^{en} Octob. 1724.

M. de Gaasee, deurw.

De tienden van Helmond en Rixtel „met ap- en dependentie van dien” werden alsdan wederom ingekocht door de Abdij van Postel, welke inkoop 2 Maart 1725 door de Hoogmogenden werd goedgekeurd.

Nadat de Fransche Republikeinen in 1795 de Abdij van Postel gesupprimeerd hadden, heeft de toenmalige regeering der Bataafsche Republiek de tienden en andere kerkelijke goederen dier Abdij onder haar gebied liggende als *bona vacantia* (onbeheerde goederen) zich toegeëigend.¹⁾

Na verkregen machtiging van den Agent van Finantiën der Bataafsche Republiek, werd bij Publikatie van 11 Juli 1798 door het Intermediair Administratief Bestuur van het voormalig gewest van Bataafsch Brabant bekend gemaakt, dat Gecommitteerden van dat Bestuur benevens de Fransche Commissaris Daverdoing²⁾ of diens gemachtigde publiek zouden verpachten de tienden, toebehoord hebbende aan gesupprimeerde Geestelijke Corporatiën en Orden, zoowel seculieren en regulieren als leeken, en wel over den oogst van datzelfde jaar 1798. De tienden van Helmond en Rixtel, toebehoord hebbende aan de Abdij van Postel, zouden verpacht worden te Helmond op Woensdag 18 Juli d.a.v. Ook werd bij diezelfde Publikatie bekend gemaakt de verpachting der tienden op tal van andere plaatsen van het tegenwoordig

---

¹⁾ De decreten van het toenmalig Fransch Bestuur betreffende de tienden kunnen wij hier onbesproken laten.

²⁾ Hij was Commissaris tot de directie en ontvangst der revenuen van de Domeinen der Fransche Republiek, gelegen op het grondgebied der Bataafsche Republiek.

Bisdom 's Bosch met vermelding der Geestelijke Corporatiën of Orden, waaraan zij hadden toebehoord; de tienden van Overloon hadden toebehoord aan de Abdij van Oud-Munster te Roermond; die van Lith aan de Abdij van St. Truijen; item die van Alem ¹⁾; die van Helvoirt hadden toebehoord aan de Abdij van St. Gertrudis te Leuven; item die van Oisterwijk en Heukelom; item van Udenhout en Berkel; item van Hulsel; die van Kessel hadden toebehoord aan het Domkapittel van St. Lambert te Luik; item die van Maren; item van Meerveldhoven en Veldhoven ²⁾; die van Oss aan de Abdij van Echternach ³⁾; item die van Waalre ⁴⁾ en Valkenswaard; item van Schaft; item van Eersel; die van Nistelrode aan de Commanderij van Aldenbiesen; item die van Vught ⁵⁾; die van Bakel aan de Abdij van Echternach en de Commanderij van Aldenbiesen ⁶⁾; die van Deurne, Liessel en Bottel aan de Abdij van Echternach, de Commanderij van Aldenbiesen en de Latijnsche school van Gemert; die van Boort en Opwetten aan de Kanunniken van Cortessem ⁷⁾; item die van Son; item van Strijp; die van Lieshout aan de Abdij van Postel (evenals die van Helmond en Rixtel);

---

¹⁾ Volgens de verpachting van 1800 (welke geschiedde door Gecommitteerden der Commissie van Superintendtie en Sequestratie) hadden aan de abdij van St. Truijen ook toebehoord de tienden van Bern, Herpt, Aalburg, Heesbeen, Genderen, Drongelen, Doeveren, Eethen, Meeuwen, Broek, Hill en Hedikhuizen.

²⁾ Volgens bovenvermelde Publicatie hadden de tienden van Meerveldhoven en Veldhoven toebehoord aan het Domkapittel Cathedraal te Luik, waarmede echter wel hetzelfde Kapittel als dat van St. Lambert te Luik bedoeld zal zijn.

³⁾ Bij de verpachting in 1800 wordt gezegd, dat de tienden van Oss hadden toebehoord aan bovengenoemde abdij en aan den Keurvorst van Paltz-Beieren.

⁴⁾ Bij de verpachting van 1800 werden onder de tienden van Waalre ook begrepen die van Berwinkel onder Aalst

⁵⁾ Bij de verpachting van 1800 werden de tienden van Vught en Cromvoirt vermeld als behoord hebbende aan de Balie van Aldenbiesen, item die van Geldrop, althans voor een gedeelte, want voor een ander gedeelte hadden deze toebehoord aan den Prins van Oranje.

⁶⁾ De tienden van Gemert behoorden volgens de verpachting van 1800 aan de abdij van Echternach en aan de Commanderij van Gemert.

⁷⁾ In de Publicatie staat *Kortexhoven*.

die van Schijndel aan de Theologische Faculteit van Leuven; die van Riethoven aan de Abdij van St. Jacob te Luik ¹⁾; die van Haaren en Belveren aan de Abdij van Tongerlo; item die van Tilburg; die van Goirle aan de Nonnen van Vredenburg te Lier; die van Hilvarenbeek en Goirle aan den Proost van Maeseyk ²⁾; die van Lagemierde aan de Abdij van Averbode ³⁾. Verder worden dan nog vermeld de tienden in het land van Breda en Bergen-op-Zoom. ⁴⁾

Bij de bekende transactie tusschen de regering der Bataafsche Republiek en het toenmalig Fransch bestuur d.d. 5 Jan. 1800 werd de eigendom der goederen, welke door de Fransche Republikeinen waren verbeurd verklaard, toegekend aan de Bataafsche Republiek ⁵⁾, welke ze stelde onder het beheer

¹⁾ Volgens de verpachting van 1799 (welke geschiedde door Gecommitteerden der Commissie van Superintendentie en Sequestratie) hadden aan die abdij ook toebehoord de tienden van Bergeik

²⁾ Volgens de verpachting van 1802 hadden deze toebehoord aan de gevezen abdij van Maeseyk.

³⁾ Volgens de verpachting van 1802 hadden daaraan ook toebehoord de tienden van Hoogemierde

⁴⁾ Volgens de verpachting van 1800 hadden de tienden van Budel en Gassel toebehoord aan het Domkapittel van Aken, de tienden van Boxmeer, St. Anthonis en Sambek en de tienden in het land van Cuyk gelegen onder Beugen, Cuyk, Linden, Haps, Wanroy, Ledeaeker, Rijkevoort en elders aan den Vorst van Hohenzollern Sigmaringen; die van Dussen, Heerewaarden, Zuidwijn-Capelle, Elkhoeven, Nederveen enz aan den Graaf van Croix. Bij den verkoop der tiendvruchten in 1812 (ingevolge het decreet van Keizer Napoleon van 20 Aug. 1811) heette het, dat de tienden van Tongelre hadden toebehoord voor $\frac{6}{9}$ aan de abdij van Binderen en voor $\frac{3}{9}$ aan het Kapittel van Eindhoven; die van Aarle deels aan de abdij van Binderen, deels aan het Kapittel van Eindhoven en deels aan de erfgenamen der Heeren van Leefdaal; die van Eckart (onder Woensel) voor $\frac{2}{3}$ aan het Kapittel van Eindhoven en voor $\frac{1}{3}$ aan den Prins van Oranje, die van Maarheeze en Soerendonk voor $\frac{2}{3}$ aan het Kapittel van Eindhoven en voor $\frac{1}{3}$ aan het Gouvernement.

⁵⁾ Op 25 Febr. 1804 verscheen ter vergadering van den Raad der Gemeente Helmond een lid der Commissie van Administratie over al de goederen en domeinen, welke bij bovenvermelde transactie door de Fransche aan de Bataafsche Republiek waren afgestaan, en verzocht, dat de tienden en pastorie van Helmond zouden overgeboekt worden ten name der Bataafsche Republiek. De Raad weigerde echter herhaaldelijk daaraan te voldoen, daar die geestelijke goederen eeuwenlang op de meest wettige titels door de R K Geestelijkheid bezeten waren en het voor hem geenszins vaststond, dat zij met recht op anderen waren overgegaan, al waren enige Geestelijke Corpora voor een oogenblik het slachtoffer der revolutionaire tijden geweest. (Gemeentelyk Resolutieboek). Ook verschillende gemeentebesturen uit de Baronie van

van het Domeinbestuur. ¹⁾

Volgens een lijstje, dat omstreeks 1800 werd opgesteld, rustten in dien tijd op de tienden van Helmond de navolgende lasten, welke vóór 1797 alle voldaan werden door de Abdij van Postel, doch sinds het verdrag van 5 Jan. 1800 voldaan moesten worden door het Domeinbestuur:

- 1° De ordinaire verponding van 4 tiendklampen *f* 280—0—4²⁾.
- 2° De reëele verponding.
- 3° Aan 't geestelijk kantoor in 's Bosch . *f* 633—10—0³⁾.
- 4° De competentie van den Pastoor te Helmond *f* 150—0—0.
- 5° De competentie van den Kapelaan te Helmond. . . . . *f* 40—0—0.
- 6° De verponding der pastorie te Helmond. *f* 7—2—10.
- 7° Het onderhoud dier pastorie . . . . . *f* 43—0—0.
- 8° Het Catharinagilde te Helmond. . . . . *f* 2—5—0.
- 9° Het Armregister te Helmond 1½ vat koren.
- 10° Het onderhoud der groote kerk te Helmond *f* 197—0—0⁴⁾.
- 11° De canon (competentie) van den pastoor van Lierop . . . . . *f* 50—0—0.
- 12° De canon (competentie) van den pastoor van Mill. . . . . *f* 25—0—0.
- 13° De canon (competentie) van den kapelaan van Mill. . . . . *f* 25—0—0.
- 14° De canon (competentie) van den pastoor van Lagemierde . . . . . *f* 100—0—0.
- 15° De canon (competentie) van den pastoor van Reusel . . . . . *f* 31—0—0.

Breda en het Markgraafschap van Bergen-op-Zoom, alsook de gemeentebesturen van Aarle-Rixtel, Reusel, Eersel en Oss „difficulterden” in die dagen, om de goederen, staande op naam van gesupprimeerde corpora, te doen overboeken op naam der Bataafsche Republiek.

¹⁾ Van af 1801 werden de tienden verpacht door den rentmeester der Domeinen Johannes van den Heuvel, wonende te Breda.

²⁾ Zooals uit de Stadsrekeningen blijkt, hadden de verpondingen der tienden van af ongeveer het midden der 17^e eeuw altijd 280 gl. bedragen.

³⁾ Te weten *f* 553—10—0 wegens het tractement van den predikant, rantsoengeld inbegrepen, en 80 gl. voor de huishuur van den predikant.

⁴⁾ In 1793 had het onderhoud dier kerk gedurende de laatste 10 jaren door elkander jaarlijks 196½ gl. gekost, zie *Bossche Bijdragen* V, blz. 270.

16°	Het onderhoud der pastorie van Oerle . . .	f 35—0—0.
17°	„ „ „ „ „ Veldhoven	f 26—0—0.
18°	„ „ „ „ „ Reusel . . .	f 30—0—0.
19°	„ „ „ „ „ Lierop. ¹⁾	

Als men dus de verponding, welke door de pachters der tienden betaald werd, niet mederekent, bedroegen de tiendlasten in dien tijd een goede 1400 gl. De opbrengsten der tienden beliepen in dienzelfden tijd zeker meer dan 1000 gl. hooger. Op 27 Aug. 1793 hadden zij immers de laatste 10 jaren door elkaar gerekend jaarlijks opgebracht 2598 gl. 16 st.; op 16 Juli 1816 werden zij verpacht voor 3597 gl. en op 7 Juli 1818 voor 2776 gl. ²⁾

Twee der lasten, welke op de Helmondsche tienden rusten, t. w. het onderhoud der groote kerk van Helmond en het onderhoud der pastorie aldaar, werden op 4 Nov. 1819 door het Bestuur der Domeinen afgekocht tegen eene uitkeering aan het Helmondsch R. K. Kerkbestuur van 5000 gl. en een kapitaal van 11000 gl. in werkelijke Nationale Schuld, rentende $2\frac{1}{2}\%$, ten name der Kerkfabriek van Helmond op het Grootboek ingeschreven, zooals wij vroeger in *Bossche Bijdragen*, VI, blz. 303 reeds mededeelden ³⁾.

Het onrechtmatig bezit der Helmondsche tienden is door de Regeering des Lands nooit hersteld geworden.

¹⁾ Waarschijnlijk werden de lasten, vermeld sub 11°—19°, door de abdy van Postel in de 18^e eeuw wel uit de tienden van Helmond voldaan, maar waren zij daaraan toch niet annex; wij vonden daarvan althans nergens eenig bewijs.

²⁾ Tegelijk werden de tienden van Rixtel verpacht, op 16 Juli 1816 voor 1080 gl. en op 7 Juli 1818 voor 845 gl.

³⁾ Wij hebben ons daar echter niet heel juist uitgedrukt, zoodat uit hetgeen wij daar schreven, men zou kunnen besluiten, dat op voormelden datum het Domeinbestuur al zijne verplichtingen, die het als tiendheffer te Helmond had, afkocht, hetgeen volstrekt niet het geval was. Het contract, waarbij bedoelde afkoop plaats had, werd gesloten tusschen den Directeur der Registratie en der Domeinen Harencarspel Eckhardt eenerzijds en de leden van het R. K. Kerkbestuur te Helmond nl. pastoor H. J. Beugels en de kerkmeesters Petrus Swinkels en Godefridus van de Loo anderzijds, in tegenwoordigheid van de twee leden der Gedeputeerde Staten mr. Luyben en mr. De Voogt en van de twee leden van het Gemeentebestuur van Helmond Jan van Lieshout en Johannes Albertus Bots en den burgemeester van Helmond J. J. van der Foelart. Het contract werd Koninklijk goedgekeurd 18 April 1820.

II. De Kerkelijke Tienden en de Pastorie.

De pastorie van Helmond of het huis, dat door den pastoor van Helmond en Rixtel oudtijds bewoond werd en in akten van de 15^e eeuw het „persoenshuys” geheeten wordt, was eigendom der abdij van Floreffe.

Pastoor Petrus Willemaers heeft uitdrukkelijk aangeteekend, dat de pastorie aan de abdij was gelegateerd geworden; ook noemt hij haar „domus dotalis”, derhalve een huis, dat aan de abdij vermaakt was met het bepaalde doel om te dienen als pastorie.

Waarschijnlijk werd bedoeld legaat door zekeren Stephanus aan de abdij gemaakt in de tweede helft der 12^e eeuw bij of kort na de stichting der eerste parochiekerk van Helmond ¹⁾ en werd de abdij in het bezit daarvan bevestigd door Paus Alexander III op 12 Maart 1179 en door Paus Lucius III op 15 Jan. 1182 ²⁾.

De pastorie was omgeven van eene gracht ³⁾ en lag achter het kasteel van Helmond en wel op Het Hoogeind in De Hage in de nabijheid der eerste parochiekerk van Helmond. Toen echter omstreeks het midden der 15e eeuw die parochiekerk verplaatst werd binnen de stad, vestigde de Pastoor zijne woning eveneens binnen de stad en wel aan de Westzijde der Markt ter plaatse, waar thans het St. Aloysiusgesticht der Liefdezusters gelegen is. ⁴⁾

¹⁾ *Analectes pour servir à l'Hist. Eccl. de la Belgique*, t. XIII p. 264, aangehaald in Tax. jg. 36, blz. 58: „Stephanus, de quo habemus allodium de Helmont.”

²⁾ Zooals blijkt uit de twee hiervoren (blz. 77, noot 1) reeds aangehaalde Pauselijke akten, welke onder eenige goederen, in wier bezit de abdij alsdan bevestigd wordt, ook vermelden „curtem de Helmont cum appenditiis suis”, dus een landgoed met een aanzienlijke hofstede en aanhoorigheden. Voor zoover wij konden ontdekken, heeft de abdij van Floreffe te Helmond geen ander vast goed bezeten dan het pastoriehuis met aanhoorigheden.

³⁾ Zie Protocol v. Helmond (R. A. 's B.) o. a. N° 222, akte daags na H. Sacramentsdag (9 Juni) 1447.

⁴⁾ Blijkens een Schepenbrief van St. Margaretha-avond 1395 gold de Helmondsche Pastorie wegens een haar toebehoorend huis, staande in de Binderstraat, aan de H. Geesttafel van Helmond jaarlijks 1½ vat rogge. Toen de Pastoor de tweede pastorie aan de Markt betrok, ging deze schuld daar op over en zij berustte daarop nog in de eerste helft der 19^e eeuw.

Evenals de beide parochiekerken van Helmond en Rixtel, moest de pastorie van Helmond door genoemde Abdij onderhouden worden uit de opbrengst harer tienden onder Helmond en Rixtel.

In *Bossche Bijdragen*, IV, blz. 215 e.v. gewaagden wij van den brand, die de stad en parochiekerk van Helmond teisterde ten jare 1583 en door Staatsche troepen veroorzaakt werd. Bij dienzelfden brand schijnt ook de pastorie aan de Markt een prooi der vlammen geworden te zijn. Op eene aanvraag, door den toenmaligen Heer van Helmond gedaan aan den Abt van Floreffe, fr. Giles Daischelet, of deze de pastorie van Helmond wilde herstellen, gaf genoemde Abt 23 April 1584 ten antwoord, dat de benarde toestand zijner Abdij zulks op dat oogenblik onmogelijk maakte, maar dat hij toch zoodra mogelijk doen zou wat hij kon. ¹⁾

De Heer van Helmond richtte zich bij schrijven van 18 April 1586 andermaal tot den Abt van Floreffe; hij vroeg hem alsdan, of hij bereid was om aan den Pastoor van Helmond, fr. Bartholemy (Honorius), voor twee jaren de opbrengst der tienden van Helmond af te staan tot opbouw der pastorie, waarop de Abt 16 Juni d.a.v. antwoordde, dat hij tot dat doel reeds 50 gl. had laten geven, doch dat hem om den armoedigen staat zijner Abdij geen meerdere uitgaven mogelijk waren. ²⁾

Toch schijnt de Abt later nog eenige eiken tot opbouw der pastorie geschonken te hebben, zooals blijkt uit navolgend schrijven, dat Jan Schutteput kort na zijne aanstelling tot pastoor van Helmond 15 Oct. 1588 richtte aan den Heer van Helmond Adolf van Cortenbach te 's-Hertogenbosch en waarin hij een beroep deed op diens edelmoedigheid om tot opbouw der pastorie twee à drie duizend steenen uit diens steenovens ten geschenke te geven en tevens om de vensters

¹⁾ De Abt schreef o.a.: „ce que povons recepvoir de Helmont et de la enthour (après la reparation de l'église dudit Helmont) est reservé pour le payement de la pension, que sommes tenus de payer annuellement à l'Évesque de Namur.”

²⁾ Huisarchief van Helmond N° 599.

der pastorie te doen versieren met diens portret en dat der Vrouwe van Helmond ter herinnering aan hunne weldadigheid. ¹⁾

Generoso ac Domino Buscoducensium Meritissimo — Buscoducis.

Generose Domine,

Cum numquam satis deplorandam civitatis Helmondensis devastationem et exustionem et in hac tua civitate periculosissimum officii mei munus penitus animo perpendo, adventum meum conditionemque defleo.

Verum cum e diverso orthodoxum Generositatis Tuæ animum et Divinae Majestatis voluntatem, quæ me ad hanc functionem in civitate tua obeundam destinavit, pensiculatus considero, quod factum est, gratum habeo. Quis enim Voluntati Divinae repugnet? Et quis benignæ Tuæ Generositatis in bonos favorem et affectum non amplectetur?

Quantum ad ruinam Helmondensem attinet, novit Generositas Tua, domum pastorem a quadriennio aut quinquennio infortunato igne combustam; quam tot(am) restaurarem ingens telum — necessitas! — me compellit, sed sumptus opibus nostris impar me deterret. Quid facerem? Precibus opus fuit. Rogavi Reverendissimum nostrum Buscoducensem, rogavi et Abbatem Floreffensem. Uterque (Christo gratia) petitioni meæ non defuit, nam alter nummos, alter quercus subministravit. Verum si Generositatem Tuam preterirem, quæ illius civitatis, cui pastorem Deus Optimus Maximus me prestituit, dominaris, minus Generositatem Tuam quam meretur estimare viderer. Hinc Generositatem Tuam obnixe rogatam atque obsecratam cuperem, ut, quandoquidem de lignis ad instaurationem domus necessariis mihi provisum est, mihi de 2 aut 3 milibus laterum coctilium, quos plurimos coxit, provideat.

Quocirca ne apud Generositatem Tuam preces meæ cassæ sint, eandem iterum atque iterum oro, petitioni primæ non deerit. Mei muneris erit, beneficii prestiti numquam oblivisci, cuique ne me ulla capiat oblivio, Generositatem Tuam obsecro, quatenus domunculam nostram vitrea fenestra una cum inclita conjugæ suæ cohonestare atque condecorare dignetur.

Interea Deo Optimo Maximo pro felici et longeva Gene-

³⁾ Huisarchief van Helmond N° 599.

rositatis Tuae et inclitae conjugis suae sanitate numquam non supplicabo.

E civitate tua Helmondensi, 18 Calend. Novembris a° 1588.

Tuae Generositatis
Deditissimus clientulus
fr. Joes Schutteput,
Pastor Helmondensis.

Ons dunkt, dat de Heer van Helmond Adolf van Cortenbach het eerste en zoo kiesch omkleede verzoek van den nieuwen Pastoor zijner Helmondsche onderdanen zeer zeker niet zal hebben afgewezen; en vermoedelijk zal het alstoen wel niet lang meer geduurd hebben, of de nieuwe Pastoor kon zijn intrek nemen in eene hem waardige nieuwe woning.

De opvolgende Pastoors zijn in het bezit dier pastorie gebleven tot aan den Vrede van Munster; immers op 17 Sept. 1648 werd pastoor Willemaers daaruit verdreven en zij werd alsdan met geweld in het bezit gesteld van den eersten Predikant van Helmond Ds. Cornelius Costius. ¹⁾

Zich waarschijnlijk grondend op het bekende Artikel 43 van het Vredestractaat, liet de Prelaat van Floreffe in Maart 1649 den Predikant of liever bij diens afwezigheid deszelfs huisvrouw aanzeggen, dat zij uit de pastorie vertrekken moesten ²⁾, waaraan evenwel geen gevolg gegeven werd.

Doch bij de hiervoren vermelde resolutie der Staten-Generaal van 4 Sept. 1649, waarbij de tienden en andere goederen der Abdij van Floreffe uit hunnen aanslag ontslagen werden, zag zich die Abdij ook toegewezen den eigendom der pastorie, daar het tiendbezit als annex met het bezit der pastorie werd beschouwd. ³⁾ De Abdij werd alsdan als tiendeigenares

¹⁾ Zie over de in-bezit-name der pastorie ons werk *Helmond in het Verleden*, II, blz. 105 e.v.

²⁾ Archief der Abdij van Postel.

³⁾ De drie grasvelden, welke aan den Pastoor van Helmond toebehoorden en welke wij vermeld hebben in *Bossche Bijdragen* IX, blz. 212, werden echter niet ontslagen, evenmin als de goederen, welke aan de Parochiekerk toebehoorden.

verplicht, den Predikant in de pastorie te laten wonen en deze in een behoorlijken staat te onderhouden.

Zooals wij hiervoren reeds zagen, werd bij resolutie van 21 Juni 1653, welke de Abdij verplichtte, aan den Predikant van Helmond en Rixtel, uit de tienden jaarlijks 540 gl. te betalen, de Abdij tevens verplicht, de huishuur van den Predikant te betalen, welke later en waarschijnlijk ook toen reeds jaarlijks 60 gl. bedroeg; deze jaarlijksche toelage, welke den Predikant verleend werd in plaats van vrije woning, moest de Abdij als tiendeigenares voldoen, daar de Predikant, zooals gezegd, uit de tiendopbrengst onderhouden moest worden.

Toen dan ook bij den hiervoren vermelden verkoop van 15 Mei 1698 de pastorie van Helmond in eigendom overging van de Abdij van Floreffe op die van Postel, rustte daarop een last van 60 gl., welke laatstgenoemde Abdij jaarlijks als tiendeigenares wegens de pastorie van Helmond te voldoen had aan den Rentmeester der Geestelijke Goederen in het Kwartier van Peelland. Wijl diezelfde Abdij echter tevens eigenares der pastorie van Helmond geworden was, moesten aan haar, evenals ook voordien aan de Abdij van Floreffe, die 60 gl. jaarlijks als huishuur door den Predikant terugbetaald worden, zoodat het eenige genot, dat die pastorie haar jaarlijks feitelijk opleverde, bestond in . . . . het bekostigen van haar onderhoud, bedragende in dien tijd eene som van ongeveer 25 gl.

Tegelijk met de tienden van Helmond en Rixtel ging ook de pastorie van Helmond, zooals wij hiervoren reeds zagen, bij verkoop in 1714 over in eigendom van mr. Anthony Molemakers en in 1724 wederom in eigendom der Abdij van Postel.

Toen Johannes Christophorus Walkart in 1729 tot Predikant van Helmond werd aangesteld, deed de Abdij van Postel eene poging, om in plaats van 60 gl. huishuur 100 gl. te verkrijgen zonder dat hare jaarlijksche uitkeering van 60 gl. aan den Rentmeester der Geestelijke Goederen verhoogd zou worden, maar men begrijpt, dat deze poging mislukte.

Later, in 1756—'58, toen de Abdij er naar streefde om ten behoeve van de Pastoors van Helmond de vrije beschikking over hare pastorie te verkrijgen, deden de tijdsomstandigheden haar beter slagen. ¹⁾ Bij akte van 12 Juli 1756 deed de Prelaat van Postel, Hermannus Calis, den reeds vermelden predikant J. Chr. Walkart aanzeggen, dat hij de pastorie met Paschen 1757 had te verlaten. De Predikant adresseerde zich daarop bij missive van 24 Juli d.a.v. aan de Regenten van Helmond met het verzoek te willen bewerken, dat hij in de pastorie zou mogen blijven wonen of dat de stad hem anders ingevolge de resolutiën van den Raad van State d.d. 15 Aug. 1701 en 9 Maart 1702 eene bekwame woning zou willen bezorgen. De Predikant vond echter weinig steun bij de Burgemeesters en Deken; nochtans werd eene commissie benoemd, bestaande uit den burgemeester Nicolaas Stollards, den vice-presidentschepen Pieter de Leeuw en den deken Jan Swinkels, die onderzoeken zou of de zaak tusschen den Prelaat en den Predikant in der minne kon worden bijgelegd, zoodat de Predikant zou kunnen blijven wonen. Op 1 Sept. d.a.v. rapporteerde die commissie, dat de Abdij van Postel bleef bij haar besluit. Nadat de Stadsregenten zich vervolgens om advies hadden gewend tot den advocaat Schoneus en den pensionaris Van Heurn, beiden wonende te 's Bosch, en de Predikant van Helmond nog een rekest had ingediend bij den Raad van State, dat 2 Febr. 1757 in handen werd gesteld van den Rentmeester der Geestelijke Goederen in het Kwartier van Peelland, H. de Kempenaer, om, gehoord Abdij en Stadsregenten, daarop te dienen van bericht, namen de Staten-Generaal op 20 Juni 1758 eene beslissing. Zij stonden alsdan aan den Prelaat van Postel toe om van af 1 Nov. 1758 met de pastoriehuizinge van Helmond te handelen naar zijn welgevallen, mits hij, in plaats van een vrije woning voor den Predikant te bezorgen, jaarlijks op het kantoor der

¹⁾ Reeds in 1695 had de abdij van Floreffe daartoe een poging gedaan, doch de toenmalige predikant Nathaniël Walraven diende een rekest in bij den Raad van State met het gevolg, dat hij tot zijn dood de pastorie bleef bewonen.

Geestelijke Goederen betalen zou 80 gl. als huishuur voor den Predikant boven de 540 gl. voor diens tractement. ¹⁾

De Predikant en de Pastoor verwisselden alstoen met elkaar van woning; de toenmalige Pastoor van Helmond Ludolphus Vervlassen nam zijn intrek in de pastorie, welke 110 jaren geleden door zijn voorganger pastoor Willemaers moest ont-ruimd worden, en de Predikant vestigde zich in het huis, dat tot dan toe door genoemden Pastoor was bewoond ge-worden. ²⁾

Na de suppressie der Abdij van Postel werd de pastorie van Helmond (tegelijk met de tienden aldaar) bij de bekende transactie van 5 Jan. 1800 als eigendom toegekend aan de Bataafsche Republiek, welke haar (tegelijk met de tienden) stelde onder het beheer van het Domeinbestuur, dat haar van toen af moest onderhouden en de daaruitgaande renten moest betalen. ³⁾ Toen bij het hiervoren vermelde contract van 4 Nov. 1819 ook het onderhoud der pastorie van Helmond door het Domeinbestuur werd afgekocht, werd door dat Bestuur de eigendom dier pastorie implicite toegekend aan de R. K. Gemeente van Helmond.

In 1833 vormde pastoor Beugels het plan, de oude pastorie aan de Markt te doen inrichten tot een klooster voor de Tilburgsche Liefdezusters, wier Congregatie het jaar te voren door Mgr. Zwijsen gesticht was, en eene nieuwe pastorie

¹⁾ Bovenstaande mededeelingen over de pastorie in de jaren 1756—'58 ontleenden wij aan het Gemeentelyk Resolutieboek uit dien tijd en aan een stuk in het Archief des Bisdoms 's Bosch.

²⁾ Tusschen 1648 en 1758 huurden de Pastoors van Helmond een of ander burgerhuis ter bewoning, zoo woonde Aug. Kennis, pastoor 1689—1709, in het huis der weduwe van Mr. Adriaan van Straelen; het huis, waarin Pastoor Lud. Vervlassen voór 1758 woonde, stond aan de Oostzijde der Markt ter plaatse, waar thans het huis van den Heer R. A. van Asten staat. Ds. J. Chr. Walkart, die van af 1758 dat huis bewoonde, vestigde zich later aan de Zuidzijde der Markt, waar nu is het huis, bewoond door Mej. A van Thiel, in 1800 en daarop volgende jaren stond de Predikanten-woning op De Wiel en was alsdan eigendom van den Predikant.

³⁾ In 1801 en 1803 liet het Domeinbestuur de pastorie repareren, tijdens de inlijving van ons land bij Frankrijk of juistert gezegd van 1811 tot 1815 moest het R. K. Kerkbestuur voor het onderhoud der pastorie zorgen, wijl het toenmalig Bestuur des lands zulks niet doen wilde

te bouwen aan de Westzijde der Kerkstraat. Dat plan kwam weldra tot uitvoering. Het terrein, waarop de nieuwe pastorie komen zou, werd met het daarop staande huis, genaamd *Het Varken*, door Henricus van Hoeck in datzelfde jaar 1833 aan de R. K. Gemeente gratis afgestaan (akte van transport d.d. 29 Nov. 1833).¹⁾ In 1835 werd met het bouwen der nieuwe pastorie begonnen en 30 Nov. 1838 kon pastoor Beugels schrijven: „Wij wonen reeds sedert eenige maanden in de nieuwe pastorie, die men een bisschoppelijk paleis kan noemen.”²⁾

Bij het afbreken van het huis *Het Varken* werd daarin een steen gevonden, waarop stond voorgesteld: een hamer, die op een aambeeld een steen verbrijzelt, met het bovenschrift „Malleus conterens lapidem”, ontleend aan Jeremias XXIII, 19, en het onderschrift „Perfer et obdura”; deze symbolische voorstelling werd daarom aangebracht in het glaswerk boven de hoofdeur der nieuwe pastorie, waar zij nog op den dag van heden te zien is.

III. De Kerkelijke Tienden en de Competentie der Parochiegeestelijken.

De twee klampen tienden, de eene onder Helmond en de andere onder Rixtel, welke de Pastoor van Helmond vóór 1648 bezat voor zijne competentie (waarmede hij tevens moest voorzien in het onderhoud van zijnen deservitor in de kerk van Rixtel) werden als één geheel uitmakende met de tienden der Abdij van Floreffe aldaar bij de reeds meer vermelde

¹⁾ Bedoeld huis was in 1784 door Willem van Hoeck voor 605 gl. 8 st. 12 penningen gekocht van de Weduwe Jacobus Sanders; het bestond uit twee woningen, eene vóór- en achterwoning; zie over dat huis A. Frenken, *Helmond in het Verleden* I, blz. 74, 118 noot 1. Henricus van Hoeck stond het huis af onder voorwaarde, dat de oude pastorie zou ingericht worden tot eene arme-meisjes-school, waar Zusters of andere godvruchtige personen onderwijs zouden geven; zou deze school niet tot stand komen, dan moest het geld, dat de oude pastorie aan huur zou opbrengen, tot onderhoud van Helmond's Katholieke armen dienen (Parochieël archief *Pastoralia*). Tegelijk met het klooster der Tilburgsche Zusters is ook de arme-meisjes-school in 1838 tot stánd gekomen.

²⁾ Welvaarts, *Levensschets van H. J. Beugels* (1880), blz. 64.

resolutie der Staten-Generaal van 4 Sept. 1649 in eigendom aan genoemde Abdij toegekend.

Toen de Abdij van Postel eigenares der tienden was geworden, werd uit de opbrengst daarvan door haar jaarlijks 150 gl. betaald aan den Pastoor van Helmond en 40 gl. aan den Kapelaan aldaar, om daardoor tegemoet te komen aan hun noodzakelijk levensonderhoud; dat voor dien ook de Abdij van Floreffe na 1648 zulks deed, vinden wij wel niet vermeld, maar mogen wij toch gerust veronderstellen. ¹⁾

Op eene missive der Municipaliteit van Helmond van 24 Juni 1799 antwoordde de Commissie van Superintendie en Sequestratie te Breda drie dagen later, dat den Pastoor en den Kapelaan van Helmond de competentien zouden uitgekeerd worden, welke zij uit de tienden plachten te genieten, mits zij zouden overleggen een certificaat van Municipaliteit of R. K. Kerkraad, dat de 150 gl. van den Pastoor en de 40 gl. van den Kapelaan jaarlijks uit de tienden van Postel voldaan waren en wel laatstelijk in 1797.

Bij Besluit van Koning Lodewijk van 17 April 1809 (daags na het bezoek des Konings aan Helmond) werd de competentie van den Pastoor verhoogd met 450 gl. en die van den Kapelaan met 60 gl., zoodat de competentie van den Pastoor van toen af bedroeg 600 gl. en die van den Kapelaan 100 gl.

Zooals men weet, ontvingen de Bedienaren van den Godsdienst gedurende de inlijving van ons land bij Frankrijk geen bezoldiging. Maar in 1814 werden door Koning Willem I aan den Pastoor en den Kapelaan van Helmond hunne vroegere competentien respectievelijk van 600 gl. en 100 gl. wederom toegekend. ²⁾

---

¹⁾ Voor het kostgeld van den kapelaan ontving de Pastoor van het Roomsche Kerkehuis omstreeks 1786 jaarlijks 115 gl., in 1804 150 gl.; voor het kostgeld van den assistent in de jaren van 1797—1804 ontving de Pastoor eveneens 150 gl., doch deze van de abdij van Postel; ook genoot de Pastoor, nadat hij in 1758 de oude pastorie betrokken had, vrije woning.

²⁾ Van af 1815 werd (wegens het wantrouwen opzichens art. 139 der Grondwet van 1814) door den toenmaligen pastoor H. J. Beugels zijne

Van af 1 Jan. 1832 werd aan den Pastoor ook nog eene rijksjaarwedde toegekend van 150 gl. en aan den Kapelaan eene van 50 gl.

Nog heden geniet de Pastoor der St. Lambertuskerk te Helmond eene competentie van 600 gl. plus eene jaarwedde van 150 gl. en de (eerste) Kapelaan eene competentie van 100 gl. plus eene jaarwedde van 50 gl.; de tweede en derde Kapelaan, welke naderhand zijn aangesteld geworden, hebben eene rijksjaarwedde van 100 gl.

BIJLAGE I.

Brief van Chrystophorus van Heest, Abt van Floreffe, d.d. 22 Sept. 1679 over den verkoop van de Heerlijkheid Lieshout, gericht waarschijnlijk aan den Vicarius Apostolicus Judocus Houbraken. ¹⁾

Floreffiae, 22 Septembris 1679.

Revendissime et Amplissime Domine,

Praevideram ac consultatos confratres praemonueram, praetensam domini Lieshoutani alienationem nobis vertendam opprobrio apud seram posteritatem, quae exprimentam in contractu praesentem nostram indigentiam eminus despiciet, futuram vero et plurimum augendam emptorum utilitatem aegris oculis contemplabitur. Sic enim et nos antecessorum acta sigillamus

Ceterum ad enormes adeo insitus redactum est monasterium nostrum et ere alieno ad annum redditum eousque gravatum, ut excedenti nos quamquam exciso e registri nostri corpore nobiliori membro necesse sit obviare. Unde quae rationes justa momenta in id nos specialiter agant consilium, hic articulatum exponerem, nisi a paucis hinc diebus a Reverendo Domino Coadjutore Postellensi litteras accepissem,

competentie niet aanvaard diens kapelaan aanvaardde de zijne echter wel Op 10 Aug 1819 werd bij Koninklijk Decreet aan Beugels op diens verzoek toegestaan, dat hem van af 1 Jan 1818 zijne competentie van 600 gl weder zou uitbetaald worden. Wat hem echter over de drie jaren 1815, 1816 en 1817 was ingehouden, kreeg hij niet meer bijbetaald.

¹⁾ De brief berust in het archief der abdij „Park“ te Leuven, de Kanunnik dier abdij S. F. Coppens nam er een afschrift van, dat wij hier mededeelen

quibus se ducentorum millium florenorum appretiatione ab emptione propositi domini deterritum significat.

Unde et nos alio mentem et conatum convertimus. Occurrunt enim aliquae decimae redimibiliter oppignorandae, quae levandae necessitati saltem ex parte subvenient, super quibus tamen non nisi praeconsulta Reverenda Dominatione Vestra non conveniam et pro exhibito maturo consilio gratias ago et aeternum maneo

Reverendissimae ac Amplissimae Dominationis Vestrae humillimus et observantissimus famulus

fr. Christophorus Abbas Floreffiensis.

BIJLAGE II.

Akte van 15 Mei 1698, waarbij de Abdij van Floreffie aan die van Postel verkocht voor 50.000 gl. hare Heerlijkheid Lieshout en al de goederen en rechten, welke zij in de Meierij van 's Bosch in dien tijd nog bezat. ¹⁾

Cum reverendissimus dominus Engelbertus Maghe, Abbas monasterii Bonae Spei, ordinis Praemonstratensis, uti Vicarius Generalis circariarum Floreffiae et Flandriae, vi potestatis eidem delegatae per illustrissimum et reverendissimum dominum Michaëlem Colbert, Abbatem archicoenobii Praemonstratensis, ejusdemque ordinis Generalem, uti patet per litteras ipsius patentes de data vigesimae Aprilis 1696, concesserit et indulserit reverendissimo domino Abbati Floreffienti et dominis ejusdem monasterii Capitularibus facultatem vendendi et alienandi omnia et singula bona et jura sita sub civitate et Majoratu Silvaeducensi et ad abbatiam Floreffensem spectantia, omniaque nomina et actiones iisdem bonis quomodolibet annexa et connexas, hinc coram me notario infra scripto in praesentia testium infra nominatorum comparuerunt personaliter reverendi admodum domini Bernardinus Delaperle, pastor in Grand Lez, Guilielmus Delahaye, supprior, et Ernestus Chavée, provisor, et ejusdem abbatiae Floreffiensis canonici capitulares, qui virtute commissionis et absolutae auctoris-

¹⁾ De akte berust in het Rijksarchief te Namen (Farde intitulée *Floreffie, Histoire et administration*); wij deelen een afschrift mede, gemaakt door den kanunnik S. F. Coppens naar eene copie in de abdij „Park” te Leuven.

tionis, iis per reverendos admodum dominos abbatem, pastores aliosque capitulares per actum, coram notario Nicolas Francisco Legrain et testibus inibi nominatis sexta Novembris 1697 expeditum, et coram ejusdem loci justitia septima ejusdem mensis legalisatum, cujus tenor ad calcem hujus ad longum habetur descriptus, sibi datae et attributae et in vim licentiae ad eum effectum specialiter in dicta decima nona Martii 1698 impetratae et obtentae ab Altipotentibus Dominis Ordinibus Generalibus Provicarum Belgii Unitarum, cujus tenor etiam infra subordinatim sequitur, vendiderunt, cederunt ac transportarunt, uti per praesentes in et ad opus et favorem reverendissimi domini Abbatis et monasterii Postellensis, sub ditione regis catholici in districtu Antverpiensi siti, cujus nomine reverendi admodum domini Milo van Boxmeer et Libertus Ravenstein, ejusdem monasterii respective prior et provisor, ad hoc specialiter, uti ex eorundem commissione etiam per copiam hic subjuncta, in data quintae sextae Maii currentis expedita, a praefati monasterii abbate aliisque capitularibus constituti et auctorisati hic personaliter praesentes acceptarunt, vendunt, cedunt et transportant dominium seu toparchium pagi de Lieshout, sub Majoratus Silvae-ducensis quarterio Paelandiae siti, cum suprema media et infima jurisdictione, consistente in facultate creandi praetorem, scabinos, burgimagistros, mamburnos ecclesiae et mensae Sancti Spiritus, forestarios sive satellites, prout et quatenus hactenus ipsis competit cum juribus venandi, piscandi, grutae, nummi seu impositionis lignariae vulgo „Houdtschadt” et libro censuum; item omnes et quascumque decimas tam grossas quam minores aut minutas etiam novales, quae ipsi de jure competere possunt, cum jure patronatus seu collationis ecclesiae regularis ejusdem loci et aliorum beneficiorum ibidem; item domum pastorem cum fundis et haerediis et proventibus ac emolumentis quibuscumque ad eandem curiam spectantibus eidem annexis; item molendinum una cum domo et villa cum suis pertinentibus, appendicibus et molendini utensilibus, prout modernus molitor eisdem impraesentiarum utitur et locato tenet; item jura plantandi in viis et locis publicis cum omnibus et quibuscumque privilegiis et servitutibus quibus praefati, nomine quo cedentes, hactenus gavisi sunt. Prout et vendunt ut supra omnes et quascumque decimas de Helmont, Ristel, Laegemiert et Ours, pariter et juribus personatum ecclesiarum regularium de Asten et Lidorp cum omnibus patronatibus et collationibus quorumcumque beneficiorum et bursarum ad

easdem ecclesias quomodolibet sine quavis exceptione spectantibus, prout et uti iidem personatus et patronatus praemissi hactenus in vim sententiae arbitrariae (quae harum tenore confirmatur et approbatur) ad praefatum dominum Abbatem et coenobium Postelense spectarunt, etiam domum pastoraalem de Helmont in quantum possunt ¹⁾, et omnia bona ac heredia illi adjacentia et ad eam spectantia cum omnibus originalibus et authenticis juribus, documentis et instrumentis specificatorum bonorum et jurium in archivis praedictae abbatiae Floreffensis existentibus, nullis exceptis, etiam concernentibus dominium de Lishoudt, bona et jura ibidem tam expressa quam non expressa, eaque omnia libera et exempta a quibuscumque oneribus, excepto quod ex iisdem seu eorum proventibus et fructibus debeant annue solvi sequentia, videlicet primo, pro intertentione domini praedicutii Helmontensis quingenti quadraginta floreni ultra sexaginta florenos exponendos pro domicilio seu habitatione ejusdem domini praedicutii; item fabricae ecclesiarum de Helmont, Lyshoudt et Rixtel debebunt secundum earum jura et exigentiam expensis acceptantium intertineri et reparari; item mensae sancti Spiritus de Helmont annue solvi sex floreni cum sex assibus, et confraternitati sanctae Catharinae ibidem duo floreni et quinque stupheri; item novem vasa siliginis Leonardo Moren aut ejus repraesentantibus ²⁾; item omnes census dominicales domini de Helmont et quaestoris dominalium Brabantiae; pariterque custodi de Helmont triginta floreni annui ³⁾ et custodi ibidem ⁴⁾ triginta floreni et quindecim floreni annui pro manipulis custodum ad manus receptorum; item ad ratam cujuslibet floreni summarum praefatis praedicutiis et custodibus solvendarum duo quadrantes Receptorum Ordinum seu illi ubi oportuerit, idque ultra et praeter quascumque impositiones et collectas tam Dominorum Ordinum Generalium quam cujuslibet loci seu communitatis, quas domini, qualitate qua acceptantes, annue solvent et non ad alia hic non expressa onera tenebuntur aut obligantur. A quibus praefati

¹⁾ Deze restrictie „in quantum possunt” werd waarschijnlijk gemaakt, omdat sommige der vermelde goederen rechtens niet aan de abdij van Floreffe toebehoorden; zoo had b.v. het begevingsrecht der meeste beneficiën in de kerk van Helmond oudtijds altijd aan den Pastoor aldaar toebehoord.

²⁾ Deze rente was verschuldigd wegens een huis in de Binderstraat te Helmond; zie hiervoren op blz. 80

³⁾ Volgens de resolutie van 4 Sept. 1649 waren deze 30 gld. verschuldigd aan den (Hervormden) schoolmeester(-koster); zie blz. 80.

⁴⁾ Te weten aan den koster der Hervormden.

domini cedentes in vim cessionis suae praetactae eos indemnes conservare et guarandisare promittunt et spondent, sub obligatione suorum et dominorum suorum principalium constituentium personarum et praedictae abbatiae et coenobii Floreffiensis bonorum haerediorum quorumcumque mobilium et immobilium, praesentium et futurorum, tam feudaliū, censaliū quam allodialium ubivis locorum, tam sub regis catholici, quam quorumcumque aliorum regum, principum ac statuum ditionibus seu dominiis sitorum, cum expresso consensu, ut domini emptores in casu aliorum ac alteriorum praeter expressa forsan onerum imposterum in lucem edendorum ac provenientium eadem bona sub dictione Brabantina sita pro integrali, speciali et plenaria sua guarandia et indemnitate auctoritate propria saisire ac sibi appropriare et in possessionem eorundem sine juris formalitatibus se immitere possint, subjicientes se eum in finem condemnationi voluntariae, et renuntiantes expresse et derogantes quibuscumque exceptionibus, privilegiis et indultis in contrarium existentibus, quae hic pro expressis habere intendunt, et signanter regulae dictant, quod generalis renunciatio non subsistat nisi specialis praecedat. Et ad prescriptorum bonorum haerediorum, dominorum et toparchiae, decimarum et annexorum ac appendentium jurium ac proventuum cessionem et venditionem, coram quibuscumque justitiariis, tribunalibus ac curiis, tam in Civitate et Majoratu Silvaeducensi quam ubivis locorum ordinatis et stabilitis, operandum et renovandum, ac realisari et approbari faciendum, dictosque dominos qualitate qua transportantes eorumque principales vestitura praedictorum bonorum et annexorum jurium exui, et ea dominos emptores seu praefatam abbatiam Postellensem indui curandum, sub conditionibus et oneribus supra expressis, ac desuper litteras et legis operas quomodolibet necessarias et requisitas expediri curandum, ac quoscumque consensus, renunciaciones, guarantias et obligationes coram iisdem secundum cujuslibet loci ac legis consuetudines et jura municipalia requisita et requisitas praestandum, ac alia quaecumque circa praemissa quomodolibet necessaria et requisita faciendum, dicendum et exercendum cum libera et plena facultate constituerunt et constituunt N.N. et quoscumque praesentium ac authentici illarum exemplatores, promittentes per praesentes habere gratum, ratum ac stabile omne id, quod per dictos N.N., suos constitutos, horum ac praemissorum intuitu, actum et expeditum fuerit; *idque mediante pretio quinquaginta millium florenorum, mone-*

tae Hollandiae, infra tres menses a data praesentium numerandorum et realiter tradendorum, aliasque et super quibus. Et acta sunt haec sub anno Domini XVIC nonagesimo octavo, mensis Maii, die decima quinta, in aedibus honorabilis Gerardi Marcelli Graus Leodii, in presenti ad intersignium usitatis, praesentibus ibidem clarissimo domino Henrico Verbeeck, juris utriusque licentiato et avvocato, et honorabili Mathia Gilberti, pragmatico, uti testibus ad hoc requisitis et specialiter vocatis.

Sic signati erant: F. B. Delaperle, curatus de Grand Lez; F. Guilielmus Delahaye, supprior; F. Ernestus Chavée, provisor Floreffensis; F. Milo van Boxmeer, prior Postellanus; L. Ravesteyn, provisor; H. Verbeeck, testis; Mathias Gilberti testis, deinde et ego.

Mathias Panis, notarius curiae Leodiensis juratus ad praemissa requisitus, subscribor.

Deinde subscriptum est: Per extractum ex prothocollo quondam domini Mathiae Panis, curiae Leodiensis notarii, et copiam originali conformem.

Quod testor: F. Xhenemont venerabilis curiae Leodiensis principalis notarius, in fidem. ¹⁾

---

¹⁾ De verkoop werd 1 Juli 1698 door de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden goedgekeurd (*Analecta Praemonstratensia* Tom. I, blz. 67).

Schenkingen van geconfisqueerde huizen, in 1570 gedaan door Koning Philips II van Spanje aan het Bisdom en de vier Pastoors van 's Bosch,

door

Jhr. Mr. A. F. O. VAN SASSE VAN YSSELT.

Toen de hertog van Alva in het jaar 1567 met een leger in de Nederlanden was gekomen om er op last van zijnen vorst, Koning Philips II van Spanje, de oproerige beweging van Calvinisten en andere ontevreden en te dempen, was zijne eerste daad in deze richting de instelling onder zijn voorzitterschap van een „Conseil des Troubles”, eenen „Raad der Beroerten”, meer bekend onder den naam van „den Bloedraad”, waarin hij, behalve de plaatsvervangende voorzitters Noircarmes en Berlaymont, als leden en plaatsvervangende leden benoemde een vijftal bekende Nederlandsche juristen en de drie Spanjaarden: del Rio, Vargas en Roda. Die Raad, zoo schrijft Pirenne in zijn *Histoire de Belgique* IV, p. 9, „n'est point, à proprement parler, un tribunal. La mission ne consiste qu'à préparer des sentences que le gouverneur (de hertog van Alva) promulgue en nom propre. A vrai dire, c'est une juridiction d'état de siège, ne tenant pas de moindre compte des coutumes, des traditions, des libertés nationales. Dans le régime de terreur qu'Albe fait peser sur les Pays-Bas, il occupe la même place que le Tribunal révolutionnaire à l'époque la plus sanglante de la Révolution française. Chez l'un comme chez l'autre, les garanties individuelles, les formes les plus élémentaires de la procédure sont sacrifiées au but à atteindre, le salut public ou la raison

d'Etat. Ici et là c'est la même activité féroce et fébrile. Quand le duc (Alva) est à Bruxelles, il passe sept heures par jour au conseil, signant sans relâche les condamnations, qui approvisionnent la mort par fournées. Et ce n'est point l'hérésie qui fait envoyer au supplice tant de malheureux. Albe laisse aux inquisiteurs la punition des crimes contre la foi; pour lui, il ne s'en prend qu'aux rebelles: émeutiers, iconoclastes, signataires du compromis, assistants des prêches, imprudents enfin qui, surexcités par les évènements de 1566, payent maintenant de leur tête quelques journées de révolte ou de désordre". Maar het was niet alleen tot de straffe des doods, waartoe dezen door den Raad der Beroerten veroordeeld werden; ook werden hunne goederen door dien Raad verbeurd verklaard en wel in die mate, dat, zooals Pirenne t. a. p. blz. 11 nog schrijft, en 1573 Albe se vantera de lui (den Koning) avoir procuré, rien qu'en confiscations, 500.000 ducats de rente.

Tegen de Bosschenaren, die zich in 1566 in de stad hunner woning hadden schuldig gemaakt aan de beeldstormerij en wier namen men vermeld vindt bij Prosper Cuypers van Velthoven Documents pour servir à l'histoire des troubles religieux du XVIe siècle dans le Brabant Septentrional. Bois le Duc. p. 512 en vlgd., werden door den Raad der Beroerten deswege ook de doodstraf of wel de straf van verbeurdverklaring hunner goederen, hetzij roerende ¹⁾ of onroerende, uitgesproken.

Van deze geconfisqueerde onroerende goederen werden namens Koning Philips II van Spanje door den hertog van Alva geschonken een huis aan het in 1559 opgerichte Bisdom van 's-Hertogenbosch en vier woningen aan de pastoors van de vier door Bisschop Sonnius ingestelde parochies van die stad.

Dit geschiedde bij de navolgende brieven, te vinden in de: Papiers d'Etat et de l'Audience, n° 496, f°s 180 en 182 (re-

---

¹⁾ Men zie hierover Cuypers t. a. p. blz. 557.

gister van „lettres patentes” van den Conseil des Troubles van Maart 1567—1 Juni 1571), Algemeen Rijksarchief te Brussel :

Philippe etc. A tous ceulx qui ces présentes verront salut.

De la part de très révérend père en Dieu nostre très chier et bien aismé l'évesque de Boisleduc ¹⁾ nous à esté remonstré, comme il ait trouvé son éveschié (pour estre nouvellement érigé) déspourveu de pluisieurs commoditéz, requises pour l'administration de sa jurisdiction ecclésiastique, et entre aultres d'une chartre ou prison, chose en premier lieu bien nécessaire pour sans icelle ne povoir bonnement refraindre et contenir en office les gens d'église et aultres dissoluz et désrigréz et pour ce qu'il n'a place propice en sa maison pour y faire une prison et que celle ayant appartenu à Nicolas Roovers de Geffen ²⁾, où pend pour enseigne le mouton d'or ³⁾, située en la rue, nommée Hintemstrate, nagaires confisquée a nostre prouffit à cause des troubles passéz, prochaine à la sienne et de petite valeur, y seroit fort propice, il nous a très humblement suplyé et requiz luy vouloir accorder icelle à l'effect susdit et luy en faire despescher noz lettres patentes de don et transport en tel cas pertinentes. Savoir faisons que nous ces choses considérées, inclinons favorablement à la requeste dudit évesque de Boisleduc luy avons par la délibération de nostre très chier et très aismé cousin, chevalier de nostre ordre, Lieutenant gouverneur et capitaine général en noz pays de pardeça, le duc d'Alva, marquiz de Coria, etc. donne, cède et transporte, donnons, cédonz et transportons de grace espécialle par ces présentes la maison dudit Nicolas Roovers dessus mentionné, à nous échue et dévolue par droit de confiscation à cause des troubles passéz comme dit est, pour ledit évesque de Boisleduc estre érigée et appliquée à une prison et en joyr et user doresnavant héritablement et à tousiours par luy et ses successeurs audit Eveschié comme de bien admorti, etc.

En tésmoing de ce nous avons fait mettre nostre séel à ces présentes. Donné en nostre ville d'Anvers le xxiiie jour de février xv^c soixante dix.

¹⁾ Laurentius Metsius.

²⁾ Hij behoorde tot de Gereformeerde gemeente van den Bosch. Zie Prosper Cuypers t. a. p. blz. 119, 297, 301, 13, 18, 22, 406, 65, 513, 57, uit welke laatste plaats blijkt, dat hij lakenkooper was.

³⁾ Welk huis dit was, is mij niet kunnen blijken.

Président du conseil privé. Nous vous ordonnons faire sceller lettres patentes selon la mynute cydessus.

Fait audit Anvers soubz nostre nom les jour et an susdits.
F. A. Duc d'Alva.

Philippe etc. A tous ceulx qui ces présentes verront salut. Comme très Reverend père en Dieu nostre très chier et bien aismé l'évesque de Boisleduc ait nagaires par nostre charge institué et erigé en nostre ville dudit Boisleduc quatre diverses paroiches. Et que pour donner meilleure compétence aux pasteurs ou curéz d'icelles nous ayans esté contens donner à chacun desdits quatre curéz une des maisons illecq confisquées à nostre prouffit à cause des troubles passéz. Assavoir au pasteur de l'église de St. Jehan la maison de maistre Henry Agellei ¹⁾; au pasteur de l'église de St. Pierre celle de Gilles Peetersoen van Broecheoven alias kannegieter, située à l'opposite de la dite église ²⁾; au pasteur de l'église de St. Jaques ³⁾ celle de Gaultier Tolincx ⁴⁾, dite au Reekalff ⁵⁾ et au pasteur de l'église de St^e Cathéline celle de Ghisbert Claessen, où pend pour enseigne le main blanche, située en la rue de St. Géorge. Par où soit besoing en faire despecher à chacun d'iceulx noz lettres patentes de don et transport en tel cas pertinentes. Savoir faisons que ce considéré, avons par la délibération de nostre très chier et très aismé cousin, chevalier de nostre ordre, Lieutenant gouverneur et capitaine général en noz pays de pardeça, le duc d'Alve, marquis de Coria, etc., donne, cède et transporte, donnons, cédon et transportons de grace espéciale par ces présentes audit pasteur

¹⁾ Men zie over dezen Bosschen Gereformeerde mijne *Voorname Bossche Huizen*, III, p. 377 en vlgd. en over het hierbedoeld huis, dat in de Choorstraat stond, hetzelfde werk II, p. 564 en vlgd.; op het erf, waarop het stond, bevindt zich thans een deel van het liefdehuis *In omnibus Caritas*.

²⁾ Deze kerk, die toegewijd was aan de H.H. Petrus en Paulus, bestaat thans niet meer. De hier genoemde Gilles van Broeckhoeven heet bij *Prosp. Cuypers* t. a. p. blz. 362 en 379 Gillis Canghieter, loyere; hij was zoon van Peter van Broeckhoven Gilleszn en Judith van Doerne Rutgersd^e en gehuwd met Maria van der Hoeven; zijn broeder was de Koningsgezinde schepen van den Bosch Henrick van Br., die daar tevens was rentmeester-generaal der Staten van Brabant; van hem stammen af de Graven van Brouckhoven van Bergeyck.

³⁾ Thans het gebouw van het Centraal N.-Brabants Museum.

⁴⁾ Men zie over hem *Prosper Cuypers* t. a. p. blz. 303 en 513. Zijn huis wordt daar genoemd: een schoon groot huys, wel wêerdich geweest 20000 gulden eens. Hij deed in zeemleder.

⁵⁾ Thans genummerd Hinthamerstraat n° 174.

ou curé de l'église de St. Jehan en nostre dite ville de Boisleduc présent at advenir la maison, ayant appartenu audit maistre Henry Agellei et à nous échue et dévolue par droit de confiscation à cause des troubles passéz comme dit est etc.

Donné en nostre ville d'Anvers le xxiiime jour de février 1570. ¹⁾

Semblables pour le pasteur de l'église de St. Pierre audit Boisleduc de la maison de Gilles Peetersoen van Broehoven alias kannegieter, située à l'opposite de ladite église.

Autres pour le pasteur de l'église de St. Jacques de celle de Gaultier Toolincx dite au Reekalff.

Et autres pour le pasteur de St^e Cathéline de celle de Ghisbert Claessen, où pend pour enseigne la main blanche en la rue de St. Géorge.

Président du conseil privé. Nous vous ordonnons faire scéller lettres patentes de don et transport des maisons et au prouffit des curéz icy déclairéz selon la mynute que dessus. Fait audit Anvers soubz nostre nom les jour et ans susdite.

F. A. Duc d'Alve.

Het initiatief tot laatstbedoelde schenking was uitgegaan van bisschop Metsius, zooals blijkt uit het volgend schrijven van den Hertog van Alva aan zijnen zoon don Frederik, te vinden in het Algemeen Rijksarchief te 's Hage, Fonds Staten Generaal, Loketkas Loopende 14 en mij, evenals de beide voorschreven akten, welwillend medegedeeld door D^s H. van Alfen te 's Bosch:

Mon filz,

L'évesque de Bolduc voiant qu'il n'y avoit qu'une paroisse, l'a party en quatre pour ce qu'elle estoit de si grande estendue qu'il estoit comme impossible que le curé peust faire son office comm'il convenoit, par où je l'ay trouvé une chose fort bonne et nécessaire. Et pour ce qu'il y failloit moyen de vivre aux nouveaux curéz il m'a mis enavant quelques maisons confisquées, qu'il jugeoit à propos pour la demeure desdis curéz respectivement, comme vous verrez par le billet icy encloz. Et d'autant que vous estes là sur le lieu, je vous ay bien voulu escrire ce mot avant que m'y résouldre afin que

¹⁾ Deze akte is tot zooverre ook medegedeeld in de *Analecta Gysberti Coeverincx*, Pars I, p. 262.

vous m'informiez de la qualité desdites maisons et si elles sont propres à telle chose (et non de trop grand valeur; deze woorden zijn doorgehaald) à fin que en ce cas j'en puisse faire dresser les despèches requis.

A tant, mon filz. Dieu vous ait en sa garde.
de Bruxelles le de Octobre 1569.

Op dezen brief volgt l. c. deze:

Au S^r don Fradricque; de Bruxelles le xiiii Octobre 1569.

Mon filz. A votre lettre du IXe de ce mois ne chiet longue responce sinon que j'ay veu voluntiers la proposition que vous aviez fait à ceulx de Bolduc et votre replicque sur leur responce. Reste que vous y insistiez et me faciez entendre le succès et la finale conclusion qui s'y prendra.

J'ay aussi veu la particularité que vous m'avez escript touchant les quatre maisons que l'evesque de Bolduc avoit destiné pour les quatre nouveaux curéz. Ne scais s'il en parlera plus, mais jusques à cest heure ne m'en a pas fait semblant. A tant.

Blijkens deze brieven was Alva er niet erg opgesteld om de vier daarin bedoelde huizen aan 's Konings domein voor pastoriën te onttrekken.

Bovenbedoelde schenkingen werden echter teniet gedaan door de Pacificatie van Gent van 5 November 1576, vermits daarbij o. a. was bepaald, dat de politieke veroordeelden terug zouden bekomen hunne verbeurd verklaarde goederen en dat: tous les actes relatifs aux confiscations prononcées depuis 1566 sont: cassez, révoquez, extaints, annulez et royez ès registres.¹⁾ Ten aanzien van de pastorie, geschonken aan den Pastoor (Plebaan) der St. Jan, vindt men dit uitdrukkelijk vermeld in het verslag der Chambre des comptes, Reg. 142 f. 199 (Arch. du Royaume) van 21 April 1590, onder mededeeling, dat hem in de plaats van het vroeger geschonken huis nu door den Koning geschonken is het huis de Roode Poort, staande in de Hinthamerstraat te 's Bosch.

---

¹⁾ Pirenne, t. a. p., blz. 80.

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL VAN „BOSSCHE BIJDAGEN”

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. X. AFLEV. I. OCT. 1929

Fabriek van Machinale Houtbewerking „De Mark”

JACQ. van GROENENDAEL

BREDA

Alle Timmerwerken

Speciaal in eikenhouten Kerkbanken,
Kerkstoelen, Schoolbanken enz.

VERSCHEENEN BIJ

G. MOSMANS ZOON

's-HERTOGENBOSCH

Uitgever van den H. STOEL en alom verkrijgbaar

Maria Middelaes Aller Genaden

Twintig Beschouwingen door

P. Dr. L. VOGEL C. S. Sp.

125 Bladzijden. Prijs f 0.90. Franco perpost f 0.93.

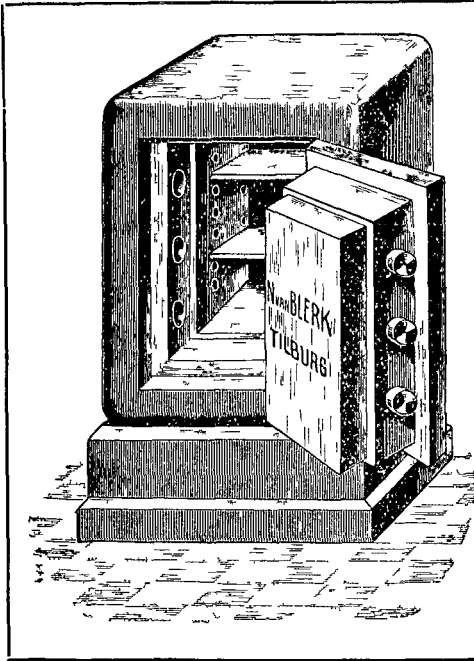
LENTJES & DROSSAERTS

'S-HERTOGENBOSCH

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaats en
verhandelen van leeningen ten laste van
Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K.
Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest
voordeelige voorwaarden. :-:

VAN BLERK's
TABERNAKELKASTEN
VAN BLERK's
OFFERBUSSEN
VAN BLERK's
KLUISDEUREN
VAN BLERK's
BRANDKASTEN

„De beste waarborg”

Zonder eenige verplichting
persoonlijk te ontbieden

VAN BLERK's
Brandkastenfabriek
Tilburg, Tel. Int. 374

H. VERBUNT VAN DIJK

Gasthuisstr. 64

TILBURG

Kerkelijke Kunst

Gegarandeerd Zuivere Miswijnen

Alle Kerkbenoodigheden

Kloosterstoffen

Firma J. H. de Leeuw
's-HERTOGENBOSCH

Groothandel in Koloniale waren
Koffie = Thee

Telefoon 497 en 1146

Vacant

Ferdinand G. J. van den Gerenbeemt

Fabrikant van Herkhaarsen,

Halleverancens van
Z.N. Paus Benedictus XV

Witte Was, Wierook, Godslamp-olie, enz.

's-Hertogenbosch,

Hinthamereinde 53

GEBRUIKT

de hoogfijne soorten ONTBIJTKOEK

uit de Stoomkoekfabriek „DE STER” van

GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

Voor kostscholen en gestichten speciale conditiën.

Vraagt nog heden prijs aan bij GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

SPECIAAL ADRES voor

PRIESTERKLEEDING

Arnold Vielen - Marktstraat - Veghel

ATELIER VOOR KERKELIJKE KUNST

OPGERICHT 1872

H. VAN DER GELD & ZOON

'S-HERTOGENBOSCH

□ BEELDHOUWWERKEN □

KERKMEUBELEN IN HOUT EN STEEN

□ IN VERSCHILLENDE STIJLEN □

POLYCHROMIE

□ □ □

KRUISWEGEN

OOK IN GIPS

ERVEN & C°. OIRSCHOT

STOELENFABRIEK

KERKSTOELEN in elk gewenscht model

STOELEN voor PATRONATEN en andere
VEREENIGINGSGEBOUWEN

Vraagt CATALOGUS.

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg.

Beste adres voor zuivere, harsvrije

WIEROOK.

Deze voldoet geheel aan de voorschriften van het Caeremon. Episcop., waarin verlangd wordt, dat bij de vermenging de wierook in hoeveelheid verre de andere bestanddeelen overtreffe. :—:

Prijs f 1.30 — f 1.60 — f 1.80 per pond.

PITTEN GUILLON voor Godslampen f 1.75.

MEDAILLES H. Familie (koperen) 20 ct. — f 17.50 per 100.

” ” ” (aluminium) 8 ct. — f 7.00 per 100.

” Congregatie O. L. Vr., 12¹/₂ ct. — f 10 per 100.

DIPLOMA'S H. Familie en Congregatie vanaf 20 ct.

MAGAZIJN ST. JOZEF

Speciaal adres voor complete installering van

KLOOSTERS en GROOTE INRICHTINGEN

in

PORSELEIN, GLAS, AARDEWERK,

ROESTVRIJE TAFEL- EN DESSERTMESSEN

TAFELZILVER ALPACCA

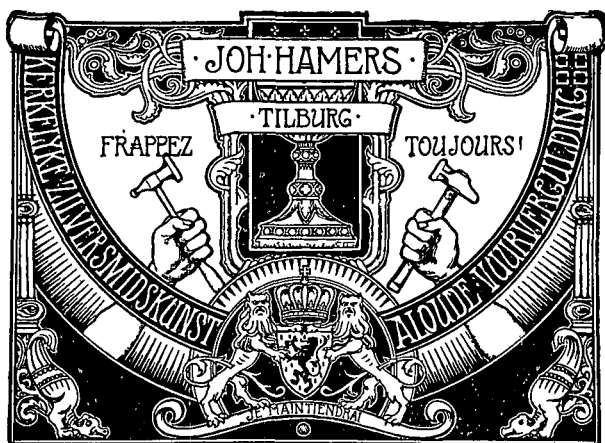
in Gero zilver en Rembrandt Zilver

Reiziger door het heele land te ontbieden

Telef. 485 — L. DERKS — 's BOSCH

☒ Eenige werkplaats te Tilburg ☒

Langestraat 51

Langestraat 51

Groote voorraad in alle metalen Kerkwerken

☒ 1^e Klas werk aan voordeelige prijzen ☒

H. FUNNEKOTTER

☒ ROTTERDAM ☒

WEDEROM VERKRIJGBAAR:

de bekende Loopers „Super aspidem”

op 70 en 90 c/m. breedte.

Smyrna-loopers en Tapijten

in elke gewenschte afmeting, naar speciale ontwerpen.

BILLIJKE PRIJZEN.

vacant

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL OPGERICHT 1848

TILBURG

INTERESSÉ DE LA MAISON

SCHRÖDER DE CONSTANS

BORDEAUX

SPÉCIALITÉ VINS FINS ET

VINS CACHET DU CHÂTEAU ET

ÉTAMPÉ

MONOPOLE VAN DE MERKEN :

DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN

CHATEAU CARMES HAUT-BRION

BOSSCHE BIJDAGEN

**BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH**

**ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSSEN
A. FRENKEN EN D^r TH. GOOSSENS**

**DEEL X.
AFLEVERING 2.**

ST MICHIELS-GESTEL — MAART — 1930.

INHOUD:

De Naasting der Grootte Kerk te Oss, door J. Cunen	blz. 113
De kwestie over de R. K. Pastorie te Oss in 1800, door J. Cunen	blz. 129
Fundatie van het Jezuïeten-College te 's-Hertogen- bosch (1610), door F. van Hoeck, S. J.	blz. 139
Het Broederschap van het Hoogheilig Sacrament des Altaars in de parochiekerk van St. Petrus Banden te 's-Hertogenbosch, door L. van der Steen, Secretaris-rentmeester	blz. 170
Pastoor Petrus Janssen te Haaren † 1572, mede- gedeeld door Dr Th. Goossens	blz. 199
Het Ontstaan der Eerste Parochiekerk van Hel- mond, door A. M. Frenken, pr.	blz. 201
Klokken en Klokkenspel in den St. Lambertustoren te Helmond, door A. M. Frenken, pr.	blz. 202

VOORWAARDEN:

De „**Bossche Bijdragen**” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden. Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f 5.—.

Telkens bij het verschijnen van een derde aflevering zal over het bedrag van drie afleveringen worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 95, en bij den Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift te adres-
seeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS,
Tilburg, Postchèque en Giro 50174.

De Naasting der Groote Kerk te Oss

door

J. CUNEN.

In Oss maakten de Katholieken dadelijk gebruik van de bevoegdheid, door de wet van 12 Juli 1798 gegeven, om de groote kerk te naasten.

Met veel tegenstand van de zijde der gereformeerde gemeente kwam die naasting tot stand, toen het hooge landsbestuur eindelijk de beslissing deed.

Wij zullen hier het verloop der kwestie geven uit de gemeente-archieven van Oss.

De schepenen van Oss begonnen dadelijk met de voorbereiding tot uitvoer der wet en vroegen ieder kerkgenootschap in Oss eene naamlijst van het aantal leden.

9 Augustus 1798 kwam de lijst binnen van het Roomsche Katholieke Kerkgenootschap, die bedroeg 2896 zielen, welke lijst door den pastoor en den kapelaan werden overgegeven.

Ook de lijst der Joodsche gemeente kwam binnen, tellende 32 zielen. Niet echter van de Hervormde Kerk. Predikant Buschman had, tot antwoord aan de oproeping van de municipalen van Oss, een brief ingezonden, waarin hij mededeelde

„dat, hoe zeer het Gereformeerde Kerkgenootschap bereijd en volvaardig is, om aan de Hoge bevelen te obtempereeren, echter vooralsnog niet kan voldoen aan voorsegt verzoek, omreden dat het gansche gereformeerde kerkgenootschap van de stad en Meijerij van 's Bosch, zig bij requeste aan 't uitvoerend bewind der Betaafsche republiek geadresseert heeft en versogt explicatie en interpretatie van hunne publicatie van den 12 Julij l.l. waarop zij dagelijks dispositie zijn verwagende.

Het gemeentebestuur wachtte dan de lijst maar af, doch ging verder met de voorbereidende uitvoering.

Volgens de publicatie van het uitvoerend bewind moest de groote kerk in iedere gemeente geschat worden door vier onpartijdige deskundigen, buiten de plaats wonend, 2 timmerlieden en 2 metselaars, waarvan er van ieder een Roomsche zijn moest en een Hervormde.

10 Augustus werd door de municipalen van Oss verzocht de timmerman uit 's Bosch, Hubert, die protestant was, en deze moest een kundig metselaarsbaas van de Gereformeerde religie naar eigen keuze, medebrengen. Als Roomsche deskundigen werden gevraagd F. van Teeffelen en Corn. van Sonsbeek te Oijen. 17 Augustus zouden zij de schatting komen doen. Die uit 's Bosch kwamen niet en er gingen in Oss geruchten, dat een der gereformeerde regenten van Oss hen had verzocht terug te blijven, om de uitvoering te vertragen. Er werd een nieuwe datum vastgesteld, 23 Aug. om de schatting te doen. 21 Augustus vroeg de president-schepen aan ieder der schepenen, onder eede af, of zij schuld hadden aan dit uitblijven der gereformeerde schatters en allen ontkenden. Er werd toen besloten dadelijk naar 's Bosch te gaan en te vragen of de aangestelde schatters zouden komen, anders zou men nieuwe aanstellen. Zij wilden niet en er werden twee andere gevraagd, die in hunne plaats mede de schatting deden. Dit was het eerste begin van deze moeilijk te regelen kwestie en zij werden de oorzaak van veel verbittering tusschen die twee partijen, zoodat van minnelijke schikking geen sprake kon zijn, doch alleen in 't zoeken van ieders recht. Het duurde twee jaar eer de Roomschen de kerk terug hadden en 10 jaar eer zij de pastorie in bezit kregen. Als meubelen behoorende bij het kerkgebouw, omdat zij er reeds in stonden vóór de Hervormden de kerk in bezit genomen hadden, waren door het uitvoerend bewind aangewezen de preekstoel, het orgel en de banken, zoo ver zij geen particulier eigendom waren van den een of den ander. Ook waren uitgezonderd de zaken die tot de speciale uitoefening van den Hervormden

godsdienst behoorden, als de Avondmaalstafel enz. Deze mochten behouden worden door de eigenaars en het Gereformeerde Kerkgenootschap. Zij kregen na de uitvoering der wet eenige weken tijd om deze te verwijderen uit het kerkgebouw en vóór de schatting moest door het Kerkbestuur worden opgegeven wat hun eigendom was en wat aan particulieren toebehoorde.

De schepenen van Oss lieten zich door den tegenslag met de schatters uit 's-Bosch niet uit het veld slaan. Zij vroegen dadelijk twee anderen om de kerk te schatten en bepaalden hiervoor den datum op 23 Aug. 1798. Aan den gereformeerden Kerkeraad vroegen zij eene opgave van eigendommen, die zich in de kerk bevonden, en toen er geen antwoord kwam stelden zij een ultimatum, op 19 Aug. Zoo vóór 23 Aug., den datum der schatting, geen opgave van eigendommen binnen gekomen was, zouden zij alles, wat zich in de kerk bevond, beschouwen als door de acte van Staatsregeling aan de beschikking van het plaatselijk bestuur overgelaten en de maatregelen nemen, die men zou nuttig oordeelen. Verder werd nogmaals aangedrungen op de opgave van het aantal zielen van dit kerkgenootschap, die binnen de stad van Oss woonachtig waren volgens art. I van het uitvoerend bewind der republiek. Beide antwoorden kwamen nu op tijd binnen. De opgave van de meubelen, die persoonlijk eigendom waren, en de lijst der leden, die bedroeg 94 zielen in Oss en 19 onder Heesch, dat met Oss ééne gecombineerde Hervormde gemeente uitmaakte. De schatting der kerk geschiedde en 25 Aug. werd deze in de municipaliteitsvergadering behandeld.

De notulen zeggen het volgende:

„Is gelezen eene missieve van de Tauxateurs van het kerkgebouw en pastorijsalhier, zijnde van den volgenden inhoud:

Wij, ondergeteekenden Timmermans- en metselaarsbaasen, hebben op requisitie van de municipaliteit van Oss de zogenaamde voormaals heerschende kerk te Oss, naar onze beste kennis en wetenschap, deselve getaxeert en gewar-

deert, met de daarin zijnde molimenten en dat op een somma van dertien duizend guldens, de gulden à 20 stuivers per stuck met nog negen hondert guldens, dus te saamen f 13.900. Alsook de pastorije huys op een somma van twee en twintig hondert guldens, dus te samen f 16.100.

Was geteekend.

H. Moors, timmerman te Driel, F. van Teeffelen, metselaarsbaas te Oijen D. Huijgen, timmermansbaas te Dreumel, G. Kakebeen, metselaarsbaas te St Andries.

Adres: aan de Municipaliteit van Oss.

En zijn de gemelde Timmer en metselaarsbasen nog nader in deeze vergadering gecompareert, dewelke verklaarden bij den inhoud van hunne missive te blijven presisteeren ten blijke daarvan hebben deselve deese eigenhandig hebben onderteekend.

Actum Oss, dato als voor.

De schatting was gedaan, het getal van ieder kerkgenootschap 2896 Roomschen, 94 Protestanten en 32 Israëlieten, was opgegeven en nu gaven de Kerkmeesters der groote kerk de landerijen en inkomsten op, die deze kerk had. Het bedrag van het totaal was eigendom van al de inwoners van Oss, en de kerk kon verkocht worden. Het Kerkgenootschap, dat de meeste leden telde, had het eerste recht van koop. Wilde dit niet dan het tweede, vervolgens het derde. Van de geschatte en vastgestelde som mocht het koopend kerkgenootschap naar rato van zijn ledental zijn deel aftrekken, de rest moest het uitbetalen aan de andere kerkgenootschappen, naar ledental.

21 September was het plan van schikking voor de naasting gereed en wordt dit opgenomen in de notulen van de vergadering van dien dag, welke luidden als volgt:

„Is ter vergadering voorgedraagen een conceptplan van schikkingen, voor de naasting van het Gemeentens-Kerkgebouw alhier, met al hetgeen daarvan eenigszins dependeert, en waarop hetzelfde bij de naastende kerkgenootschap zou kunnen worden overgenomen luidende van woord tot woord als volgt:

Plan van schikkinge tusschen de respectieve kerkgenoot-

schappen te Oss, waarop in conformiteit van het zesde der Additioneele artikelen, tot de acte van Staatsregeling en publicatie van het intermediaire uitvoerende bewind van den 12^{en} July jongstleden het Gemeentens Kerkgebouw alhier door het een of ander naastende kerkgenootchap zoude kunnen worden overgenomen. Alsoo uit de opgave der respectieve Kerkgenootschappen door de Municipaliteit gerequireert is gebleken, dat het Roomsche Kerkgenootschap bevattende is 2896 zielen, allen onder het ressort der gemeente van Oss woonagtig: dat het gecombineerde Kerkgenootschap van Oss en Heesch bevat 113 zielen, waarvan 94 onder het ressort van de gemeente Oss wonen en dat 32 zielen de Mosaique gemeente uitmaken. Also de Municipaliteit door neutrale deskundige leden der onderscheiden Kerkgemeentens heeft doen taxeeren de waarde van het Kerkgebouw der voormaals heerschende Kerk, welke hetzelfde, de orgel en in meubels daaronder begrepen, hebben begroot op eene somma van dertien duizend negenhondert guldens. Also verder uit de opgaaf door de Kerkmeesters gedaan is gebleken, dat de landerijen aan voorsegde Kerk competeerende bestaan in 36 perceelen.

Zoo, hooij, wei en teellanden, welke volgens verpagtsconditie over den jaare 1793 tot 1798 inclus jaarlijks hebben gerendeerd eene somma van 629 guldens, 5 stuiver, 12 penningen, zijnde de 's lands en dorpslasten door de huurders voldaan. Item, dat aan voorsegde kerk jaarlijks nog vergolden worden eenige renten, cijnsen en payment, gezamentlijk eene somma van 42 gulden, 5 stuiver bedragende.

Nog heeft gemelde jaarlijks inkomende eene roggepagt, de laatste tien jaar opgebracht hebbende 16 gulden, 10 stuiver, alsmede bezit zij eene obligatie groot één duizend gulden, ten laste van het comptoir der Beeden van Brabant, jaarlijks de somma van dertien gulden rendeerende. Daarentegen is de kerk belast met eene somma van twee duizend gulden à 4 procent, item met eene somma van 2500 gulden à 5 procent, welke beyde sommen een jaarlijksche interest van 205 gulden absorbeeren, zoodat de zuivere revenuen der kerkgoederen jaarlijks zullen bedragen een somma van 513 gulden, 12 penningen, welke inkomsten, tegen den penning 25 gerekend eene capitaale somma van 12.824 guldens zullen bedragen. En also eyndelijk is gebleeken, dat de jaarlijksche uitgave der ordinaire reperatiën bedragen eene somma van 92 gulden. Zo stelt de Municipaliteit aan de onderscheidene kerkgenootschappen voor

Dat voor de naasting van het kerkgebouw, met ap- en dependentie van dien als stoelen, banken (voor zo verre die aan geen particulieren toebehooren) predikstoel en orgel, het naastende kerkgenootschap aan de overige kerkgenootschappen zal uitkeeren zoodanige sommen, als na evenredigheid van het aantal der individueele leden van de somme van 13.900 gulden, de waarde, waarop deze goederen gezamenlijk zijn begroot, zal competeeren.

Hierop volgden de uit te keeren sommen; voor het geval van naasting door de Katholieken, moesten deze uitkeeren aan de Protestanten 432 gld. 6 st. en aan de Israëlieten 147 gld.

Bij naasting door de Protestanten zouden deze moeten geven aan de Roomschen in 13 jaarlijksche termijnen ieder 1000 gld.

Dit was zonder de landerijen, pachten, enz. Bij overname van deze zou dezelfde maatstaf gevolgd worden als voor de overname der kerk.

Voor recht op begraafplaatsen in de kerk moest door het naastende kerkgenootschap eene billijke schadevergoeding gegeven worden, te bepalen door twee van weerszijden aangestelde arbiters.

Van de pastorie werd voorloopig geen werk gemaakt, omdat het stadsbestuur van Oss meende, dat zij gemeenteeigendom was, wijl deze, na den brand van 1751, door de gemeente was gebouwd.

Het boven omschreven plan van schikking tusschen de kerkgenootschappen te Oss werd in de Municipaliteitsvergadering van 21 September 1798 besproken en er werd goed gevonden en verstaan :

Het voorsegde concept plan te approbeeren (goed te keuren) en het zelve mitsdien te arresteeren (aan te houden) zullen ieder der kerkgenootschappen een extract krijgen om het plan te examineeren (na te zien) en zig ten spoedigste, uiterlijk 3 weken na receptie te verklaaren, of zij het zelve goedkeuren en daarmee genoegen nemen, of in geval bij een of ander

genootschap eenige bedenkingen over het bekomen plan mogte ontstaan, dezelve aan de Municipaliteit en aan de andere kerkgenootschappen alhier op te geven, ten eijnde aldan nader te kunnen handelen, als bij de publicatie van het af-treedten uitvoerend bewind is omschreeven.

Aldus gedelibereert en geresolveert op den Raadhuijze van Oss op dato, ut supra.

12 October was de datum verstreken. Er was antwoord van het Roomsche en Joodsche kerkbestuur, doch dat van de protestansche gemeente liet nog op zich wachten en de predikant werd om antwoord aangenaamd. 11 October 1798 was de laatste dag van de door schepenen van Oss gestelde termijn van antwoord der kerkgenootschappen op het plan van schikking tot naasting der Grootte Kerk van Oss.

12 October werd eene raadsvergadering gehouden 's morgens om 10 uur en daar waren twee afgevaardigden van het Roomsche kerkgenootschap, de kerkmeesters der schuurkerk Willem van Vugt en Aart van Amstel, die een schriftelijk antwoord brachten met eenige opmerkingen op dit plan, en met de verklaring, dat het Roomsche Kerkbestuur, wat de naasting der kerk betrof, genegen was die naasting te doen, volgens art. 6 der additioneele artikelen der acte van Staatsregeling en op den voet van de bepalingen in het conceptplan van Schepenen van Oss bevat.

Mede was aanwezig Isaacq Mosis.

Genoemde Isaacq overhandigde eene verklaring van het Joodsche kerkbestuur, dat dit volkomen genoeg nam met het voorgestelde plan van schikking.

De president deelde aan de vergadering mede, dat het antwoord van den predikant nog niet binnen gekomen was, terwijl de secretaris zeide, den predikant aangezegd te hebben, dat de Municipaliteit het antwoord in deze vergadering verwachtte. Des namiddags om 4 uur weer vergadering, omdat het antwoord van de Hervormde gemeente gekomen was.

13 October werd er vergadering gehouden over de ingekomen antwoorden en men vreesde dat, om den inhoud der

antwoorden, wel een beslissing van hooger hand zou moeten worden aangevraagd. Daarom gaf men de antwoorden in handen van den advocaat van Meeuwen, in Den Bosch, om advies, wat het beste te doen zou zijn.

In zijn antwoord maakte het Roomsche Kerkbestuur er aanmerking op, dat het Schepenbestuur de pastorie niet onder de kerkegoederen rekende, wijl zij door de gemeente gebouwd is.

Het Kerkbestuur oordeelde, dat de pastorie, gebouwd op den grond der vroegere pastorie, wel degelijk onder art. 6 der additioneele artikelen viel en daarom ook de pastorie te willen naasten, met restitutie van het aandeel aan de gemeente Heesch, dat met Oss één gecombineerde prot. gemeente had uitgemaakt, wat deze gemeente in den bouw had bijgedragen.

Deze eisch vergemakkelijkte niet de taak van het gemeentebestuur van Oss en werd ook, in de eindbeslissing te 's-Hage, afgeslagen.

Nog een tweede aanmerking had het Roomsche Kerkbestuur.

Er was in het conceptplan niet gesproken over de verplichting der geestelijke tiendheffers (de voormalige Abdij van Echternach) om kerk en toren te moeten onderhouden. Dit voor het geval, zoo de tiendheffers ooit aanspraak zouden maken op vergoeding voor het nu verloren recht.

In elk geval, verklaarden zij, wilden zij dadelijk alvast tot de naasting der kerk overgaan.

De Joodsche gemeente had eveneens 12 Oct. 1798 bericht gezonden, dat zij met alle schikkingen van het plan volkomen instemde.

De Hervormde gemeente had veel bezwaren en zocht maar uitstel.

Hun antwoord luidde:

„Aan de Municipaliteit van Oss:

Het gereformeerde kerkgenootschap van Oss en Heesch heeft op den 21 Sept. l.l. van wegens de Municipaliteit van Oss ontvangen derzelver resolutie van den 21 deselver maand,

inhoudende een conceptplan van schikkingen voor de naasting van het gemeentens kerkgebouw alhier, met het geene daarvan eenigsints dependeert en waarop hetzelfde bij het naastende kerkgenootschap zou kunnen worden overgenomen, ten einde hetzelfde te examineeren en zig ten spoedigsten, uiterlijk binnen drie weken na receptie te verklaren, of zij hetzelfde goedkeuren en daarmede genoeg nemen, of in geval, bij een andere genootschap eenige bedenking over het genomen plan ontstaan, dezelve aan de Municipaliteit en aan de andere kerkgenootschappen alhier op te geven, ten einde alsdan nader te kunnen handelen als bij de publicatie van het aftreeden uitvoerend Bewind nader is omschreven, waarop is dienende, dat het gereformeerd kerkgenootschap wel wenschte in staat te zijn om aan het oogmerk der Municipaliteit, in deeze, te kunnen voldoen en tot schikking van dat gewichtig onderwerp, ten genoeg van alle de kerkgenootschappen dadelijk te kunnen mede werken.

Dan, nadien door dit en alle andere kerkgemeenten van de stad en Meijerije van 's Bosch een zèer ampel adres over de explicatie en interpretatie van de bewuste additioneele artikelen van de staatsregeling van het wetgevend lighaam is gedaan en dat adres, in originale, gesteld is in handen van een personele commissie, aan welkers hoofd zig bevind den burger representant Stein Parvé, zoo vermeend het Gereformeerde Kerkgenootschap zig onbevoegd te zijn, om de deliberatiën van het wetgevend lighaam vooruit te loopen en door voorloopige schikkingen of onderhandelingen de verwachte depositie te enerveeren en tot voorkoming van geschillen, alsints geschied is die dispositie, dewelke tot een leiddraad van de handelingen van deze en andere hervormde kerkgemeentes zal moeten strekken eerst en alvorens af te wagten. Intusschen maakt het hervormde kerkgenootschap geen zwaarigheid aan de Municipaliteit te openbaaren, dat, al ware hetzelfde door de dispositie van het wetgevend lighaam in staat gesteld om zig over eenig plan van schikking uit te laten, of in onderhandeling met het Roomschegezind kerkgenootschap te treden, dit aan haar voorgelegd plan nimmer een basis van schikkinge zoude kunnen worden, als sijnde in verre de meeste punten speciaal het tuxeeren en naasten van orgel, in meubels, inkomsten, en kerkelijke goederen, de geringe uitkeering van het naastende Roomschegezinde kerkgenootschap, de enorme uitkeering van het naastende hervormde kerkgenootschap, de beschikking over de begraaf-

plaatsen en over de predikantwoning strijdig, immers niet overeenkomstig met de staatsregeling en alleen geschikt om het Roomschesinde Kerkgenootschap te begunstigen, en het gereformeerde met een spotpenning uit het bezit van haar kerk en zelfs van haar eigendommen, als zijnde de inkomsten en in meubels te ontzetten.

Over al deze punten, alhier maar aangestipt, om aan te toonen, dat dit plan nog aan de woorden nog aan den zin van de staatsregeling kan getoetst worden, verwacht het Hervormde Kerkgenootschap van Oss en Heesch de explicatie en de interpretatie van het wetgevend lighaam, en zoo lang hetzelfde daarover delibereert, agt het zelve zich onbevoegd om zig daarover verder uit te laten, terwijl zij door dispositie van het wetgevend lighaam bekomen hebbende, aan zig voorbehoud het regt, om haar gegronde bedenkingen op dit plan te deduceeren en dezelve aan hat wetgevend lighaam, aan wien alleen de beslissing over de zaak in geschil toekomt, naar staatsregeling op te dragen.

Hiermede vertrouwt het hervormde kerkgenootschap, dat door de Municipaliteit vooralsnog genoeg zal genomen worden en dat zij, ingevolge de publicatie van 12 Julij l.l., de zaak zal laten in zijn geheel.

Actum Oss, den 11 October 1798.

(Was geteekend) Buschman V. D. M.

D. Halmans, Ouderling.

Jan van Gester, Diaconus.

W. P. Glauman, Diaconus.

J. H. van Breugel van Bronchorst.
Math. Coenen.

(Deze twee laatsten zonder eenige qualiteit waren toegevoegd, omdat zij als afgevaardigden der Hervormde gemeente zouden optreden).

Gelijk gezegd is, had de Municipaliteit de ingezonden requesten aan den Stadsadvocaat van Oss toegezonden om zijn advies te vragen. Van Meeuwen raadde nogmaals te beproeven de zaak in der minne geschikt te krijgen en de afgevaardigden der kerkgenootschappen nogmaals op het raadhuis te Oss te ontbieden, om te zien of men tot een schikking kon komen, waarmede allen genoeg namen.

Dat was prettiger geweest voor het stadsbestuur van Oss en beter voor de goede onderlinge gezindheid der leden van de Roomsche en Hervormde kerk, waartusschen wrijving zou blijven bestaan en oneenigheid zou heerschen, zoo lang de kwestie niet naar genoegen was opgelost.

De notulen der municipaliteitsvergadering van 19 Oct. 1798, waarin de afgevaardigden der Kerkgenootschappen verzocht waren op het raadhuis te komen, om eene schikking in der minne te doen omtrent de naasting der kerk, luidde als volgt:

Zijn op convocatie van de Municipaliteit gecompareert, volgens derzelven resolutie van 16 dezer, Mr. J. H. van Breugel van Bronkhorst wonende te Heesch, (hij was daar Secretaris) en Mathias Coenen wonende te Oss, als gecommiteerden van het Hervormde genootschap blijkens hun vertoonde commissie.

Item is gecompareert Isaak Moses, verklaarende, dat het Mosaique kerkgenootschap zig refereerde tot hun overgegeven antwoord en met alle de te maken schikkingen genoegen te nemen.

Item zijn gecompareert Willem van Vugt en Aart van Amstel als door 't Roomsche Kerkgenootschap verkooren.

En is vervolgens door den president in omvraag gebragt of Mr. J. H. van Breugel van Bronkhorst, omdat hij te Heesch woonagtig is, al of niet als gecommiteerde van 't Hervormde kerkgenootschap behoord erkend te worden.

Waarop gedelibereert is geresolveert door de meerderheid, voormelde gecommiteerd in die qualiteit niet te kunnen accepteren, waarop dezelve twee gecommiteerden hunne commissie hebben terug verzocht en dezelve ontvangen hebbende de vergadering verlaaten hebben.

En is wijders geresolveert, den predikant Buschman te versoeken tegen a.s. Maandag des smiddags om 2 uur op den Raadhuize alhier gecommiteerdens, die te Oss woonagtig zijn, te zenden, voorzien van behoorlijke commissie omme en ten eynde als bij deze Municipaliteitsresolutie van den 16 staat vermeld, als de leden van de Hervormde kerk te Heesch woonagtig geen recht of betrekking tot de kerk alhier zijn hebbende.

Van Nimwegen (een der gereformeerde Schepenen) verklaart met deze laatste periode zig niet te kunnen confirmeeren.

Actum Oss, dato als voor.

Maandag 22 Oct. kwam de volgende brief van predikant Buschman.

De praedikant en kerkenraad, mitsgaders gevolmagtigdens van het Hervormde kerkgenootschap van Oss en Heesch aan de Municipaliteit van Oss.

Burgers.

Wij zijn op den 16 dezer lopende maand, namens U lieden, verzogt en gererequireert om tegens den 19 daaraanvolgende voor U lieden te zenden gevolmagtigdens van ons genootschap voorzien met behoorlijke credentialen ten eijnde te beproeven, of er een minnelijk vergelijk over de naasting van 't kerkgebouw konde worden getroffen.

We hadden aan dat gerequireerd voldaan en tot dat eijnde gemagtigt Mr. J. H. van Breugel van Bronkhorst en Mathias Coenen, welke op den bepaalden dag, uur en plaats voor U lieden zijn verscheenen.

Ulieden hebt die commissie niet gelieven te admitteeren, volgens rapport door dezelve aan ons gedaan. U lieden hebben vervolgens van ons nader gerequireert om eene andere commissie, waarvan de gecommiteerden binnen Oss woonagtig zijn op heden, ten voorzegde eijnde voir Ulieden te zenden.

Wij vermeenen niet te kunnen worden bepaald, om gecommiteerdens te moeten benoemen, die te Oss woonagtig zijn, maar dat zulks staat aan onze vrije verkiezing zonder onderscheid, of dezelve tot Oss of wel tot Heesch woonagtig zijn, als behoorende tot een en hetzelfde kerkgenootschap.

Wij geven u lieden mitsdien bij deese kennis, dat wij bij onze gedecerneerde commissie blijven persisteeren en verzoeken van U lieden in scriptis antwoord te mogen weten, of dezelve alniet in uwe vergadering op heden zal moeten worden toegelaten, ten eijnde ons daarin na te kunnen reguleeren.

Verzoekende opgave der redenen, welke U lieden tot de niet acceptatie van onse commissie moveeren.

Heil en broederschap.

Was geteekend I. Buschman, mede uit naam van gevolmagtigden.

Oss, 22 October 1798.

De municipaliteit besloot, er maar verder van af te zien, om eene minnelijke schikking te beproeven, nu de gerefor-

meerde kerkeraad geen te Oss wonende leden als gevolmagtigden wilde afvaardigen, wijl er nu reeds twee vruchteloze vergaderingen gehouden waren om tot eene minnelijke schikking te komen.

Men waagde de resolute poging om een adres te zenden aan 't wetgevend lichaam, in 's Hage, met bijvoeging van alle requesten, stukken en het plan van schikking, om de quaestie van naasting van het kerkgebouw naar staatsregeling te beslissen.

De twee afgevaardigden van 't Roomsche Kerkbestuur, die op de vergadering verschenen waren, verklaarden nogmaals het kerkgebouw te willen naasten, volgens 't 6de der additioenele artikelen van staatsregeling en op den voet van het gedane plan.

24 October 1798 werd een begin gemaakt om de stukken te schrijven en 5 November werden zij opgezonden naar Den Haag.

President-schepen Le Heu had in 1799 aan den diender of veldwachter order gegeven, dat hij er op moest letten, dat er geen baldadigheid gebeurde door de straatjongens aan de Groote kerk.

Hiervan was het praatje in Oss gekomen, dat hij den diender last had gegeven erop te letten, dat er geen anderen in de Groote kerk, die nog door de Hervormden gebruikt werd, binnen kwamen dan gereformeerden.

Hierover rees ontstemming onder de Roomschen en Francis Ulijn, de Roomsche kerkmeester van de gereformeerde kerk nam dit den Roomschen president-schepen zoo kwalijk, dat hij met hem vechten wilde.

Er werd nu onderzocht, waar het praatje vandaan kwam. De een wist het van den ander en de anderen weer van een derde enz. en bij onderzoek had niemand iets gezegd.

Wij zullen hier de notulen der Municipaliteitsvergadering van 19 Sept. 1799, waarin dit verhandeld wordt, geven :

Door den president aan de vergadering gecommuniceert

zijnde, dat hij laastleden Zondag, voor des middags over de onderdeur van de voordeur van zijn huis liggende, door Francis Ulijn is aangerand geworden, die hem buiten eischte om te vegten, en wel uit hoofde, zoo geïnformeerd is, dat hij president den diender order zoude gegeven hebben, om geen volk in de gereformeerde kerk te laten inkomen, buiten leden van die gezindheid, zooals de diender volgens de gerugten verklaard zoude hebben tegens Jacobus Goossens die order te hebben.

De president verklaarde nimmer zodanige order gegeven te hebben, maar wel om de baldadigheden en 't inwerpen der glazen door de jongens aan de kerken gedaan en gepleegt wordende, zoowel aan de gereformeerde als Roomsche kerk.

Waarop gedelibereert is gesolveert den diender in deeze vergadering te doen ontbieden, welke gecompareert zijnde, heeft verklaard, zodanige order nimmer van den president of andere leden dezer vergadering te hebben ontvangen, nog ook, niet gezegt te hebben tegen Jacobus Goossens, die te hebben. Jacobus Goossens is mede op citatie ontboden, en gecompareert. Hij heeft al mede verklaard, dat de diender tegen hem niet gezegt heeft, voorsegde orders van den president te hebben ontfangen.

Een moeilijk geval kreeg men een paar maanden later, 31 Maart 1800, toen een protestant in de groote kerk begraven werd en de kerkmeesters daartegen protesteerden.

Schepenen moesten die begrafenis nog toestaan, omdat de kerk nog niet genaast was, en de verordening, die reeds gepubliceerd was, dat er geen lijken meer in de kerk zouden begraven worden, nog niet in werking was.

't Betrof een overleden zwager van den schepen Dirk van Nimwegen. Men stond gereed om het lijk uit het sterfhuis te dragen, toen de vorster Barend Kroes binnentrad, en uit naam van de twee kerkmeesters, F. Ulijn en Laurens Aarts, protesteerde tegen het begraven in de groote kerk.

Dirk van Nimwegen liet eene schepenenvergadering beleggen en verzocht op bovenstaande gronden de begrafenis in de kerk. Hij wees tegelijk op eenzelfde voorval in Empel op 27 Februari 1800, toen het provinciaal bestuur de begrafenis nog toestond.

De Municipaliteit van Oss besloot hierop de begrafenis in de kerk voor ditmaal nog toe te staan en te doen onderzoeken, of dit nog geoorloofd was in de toekomst.

D. v. Nimwegen bleef borg voor de kerkelijke rechten, zoo deze verschuldigd zouden zijn.

Het geval met de naasting der kerk van Oss was niet het eenige, dat men in den Haag te beslissen kreeg. Tegelijk met de beslissing over de kerk van Oss deed de Eerste Kamer een uitleg over de additioneele artikelen voor de gemeenten „Hoogwoud, Abbekerk en Opmeer”, van welke plaatsen de Municipaliteiten zich beklaagd hadden „over de kerkmeesters der voormaals heerschende kerk, welke door allerlei gezogte en bewerkte vertragingen gemelde Municipaliteiten beletten, ter executie te brengen de publicatie van het intermediair uitvoerend bewind, zooals in het besluit der Eerste Kamer te lezen staat.

^b In Oss kwam 14 Mei 1800 de beslissing over de groote kerk aan door bemiddeling van den agent van inwendige politie der Bataafsche Republiek, volgens decreet van het tegenwoordigend lichaam des Bataafschen volks, van 6 Mei 1800 houdende, na verklaring van onverwijfde noodzakelijkheid, bepaling van den voet en de wijze, waarop het plaatselijk kerkgebouw te Oss, met alle deszelfs baten en lasten, mitsgaders het orgel, predikstoel en andere meubilaire goederen, die geen wettig eigendom zijn van het hervormde kerkgenootschap, zal overgaan van het Roomsche Catholiek Kerkgenootschap, om ten allen tijde onder het bezit, de beheering en het speciaal onderhoud dier kerkgemeente te verblijven.

De naasting door de Katholieken was, 25 April 1800, door de Eerste Kamer goedgekeurd.

6 Mei 1800 werd dit besluit door de Tweede Kamer bekrachtigd. De Tweede Kamer maakte nog eene schikking omtrent het kerkhof, dat eveneens genaast moest worden.

28 Aug. waren de afgevaardigden der drie kerkgenootschappen op 't raadhuis ontboden en werden de stukken geteekend. Het Roomsche kerkbestuur betaalde aan de Joodsche

afgevaardigden 305 gld. 12 st. en wilde aan die van de Hervormde gemeente het verschuldigde bedrag geven, doch deze verklaarden „vooralsnog te renuntieeren van de penningen voor de uitkeering aan 't hervormde kerkgenootschap toegekend”.

17 Oct. 1800 werd de groote kerk te Oss door de Katholicken weder in bezit genomen.

De pastorie was in 's-Hage buiten beslissing gelaten, tot in Oss overeenstemming was bereikt met de gemeente Heesch.

Hierover in een volgend artikel.

De kwestie over de R. K. Pastorie te Oss in 1800

door

J. CUNEN.

Bij de naasting der groote kerk te Oss, door de Katholieken, was de pastorie buiten beschouwing gelaten.

De pastorie was gebouwd door de gemeenten Oss en Heesch op het terrein der pastorie, die vroeger bij de groote kerk behoorde. Om deze laatste reden meenden de katholieken recht te hebben ze te naasten, temeer wijl zij, als hebbende in Oss steeds het grootste zielental gehad, ook verreweg het grootste gedeelte voor den bouw der pastorie hadden bijgedragen.

Heesch behoorde tot de gereformeerde kerkelijke gemeente van Oss en had ook een deel voor den bouw der pastorie bijgedragen. Voor er van naasting sprake kon zijn, moest het gemeentebestuur van Oss, dat zich liefst als eigenaar der pastorie zag aangewezen, om ze dan aan de Katholieken te verkoopen, eerst met de gemeente Heesch in accoord komen.

Tot dat doel had de municipaliteit van Oss afgevaardigden uit die van Heesch gevraagd om volgens het decreet van het vertegenwoordigend lichaam van 't Betaafsche volk, tot een minnelijk vergelijk te kunnen komen, omtrent den afkoop der rechten, die Heesch op de pastorie van Oss had.

14 Juni 1800 waren deze in de municipaliteitsvergadering te Oss aanwezig. Na gepraat over en weer en voorstellen van weerskanten gedaan te hebben werd besloten en vastgesteld:

Dat de gemeente van Heesch ééns van die van Oss zal ontvangen een geregte vierde part in de penningen, waarop

't pastorijhuis is getaxeerd van twee en twintig honderd guldens, zo moeten die van Heesch ontfangen eene somma van vijfhondert en vijftig guldens, welke penningen vooraf op den eersten November eerstkomende aan die van Heesch zullen werden voldaan.

Dat de gemeente van Heesch bij den ontfang dier penningen ten behoeve van die van Oss zal renuntieeren en afstand doen van alle recht, eigendom en aanspraak op de pastorijehuizinge alhier.

De twee afgevaardigden van Heesch P. F. van de Ven en R. van Erp teekenden de notulen der vergadering met de municipalen van Oss.

De onverdeelde eigendom der onderscheiden kerkgenootschappen van Oss werd hierdoor met f 550 bezwaard en de municipaliteit van Oss besloot in eene vergadering van 2 Juli de kerkmeesters te gelasten deze som aan de gemeente Heesch, tegen overgave van Acte van afstand uit te betalen uit het batig slot der laatste kerkelijke rekeningen, welk batig slot nog niet verdeeld was en dus nog aan alle kerkgenootschappen toebehoorde.

Bij de schatting der pastorie was de tuin en de schuur niet inbegrepen geweest en deze werden door de Municipaliteit geschat op 610 gulden, zoodat de pastorie met al wat er bij behoorde 2810 gulden waarde had.

In dezelfde vergadering werd nu een plan van schikking gemaakt tot naasting der pastorie, met wat er bij hoorde als volgt:

Plan van schikkinge, waarnaar de pastoriehuizinge der voormaals heerschende kerk, alhier staande, ingevolge decreet van het vertegenwoordigend lichaam, de dato 6 Meij 1.1. overeenkomstig de publicatie van het uitvoerend bewind van 12 Julij 1798 zal kunnen worden genaast en de uitkeering van de afstand doende gemeentens geregeld.

A. Aan het Roomsch Catholijk kerkgenootschap, als verre de grootste meerderheid van zielen bevattende, zal worden afgestaan, overgedragen en in vollen eigendom gecedeert het pastorijhuis der voormaals heerschende kerk, met daarbij ge-

horende schuur en tuin, om door het zelve voor altoos bezeten, beheert en ook speciaal onderhouden te worden.

B. De hervormde en Mosaïque kerkgenootschappen zullen verplicht zijn, om 3 weken nadat dit plan zijn goedgekeurt ten behoeve van het Roomsche Katholiek Kerkgenootschap voor altoos afstand te doen van alle aanspraak, welke zij op gemelde huizinge zouden kunnen maken.

C. De kosten tot deze afstand te maken zal door het Roomsche Katholiek kerkgenootschap gedragen worden.

D. Het Roomsche Katholiek Kerkgenootschap zal daarentegen verplicht zijn aan het hervormde kerkgenootschap dadelijk bij het passeeren dier acte van afstand uit te keren de somma van zes en tagtig guldens en aan de mosaïque de somma van negen en twintig guldens, of zooveel meer of minder als zal bevonden worden dat aan deze kerkgenootschappen competeerd in de begrootte somma van 2810 gulden, berekend naar 2896 tegen 94 en 32 zielen.

E. Aan de predikant van de hervormde gemeente zal worden toegestaan om des begerende vorsegde huizinge tot 1 November eerstkomende, zijnde den ordinair verhuistijd, te blijven bewonen en zulks tegen betaling der ordinaire huur, berekend tegen zestig gulden jaarlijks, zullende het alsdan vervallen half jaar huur in gemeentenskasse worden gestort, aangezien de gemeente verplicht is geweest om in het lopende jaar ook alle gevallen reparaatiën te dragen.

Wordende de respectieve kerkgenootschappen gelast, om uiterlijk binnen den tijd van drie weken na ontfang zig te verklaren of zij het plan van schikkingen goedkeuren en daarmede genoegen nemen, ofwel de bedenkingen bij hun tegen hetzelfde ontstaan aan deze vergadering schriftelijk op te geven.

En zal extract dezer aan de respectieve kerkgenootschappen worden ter hand gesteld om hun te dienen tot informatie en zig daarna te gedragen.

In dezelfde vergadering werd alsnog besloten, volgens advies van den stadsadvocaat, de kerkmeesters aan te zeggen, dat zij de kerkelijke ambtenaars, als den organist der Hervormde gemeente niet langer mochten uitbetalen uit de kerkelijke fondsen.

23, 24 en 25 Juli kwamen de antwoorden der drie kerkgenootschappen binnen. Het Roomsche kerkgenootschap en

dat der Israëlieten namen volkomen genoeg met het plan van schikking door de Municipaliteit gemaakt.

De Hervormde gemeente was er niet over te spreken. Dezer antwoord luidde als volgt:

Aan de Municipaliteit van Oss.

De Hervormde gemeente van Oss bij U Lieden resolutie van den 2 Julij 1800 gelast om binnen drie weken na den ontfang zig te verklaren of zij het plan van schikking over de pastorale huizinge goedkeurt en daarmede genoeg nemen ofwel enz. doch antwoordende daarop zeggen, dat de pastorijs-huizinge, zo als U Lieden zeer wel bekend is, is een dorps-huis gebouwd en onderhouden uit de dorpkas en dus mede uit de opgebrachte penningen van de leden dezer gemeente gevolgelijk een individueel eigendom van de gantsche gemeente van Oss in zijn oorsprong geschikt en gestigt tot bewoning van den predikant der Hervormden in der tijd.

Dat de tegenwoordigen predikant onder die voorwaarde indertijd wettig binnen deze plaats is geroepen, daarin op dien voet bijna dertig jaren gehuisvest heeft en zonder de schreeuwenste onregtvaardigheid daaruit nu niet kan gestooten worden.

Dat de wijze, waarop gij lieden hebt voorgenomen de beschikking over het geheel te verkrijgen tegen alle gevoeligheid strijd, want gij lieden tot dat einde disponeerd en beschikt over penningen, die ter uwer dispositie en beschikking niet staan. En eindelijk, dat in alle gevallen de opzegging der huur niet kan geschieden gedurende het leven van den tegenwoordigen huurder, die voor zijn leven, op dien voet daarin gekomen is.

Om alle welke redenen de hervormde gemeente van Oss het plan van schikking niet alleen afkeurd maar ook tegen hetzelfde als onbestaanbaar wederregtelijk en als niet strokende met regtvaardigheid ten sterksten protesteerd, hetzelfde met de gevolgen van dien geheel en al aan de Municipaliteit overlatende.

Actum Oss dezen 22 Julij 1800.

Geteekend J. Buschman, Predikant.
L. van der Straaten.
D. Halmans.
Jan de Gester.

De Municipaliteit besloot de drie antwoorden in advies te houden.

De Municipaliteit van Oss kon weer niet anders doen, dan het geval met de pastorie ook aan de hoogere landsregeering, ter beslissing voorleggen en zij besloot in de vergadering van 1 Aug. 1800 een adres op te stellen aan de Eerste Kamer.

Dit luidde als volgt:

De Municipaliteit van Oss

Aan de Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam des Bataafschen Volks.

Burgers Representanten.

Bij decreet van 6 Mei l.l. hebt gijlieden goedgevonden de Municipaliteit van Oss te gelasten, om, na alvorens met de Municipaliteit van Heesch deswege gehandeld te hebben omtrent het Pastorijhuis der voormaals heerschende kerk alhier, zoodanig plan van schikking te beramen en aan de respectieve kerkgenootschappen voor te dragen, als na aanleiding der staatsregèling, overeenkomstig de publicatie van den 12 Julij 1798 bevonden zou worden te behooren.

Ter voldoening aan deze dubbele last hebben wij, in de eerste plaats met de leden gecommitteerden uit de Municipaliteit van Heesch gehandeld;

Dan, daar gezegde gemeente vermeende een wettig aanspraak op de pastorijhuizinge te kunnen maken, als hebbende in de kosten tot opbouwning derzelve besteed, hun aandeel gedragen en van voor segd recht van aanspraak niet willende afzien, tenzij aan dezelve een behoorlijke schadevergoeding wierd gegeven, so zijn wij eindelijk genoodzaakt geweest om, onder approbatie, met haar aan te gaan een contract, waarbij is bepaald, dat de gemeente van Heesch van alle aanspraak op de pastorijhuizinge zou afzien, mits dat aan dezelve, vóór 1 November eerstkomende, zou worden uitgekeert een gerechte vierde part der waarde, waarop door vier neutrale deskundigen, bereids op 25 Aug. 1798, is gewaardeert en welke begroot is op 2200 gulden.

En daar door deze afstand der goederen en vooralsnog onverdeelde eigendommen der individueele leden en diens-

volgens de respectieve kerkgenootschappen dezer gemeente zijn vermeerderd geworden, so hebben wij vermeend, dat deze uitkooppenningen niet geschikter konden worden, dan met derzelve te neemen uit het batig slot der kerkelijke fondsen, also hetselfe vooralsnog, pro indiviso, aan alle kerkgenootschappen, ieder na evenredigheid van het getal zijner zielen is gehorende.

In de tweede plaats hebben wij het gevorderde plan van schikking ingesteld en van hetzelfde, benevens van onze met de municipaliteit van Heesch getroffen schikking, aan de respectieve kerkgemeenten kennis gegeven en hun gelast, om binnen den tijd van drie weken zig te verklaren of zij die goedkeurden en daarmede genoegen namen, of anders zoodanige bedenkingen, als bij hun mogen ontstaan, aan ons schriftelijk op te geven.

Tot ons streevend genoegen kunnen wij u lieden berigten, dat de Roomsche en Mosaique kerkgemeentens de schikkinge door ons beraamd en het haar voorgedragen plan hebben goedgekeurt.

Maar daarentegen heeft de Hervormde gemeente verklaard, dat zij het plan van schikking niet alleen afkeurd, maar tegen hetzelfde als onbestaanbaar en wederrechtelijk en als niet strokende met de rechtvaardigheid, tegen hetzelfde protesteerd.

Burgers vertegenwoordigers, door deze woorden schetst de hervormde gemeente, blijkens antwoord op het plan gegeven, niet alleen onze overeenkomst met die van Heesch aangegaan, als eigendunkelijk af en zegt alleen deze voorgenomen te zijn, om de beschikking over de geheele huizinge te verkrijgen, maar daarenboven ontkend zij ons de bevoegdheid, om over de pastoriehuizinge te beschikken.

Zo hebben wij ons, om ons aan geen verdere insultes bloot te stellen het onvoeglijk geoordeeld, verder te beproeven, om deeze zaak, in der minne, tusschen de respectieve genootschappen te termineren, maar ons verpligt geacht ulieder tusschenkomst te imploreren.

Redenen, waarom wij ulieden verzoeken :

1^e De schikkingen, welke wij met de gemeente Heesch hebben aangegaan te approbeeren.

2^e Om voor zoo veel desnoods ons te autoriseeren, om de benodigde penningen tot uitkoop moetende strekken uit het batig slot der kerkefondsen te mogen nemen ;

3^e Om de verschillen tusschen de Roomsche, Mosaique en

Hervormde gemeenten omtrent de pastoriehuizinge ontstaan, te beslissen.

Wij smeeken ulieden, Burgers representanten, dat gijlieden, tot conservatie der rust binnen deze gemeente, spoedig en onverwijld gelieve te beslissen en hebben d'eer, na toebede van heil, ulieden van onze hoogachtinge te verzekeren.

De Municipaliteit van Oss.

Bij dit advies werd opgezonden de antwoorden van het Roomsche en Hervormde kerkbestuur en die op de publicatie van het Departementaal bestuur van Brabant.

Het Roomsche kerkbestuur gaf op als bezittingen der Roomsche gemeente:

1^e Een kerkschuur met woning voor den Pastoor en een hof annex, waarvoor in 1794, volgens taxaat van den 20^e penning is betaald 160 gld. en gevende jaarlijks aan verponding en Beede, 1 gld. 15 st. 2 penn. somtijds iets meer. Zijnde dit sedert onheugelijke tijden door het Roomsche kerkgenootschap bezeten en waarschijnlijk aangekomen door liefdegiften en aalmoezen.

2^e De groote kerk van Oss, ingevolge 't decreet van 6 Mei 1800 toegewezen aan het Roomsche kerkgenootschap.

3^e Geen armegoederen.

Het Roomsche kerkbestuur herinnert aan het gemeentebestuur van Oss, dat zij met de kerk ook de pastorie hebben genaast, die „gebouwd op den grond, waarop in vorige reductie de pastorie van den pastoor stond, en welke pastorie den grond hoorde te volgen en alzoo viel in de termen van Art. 6 der additioneele artikelen.”

„Dat het Roomsche kerkbestuur, in billijke verwachting van naasting der pastorie de 550 gld., die de gemeete Heesch toekwam, voor bijdrage in den opbouw, dadelijk aan die gemeente heeft afgedragen.”

Verder verzoeken zij het gemeentebestuur van Oss om zoo spoedig mogelijk te zorgen voor overdracht der pastorie, of, bij langer toeven, aan te vragen, de 550 gld. uit de gemeentekas aan het kerkbestuur terug te geven.

De onderteekening luidt:

Actum Oss 25 Julij 1804.

R. L. Du Chateau, pastor.

Antonie van Amstel.

Pieter van den Hurk.

Jan van Veggel.

Hendrikus Meijers, kerkmeesters.

Corn. v. Lent.

J. van der Heijde.

W. v. Erp, commissarissen.

Na overleg met advocaat Bowier uit 's-Bosch, besloot de municipaliteit van Oss dit stuk op te zenden aan het departementaal bestuur, met het ingekomen bericht van de Hervormde gemeente.

De predikant en kerkenraad dezer gemeente deelde mede, dat zij zonder gebouw waren, om hun godsdienst uit te oefenen, sedert de groote kerk door de Roomschen genaast was.

Dat zij voorloopig kerk hielden in een koetshuis op den Heuvel en daarvoor 30 gld. per jaar betaalden, welke som, met verdere onkosten, eene drukkende last was voor de 90 leden, waaronder meerdere onvermogens.

Dat zij 1 Mei e.k. door den eigenaar van het koetshuis waren opgezegd en geen geschikt ander gebouw in Oss konden vinden.

Dat de predikant bewoonde de pastorie bij de groote kerk voor 60 gld. huur per jaar.

Aan armengoederen bezaten zij een perceeltje weiland, aangekocht uit een legaat voor 154 gld.

Na 8 jaar was er nog geen beslissing gekomen, noch van het provinciaal bestuur, noch van het landsbestuur.

De predikant bleef wonen naast de groote kerk en de pastoor in zijne oude pastorie naast de verlaten schuurkerk, die buiten de wallen der stad lag.

De oplossing kwam in 1812.

Schutjes deelt die mede in deel V, Gesch. v. h. Bisdom 's-Bosch, uit aanteekeningen van het kerkarchief.

In 1812 werd in Oss geplaatst eene afdeeling gens d'armes.

Het was niet gemakkelijk in Oss eene woning te vinden; 6 jaar te voren had men de grootste moeite gehad een geschikt woonhuis te vinden voor den in Oss geplaatsten ontvanger der beschreven middelen F. Kilian.

Om de gendarmen onder te brengen oordeelde de maire van Oss, Jan van Ghert, ¹⁾ het meest geschikte huis de pastorie van den predikant, die geen huisgezin had, bij zijne zuster ging eten en voor zich alleen gemakkelijk onderdak kon vinden.

Toen de pastorie ontruimd was, kwam ze den maire minder doelmatig voor en hij eischte nu van den pastoor zijne pastorie en gaf dezen de pastorie naast de groote kerk ²⁾.

Later heeft de predikant nog moeite gedaan, om zijne

¹⁾ Zie over v. Ghert, dl. VIII, *N. Ned. Biogr. Woordenboek*.

²⁾ Over deze beschikking bevat het gemeentearchief alleen het volgende stuk uit 1814:

„Extract uit de conditie van verhuring van zekere huizinge en bijliggende tuinen, gestaan en gelegen alhier, in de Molenstraat, bekend onder den naam van Pastoriehuis of Gendarmerie”, waarin onder anderen staat als volgt:

Art. 1.

Deze verhuring geschied voor den tijd en termijn van drie jaaren, beginnende met Pinxteren achtien honderd en zeventien.

Echter zal deze huur eerder expireeren, met een of twee jaren, zoo de Roomsche geestelijkheid hetzelve huis, tot hun eigen gebruik mogten reclameeren, onder de conditie, dat dezelve alsdan drie maanden voor Pinxteren van ieder jaar gerechtelijk aanzegging aan den huurder zal doen, die dit dan ook daags voor Pinxteren van dat jaar zal verlaten.

Art. 2. enz.

Aldus deeze conditie opgemaakt bij mij, ondergeteekende, Burgemeester te Oss den zesden April achtien honderd en veertien.

(geteekend) L. Aarts.

Op vorenstaande conditie gepresenteerd de voornoemde burgemeester de huur van voors. huizinge en is op dato voors. na verschillende opbiedingen gedaan, door Johan van Ghert, inwoonder dezer gemeente een aanbod van vijf en negentig gulden en niemand meerder biedende is als provisioneelen pachter voors. J. van Ghert uitgeroepen, die deze op dato voors. met ons heeft onderteekend.

(geteekend) J. van Ghert.

(Ter zijde staat) Geregistreerd te Oss, den 9 Maart 1800 veertien, fol. 55 en ontvangen drie gulden, drie stuivers. (Geteekend) M. v. Hoof.

Voor extract conform.

N. W. De Horion.”

vroegere pastorie terug te krijgen, doch de toenmalige gouverneur Hultman heeft de zaak in der minne vereffend. De Katholieken gaven den Protestanten hun schuurkerk met pastorie en de som van f 6000 om een kerkje te bouwen, zoodat de pastoor naast de groote kerk kon blijven wonen.

Fundatie van het Jezuïeten-College te 's-Hertogenbosch (1610)

door

F. VAN HOECK. S. J.

Gelijk wij reeds vroeger mededeelden (Bossche Bijdragen VIII blz. 124) werd er tijdens de eerste jaren van het bestaan der Orde al aan gedacht om een Jezuïeten-college in 's-Hertogenbosch te vestigen. In 1556 is het echter slechts bij een vaag plan gebleven. Toen, tien jaren later, de godsdienstige en staatkundige woelingen in de Nederlanden een aanvang namen, kon er op eenige kans van slagen haast niet meer worden gerekend. In dien tusschentijd bleef het contact van de stad met de Sociëteit toch behouden, waarop stellig van invloed was dat meerdere Bosschenaars op studie gingen bij de Jezuïeten te Keulen en vooral dat een betrekkelijk groot aantal hunner, en wel uit de beste families, zich in de Orde had laten opnemen¹⁾).

In 1561 vertoefde P. Dachverlies eenige maanden in zijn vaderstad tot herstel van gezondheid. Hij maakte van die gelegenheid gebruik om een vestiging der Jezuïeten te be-

---

¹⁾ Na Nijmegen, waar het voorbeeld van Canisius velen aantrok, heeft geen stad in de Noordelijke Nederlanden zooveel leden aan de jonge Orde geschonken als 's-Hertogenbosch. In de brieven van Canisius is spraak van een Christophorus Buscoducensis, die reeds in 1547 aan den H. Ignatius om opneming in de Sociëteit had gevraagd. Over hem is ons verder niets bekend. In 1553 trad Jonker Frans Dachverlies in de Orde. (Over hem zie P. van Miert: Pater Frans Dachverlies, de eerste Bossche Jezuïet. Studien, dl. 66 blz. 263.) Hij werd in de eerst komende jaren gevolgd door Jan van Berckel, Everard Boxtel, Arnold Havens, Jan Hasius, Alard Francken en Peter van Eyndhouts.

vorderen en kon den 17^{en} April aan den Rector van Keulen schrijven, dat het stadsbestuur wel genegen was het grootendeels verlaten Klooster der Cellebroeders ter beschikking der Orde te stellen. De Rector, Pater Kessel, die in dien tijd druk bezig was met stichtingsplannen van een college te Nijmegen en daar moeilijkheden ondervond van het stadsbestuur, wilde echter meer zekerheid hebben. Hij antwoordde, den 25^{en} April, dat hij zich over die tijding zeer verheugde, ofschoon „ille modus fenestra nobis potius quam ostium esse videtur”. Bovendien moest eerst de Generaal over die zaak gehoord worden „quandoquidem plura collegia Societati in dies offeruntur, quam iis administrandis in presentiarum satis esse possit. Quamobrem gaudemus nihil esse ulterius conclusum, sed deliberationem Rev. D. Sonnio, quem illius civitatis episcopum brevi fore audimus, relictam”. In een brief van 8 Juni gaf hij zijn meening nog duidelijker te verstaan. „Si Buscoducensis Senatus velit Societati locum aliquem dare, postquam ero a te informatus, libenter ad generalem praepositum et ad patrem provincialem scribam, sed inprimis bonum esset et necessarium, ut ipsemet senatus scriberet ad generalem et peteret Societatis operam. Sic bono ordine et Societatis more procederent omnia” ¹⁾.

Of nadere besprekingen met Sonnius gehouden zijn, konden wij niet achterhalen, maar dat zal wel niet, daar de omstandigheden hoe langer hoe ongunstiger werden. De ontevredenheid over het Spaansche bestuur nam met den dag toe en in dit conflict kwam de godsdienstkwestie steeds sterker naar voren. De revolutiestorm brak los en den 25^{en} Augustus 1566 moest den Bosch den gruwel der beeldstormerij aanschouwen.

In het volgend jaar werden de betrekkingen met de Jesuïeten weer hervat. Den 7^{en} Februari 1567 gaf de Deken, Lucas Dielen, aan een uit den Bosch vertrekkend Keulsch burger, Georg van Aren, een brief mee voor Pater Rhetius, om hem uit te noodigen in de Sint Jan de vastenpredikaties

---

¹⁾ Hansen, *Rheinische Akten zur Geschichte des Jesuitenordens*. blz. 395.

te komen houden. „Indigemus summopere, praecipue hac Quadragesima proxima, verbi divini praecone, qui hujus civitatis cives pabulo verbi dei pascat. Rogat proinde capitulum Buscoducense et ego, saltem hac Quadragesima si ultra non concedatur, digneris nobis subvenire ac verbum dei evangelisare”. Door overdrukke bezigheden was hij echter verhinderd om dit verzoek in te willigen, zooals hij in een antwoord van 17 Februari schrijft: „Vos ipsi judicate, singulis septimanis quater in templis praedico et confessiones in majori ecclesia audio, actibus magistrorum hoc tempore occupor, ut domesticos labores praeteream, vix quicquam otii tota hebdomada datur; quomodo sine scandalo et gravi civium nostrorum offensione haec omnia tam subito omittere vel in alios rejicere possem?”¹⁾ Aan de belofte, op het eind van dien brief gedaan, om uit te zien of een ander pater gezonden kon worden, schijnt hij ook niet te hebben kunnen voldoen.

Eerst in 1571 vinden wij weer Jezuieten in den Bosch. Het waren de twee Bosschenaars, de paters Jan van Berckel en Alard Francken, die er echter slechts enkele dagen vertoefden op doorreis naar Antwerpen.

Dat de hoop op een vestiging der Jezuieten bleef voortleven, blijkt uit het feit dat de Bosschenaar Mr. Johan Brants, Kanunnik der St. Donatuskerk te Brugge, bij testamentaire beschikking van 2 Juni 1577 een huis in de Peperstraat (het tegenwoordige Macpherson's gesticht) vermaakte „aan de Sociëtyt Jesu, die binnen der stede van 's-Hertogenbossche collegialyk in toecomende tijden resideren sal”.

Tevens fundeerde hij een studiebeurs van 75 gulden 's jaars. In 1600 werd zijn voorbeeld gevolgd door den Kanunnik van Sint Jan, Mr. Simon Verepaeus, die een rente van 9 carolusgulden 7 stuiver en 6 deniers vastlegde voor de Paters der Sociëteit, zoodra zij binnen den Bosch een residentie zouden hebben gekregen. Wellicht was deze Kanunnik daartoe aangespoord door den Bisschop, Gisbertus Masius, die

---

¹⁾ Hansen, o. c. blz. 541.

in zijn studietijd te Leuven de nieuwe Orde had leeren kennen en haar buitengewoon groote genegenheid toedroeg. Zoodra hij in 1594 den bisschoppelijken zetel bezet had, begon hij er voor te ijveren om een residentie der Jezuïeten te vestigen. Hij had daarbij het speciale doel om die residentie te doen uitgroeien tot een college. De eertijds vermaarde Latijnsche School, die mannen had opgeleverd als Kardinaal Enckevoirt, de Bisschoppen Rythovius en Sonnius, den taalgeleerde Macropedius en vele anderen, was in groot verval geraakt. Bovendien had de oorlogstoestand zeer verwilderend ingewerkt op de jeugd. „Het is notoir — zoo schrijft de Bossche magistraat aan de Schouten der Meierij — hoe stout het jonck volck hen verthoont, hoe luttel respects der overicheyt wordt toegedragen ende hoe luttel vreesse dat onder de gemeyn jeuchde is, toegecommen doir de vrijicheyt van te sondigen, die het oirloch gheeft degenen die metten selven oirlochsvolck hebben omgegaen”. Door de opvoeding der jeugd aan de beproefde leiding van Jezuïeten toe te vertrouwen, hoopte de Bisschop het onderwijs weer op peil te brengen en de zeden te verbeteren. Voorloopig echter konden zijn wenschen nog niet in vervulling gaan, maar zoodra in 1609, door het sluiten van den twaalfjarigen wapenstilstand, de rust in het land tijdelijk hersteld was, nam hij het werk energiek ter hand en het mocht hem gelukken de stichting van een college tot stand te brengen. Hij werd daarin krachtig gesteund door de Aartshertogen, Albert en Isabella, den gouverneur, baron Antony Schetz van Grobbendonck, en den president-schepen Hendrik van³Gestel.

In den avond van 5 Juni 1609 kwamen de eerste Jezuïeten te 's-Hertogenbosch aan. Het waren drie paters, Ignatius Basseliers, Arnold Bijlers en Willem Clercx, een scholastiek en een broeder. Zij werden door den Bisschop met open armen ontvangen. Hij had voor hen een gedeelte van zijn paleis in de Hinthamerstraat afgezonderd, waar zij bleven wonen, totdat den 13^{en} November een eigen huis in de Ververstraat kon betrokken worden dat hun door een „pia virgo”,

Aleidis Thomae Havens, was geschonken. Reeds den volgenden morgen kwamen de Gouverneur en de Magistraat naar het bisschoppelijk paleis om de Jezuïeten te verwelkomen en de President, Hendrik van Gestel, bood namens het stadsbestuur als begroetingsgeschenk aan „*dolium vini Rhenani, munus praestantibus tantum viris offerri solitum*”. In den namiddag gingen zij de stad bezichtigen en werden overal door de burgerij met eerbiedige blijdschap begroet. Met Pinksteren vingden zij hun priesterlijken arbeid aan. Een der paters predikte in de Sint Jacob, een ander in de Sint Cathrien. De Bisschop zorgde dat hun de Kapel van Sint Anna ten gebuik werd aangeboden, waar zij konden biechthooren en begonnen met het geven van godsdienst-onderwijs aan de kinderen. Kort nadat zij het huis in de Ververstraat waren gaan bewonen, kwam de daarnaast gelegen Kloosterkerk van St. Annenborch ter hunner beschikking. Op verzoek van den Bisschop ging in September een der paters, vergezeld van den Kanunnik Frederik Versteghe, naar Brussel, om den Provinciaal, Pater Flerontinus, uit te noodigen naar den Bosch te komen ter nadere regeling van de zaken. Hij kwam en de Bisschop stond hem zijn eigen vertrekken ter bewoning af. Het eerste wat bereikt werd was, dat den 23^{en} September de Statie der Jezuïeten te 's-Hertogenbosch definitief door den Provinciaal werd gevestigd. Ook het uitzicht op de stichting van een college werd zeer gunstig, maar daarin kon de Provinciaal eigenmachtig geen besluit nemen. Het was noodig die zaak te behandelen met den Generaal en te regelen overeenkomstig de Constituties der Orde.

Volgens het voorschrift van den H. Ignatius moest het onderwijs geheel kosteloos gegeven worden. Om dit te kunnen doen was het een vereischte, dat men de beschikking had over vaste inkomsten, die uit fundaties moesten worden verkregen. Toen de aanvraag naar colleges steeds grooter werd en ernstige moeilijkheden ontstaan waren door al te gemakkelijke inwilliging, was bepaald dat er geen mochten worden aangenomen, wanneer niet het onderhoud van min-

stens 15 personen was verzekerd. ¹⁾ De finantiële kwestie was dus bij de stichting van ieder college een zeer moeilijke en scheen haast onoverkomelijk in een land, dat door oorlogsrampen zoozeer verarmd was. Maar de Bisschop wist al die zwaarigheden te overwinnen. Door samenwerking van geestelijke en wereldlijke overheid gelukte het een voorloopig voldoende fonds bijeen te krijgen. De „Brabantinus Cicero” — zooals Masius volgens den Kroniekschrijver van het Bossche college genoemd werd — bepleitte de zaak krachtig bij het Kapittel, bij het Stadsbestuur en bij de overheid der Sociëteit. Daar niet alleen Den Bosch maar geheel de Meierij van een zoo nuttige instelling zou profiteeren, moest stad en land de fundatie tot stand brengen. Het stadsbestuur gaf geld voor aankoop van huizen en verzekerde bovendien een jaarlijksche bijdrage van 1200 gulden. In overleg met de Aartsbisschop, die over de oprichting van een college in Den Bosch schreven „qu'il y est plus nécessaire qu'en nulle aultre de nos pays de pardeça”, werd een taxe geheven in alle steden en dorpen der Meierij. Aan de Schouten der vier Kwartieren van Oosterwijk, Peelland, Maasland en Kempenland, was het voorstel gedaan om ieder jaar 3 of 4 duizend gulden op te brengen, maar daar zij het zeer bezwaarlijk vonden elk jaar zulke som te garandeeren, werd besloten in eens 10.000 gulden te schenken, waarvan iedere maand een twaalfde zou afgedragen worden aan Peter van Broeckhoven, rentmeester der Staten van Brabant. Door een schrijven van den Bisschop aan de Dekens, hadden alle pastoors opdracht gekregen de oprichting van het Bossche college aan hunne parochianen bekend te maken en hen tot finantiëlen steun aan te sporen. ²⁾

---

¹⁾ Voor een college van 5 klassen, met een personeel van 20 à 25 Paters en Broeders, werd als noodig inkomen berekend de som van 4 à 5 duizend gulden per jaar. Heel breed hadden ze het dus niet. Zie Poncelet, *Histoire de la Compagnie de Jésus dans les anciens Pays Bas*. Dl. I. blz. 522.

²⁾ Het moet onze hoogste bewondering wekken, dat in zulke zorgelijke tijden van zwaren oorlogsdruk de fundatie van een zoodanige onderwijsinrichting mogelijk was. Het Brabantsche volk begreep de waarde van goed Katholiek onderwijs en wilde zich daarvoor die groote geldelijke offers ge-

Behalve die algemeene bijdragen van stad en land, werden nog vele particuliere giften aangeboden, ook door Katholieken buiten de Brabantsche grenzen. Het nog bewaarde „*liber benefactorum*” heeft ons de namen en vrijgevigheid dier weldoeners doen kennen. Door de bemoeiing van Bisschop Masius werd het fonds nog versterkt met een rijke prebende uit de collegiale kerk van St. Oedenrode, en zijn opvolger, Mgr. Zoesius, wist te bewerken, dat de goederen en inkomsten van het uitstervend klooster St. Annenborch te 's-Hertogenbosch aan het college werden toebedeeld.¹⁾

Den 4^{en} October 1610 werd de school geopend. Er hadden zich toen 130 leerlingen opgegeven, welk getal na acht dagen reeds tot 284 was aangegroeid.

Het college — al heeft het slechts negentien jaar bestaan — is een zegen geweest voor den Bosch en voor de Meierij; zooals de Nijmeegsche Jezuïet, P. Laurentius Uwens, het zegt in zijn „*Afbeeldinghe van d'eerste eeuw der Societyt Jesu*”: „Ons vermoeden was dat den Bosch, om de naerghelentheynt der vyanden ende 't ghewoel der wapenen, bequaemer voor de soldaeten als voor de religieusen was. Dan, 't is wel anders gheluckt als men meynde, naedemael gheduerende den tijdt van twintigh jaeren, te dien plaetse alsoo groote vrucht als elders in eenighe andere van de Societyt ghedaen is.”

Instructio pro Collegio Sylvaeducensis erigendo.²⁾

Sylvaeducis urbs est ex 4 capitibus ducatus Brabantiae (quae una ex Belgii provinciis est nobilissima), optimo loco sita, utpote ex qua in plerasque Hollandiae civitates una die commeari potest, et in praecipuas Brabantiae fere biduo, fluviiis et aquis amoena, imo et episcopali sede non ignobilis, ampla satis, populoque frequens. Emporium pacis tempore com-

---

troosten. Gaven zij daarmee niet een heerlijk voorbeeld aan onzen tijd, waarin degelijk middelbaar en hooger onderwijs even noodzakelijk is?

¹⁾ Zie *Bossche Bijdragen*, IV, blz. 252.

²⁾ Zonder naam of datum. Waarschijnlijk het rapport van den Provinciaal, P. Franciscus Flerontinus, aan den Generaal P. Claudius Aquaviva.

modum valde atque a religionis hostibus saepius oppugnata constantia omnibus charum et commendabile.

Laudatur a scholis olim toto Belgio celebratis, tum discipulorum numero tum doctrina; etiam iniquis belli temporibus studiosi linguae latinae 400 ultra exstiterunt.

Occasio proxima petendi collegii fuere scholae olim usque adeo celebres, sed modo quasi collapsae, licet 400 fere contineant humanioribus literis operam navantes. Has etiam Patres Augustiniani saepius ambierunt, etiam exigua dote contenti futuri, sed praevaluit apud magistratum, eruditionis amantissimum et virtutis, Societatis nostrae tum in moribus quam literis disciplina, quod etiam in pleno magistratu viri graves sunt protestati, cum libellus supplex Augustianorum legeretur. ¹⁾

Nec umquam induci potuit aut Episcopus aut D. Baro de Grobbendoncq, civitatis nostrae gubernator, cum eodem senatu ut de aliis quam de Societatis scholarum rectoribus mentionem admitterent. Itaque instant omnes illi, simul gubernator cum nobiles, antistes sacrorum cum plerisque de clero, praeses cum universo magistratu atque populo, ut Societas Jesu ludum litterarium quam primum aperiatur, alioquin in hac urbe nunquam domicilium in posterum habitura, quia si haec renuat, cogentur admittere illos juventutis instructores qui aeternum Societati aditum in hanc urbem praeccludant. Accedit quod ipse Archidux Brabantiae Albertus cum Illustr^{mo} Nuntio Apostolico, idipsum litteris aliquoties expetierint ab hac urbe et territorio et R. P. Provinciali rem totam impense commendant. Patebunt hae scholae toti Hollandiae, Zelandiae, Campeniae, ex quibus frequentissima emergat juvenus quae instructionem in dies inclamat. Et quanto hoc futurum sit ecclesiae totius hujus patriae bono, vix explicari verbis potest; res

---

¹⁾ Deze suppliek luidde: „Naer behoirlycke groetenissen, edele, wijse, voorsichtighe Heeren. Wy verstaen hoe dat die scholen in den Bosch nu vervallen syn ende daertoe deuchdelycke ende godtvruchtige personen gesocht worden om die wederomme te redresseren. Ende alsoe onse Ordre inne heeft die jonckheyt tot meerder eere Godts te onderwysen, gelyck wy nu met tamelyck succes doen in de vermaerde steden Antwerpen, Brussel, Gent ende elders, soe ist dat wy onsen dienst oock U. L. Edelheden presenteren, oitmoedelyck biddende dien begeiren aen te nemen tot Godts eere ende voorderinghe van U. L. republicke. Ende opdat wy U. L. stadt, langhen tijt met garnisoenen ende oorloghe gequelt, niet en beswaren, sullen wy ons met cleyn contenteren. Hiermede den Heere bevolen. Met haeste uyt Antwerpen den 6 July 1609.

U. L. Edelheden oitmoedighe dienaer,
fr. Cornelius Lancelotus, provinciael van de Augustiner Ordre
in Neerlandt.

ipsa loquetur suo tempore. Haec ipsa maturo consilio considerantes, Provinciae consultores omnes et P.P. graviores, divinam gloriam majorem sitientes, omnino Societatem Sylvaeducis stabiliendam censuerunt.

Civitas offert in dotem 1200 florenos annue. Territorium 625 annuos, eosdemque duobus sequentibus spondet duplicandos annis. Ex canonicatu proxime vacaturo Rhodano, Societati ab Archiduce assignato, 400 ad minimum certo expectantur, nam cum plerique alii sint opulenti magis, etiam 700 vel etiam 1000 possent obtingere.

His adduntur 600 a privatis amicis, praeter eleemosynas quotidianas hic valde frequentes, et alias in spe 200 floren. apertis scholis annuatim accessurus. Omitto autem hic longe facilius viliusque vitam tolerari quam alibi, quia meliori veniunt pleraque pretio. Expetit vero civitas 5 scholas, quae honestissime in tanta poterunt instrui juventute.

Domus nobis necessaria pro scholis satis capax est: longa ad pedes 13, lata 60. Et spes est proxima, duas vicinas aedes brevi coemendas, quae longitudine et latitudine eidem fere respondent.

Monasterium vicinum est monialium cujus olim obtinendi non exigua spes affulget. Templum ejusdem non usque adeo capax, sed quod postea servire poterit pro sacello domestico et sacristia, cum aliud fuerit exstructum loco quem ad id habemus accommo.

Situs totius loci est in urbis parte pulcherrima, ab omni strepitu mechanico remotus. Domicilium nostrum cum domo vicina conducta (ad tempus donec ematur haud dubie) 25 capax est personarum, addito monasterio 50. Commoditas aedificandi hic satis magna, cum omnia ex Hollandia et curru et navi facillime possunt advehi. Occupationes N.N. erunt plurimae et vocationi nostrae imprimis accommodatae, in concionibus, catechismis, excursionibus ruralibus per totum territorium, quod hic amplissimum est, et nescio an alibi magis et copiosius, Campiniam, Pelandiam, Mosanam, Taxandriam etc. continens, visendis infirmis xenodochio, carceribus, militibus excolendis et exhortationibus habendis in monasteriis, quibus civitas est refecta.

Haec sunt praecipua quae de initiis collegii Sylvaeducensis perscribenda putavimus.

Akten van het Kapittel van Sint Jan.

Reverendissimus in Christo Pater et Dominus, D. Gisbertus Masius, Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopus Buscoducensis, comparuit in loco capitulari ecclesiae cathedralis Sancti Joannis Evangelistae Buscoducensis, trigesima Junii anni XVII noni, Dominis Decano ¹⁾ et Capitulo ibidem capitulariter congregatis, affirmans se interpellatum et rogatum ab inclyto Domino Barone de Grobbendoncq et amplissimo Senatu ad proponendum ut bona venia Capituli tamquam scholastici jus scholasteriae quoad scholam primariam, una cum fundo et aedificio ad patres Societatis Jesu transferatur, una cum omnibus oneribus, quae ratione praetactae scholae sustineri consueverunt, salvo et integro manente jure scholasteriae in omnibus aliis civitatis scholis, sic tamen ut omni tempore quodcumque dicti patres scholam praetactam deserent, nec amplius docebunt, praetacta schola latina cum omnibus attinentiis ad capitulum redeat pleno jure.

Hac Reverendissimi Domini propositione audita, indictum est Capitulum sub juramento in feriam quartam, quae occurrit prima Julii anni 1609. Qua feria adveniente Domini Decanus et Capitulum ecclesiae Sancti Joannis Evangelistae Buscoducensis capitulariter congregati, singulorum suffragiis auditis, dictam Reverendissimi Domini Episcopi propositionem, aequam esse censent, hac tamen lege et sub expressa cautione, in primis ut magistri ab ipsis assumpti usque ad proximum festum Nativitatis B. Joannis Baptistae continuentur et in docendi munere perseverent.

Secundo, ut absque sumptu Capituli procuretur ut juvenes chorici juxta Capituli erectionem et antiquam consuetudinem ad chorum deducantur, diebus et horis consuetis, et in cantu Gregoriano instituantur, iidemque tam in choro quam alibi in officio contineantur, prout antiquitus rectoribus scholae primariae incumbere consuevit.

Tertio, ut pueris musicis et bonis infantibus, cum episcopo chori, aliisque choralibus, liceat libere in deducendis funeribus a scholis abesse et quando choro et capitulo necessarii erunt. Quorum etiam in studiis non minor quam aliorum habenda erit ratio.

Quarto, proponendum patribus sic munia sua exercere volentibus, ut nulla ratione, quando pastores in suis parochiis,

---

¹⁾ Gisbertus Coeverincx.

dominicus et festivis diebus, tempore matutino concionantur, iisdem horis concurrant sive concionentur.

Quinto, quando patres intendent non amplius docere, ipsi Capitulum praemonere teneantur per annum integrum, quatenus scholae de rectore et magistris necessariis providere possint.

Sexto optant et requirunt praefati Domini Decanus et Capitulum, antequam totaliter inter partes conveniat, ut aliquid de futura dote intelligere possint, ne illa deficiente tam patres quam Capitulum levitatis notam incurrant.

Postremo ut intra duos menses proxime sequentes, patres se resolvant an in proximo Nativitatis B. Joannis Baptistae festo, actualiter onus scholae sub conditionibus superius enarratis, superiorum suorum accedente consensu, acceptabunt, ne si diutius proteletur nihil certi de magistris scholae vel destituendis vel assumendis statuere valeant, et schola per hoc grave sentiat detrimentum.

Acta sunt haec Buscoducis in loco capitulari praedicto, Dominis Decano et Capitulo ibidem capitulariter congregatis et sub juramento convocatis, prima die mensis Julii anno Domini millesimo sexcentesimo nono.

Subscriptum de mandato Reverendi ac venerabilium Minorum Decani et Capituli praedictorum.

Subsignatum. G. Kemper. Notarius.

Collatione facta cum suo originali concordat de verbo ad verbum. Quod attestor. Baltasar Bontius.

Notarius admissus.

Reverendissimus Dominus huic scripto seu articulis respondens, in primis immensas agit gratias venerabilibus suis confratribus optimis pro benevolo eorum responso, quod hesterno die ex ore Reverendi Domini Decani intellexit, scilicet adventum clericorum Societatis Jesu sibi fore gratissimum, seseque contentos esse ut scholam aperiant, litteras doceant, juventutem tum catechizando tum alias in pietate et bonis moribus instituant.

Quod autem ad fundum et aedificium scholae capitularis attinet, non judicat Reverendissimus Dominus expedire Societati eam acceptare, multo minus Capitulo eam dimittere, ex causis hesterno die Dominis Decano et Archidiacono expositis.

Ad primum et tertium articulos dicit futurum quod petitur, imo et amplius.

Secundus autem articulus, quia Patres non tangit, non credit

quod eum suscipient, quare ad eum finem aliunde erunt invenienda, in quam rem Reverendissimus Dominus omnem operam offert et promittit.

Quarto articulo satisfaciunt Patres sicuti in hac civitate faciunt Monachi ordinum mendicantium, qui tamen tam protervi sunt ut juventutem instituunt capitulo non solum non agnito sed contempto et insolenter ei respondendo, cum tamen, quemadmodum patres nullam ad docendum specialem facultatem habere credantur et ab hoc scholastico quoad hoc munus merito subjici debeant, quam proterviam patres non ostendunt.

Ad quintum dicitur non praesumi patres, ubi semel sedes fixerint, discessuros, si tamen fieret (quod absit) necesse erit omnia ad pristinum statum redire.

Sextus articulus nimis est absurdus et impertinens, quod scilicet Capitulum velit agnoscere de dote patribus assignanda, ad quam inveniendam a Capitulo nihil petitur, nihilominus arbitratur Reverendissimus Dominus se Dominis Decano et Archidiacono ¹⁾ hesterno die desuper satisfactionem dedisse.

Ad postremum dicitur impossibile esse ut intra duos menses resolvatur de negotio, quod non creditur ante decem menses et amplius posse resolvi. Quandoquidem Reverendissimus Dominus credit per has apostillas venerabilibus confratribus suis optimis abunde satisfactum esse, petit et requirit ut ex nunc dignentur Reverendum Dominum Decanum deputare qui cum Reverendissimo Domino Governatori et venerando magistratu, adventum patrum Capitulo esse gratum et libenter permittere ut scholam aperiant et juventutem in litteris et pietate instituunt, ne per inanes altercationes negotium tam sanctum, utile et necessarium diutius, cum gravi hujus Reipublicae jactura, differatur.

De mandato Reverendissimi Domini praedicti subsignatum.

Jo. Bardoul.

Domini Decanus seu Vice-Decanus et capitulum ecclesiae cathedralis D. Joannis Evangelistae Buscoducensis, deputant Reverendos Dominos Decanum et Archidiaconum ut cum Reverendissimo Domino D. Episcopo, coram inclyto Domino Barone de Grobbendoncq, civitatis gubernatore, et coram amplissimo magistratu compareant ad declarandum sibi valde gratum esse ut patres Societatis Jesu aperiant scholam latinam,

¹⁾ Anthonius Bruyninx.

in qua doceantur filii civium et adolescentes aliunde advenientes, pietatem et bonas litteras, salvo quod absque sumptu Capituli procuretur ut juvenes chorici, juxta Capituli erectionem et antiquam consuetudinem ad chorum deducantur diebus et horis consuetis, et in cantu Gregoriano instituantur, iidemque tam in choro quam alibi in officio contineantur prout antiquitus rectoribus scholae primariae incumbere consuevit, quemadmodum jam pridem Reverendissimo Domino etiam declaraverunt 1^a Julii.

Actum in Capitulo X Julii anni 1609.

Subscriptum de mandato unanimi Capituli Buscoducensis praetacti. Subsignatum Balthasar Bontius. Notarius requisitus.

Dominus Decanus et Capitulum Ecclesiae Buscoducensis capitulariter in capitulo mensis congregati, iterato deputant Reverendos Dominos Decanum, Poenitentiarium ¹⁾) et Bornbergen suos confratres ut agant cum magistratu de praecavendo praejudicio Capituli quoad erectionem novae scholae per patres Societatis Jesu ab iisdem requirant certum tempus praedictae scholae aperiendae.

Actum in loco capitulari hac 18 Januarii anni 1610.

Subscriptum de mandato Reverendi ac vernerabilium Dominorum Vicedecani et Capituli praedictorum.

Subsignatum.

G. Kemper. Notarius.

Praescriptae copiae cum suis originalibus, ut supra subscriptum ac subsignatum, accordant. Quod attestatur tamquam notarius publicus et admissus

Nastelmaecker, Notarius.

Raadsbesluiten.

Veneris X^a Julii 1609. voer middaghe.

Gecompareert in Collegie, absentibus Griensven et Velde, en d'Ewste heere Bisschop myt den E. heeren de deken Coeverincx en d'E. Bruyninx archidiaken, en verclaerden deselfde heeren tot promotie van de hoochschoole soe verre met den E. heeren van het Capittel gesproken en getracteert te hebben, dat sy te weder (?) waren de voirs. schoole gehouden en de jeugde aldaer geleert te werden bij de E. heeren

---

¹⁾ Joannes Kievits.

de patres van de Jesuiten, en deselve patres hen aengenaem te wesen, behoudelijk dat men de jaerlicxe renten daer de voirs. schoole mede belast waere, bedragende omtrent LX gl. 't voirs. Capittel soude affnemen, en daertoe hen als scholasters laeten houden een schoole parochiael om aldaer de jonghers de Kerckesanck te laeten leeren en het choor frequenteeren als te voorens, behoudelick oick dat van weghe deselve stadt tot dotatie van voirs. groote schoole prooffyt der heeren patres soude werden gevonden en opgebracht enighe jaerlyxe subsidie, als de andere steden jaerlicx daertoe oick souden doen syn eerw. namelick 11^c gl. jaerlycx, en andere goede liefhebbers soe binnen als buyten etc.

Tot dwelcke de heere president nomine collegii aengenomen heeft by deliberatie.

Opten XIII^{en} dach der maent Julio XVI^c en neghen, syn by de heeren van de twee ierste ledenen ¹⁾ gecommiteert een uyt 't collegie van de heeren Schepenen by hen daertoe te nomineren Mr. Dierick van Veghel ende Mr. Herman van Heumen geswoirens, Mr. Herman Pelgrom ende Mr. David Everswyn raedtsheeren neffens den pensionaris, omme metten Eerw^{sten} heere de Bisschop, den Eerw. heeren Deken ende capittelle off heere gecommiteerde, onderlinge te communiceren over het overlaeten der groote schoole ter dispositie van de Eerw. heeren de paters van de Jhesuiten ende te verstaen op wat voet, conditien ende limitatien allen tselve by den heeren van de capitule soude geschieden, om sulcx gehoort ende behoirlycke acte daervan aen de voirs. heeren commissarissen geleverd wesende, alsdan aen de heeren van de twee ierste ledenen rapport geschiet synde, voorts gedaen te worden nae behoiren. Actum als boven.

Alsoe de heeren patres van de Societijt Jesu, onlancs binnen deser stadt Shertogenbosche gecoomen, den heeren van de twee ierste leden derselver stadt seer aengenaem syn, ende de voirs. twee leden nootelick ende dienstelick bevynnen dat deselve heeren patres hunne residentie oft collegie (besunder in dese conjuncture van tyde) binnen deser stadt houden ende

---

¹⁾ De stedelijke regeering van den Bosch was gevormd uit drie leden. Het eerste lid bestond uit de Schepenen, het tweede uit de Raden, het derde uit de Dekens der gilden.

de latynsche scole (die seer te nyet is gaende) aenverden, de joncheyt leeren ende instrueren, waer uyt vele vruchten staen te verwachten, ende de kynderen soo van de borgeren deser stadt als der ingesetenen van de Meyerye derselve grootelick by sullen wesen gedient ende geaccomodeert, is de preparatoire resolutie der voirs. heeren van de twee ierste leden, omme de voirn. heeren patres ennich contentement van weegen deeser stadt te doene, dat men denselven by provisie ende voir deni tyt van acht iertscommende jaeren, sal toevuegen ter maent de somme van een hondert caroligulden, by alsulcke middelen te vynden als by den drie leden deser stadt sullen worden geraemt, sonder ennige specien ten laste van de gegemeynte daermede te beswaren, ende dit ierst aen te gaene soe wanneer de voirs. heeren patres de scole metter daet sullen aenverden ende bestaen te leeren, behoudelick oick dat tselve egeen effect en sal sorteren, voer en alleer sulcx die van de derde leden sal syn aengegeeven ende by den drie leden geaccordeert, ende dat men sal deputeren ennige heeren commissarissen omme metten voirs. heeren patres te spreken ende communiceren dat heure collegie oft huysinge alhier nyet en worde gestablieert tegens de privilegien deser stadt, insgelycs dat egeene huysinge daertoe en sullen worden geincorporeert dan met consent derselver stadt ende proprietarissen der voirs. huysingen, oft den voirs. proprietarissen, refunderende de gerechte werde nae den tegenwoirdigen tyt tot seggen ende estimatie van arbiters bij de stadt alleenlick daer toe geordineert ende geeydt. Item dat men die van de Meierye der voirs stadt alhier oick sal bescryven ende hen versuecken (alsoe dingesetenen van de voirs. Meierye daer mede oick sullen syn gedient) omme den voirs. heeren patres van gelicke den voirs. tyt gedurende toe te vuegen de somme van drie duserent gulden jaerlicx, ende voir soe vele mogelick wesen sal deselve daertoe te induceren. Ende daerenboven aen hunne doerlugtigste hoocheden insgelicx sal versuecken, overmits den sweren staet ende middelen der voirs. stadt ende deser quartiere, omme den voirs. heeren patres (opdat deselve hun collegie ten fine voirs. alhier mogen houden) oick met ennige redelicke somme van penninghen te assisteren. Aldus gedaen by de voirs. heeren van de twee ierste leden open VII^{den} dach Augusti anno XVI^c ende negen.

Aldaer tegenwoordich

I. van den Velde.

D'eerweerdige Heeren den Deken en de Heer Kievits canonicken van Sint Jan Evangelist, hebben op heden den XXIII^{en} Junii 1610 myn Heeren Schepenen voorgehouden dat den Rectoir van den groote schole den voors. Heer en Deken heeft versocht om hem te versekeren de continuatie van syn Rectoorschap van nu Sint Jansmisse deses jaer tot int jaer XVI^c elff. Ende soo hy middelerwyl soude moeten scheidyden ende het Rectoorschap verlaeten off daerinne geturbeert worden, heeft inne dyen geval versocht daeraff van de voorschreven capittelle te worden geindemneert, gelyck hy oock met d'andere meesters te vorens versocht heeft, in capitulo hyemali sancti Andreae, ende twelck hier by geschrift tot twee malen is overgegeven ende tot verscheidyden reysen daerop versocht is antwoorde. Actum als boven.

My present. W. van Reyss.

Op seker schriftelyck versueck ende oyck mondelinghe aen myn Heeren en Schepenen opten XXIII^{en} dach van Junio XVI^c thien gedaen by mynen Eerw. Heeren den Deeken van St. Jan Evangelistenkerk ende Heeren Johan Kievits, canonick graduael derselver kerke, is by de twee leden deser stadt Shertogenbossche geseght dat sy hun 't voorschreven versueck nyet en syn aentreckende, als hun noch dese stadt nyet aengaende.

Actum den voors. XXIII^{en} Juny 1610. By laste der Heeren van de twee ierste leden.

W. van Reyss.

Op huyden den XXVI^{en} dach July anno XVI^c ende thien hebben de Heeren van de twee ierste leden deser stadt van Shertogenbossche gecommitteert en committeren mits desen Meester Jacob van Bale, president, Meester Peter Pelgrom, schepen, en Joncker Hendrick van Gestel ende Rogier van Broechnoven, gesworens, Meester Herman van Heumen, Meester Herman Pelgrom en Guilliam van Delft, raetsheeren derselver stadt, omme metten Eerw. Heeren Provinciael en de patres der Societeyt Jesu te spreken ende communiceren aengaende d'erectie van den collegie der voirs. Heeren Patres en tselven binnen deser stadt te stabileren, de latynsche schole te aenvaerden ende de joncheyt te leeren ende instrueren.

Actum ut supra.

Aldaer tegenwoerdich

J. van den Velde.

**De Aartshertogen aan den Magistraat van
's-Hertogenbosch.**

Nos chers et bien amez les Echevins du conseil de nostre ville de Boisleducq.

Les Achiducqs etc.

Chers et bien amez. C'est une tres louable resolution que la vostre d'établir en nostre ville de Boisleducq un collège des pères de la compagnie de Jésus et d'y contribuer les deniers nécessaires. Car c'est le vray et plus propre moyen pour y maintenir nostre Ste Religion catholique, vos bourgeois et commune en leur debvoir et faire bien instruire vostre jeunesse en toute piété, vertu et bonnes lettres. Nous ne pouvons doncques laisser de louer ce vostre pieux desseing et vous exhorter d'au plus tôt appliquer la main à l'oeuvre, bien assurez que Dieu la favorisera et multipliera sur la dicte ville ses célestes graces, et il vous ait, chers et bien amez, en sa continuele garde.

A Bruxelles le XV Septembre 1609.

Albert.
Praets.

De Aartshertogen aan de Kwartier-Schouten der Meerij.

A nos chers et bien amez les Escouttettes des quatre quartiers de la Maierie de Boisleducq.

Les Archiducqs etc.

Chers et bien amez. Comme nous ayons trouvé convenir, tant pour la conservation et advancement de nostre Ste Religion Catholique Romaine, qu'aussy pour l'instruction de la jeunesse, que soit érigé ung collège de la compagnie de Jésus en nostre ville de Boisleducq, et qu'il y est plus necessaire qu'en nulle aultre de nos pays de pardeça. Aussy que ce sera non seulement le bien des inhabitans de la dicte ville et la jeunesse d'icelle, mais aussy de ceulx des pays d'alentour, il convient que ceulx qui désirent participer à ce benefice et prouffict spirituel, contribuent aussy de leurs facultez et moyens pour mettre en oeuvre et perfection ceste nostre intention. Voilà pour quoy nous vous en avons bien voulu advertir et requerir qu'au plutost vous en traitez avecq le Gouverneur et Magistrat de la dicte ville de Boisleducq, afin qu'advisez par ensemble de trouver les moyens nécessaires pour l'érection et entretien du dict collège et outre qu'en ce ferez oeuvre

digne de vous et que tournera à vostre honneur et consolation. Nous le recevrons de vous pour service très agréable. Chers et bien amez, Dieu vous ait en sa continuelle garde.

A Mariemont le IX Octobre 1609.

Albert.
Praets.

Accordat cum originali quod attestor.
J. van Soerendonc. Notarius.

De Magistraat van 's Hertogenbosch aan de Kwartier-Schouten der Meierij.

Myn Heeren.

Het heeft Godt almachtich ende haere doorluchtichste Hoocheden, onse genedige heeren ende Prinschen gelieft dese Nederlanden te bevryden van het droevich, lastich ende bloedich oirlogen, daermede de goede ondersaten soe vele continuelle jaeren syn beswaert en overvallen geweest. Ende hoewel deselve plage is geweest gemeyn, soe is nogtans ons quartier (ick meyne d'ingesetenen deser stadt ende meyerie derselver) by 't voirs. oirloghe meest beschadicht, nyet alleen omdat onse goeden syn bedorven ende te schanden gemaekt meer als ennige andere, ter oirsaecke dat d'exercitie des oirlogs in desen quartiere meest waert gedirigeert, de legers aldaer gelogeert, ende de soldaten te wedersyden hunne foirtsen, excursien ende hostiliteyten hebben te werk gestelt, maer besundere dat door de ongetoomde ende ruwe maniere van leven der soldaten de jeucht in denselven quartiere in groote ongereguleertheyt ende quade manieren ende conservatie syn gecommen, welcken schade meerder te estimeren is als deghene die wy aen onse goederen moegen hebben geleden. Het is een yegelick van ulieden, myn Heeren, notoir ende wel bekend hoe stout ende ongedwongen het jonck volck hen verthoont, hoe luttel datter syn die haer ouders, haer meesters en vrouwen naer behooren obedieren, hoe luttel respects der overicheyt wordt toegedraegen ende luttel vreesse dat onder de gemeyn jeuchde is, toegekommen doir de vryicheyt van te sondigen, die het oirloch gheeft degenen die metten selven oirlochsvolck hebben omgegaen, gelyck een yegelick soo binnen als buyten dese stadt heeft moeten doen. Nu sien wij dagelick dat d'een quaet het ander treckt, ende de quade exemplen

van d'een dat die d'andere tot gelycke manieren verleyden, daer uyt nyet anders te verwachten en staen dan contentien onder de gemeynten, seditien, oploopen ende andere confusien, tot grondelinghe ruynen van steden, vryheden ende dorpen. Om welck quaet by tyts ewech te nemen ende oirsaecke te moegen hebben dat de jeuchde soo binnen als buyten dese stadt in goede ordre en discipline gehouden en opgevoedt wordt, hebben haere doorluchtigste hoocheden, soo tot Goidts als tot haeren dienste, ende welvaeren van ons allen nootelyck bevonden binnen dese stadt te stellen een collegie van priesters ende heeren der Societyt Jesu, die men noemt Jesuiten, ende tselve te versien van bequame persoonen, die de jeucht, soo van de meyerye als deser stadt, in de pietyt ende andere goede exercitien souden oeffenen. Oick mede tot dyen eynde een gemeyn en publycque schole houden sonder ennich schoolgelt off salaris van den kynderen en studenten te ontfangen, om by dyen middel uyt de jeuchde te dryven het quaet 'twelck d'oirloge daer heeft ingeplant, ende d'andere noch jonck ende ongevelst synde, van 'tselve quaet te bevryden. Maer soo daertoe groote sommen syn gerequireert, soo om de wooningen, reparatien derselver, mobilen, lijnen en wullen, oick cost ende cleederen, ende wes daer aff dependeert te vervallen, ende dat van wegen deser stadt alreede groote oncosten syn gedaen ende gedaen sullen worden, soo syn uwe Edelheden en Eersaemheden hier geroepen om dit godtvruchtich en nootelyck werck met alle mogelycke behulp te voorderen. Het is waer, haere Hoocheden neffens haere Raeden (die alle dit werck promoveren) souden by haere autoriteyt mogen over het landt reparteren de somme van penningen, tot sy eens voorschreven staet, gerequireert synde opt minste ten laste van de meyerye drie off vier duysent gulden jaerlicx. Maer omme daerinne nyet te behoeven te comen ende dat tselve mach geschieden met correspondentie ende goetwillich consent, tot meerder contentement van deselve haere doorluchtichste Hoocheden, versuecken uwe Edelheden ende Eersaemheden die voors. stadt, om daerinne liberalycken te accorderen, consenteren ende contribuieren. In apparentie schijnt de somme wat groot te wesen, maar geconsidereert de mennichte van de ingesetenen van de meyerye, die daarmede sullen worden geholpen, en sall nauwelicx importeren derselver schoolgelt, behalven dat de vruchten daeruyt te volghen met egheenen gelde en syn te estimeren. Wy weten wat wy (God betert) tot schaede, daer men noch profyt, danck off eer aff en hadde,

heeft moeten gheven. Oick dat vele lasten ende diensten, die men noch wel veroirsaeckt waer te continueren, by gedooge cesserem, tot groote ontlastinge derselver meyerie. Alsoo dat-ter egeen redenen en syn omme in tgene voorschreven staet, daer Godts eere ende diend ende genoeghen van de Prince ende ons eygen welvaeren aen gelegen is, difficulteyt te maecken. Gelyck die van de stadt voors. dien van de meyerie voorgenoempt oyck geheelyck syn toebetrouwende dat sy hun hierinne goetwillich sullen laten vynden en getrouwelick quytten, des te meer dat sy by experientie wel kennen de goede affectie en genegentheyt die deselven tot sulcke en gelycke saecken syn draegende. Verwachtende over sulcx conform desen versueck derselver resolutie ende favorable antwoirdt etc.

**Verslag der onderhandeling tusschen Gouverneur,
Magistraat en Schouten over de geldheffing
in de Kwartieren.**

Alsoe hunne doorluchtichste Hoocheden de Artshertogen etc. by brieven van den IXe Octobris anno XVI^c ende negen aen de Schoutetten van de vier quartieren der meyerie van Shertogenbossche hadden gescreven dienstelicke te bevynnen, soo tot conservatie ende vorderinghe van de heilige Roomsche Catholycque Religie als oyck tot instructie van de joncheyt binnen der voors. stadt van Shertogenbossche opgericht te worden een Collegie van de Societeyt Jesu, nyet alleenlyck tot welvaert van de inwoenderen der voors. stadt ende joncheyt derselver, maer oyck van die van de lande daer omtrent, ende behoorlyck wesende dat degene die mede deelachtich syn van alsulcke beneficie en geestelyck profyt, oyck mede contribuieren van hunne macht en middelen om tselve int werck te brengen, daeromme de voirs. Schoutetten hadde geadverteert ten iersten metten Gouverneur ende Magistraet der voirs. stadt te tracteren ende advyseren de nootelycke middelen tot oprichtinge en onderhout van den voors. collegie nae breeder inhouden der voors. brieven, ten effecte van dewelcken de voirs. Heeren Gouverneur en Magistraet der voors. stadt van Shertogenbossche metten voirs. Schoutetten van de vier quartieren der meyerie voirs. communicatie underlinge gehouden hebbende, is by denselve tsamentelyck goet gevonden ende geraempt dat de voirs. vier quartieren der meyerie van Shertogenbossche tot behoeff ende beginne

van den voors. collegie sullen opbrengen ende furneren de somma van tien dusend Car. guldens eens. Bedragende voer de quote des quartiers van Pedelant, te verdeilen over de stadt, vryheden en dorpen desselfs quartiers, wesende acht en twentich in getalle, de somme van drie dusent ses hondert gulden. Over 't quartier van Oisterwycke, hebbende vier ende twentich soe vryheden als dorpen, twee dusent acht hondert gulden. 'T Quartier van Kempelant over de stadt vryheden ende dorpen, wesende twee ende dertich in getalle, twee dusent vier hondert gulden. Ende 't quartier van Maeslant, over vyftien soe vryheyt als dorpen, te verdeylen twelf hondert gulden. Omme deselve somme binnen sjaers opgebracht ende voldaan te worden telcke maent een twelfste gedeelt, ende te ontfangen by den rentmeester van de Heeren Staten int quartier der voors. stadt, ende deselve aen de Heeren Patres der voirs. Societeyt uyt te reycken, alles sonder cost oft last, soo der voors. meyerye als der Societeyt, volgende de presentatie by dienselven Rentmeester gedaen. Maer alsoe de voirs. Schouttetten van de vier quartierien de voirn. somme sonder ordinantie nyet en souden vermogen over de meyerye te repareren, soe versuecken de voirs. Heer Gouverneur, Magistraet en de vier Schouttetten, ten eynde hunne doorluchtichste hoocheden gelieven gedient te syn, tgeen voirs. is te aggreeren ende die voirs. Schouttetten by acte opte marge van dese te auctoriseren omme de voirs. somme over heure quartierien behoirlick, nae rate van eeneygelycks contingent, te repareren.

Actum den sevensten dach der maent July, anno XVII^c ende thien. Ten versuecke der voirs. Heeren Gouverneur, Magistraet en de vier Schouttetten als aldaer present synde.

Secretarius ende grifier der stadt voirs.

J. van den Velde.

**De Gouverneur (waarschijnlijk) aan den Provinciaal
P. Flerontinus.**

Reverend Père en Jesu Christ.

J'envoye cy joint a V. R. ce quavons negocié le magistrat et moy avec les escoutettes, dont en avons escript a S. A. avecq ces mesmes copies et moy particulièrement au secretaire Praets et n'avons trouvé bon de faire presenter ces lettres par R. V. a fin que lon voyat que ceste prétention

vient de nous et non de la Societé. Cependant prie bien humblement V. R. de la vouloir recommander au dit Praets et en faire procurer brieve resolution, car le temps est court si devons commençier les escolles a la Saint Remy, a quoy toute ceste ville et le pays dalentour aspire, et certes je crains les offenserons tous si dilayons plus longtemps ce bon oeuvre. Ceste somme semblera petite a V. R., comme vrayement elle est pour si grand bien qu'attendons de ce college, mais navons osé estre plus liberaulx pour ceste foys, nous assurant que quand les escolles seront ouvertes que lon ne refuserat davantaige voires de faire continuer ceste collecte par mois oultre l'annee, moyennant ceste aggréation que nous servirat beaucoup a ce poinct. Je ne feray ceste plus longue en attendant en brieuf la resolution que dessus. Demeureray a V. R. et a toute la Compagnie, Reverend Pere en Jesu Christ, tres humble Serviteur,

A. de Grobendoncq.

En Bois le Ducq ce 15 de Juillet 1610.

Pièce jointe.

Monseigneur.

Comme il pleut a Votre Altesse Serenissime par ses lettres du 9 Octobre 1609, par copie cy jointes, d'ordonner aux escoutettes des quatre quartiers de la meyrie de Bois le Ducq, qu'au plus tost ils traicteroyent avecq le gouverneur et magistrat d'icelle ville et adviseroyent par ensemble de trouver les moyens necessaires pour l'erection et entretien dung college de la compagnie de Jhesus en vostre ville de Bois le Ducq, pour raisons et respects plus amplement y compris, sy avons sur ce communiqué avecq le dit gouverneur et escoutettes et advisé le moyen plus necessaire et convenable pour commencer une oeuvre tant requis et louable, de trouver la somme de dix mille florins, selon la repartition sur chascung quartier cy jointe. Mais daultant que les dits escoutettes declairent ne pouvoir sur les quartiers repartir la dite somme sans préalable ordre et aggréation de Votre dite Altesse Serenissime, supplions tres humblement qu'icelle soit servie de faire depecher l'acte d'agréation a ce servante et convenable. Et nous confiant en tres benigne inclination de Votre Altesse, a l'effect de tels et semblables oeuvres de piété, principalement en ceste saison et conjuncture de temps, prions Nostre Seigneur etc.

Volmacht door de Aartshertogen gegeven aan de Schouten voor de geldheffing.

Die hertoghen enz.

Alsoe wy by onse brieven van den negensten Octobris des voerleden jaers den Schouteten van de vier quartieren enz. (hetzelfde als blz. 157) met bijvoeging der authorisatie: Soe ist dat wy, lovende die goede intentie ende begeerte, soo van de voors. Gouverneur, magistraet ende schouteten, als der goede ondersaeten van dien, hebben ter eere Goidts ende tot vorderinge van een collegie van de voergenoempte Patres op te richten binnen onse voorgenoempte stadt van Tshertogenbossche, al tgene boven verhaelt, gheaggreert ende gheconformeert, aggreeren ende confirmeren by dese, auctoriserende die voors. Schouteten omme die voors. somme over hunne quartieren behoorlyck nae raete van een ygelyx contingent te verdeylen, ende voorts te laeten ontfangen ende distribueren gelyck ende in der maniere als hier boven geschreven staet. Ordinerende alle andere onse rechteren, justicieren, officieren ende ondersaeten dient aen mach, hun dyen volgens te reguleren sonder enighe contradictie ter contrarie.

Actum tot Brussel onder onse namene ende cachette, den seven en twintichste dach der maent July duysent ses hondert ende thiene.

Daer achter stont S. V^t. ende was onderteekent Albert.

Nederwaerts stont alnoch geschreven: par ordinance de leurs Altesses. Onderteekent Praets.

Verslag eener conferentie van Raadsleden met de Jezuïeten.

Op den XXVII dach der maent Julio XVI^c en thien ontrent ten thien uren voer middaghe, syn de gecommiteerden uyten twee ierste ledenen by acte van . . . gecompareert in den convente van de E. Heeren patres der Societeit Jesu, ter instantie van den Eerw^{sten} heere bisschop deser stede, den heere Gouverneur, de baron van Grobbendoncq, den heere prothonaris syn Ed. brouder ¹⁾, ende hebben den eerw. heere Provinciael, den heere Pater Ignatio en pr. Clerici verclaert

¹⁾ Johannes Conradus Grobbendonck

de resolutie bij de voirs. twee ierste leden genomen en gerenoveert over de continuatie van maentelycke subsidie en behelp tot het establiseren van haren E. collegie en erectie van de schoole tot voordeel en instructie van de joncheyt deser stadt en omliggende quartieren, tgheenen ten gelycke effecte over den tyt van . . . . jaeren geraempt en geaccordeert is bij de vier schoutetten van de Meyerye der voirs. stadt, mede begheert hebben te verstaen den tyt tot d'oepe-ninge, aenvanck en beghin der voirs. schoole, om die rectoirs en mrs van de groote schoole daerdoer nyet vercort te worden, en te moghen weten waernaer hen te reguleren. Waerover de voirs. heere Provinciael . . . . dese stadt . . . . subsidie en goede . . . . en over sulcx de schoole soude beghinnen en aenvangen te Bamisse ierst comende, mits by de stadt daertoe appropieren de huysinge daertoe gedestineert, en voerts de heere Provinciael over te nemen de nutste en bequemste meesters en rectoirs daertoe alhier te seynden . . . . en soe wel deselve heere Provinciael verclaerde . . . . den Heere Generael van de Societeyt daertoe alsnoch egheen last off speciael consent te hebben ontfangen . . . . tselve soude doen . . . . oversulcx om versuecken om in de goede affectie ende . . . . (rest ontbreekt).

Taxatie der geldheffing in de Meierij.

Taux tot behoef van heeren patres van de Societeyt Jesu binnen S' thertogenbossche, by ordonn. van haere Doorl. Hoocheden in date 27 July 1610 geaccordeert ende dyen volgende by de vier Schoutten van quartieren deser Meyerye als hier nae volght gerepartiseert.

T'quartier van Oisterwyck.

Vucht	101	15	4	Esche	38	10	0
Cromvoirt	50	17	10	Drunen	82	5	0
Gestel en Gemonden	132	13	0	Ganssoyen	5	0	10
Tilburch	397	8	8	Hogemierde	65	9	8
Goorle	72	0	4	Legemierde	52	1	4
Venloon	129	17	0	Hulsel	42	19	4
Oisterwyck	112	12	4	Waelwyck	119	15	8
Udenthout	116	2	4	Gestel by Oisterwyck	124	5	0
Berkel	51	17	12	Hilvarenbeeck	352	17	12
Enschot	35	10	8	Riel	41	13	0
Heuckelum	32	5	12	Diessen	127	15	0
Haeren	112	12	4	Westerbeerze	27	16	8
Helvoirt	79	12	8	Boxtel	294	7	0

T'quartier van Peelandt

Mierloe	150	15	0	Beeck bij Aerle	107	11	0
Lierop ¹⁾	63	18	0	Dourne	166	10	0
Buedel	66	3	0	Vlierden	39	12	0
Maerheze en Soerendonck	132	6	0	Nunen en Gerwen	150	15	0
Baeckel	131	8	0	Nederwetten	21	12	0
Liempde	94	1	0	Tongelre	69	15	0
Asten	175	10	0	Erp	160	4	0
Heze	195	15	0	Stiphout	46	16	0
Ses Gehuchten	71	11	0	Vechel	175	1	0
Leende	203	8	0	Sonne	87	8	0
St Oedenrode	261	9	0	Breugel	93	12	0
Sommeren	203	8	0	Lieshout	93	12	3
Geldrop	85	19	0	Schijndel	184	10	0
Aerle en Rixtel	107	11	0	Die Stadt van Helmond	261	18	0

T'quartier van Maeslandt

Dinter	108	0	0	Oss	216	0	0
Kessel	18	0	0	Littoyen	30	0	0
Maeren	30	0	0	Heeswyck	78	0	0
Nisselroy	108	0	0	Alem	24	0	0
Berlicom	114	0	0	Geffen	96	0	0
Nuland	72	0	0	Heesch	96	0	0
Berchem	96	0	0	Empel	24	0	0
Roosmaelen	90	0	0				

T'quartier van Kempenlandt

Oirschot	474	6	0	Oerle	48	15	0
Oistelbeerse	45	6	0	Vessem	50	5	0
Middelbeerse	26	12	8	Knechsel	16	19	0
Eerssel	105	6	0	Merelt	9	19	8
Bercheyck	152	0	8	Wyntelre	31	16	0
Duyzel	25	8	8	Gestel bij Eindhoven	53	11	0
Hapaert	41	8	0	Stryp Eckaert	63	6	0
Loon onder Eerssel	54	9	0	Strathem	43	17	8
Castelre	26	12	8	Weerde	72	18	0
Westerhoven	77	3	8	Waelre	61	2	8
Dommelen	32	14	0	Aelst	41	3	8
Rythoven	63	6	0	Velthoven	68	8	0
Steenssel	28	14	8	Blaerthem	24	4	8
Bladel	107	2	0	Woenssel	119	3	8
Reuzel	77	15	8	Seelst	43	10	8
Loemel	155	18	8	Die stad van Eindhoven	156	16	8

¹⁾ Lierop schonk in 1611 aan de beurs, te Leuven gesticht door den priester Mr Peter van den Eynde, nog een jaarlijkschen cijns van 180 carolus-gulden om daarvoor 6 leerlingen te laten studeeren bij de Jezuïeten te s-Hertogenbosch

**De Gouverneur van Grobbendonck aan den Generaal
P. Claudius Aquaviva.**

Sylvaeducis 10 Augusti 1610.

Illustrissime ac Rev^{me} D^{ne}.

Ab ingressu Societatis vestrae in hanc urbem (cujus mihi gubernatio commissa) assumsi ejusdem Societatis patrocinium et promotionem, et nihil mihi tam fuit in votis quam ut illa fixam etiam in hac urbe sedem haberet. Quapropter instante apud me Magistratu nostro pro scholis obtinendis interposui meam apud R. P. Vice-provincialem, ut eas nobis aperiret auctoritatem, et rationibus efficacibus ostendi quam illa hoc tempore Reipublicae nostrae convenirent et essent necessariae. Verum, cum R. P. Vice-provincialis hoc ipsum a R. P. V. dependere responderet, demonstravi justis de causis id non esse differendum sed sub R. V. P. beneplacito praesumptaque voluntate Magistratus petitioni ex nunc omnino esse annuendum. Atque idem illud mecum sensit voluitque plane Rev^{mus} Noster. Ideoque factum ut me et Rev^{mo} praesentibus, R. P. Vice-provincialis (magistratu scholas petente et promittente praeter hactenus certo promissa non se defuturum postea Collegio in temporalibus) sub eodem Rev^{mo} V. P. beneplacito, tacitoque quasi consensu, scholas aperiendas in festo Bavonis proximo sponderit. Atque ex hoc nuda et sola sponsione, per civitatem et vicinas partes divulgata, incredibile est quanto gaudio animi omnium (non amicorum modo, verum Societati etiam hac in urbe adversantium, atque adeo apud Hollandos ipsos Frisios Geldrosque commorantium) perfusi sint. Cum ergo tota haec res a calculo R. V. P. dependeat, rogatam eam obnixe velim ut huic nostrae petitioni, tam utili tam necessariae in bonum et commune et nostrae imprimis reipublicae, R^{ma} V. P. quanto citius fieri possit, subscribere et R. P. Vice-provincialis concessionem cum summo meo totiusque magistratus desiderio et expectatione confirmare dignetur. Ego vero, pro ea qua hactenus in Societatem vestram fui et ero voluntate, non desistam in posterum ampliolem Collegii hujus instaurandi progressum promovere et urgere, ne suae desit promissioni Magistratus, sed potius ut se novo semper beneficio adstringat. Atque insuper, Deo dante, efficere quantum in me erit conabor ut locus monasterii cujusdem, Collegio vicinus et quodammodo necessarius, hac occasione, opportuno tempore, Societati vestrae cedat atque uniatur, et in caeteris R. P. V. obsequio me totum dicabo uti ex nunc me totum

R^{mae} P. V. obsequio dico consecroque futurus R. P. V. servus et amicus perpetuus et humillimus.

A. de Grobendoncq, baro in Grobendonck, Sylvaed. civit. gubernator.

De Bisschop aan den Generaal.

R^{de} in X^{to} Pr. ac Domine.

Pax Christi.

Pastoralis mei officii ratio postulat ut curae ac sollicitudini gregis mihi crediti pleno corde intendam, debitor simul sapientibus et insipientibus, non minus junioribus quam senioribus. Quare a multis annis de Societate Ihesu in hanc civitatem advocando serio cogitavi, idque pluribus de causis et in primis propter scholam et juventutis institutionem, quae, usque ad exortos ob haeresim tumultus bellicos, hic celiberrima fuit et ex eo tempore paulatim defecit. Attendens autem ex bona schola et juventutis institutione stabilimentum reipublicae christianae dependere, maxime si non solam literarum sed et pietatis bonorumque morum ratio habeatur, non putavi pium meum conceptum diutius differendum. Quocirco R. P. Provinciale in Belgio sollicitavi, pressi et arsi, quatenus ad dictum finem Patres aliquot mihi mittere dignarentur. Tandem post multas preces obtinui quinque, quos in unam partem domus meae recepi et per menses aliquot alui, donec ex donatione cujusdem devotae virginis, praeclaras in corde civitatis aedes, Societati commodissimas, acceperunt, ad quas ante menses novem commigrarunt. Felix progressus compellit me credere Patrum adventum a divina esse providentia ac voluntate. Vix enim catechisare, concionari, confessiones excipere coeperunt et omnium, praeter omnium expectationem, animos ad se pertraxerunt, non modo D. Gubernatoris et Magistratus universi, sed etiam (quod miraculi loco habeo) cunctorum propemodum civium, a quibus impulsus fuimus ut R. P. Provinciale advocaremus. Cum eo de Patrum permanentia et functionibus ipsis, ex institutione sua incumbentibus, conclusuri, cui de mediis pro P.P. sustentatione a civitate et territorio Buscoducensi ac alias assignatis satisfactionem dedimus, prout et de habitatione propter conventum Virginum, dictis aedibus contiguam, cujus ecclesia utuntur. Videntur personae dicti conventus deficere, ut Deo sic de nobis suaviter disponente, Patribus absque indignatione et contradictione cujus-

quam paretur, de quo R. P. V. securum esse volo. Quo posito fundamento, ego et gubernator et magistratus universus institimus apud R. P. Provinciale, quatenus in proximo festo S. Remigii pro institutione juventutis scholam aperire et praeceptores mittere dignaretur. Quod cum detractaret, dicens hujusmodi dispositionem non ad se sed ad R. P. V. pertinere, iterum arsi ut saltem per modum provisionis sub R. P. V. beneplacito annueret, in nos recipientes R. P. V. specialiter scribere illiusque consensum impetrare. Qua conditione mediante petitioni meae, importunis nostris precibus necnon rei necessitate pariter et utilitate superatus annuit. Si enim ullibi messis est multa, hic certe copiosissima. Sumus enim in oris et finibus haereticorum constituti, ubi boni omnes non minus quam nos, scholam vestram anhelant. Quod R. P. V. significandum duxi, partim ut ei de felicibus Societatis progressibus et incrementis gratuler, partim ut ei humiliter supplicem quatenus P. Provincialis provisionalem consensum litteris suis approbare et confirmare dignetur. Ego vicissim sicuti S. vestram Societatem in intimis meis visceribus porto, ita et patrocínio meo numquam deero, sed quibuscumque potero mediis promovere studebo. Super quo benevolam R. P. V. responsum expectabo. Interea Deum optimum maximum precabor ut R. P. V. in multos annos incolumem Ecclesiae servare dignetur, cujus precibus et in primis in tremendis mysteriis me devotissime commendo.

Buscoduci hac 13 Augusti 1610.

R. P. V. conjunctissimus frater,
Ghysbertus Masius,
Episcopus Buscoducensis.

Antwoord van den Generaal aan den Bisschop.

R^{mo} Episcopo Buscoducensi.

Quam perpetuo studio D. V. R. negotium Collegii Societatis in ista civitate fundandi ab initio suscepit et deinceps ad maturitatem deduxerit, ex P.P. N.N. litteris accepimus et ultimo a datis a R. D. V. litteris nobis locupletissime scriptis. Civitas quoque ipsa pene tota quanto cum affectu P.P. N.N. excepit ex iisdem litteris abunde probata est, quod argumentum sane magnum esse debet laudandae civitatis Buscoducensis. Nos porro his studiis annuendum omnino esse decernimus et admittendum Collegium, sicut nunc facimus, atque

de hoc ipso argumento scribimus ad P. Provincialem et P. Vice-provincialem ut illi studeant vicissim per se et per alios respondendum esse juxta Instituti nostri rationem, et quod auxilium spirituale D. R. V. in sui animi pastorali sollicitudine expetit, ipsi pro viribus praestare satagant, sicuti mihi persuadeo sedulo esse facturos. Dominus dirigat consilia et conatus optimos D. V. R. cujus ego affectui cum tota Societate plurimum debeo et gratias maximas ago, paratus ad omnia quae mandare dignabitur.

Antwoord van den Generaal aan den Gouverneur.

Illmo Dno D. de Grobbendonck, baroni de Grobbendonck, Gubernatori C. Sylv.

Debeo multam gratiam D. V. pro egregio affectu quo P.P. N.N. ab initio complexa est et denique negotium Collegii deduxit, una cum R^{mo} Episcopo, ad optatum exitum. Nos proinde, consideratis quod etiam scribebatur a P. Provincialibus nostris, censuimus omnino satisfaciendum communi desiderio et Collegium admittendum, quemadmodum etiam scribimus ad P. Provincialem, qui sine dubio dabit omnem operam ut ex parte nostra non desint obsequia debita erga D.D. V.V. et auxilia spiritualia toti civitati, quae praestare poterunt juxta Instituti nostri rationem et virium suarum tenuitatem. Faxit Dnus Deus ut initia felicia felicibus in dies augeantur incrementis et eximiam benevolentiam D.D. V.V. nobis conservare dignetur, cumulumque verae felicitatis concedet D. V. cui ego, nomine Societatis, gratias ago et ad mandatum paratus ero.

Romae 29 Oct. 1610.

De Generaal aan den Provinciaal en den Vice-Provinciaal. 1)

Bruxellis. P. Francisco Flerontino Provinciali. 9 Oct. 1610. Deliberavimus de Collegio Buscoducensi et illud admittimus.

Quod ut cum Dni benedictione feliciter succedat, precamur summam illam bonitatem. Respondeo in hanc sententiam R^{mo} Episcopo et D. Gubernatori, qui scripserunt ad me.

1) De sterke groei der „Provincia Belgica“ (het aantal Jezüieten was van 420 in 1596 geklommen tot 730 in 1609, en er waren reeds 28 colleges gesticht) had in 1610 een splitsing noodzakelijk gemaakt. Het eene gedeelte werd de „Provincia Gallo-Belgica“, het andere voorloopig nog een „vice-provincie“ maar in 1612 de „Provincia Flandro-Belgica“.

P. Michaeli Viron. Viceprovinciali.

Ad litteras R. V. Sylvaeducense Collegium jam admittimus, expensis quae R.R. V.V. scribebant et R^m Episcopus ac D. Gubernator ad quos etiam rescribinus et ad P. Prov. de hoc ipso argumento. Detur igitur initium cum Dni benedictione, quam precor vobis amplissimam ut salus animarum felicissime promoveatur. V. R. pro officio invigilabit ut non desint bona officia et desiderio et affectui civitatis satisfiat.

Toezeeging eener prebende uit de Collegiale Kerk van Sint-Oedenrode.

Ghysbertus Masius, Dei et Apost. Sed. Apost. gratia Episc. Buscod. A. P. R. M.

Cum Sacrum Concilium disponat singulas cathedrales ecclesias pro dioc. amplitudine et adjacentium provinciarum commoditate, in loco convenienti collegium et scholas erigere et fabricare debere, in quibus pueri religiose educeantur et disciplinis ecclesiasticis instituantur; scholae civitatis Buscoducen. quae olim celebres fuerunt, ob bella grassantia et defectum magistrorum nunc collapsa sunt. Nos, volentes oneri nobis injuncto satisfacere, salutis civitatis et diocesis nostrae consulere ac adolescentes a tenera aetate ad omnes virtutes alere et disciplinis ecclesiasticis imbuere, collegium R.R. P.P. Ven. Soc. nominis Jesu nuncupatorum, qui uberem fructum in ecclesia Dei passim faciunt ad Dei gloriam et catholicae religionis incrementum, instituimus et ereximus, quibus plenum regimen, omnem curam, administrationem liberam, ac ipsas scholas nostrae civitatis sponte de consensu R^{mi} Capituli nostri ac servatis aliis solemnitatibus, de jure, consuetudine ac Conc. Trid. praescriptis et requisitis, contulimus, concessimus, donavimus et quatenus opus sit de novo concedimus, conferimus, donamus. Et quia ad hujusmodi Collegii fabricam aliosque sumptus certi redditus sunt necessarii, Nos, post maturam deliberationem, saepius cum Capitulo nostro et clero et ab eis deputatis praehabita, auctoritate Conc. Trid. ac omni alio meliori modo quo de jure possumus, unum canonicatum et praebendam in collegiata ecclesia S. Odae loci Rhode, nostrae diocesis, quae juris patronatus Serenissim. D.D. N.N. Ducum Brabantiae existit, de consensu praedictorum D.D. Ducum, de quo nobis scripto constat, cum primis illos per cessum vel decessum seu privationem aut amotionem aut aliam dimissionem illas ad praesens obtinentes seu alio quovis modo vacare

contigeret, etiamsi actu nunc ex cujuscumque persona vacet, cum omñibus suis juribus, obventionibus, proventibus pertinentisque annexis distributionibus et emolumentis quibuscumque, praedicto collegio in partes aliquas datis, ex nunc prout ex tunc et e contra perpetuo applicamus, annectimus, incorporamus, dictumque canonicatum et praebendam in eadem collegiata S^{tae} Odae supprimimus et extinguis, ita quod licet moderno et pro tempore existenti Rectori collegii ex nunc, si vacat alioque cum vacabit, corporalem et realem possessionem dicti canonicatus et praebendae et annexorum juriumque et pertinentium per se vel per alium seu alios, propria auctoritate praedicti collegii nomine, libere apprehendere, retinere, illiusque fructus, redditus, proventus, jura et emolumenta quaecumque in illius collegii usus convertere, nostra vel cujusvis alterius licentia desuper minime requisita, non obstantibus quibuscumque statutis, privilegiis, consuetudinibus dictae coll. ecclesiae S. Odae ac omnibus aliis quae Conc. Trid. statuit non debere obstare, coeterisque contrariis quibuscumque.

Datum in palatio nostro Episcopali, die 22 Febr. 1612.

De Aartshertogen aan Raadsheer Maes te Rome.

Les Archiducs etc.

Cher et feal. Comme pour aulcuns bons respects, amplement contenus dans l'escrit cy joinct, nous avons sous le bon plaisir de Sa Sainteté permis aux peres de la compagnie de Jhesus, residens en notre ville de Bois le ducq, de pouvoir poursuivre en Cour de Rome au prouffict de leur college, l'union et incorporation du monastere d'Annbourch, sis en la dite ville, notre intention est qu'a requisition et semonce du pere Recteur du dit college, vous voyez et examinez les raisons portées par le dit escrit, pour vous en ayder tant vers Sa dite Sainteté que ses ministres, que besoing sera, a l'avancement de ceste poursuite, nous advertissant de temps a aultre de ce que faict y aurez. Et Dieu vous ait, cher et feal, en sa continuele garde.

A Bruxelles le 14 Décembre 1612.

Collationnée.

Praets.

Het Broederschap van het Hoogheilig Sacrament des Altaars in de parochie- kerk van St. Petrus Banden te 's-Hertogenbosch

door

L. VAN DER STEEN,
Secretaris-rentmeester.

In het jaar 1930 zal dit Broederschap zijn 450-jarig bestaan herdenken. Ik heb gemeend een betrekkelijk kort overzicht te mogen geven van deze Vereeniging. Ik laat hier achter volgen den Constitutiebrief van 24 November 1495, verleden voor den Magistraat van 's-Hertogenbosch. Dit document, aanwezig in het archief van het Broederschap, is gesteld in het breedsprakerig latijn van die dagen en is nog voorzien van het stadszegel ad legata met contrazegel. Het zegel van het Kerkbestuur van St. Jan, dat er ook aangehangen heeft, is verdwenen.

Ik heb er eene nederlandsche vertaling bijgevoegd en het latijn vrijwel op den voet gevolgd, mij echter hier en daar eene vrijere overzetting veroorloofd tot beter begrip.

Men zal mogelijk al aanstonds vragen: hoe kunt gij in 1930 het 450-jarig bestaan herdenken, terwijl het bovengenoemde charter van 1495 is. Ik moge dan verwijzen naar veel plaatsen in den tekst, die duidelijk een veel vroegere oprichting aangeven.

Zoo 1) in de 2^e alinea zeggen Symon van Gheel, Henricus van Uden en Aelbertus Ketheler, dat zij met veel andere personen van beiderlei kunne, zoowel geestelijken als leeken

veel jaren geleden (pluribus abhinc annis) hebben opgericht een Broederschap ter eere van het H. Sacrament.

2) Wat verder wordt gezegd dat: *al langen tijd jaarlijks* veel honderden ponden was gegeven worden. Dus lang voor 1495 is men hiermee begonnen, want zoo op eens komt men niet tot jaarlijks honderden ponden.

3) Dat door hen reeds een rijk bewerkt altaar voor de vereering van het H. Sacrament in een der kapellen was opgericht.

4) Let men daarbij op de traditie, die in het Broederschap bestaat, zoowel schriftelijke als mondelinge, en die het jaar 1480 als het begin aangeeft, dan mag men veilig dit jaar als vaststaand aannemen.

5) Buiten op het Charter staat door dezelfde hand geschreven: *Erectio duplicata fraternitatis venerabilis Sacramenti in ecclesia sancti Johannis opidi Buscoducensis per magistros fabricae erecta* = Verdubbelde (of herhaalde) oprichting van het Broederschap van het eerwaardig Sacrament in de kerk van den H. Johannes van de stad 's-Hertogenbosch door de Kerkmeesters.

We mogen veronderstellen, dat men het bestaande Broederschap ook een buiten-kerkelijk karakter heeft willen geven (wat men tegenwoordig noemt het aanvragen en verkrijgen der rechtspersoonlijkheid) en daarom de oprichting voor het Stedelijk Bestuur heeft willen herhalen.

Meermalen komt het dan ook voor in latere bescheiden, dat dit Broederschap genoemd wordt „het wereldlijk Broederschap.”

Zou men daarin ook niet de verklaring moeten zoeken, dat het na 1629 gedurende den geheelen reformatietijd is blijven bestaan? Echter zonder dat het in dien ongelukkigen tijd zijn hoofddoel: de kerkelijke en openbare vereering van het Allerheiligste steeds ten volle heeft kunnen nastreven.

Het Broederschap was opgericht en gevestigd in de St. Janskerk, toenmaals de eenige parochiekerk der stad.

De geschiedenis van de eerste jaren is niet heel duidelijk,

vooral niet als men acht geeft op hetgeen Coppens zegt in Dl. II, bl. 59, dat de deken Giselbertus Beye en het Kapittel den 14^{en} December 1495 een Broederschap ter vereering van het Allerheiligste Sacrament hebben opgericht.

Volgens noot 1 op bl. 60 heeft Coppens een afschrift gezien van eene acte van oprichting, alsook een van de bevestiging door den bisschop van Luik. Dit afschrift der acte van oprichting is mogelijk het stuk, dat aanwezig is in het kerkarchief van St. Jan, dat ongedateerd en ongeteekend is; maar welks inhoud bijna gelijkkluidend is aan het charter van 24 November 1495. Buiten op staat: „Aengaende der Bruederschappe van den heylighen Sacrament in der kercke van Sint Jan te fundeeren.”

Coppens verwijst ook ter zake naar „Status archipresbyteratus Civitatis ab amplissimo domino Henrico van den Leemputte”. Deze Status is bij Schutjes te vinden als bijlage in deel IV. Doch daarin is geen spraak van de oprichting; — wel van het altaar.

Hoe het ook zij, na 1495 kunnen wij aan de hand van officiële bescheiden de lotgevallen van het Broederschap nagaan.

Kort na 1495 is groote oneenigheid ontstaan tusschen den deken met het Kapittel eenerzijds en Symon van Gheel cum suis anderzijds. Want vermoedelijk begin 1496 klagten de eersten de tweeden aan bij den Paus; dat dezen een Broederschap hebben opgericht, nadat het hunne reeds bestond, en dat zij daarop ter sluiks en bij onderkruiping (subrepticie et obrepticie) de goedkeuring verkregen hebben van den bisschop van Luik.

De Paus, Alexander VI, benoemt den 19 December 1496 eene Commissie van onderzoek, waarvoor optreedt Conrardus de Sarto, officiaal van Luik, die den 8^{en} Juni 1497 de betrokken personen ingebiedt of indaagt voor zijn geestelijke rechtbank om krachtens de heilige gehoorzaamheid en op straffe van excommunicatie voor hem te verschijnen in zijn woning in de parochie van St. Pieter te Leuven hetzij in

persoon, hetzij door een procurator. Hangende dit onderzoek mocht niets aan den toestand der partijen veranderd worden. (Charter aanwezig in het archief van het Broederschap).

Hoe dat alles verder gelooopen is, is voor het oogenblik niet te achterhalen.

Zeer zeker heeft hij daaromtrent rapport uitgebracht aan den H. Stoel. Doch dat is niet te vinden noch als minute in de archieven van het bisdom Luik, noch in die van het Vaticaan of De Propaganda Fide.

In 1498 is hij echter in Den Bosch geweest (zie Stadsrekeningen van Paschen tot St Remeys 1498).

Men mag veronderstellen, dat hij toen onderhandeld heeft over bijlegging van het geschil. Want uit afschriften van documenten, aanwezig in het Vaticaansch archief (en welke ik indertijd verkregen heb van Dr Gijsb. Brom, directeur van het Nederlandsch Historisch Instituut te Rome) blijkt, dat den 5^{en} Juli 1502 de Paus de kanonieke oprichting van het Broederschap goedkeurt op verzoek van den deken met het kapittel en vele andere personen.

De Paus keurt insgelijks goed, wat ook in het verzoekschrift gevraagd wordt: n.l. de bevoegdheid om de statuten te verklaren, te verbeteren, te hervormen, te vermeerderen en te verminderen. — Hij verrijkt vervolgens het Broederschap met eenige aflaten (Vaticaansch archief, register supplicationum, vol. 1142, f° 87 en 87vo).

Den 14^{en} Maart 1523 bevestigde en vermeerderde Paus Adriaan VI de voorrechten van het Broederschap (Vaticaansch archief, register 1237, f° 62—62vo).

Aldus was een geregelde toestand ingetreden. Een groot aantal geloovigen traden toe. Het Broederschap kon in ruime mate zijn doel bevorderen: de vereering van het H. Sacrament persoonlijk en in vereeniging.

Men ziet dan ook in de geheele 16^e en begin der 17^e eeuw dit Broederschap bij openbare processieën hand aan hand gaan met het Illustre-Lieve-Vrouwe-Broederschap.

Het Broederschap telde vele leden zoowel mannen als

vrouwen en bleef bloeien tot het jaar 1629, toen den 17^{en} September de stad werd ingenomen door Frederik Hendrik. Deze Oranje-telg was den Katholieken niet bepaald ongenegen. Doch hij moest zwichten voor de partij der protestantsche godsdienstleeraars, die harde vervolgingsmaatregelen afkondigden en handhaafden.

Iedere uitoefening van den Katholieken godsdienst werd verboden; — de kerken ontnomen; de kerkelijke goederen verbeurd verklaard (behoudens kleine persoonlijke uitzonderingen); — de priesters verjaagd.

Het spreekt van zelf, dat het Broederschap zoo goed als uiteengeslagen werd. Toch heeft waarschijnlijk zijn naam van „wereldlijk Broederschap van het H. Sacrament” het gedeeltelijk gered en kon het na 1629 blijven bestaan en trachtte zoo goed en zoo kwaad als het ging zijn doel te bereiken. Dat het is blijven bestaan, blijkt 1) uit een afschrift van een schepenacte van 28 Juni 1635, waarbij een cijns van 12 gulden 's jaars aan het Broederschap verkocht wordt;

2) dat nog melding wordt gemaakt van het uitbrengen eener rekening in 1679 en dat in datzelfde jaar als proost genoemd wordt Jonkheer de Voogt van Vormescel (?) en Geffen;

3) dat met oudere rekeningen van het begin der 16^e eeuw nog een rekening van 1682 aanwezig is;

4) In een stuk van 8 Sept. 1690 verklaren de onderteeke-nende broeders, dat zij als hunnen rentmeester, wien zij vol-macht geven, hebben aangesteld Gulielmus Caersmans. In den aanhef van het stuk zeggen zij:

„Alzoo wij ondergeteekenden op huyden tot rentmeester van het wereltlyck Broederschap van het venerabel of heyligh Sacrament binnen dezer stad 's Hertogenbosch zoo voor als naar *deszelfs reductie* (d. i. 1629) *geweest en in wesen ge-bleven enz.*” Telkens komt deze formule terug bij de aan-stelling van eenen nieuwen rentmeester.

Ofschoon dus het Broederschap bleef bestaan, zoo kon het toch gedurende ruim 50 jaar niet of zeer slecht aan zijn doel beantwoorden.

In 1672 raakten de Vereenigde Nederlanden in oorlog met Frankrijk. Hierdoor ontstond eenige verzachting in den toestand der Katholieken.

Ook was langzamerhand bemerkt, dat de schouten niet ongevoelig waren voor verzoeken, gesteund door zilveren argumenten.

Zoo werd den Katholieken oogluikend toegestaan, om tegen „betaling van grof en groot” hunne kerkelijke diensten te mogen behouden; echter in zeer armelijke en achterafgelegen gebouwen, die voor bidplaatsen werden ingericht. Zoo opende de plebaan van St Jan en deservitor van St Pieter, Hier. Lintermans, (1657—1679) in 1673 een bidplaats in de Kruisstraat, die echter in 1684 weer moest gesloten worden.

Het zou te ver voeren de geschiedenis te volgen van de verschillende bidplaatsen, boven welke steeds de willekeur der schouten als een zwaard van Damocles hing en die het voor korter of langer tijd wegnamen, als er maar weer goed betaald werd, terwijl dikwijls de Hoog-Mogenden Staten-Generaal een hartelijk en extra-woordje in de verdrukking meespraken bij deze of gene gebeurtenis.

Doch waar bleef het Broederschap?

Ik veronderstel, dat het zich in 1673 gevestigd heeft in de bidplaats van de Kruisstraat. Want toen deze in 1684 gesloten werd en de parochianen van St Jan en St Pieter naar de kloosterkerk van Mariënburg gingen, waar de pastoor van St Catharina gevestigd was, zien wij ook uit de bescheiden, dat op aansporing van dien pastoor, Ludovicus van der Putten, het Broederschap zich dáár vestigde. Pastoor van der Putten werd de geestelijke directeur en door diens ijver kreeg het weer nieuw leven.

Wegens verandering van bidplaats rees er twijfel, of de vroeger verleende aflaten nog wel te verdienen waren in de nieuwe kerk (van Mariënburg). Men wendde zich daarom tot Paus Innocentius XI, die bij bulle van 5 Febr. 1684 het Broederschap opnieuw bevestigde en het met vele aflaten verrijkte. (Archief van het Broederschap). De vicaris-generaal-

apostoliek Gulielmus Bassery gaf den 21 Maart 1684 verlof tot afkondiging.

Hierbij valt op te merken, dat het Broederschap in zijn verzoek aan den Paus zich noemde: „Broederschap van het „H. Sacrament, van de Onbevleete Ontvangenis en van Alle „Heiligen.”

Wanneer het deze naamsuitbreiding heeft aangenomen, is niet bekend.

Pastoor van der Putten stierf den 19 October 1684. Hij werd opgevolgd door plebaan Johannes van Kessel (24 Aug. 1686—1730). Deze werd ook de geestelijke directeur van het Broederschap. Dit zou echter niet veel genoegen met hem beleven. Hij was van een bijzonder eigenaardig karakter. Zie omtrent hem *Bossche Bijdragen*, Deel III, bl. 260/2.

Het Broederschap bleef in de bidplaats van den Mariënburg tot 1693, toen deze op last van den hoofdschout gesloten werd.

Plebaan van Kessel kon in 1702 de vroeger (in 1684) gesloten bidplaats in de Kruisstraat weer betrekken. Doch de Broeders van het H. Sacrament konden het niet goed met hem vinden. Zij besloten niet met plebaan van Kessel mee te gaan, — maar hun intrek te nemen in de bidplaats van de Vughter- en St. Jorisstraat bij den Franciscaner pater Dominicus Smits. Hieronder komen wij nog terug op dit feit.

Om zeker te zijn van de voortdoring van hun Broederschap en de daaraan verbonden aflaten, vroegen zij wederom bevestiging aan den toenmaligen Paus Clemens XI, die het hun in forma Brevis in ruime mate verleende den 21 April 1703; ook om, wanneer de bidplaats werd gesloten, eenmaal een andere te kiezen, waarin dan eveneens de aflaten konden verdiend worden. (Archief van het Broederschap).

De apostolisch-vicaris P. Govaerts gaf den 26 Mei 1703 macht aan den deken van Orthen (Petrus Swolfs) om deze pauselijke bulle uit te voeren.

Na het sluiten der bidplaats van Mariënburg (1693) heeft

het Broederschap waarschijnlijk tot 1702 geen vast onderkomen gehad; evenmin als plebaan van Kessel.

Toen het aan plebaan van Kessel duidelijk werd, dat de Broeders niet met hem verlangden samen te werken, rijpte bij hem reeds in 1693 het plan om desnoods zonder hen in zijn toekomstige bidplaats een eigen Broederschap op te richten. Of hij volgelingen had, is niet bekend. Maar geheel eigenmachtig, zonder de Broeders te hooren, richtte hij zich den 17 Maart 1693 bij supplek tot Paus Innocentius XII. Als reden geeft hij aan, dat sommigen vreesden, dat ook de aflaten, door Paus Innocentius XI in 1684 verleend, zouden vervallen zijn wegens het verlaten der bidplaats, waar zij tot dusver verdiend konden worden. Hij verzoekt niet alleen nieuwe bevestiging van deze aflaten, — maar ook de verklaring, dat deze niet zouden verbonden zijn aan een bepaalde bidplaats, — maar door den persoon van den plebaan aan die, welke hij (dat is van Kessel) of zijne opvolgers in het plebaanschap zouden betrekken.

Op last van Pius Innocentius XII werd op de rugzijde geschreven:

„Sanctissimus annuit, ut petitur, voluitque gratiam suam „suffragari absque expeditione Brevis

I. F. Cardinalis Albanus.”

= Zijne Heiligheid stemt toe en heeft gewild, dat zijne gunst kracht hebbe zonder afgifte eener Breve

I. F. Kardinaal Albanus.

Den 16 Februari 1696 verklaarde de vicaris-apostoliek Martinus Steyaert (1691—1701), dat deze toestemming mocht bekend gemaakt worden.

Plebaan van Kessel hield alles geheim tot hij in 1702 de bidplaats in de Kruisstraat weer mocht betrekken.

Hij kondigde toen af, dat het Broederschap aan zijn persoon verbonden was en dat de aflaten alleen konden verdiend worden in de bidplaats, waar hij was gevestigd.

Het spreekt van zelf, dat deze eigenmachtige handelingen groote ontevredenheid bij de Broeders verwekten.

Ingevolge opdracht verzocht de secretaris van het Broederschap Joannes de Pottre in een zeer eerbiedig schrijven op 12 Juli 1702 aan den plebaan om den Broeders een onderhoud toe te staan en om de stukken te zien, waarop zijne afkondiging berustte; want zij hadden nooit zoo iets gehoord en zij verlangden niet beter dan in vrede met de geestelijke overheid te verkeerren. Het schrijven vervolgt:

„Want dit verzoek is allesints overeenkomende met de statuten van het meergemelde Broederschap medebrengeende, dat den geestelijken Directeur in saecken het Broederschap rakende, communicatoirlyken sal handelen, soo hebben de voorseyde confraters ook niet kunnen denken, dat sulx haer qualyk sal ofte kan worden afgenomen; te min, omdat sy allen betuygende syn, dat haer niet liever kan wesen, dan voortaan te mogen leven volgens haere regels ende statuyten, en sy het oversulcx voor groote eere souden rekenen, indien UwEerwaarde haere byeenkomsten met het geluk van syn bywesen wat meerder ende dickwilder geliefde te honoreren, hen, met sulcke bedaeerde sagtmoedighyt als aan eenen geestelijken bestierder behoorden eygen te syn, bestraffende, indien sy iets gepleegt ofte gecommitteert souden hebben, tgeene sy hadden behooren te doen ofte te laten; sullende daervan, ende tot een teeken dat UwEerwaarde daertoe is inklineerende, by provisie geen grooter blyk connen worden gegeven, dan hierop een spoedigh antwoord gedepescheert ende aen de voornoemde Broeders toegesonden magh worden, blyvende ondertusschen in verwachtinge van dien

UwEerwaarde D. W. din(aer)
was ondertekend Joannes de Pottre.

Welk gevolg had dit schrijven? Een stuk (evenals het vorige) uit het archief van het Broederschap verhaalt het met deze woorden:

„Hebbende syn Eerweerdigheyt op den 14^{en} Julij daeraenvolgende aen Anneke (zijn dienstbode) ter handt gesteld seecker briefke luydende als volgt:

De medebroeders van het Alderheiligste Sacrament worden volgens haere Statuyten geroepen te vergaderen in de kerke het quartier naer elf uren Vrydagh in de kermisweek 1702

Juli 14. Ende deselve diengevolgelyk gecompareert synde, soo is door gemelde SynEerwaerde aan haer voorgeleesen seekeren latynschen brief, vermogens welken Syn Eerwaerde segde den afaet met hem in de nieuwe kerke overgegaan te syn ende daarvan door de Proosten ende de Broeders eene copy wesende versogt, soo is hetselve aen haer geweygert, seggende Syn Eerwaerde sulcx niet te willen doen, ende dat het de Broeders genoeg moest wesen, als wanneer sulcx door hem geseydt wierde, daer by blyvende persistenten, niet tegenstaende iterative versoeken ten voorseyde eynde gedaen."

Ik heb dit wat omstandiger verhaald; omdat hier het begin is, dat meer dan 50 jaren door vele onaangenaamheden is gevolgd.

De Broeders waren verbluft en verontwaardigd over zoo'n aanmatiging; doch niet ontmoedigd.

Het stond nu vast, dat zij zich niet meer bij plebaan van Kessel zouden aansluiten, — noch zijne kerk als den zetel van het Broederschap zouden aannemen. Daarvandaan hun verzoek aan Paus Clemens XI, (zie blz. 176) en hunne verhuizing naar de bidplaats van de Franciscanen.

De geestelijke directeuren waren opvolgend:

Pater Dominicus Smits	1703—1713
„ van Ingen	1713—1719
„ Eelkens	1719—1727
„ van Doren	1727—1736
„ van Dalen	1736—1746
„ van Gastel	1746—1747.

In dit laatste jaar vertrokken de paters Franciscanen op bevel van de Hoog Mogende Staten Generaal. De bidplaats kwam in handen van seculiere geestelijken. De eerste was Johan Coolen van 1747—1750, daarna Nicols van 1750 en in datzelfde jaar Martinus van Hasselt, over wien later.

Deze omstandigheden hebben, zooals verhaald is, gedurende ruim 50 jaren vele onaangenaamheden veroorzaakt, ook met de opvolgers van plebaan van Kessel (overleden 24 Aug. 1730) nl. Symon van de Weydeven van 1732 — 18 Aug. 1743,

en Lambertus Hoex van 1745 — 14 Maart 1759. Bij besluit van 22 Maart 1735 stelde de vicaris van het bisdom Den Bosch, Gysbertus van der Asdonck, ook in de bidplaats van den plebaan het Broederschap van het H. Sacrament in „om de twistgedingen te beëindigen.” Hij geeft aan de twee broederschappen of liever aan de twee takken van het eene broederschap den titel van Aartsbroederschap en het kan alle voorrechten genieten van het Aartsbroederschap gevestigd in de kerk *Sopra Minerva* te Rome (authentiek document in het archief der Broederschap).

Hier worde tusschen gevoegd, dat de bidplaats in de Kruisstraat, waar de plebaan was, in 1745 instortte. Men nam toen intrek in de bidplaats Achter de Tolbrug, waar de parochiën van St. Jan en St. Pieter zijn vereenigd gebleven tot 1840.

De zoo even genoemde onaangenaamheden bleven bestaan. Uit andere bescheiden blijkt, dat een zekere oneensgezindheid tusschen reguliere en seculiere geestelijken er deel aan had. Het ging zoover, in weerwil van het besluit van Gysbertus van der Asdonck, dat op advies van plebaan Hoex de apostolisch-vicaris Martinus van Litzenborgh (1745—1756) op 10 Dec. 1750 de beide broederschappen suspendeerde.

Dat was blijkbaar een manoeuvre om het plebaan's broederschap als het eenige te doen blijven bestaan. Want den 20 Maart 1751 werd voor dit de suspensie opgeheven, werd het goedgekeurd, de te verdienen aflaten hersteld en werd het erkend als het oude, wettige broederschap.

Het spreekt van zelf, dat de leden van het broederschap, dat in de bidplaats van de Vughterstraat gevestigd was, daarover hevig verontwaardigd waren. Zij toch konden met officiëele en authentieke stukken bewijzen, dat zij het oude broederschap waren.

Zij benoemden onmiddellijk eene commissie om het geschil in hoogste instantie te doen berechten. Deze bestond uit François Frencken, secretaris-rentmeester, Joan van Rijckevorsel, oud-proost, Joannes G. van der Borch, med. doctor,

en Guiliam Heeren. Deze kregen volmacht door een officiële acte, verleden door den notaris Samuel de Cassemajor.

Toevallig kreeg Joan van Rijckevorsel bij zich op bezoek zijn broer, den WelEerw. Heer F. G. van Rijckevorsel, Norbertijn en pastoor te Poppel. — Deze werd hun tot groote hulp en steun. Na de bescheiden ingezien te hebben, verklaarde hij volkomen overtuigd te zijn van het goed recht der Broederschap. Hij bood zijn hulp en raad aan, die gaarne werden aangenomen.

Door middel van den procurator-generaal zijner Orde te Rome, Nic. Meyers, werd de zaak aanhangig gemaakt bij den Apostolischen Stoel. — Het is te wijdloopig uittreksels te maken uit de omstandige rapporten en briefwisselingen, welke daaromtrent nog aanwezig zijn in het archief van het Broederschap, want er waren mede gemoeid de Congregatie van Kardinalen der Regulieren en der Aflaten, de Congregatie der Kardinalen van de Propaganda Fide, de Nuntius te Brussel, de Kardinaal-aartsbisschop van Mechelen en nog andere tusschenpersonen.

De genoemde Congregaties droegen na vele beraadslagingen de zaak ter beslissing over aan den Nuntius te Brussel. Herhaaldelijk reisden partijen toen op en neer, meestal ook een bezoek brengend aan den Kardinaal-aartsbisschop van Mechelen.

Het werd langzamerhand duidelijk, dat de Broeders van de Vughterstraat hun goed recht zouden erkend zien. Deze partij had ook de oude rentenboeken, papieren en het geld. Men zou zoo zeggen, dat het den plebaan Hoex, op wiens hand de Apostolisch-vicaris Martinus van Litzenborgh was, vooral om het geld te doen was, want zij kwamen met het voorstel voor den dag om tot beslechting van het geschil de helft der revenuen aan hen af te staan. De broeders van de Vughterstraat weigerden dat eenparig en beslist, hoewel hun geestelijke directeur van Hasselt er zich mee kon ver-eenigen.

Den 1 Januari 1753 gelastte de Nuncius den Vicaris-aposto-

liek voornoemd om de nog op dat Broederschap rustende suspensie op te heffen en het in al zijn vroegere rechten en privilegiën te herstellen. De Vicaris gaf daar niet aanstonds gevolg aan. Door een toevallige omstandigheid kreeg pastoor van Rijckevorsel den 8^{en} Febr. 1753 kennis van den last door den Nuntius gegeven. Hij schreef aan de nuntiatuur, die den Vicaris op dat talmen wees. Den 15^{en} Februari gaf hij er gevolg aan. De Commissarius Curiae te Brussel, pater De Clercq, feliciteerde de Broeders met de overwinning.

Het Broederschap van den plebaan in de kerk Achter de Tolbrug mocht ook blijven bestaan. Er waren dus twee takken gekomen. Rector van Hasselt (ook een seculier geestelijke), die op het laatst nog al op de hand van plebaan Hoex was, werd verplaatst. Zijn opvolgers waren Ant. van der Blommen (1753—1786); Ant. van Gils (de beroemde primus van Leuven) 1786—1790, toen hij professor in de godgeleerdheid werd te Leuven; J. D. van der Meulen van 1790—1811, toen de bidplaats op last van Napoleon gesloten werd.

Deze tak van het Broederschap (en nog wel de oorspronkelijke) was dus weer zonder bidplaats. Dat gemis werd oorzaak van zijn kwijning; terwijl de andere tak eer in beteekenis toenam. Deze toch was in een grootere goed bezochte kerk, terwijl ook daar de deken en kapelaans dienst deden en de parochiën van St. Jan en St. Pieter huisvestten.

De kwijnende tak had nog tot 1831 rector J. D. van der Meulen als geestelijken directeur, hoewel hij niet meer aan een kerk of bidplaats verbonden was, maar ondergebracht was in zijn huis in de Vughterstraat.

Na 1831 schijnt die tak in de St. Janskerk gevestigd te zijn, of althans zijn inkomsten daar besteed te hebben, want in rekeningen, welke Johan P. van Rijckevorsel van 1832—1839 aflegt, komen voor betalingen aan „pastor” van Liempt in de groote of St. Janskerk.

Zooals boven gezegd is, was in 1745 na de instorting van de bidplaats aan de Kruisstraat de plebaan met zijn Broederschap gegaan naar de bidplaats Achter de Tolbrug. Na Lam-

bertus Hoex waren opvolgend geestelijk directeur Joannes van Venroy tot 3 April 1797; Joannes Hoogaerts tot 30 Aug. 1840. Toen ging deken Hoogaerts naar de St. Janskerk over en werden ieder van de twee parochiën St. Jan en St. Pieter zelfstandig. De laatste bleef in de kerk Achter de Tolbrug.

De kwijnende tak van het Broederschap ging voortdurend achteruit en het laat zich verklaren, dat daarom een verlangen tot vereeniging ontstond. Voorbesprekingen zijn daartoe wel gehouden. In 1839 is er waarschijnlijk nog maar één broeder geweest, nl. Joan van Rijckevorsel. Deze kwam (volgens de notulen van het Broederschap Achter de Tolbrug) den 21 October 1839 in dezer vergadering en deed het voorstel 1) tot ineensmelting; 2) om de kerkelijke diensten te bepalen, zooals die vroeger door den Eerw. Heer van der Meulen in de Vughterstraat waren gedaan. Deze voorstellen werden aangenomen en eene commissie benoemd, waartoe van Rijckevorsel behoorde, om met den HoogEerw. Heer Deken Hoogaerts daarover te onderhandelen. Hij deelde verder mede, dat het Broederschap van de Vughterstraat een inkomen had van ongeveer 90 gulden. Hij bood deze aan het Broederschap van Achter Tolbrug; wat met eenparige stemmen werd aangenomen. Hij stelde vervolgens voor een rentmeester te benoemen tot administratie der fondsen. De vergadering nam dit insgelijks aan en benoemde Joh. Hendr. Deckers. Tevens werd besloten, dat het Broederschap voor altijd zal gevestigd blijven in de kerk van St. Pieter.

Alzoo was de ineensmelting, de verbroedering een feit en zulk een heugelijk feit, dat in de vergadering van 9 Dec. 1839 op voorstel van H. de Wijs besloten werd ter gedachtenis daaraan een kelk te doen maken, waarop de naam van den inmiddels overleden broeder Johan F. van Rijckevorsel met den dag der verbroedering 21 Oct. 1839 zou prijken. „Deze kelk zal gegeven worden aan de kerk Achter de Tolbrug . . . zullende bij alle diensten genoemd Broederschap „regardeerende met dien kelk moeten gecelebreerd worden”.

Het Broederschap ging derhalve weer een nieuwe rustige

toekomst te ontmoet. Kort daarop werd de kerk van St. Jan, die van 1810—1840 rectoraatskerk was geweest, weer een parochiekerk. De Deken-plebaan Hoogaerts verliet dan ook de kerk Achter de Tolbrug.

Terloop zij er hier op gewezen, dat daardoor de opvatting van plebaan van Kessel, als zou het Broederschap aan den persoon van den plebaan verbonden zijn, werd verlaten; — alsook dat uit de omstandigheden der verbroedering (speciaal der kerkelijke diensten) blijkt, dat het Broederschap van de Vughterstraat in zijn ware beteekenis erkend werd.

De veranderde toestand gaf wederom aanleiding aan den toenmaligen pastoor van St. Pieter, Antonius van den Heuvel, tevens geestelijk directeur, om aan Paus Gregorius XVI opnieuw de bevestiging van het Broederschap en de handhaving der verleende aflaten in de kerk van St. Pieter te vragen. De Paus bewilligde den 28 Nov. 1841 het verzoek en de apostolische vicarius H. den Dubbelden, bisschop van Emmaus i.p.i. geeft den 24 Mei 1842 verlof tot afkondiging.

De opvolgers van Van den Heuvel als pastoors van St. Pieter en in die hoedanigheid tevens geestelijke directeuren van het Broederschap waren Henricus Petrus Jaspers van 1864—1879; Theodorus Nicolaas Hubertus Spierings van 1879—1892. Onder dezen had in 1880 de luisterrijke herdenking plaats van het vierhonderd-jarig bestaan.

Na hem Emilius Sanctorum van 1892—1909. Vervolgens Antonius Mutsaers van 1909—1926. Onder dezen werd zeer geijverd voor de vermeerdering van het leden-aantal zoowel voor mannen als vrouwen. Den 4 Juni 1924 richtte hij zich door eene circulaire tot zijne parochianen en door de hulp van ijverige zelatrices traden vele leden toe. Deze verbinden zich naar mate hunner persoonlijke godsvrucht tot verschillende godsdienstoefeningen in betrekking tot het H. Sacrament en tot het betalen eener kleine contributie afhankelijk van ieders welstand.

Hij werd in 1926 opgevolgd door pastoor J. de Kroon, die met algeheele priesterlijke tact en toewijding door woord

en voorbeeld voortbouwt aan de uitbreiding, intensief en extensief, der vereering van het hoogheilig Sacrament des Altaars.

Met den geestelijken directeur staan aan het hoofd der Broederschap als bestuur 14 Broederheeren, die in de parochiekerk van St. Pieter met waslicht de godsdienstige plechtigheden opluisteren, welke voor het Broederschap geschieden. Het zijn deze H.H. Missen:

1. Op den derden Zondag van iedere maand voor al de leden.

2. Op H. Sacramentsdag voor de Broederheeren; op de overige dagen van het octaaf voor alle leden.

Ingelijks voor allen:

3. Op 8 December, op 25 Maart en op 1 Aug., feest van St. Petrusbanden.

Op al deze dagen wonen de Broederheeren ook het Lof bij.

4. Na het octaaf van H. Sacramentsdag een H. Mis voor de overleden leden.

De volgende aflaten zijn aan het Broederschap toegevoegd:

1. Volle aflat op den dag der inschrijving.

2. Volle aflat op den feestdag van het H. Sacrament.

3. Volle aflat op den derden Zondag van iedere maand.

4. Aflat van 100 dagen, wanneer men tegenwoordig is bij de H.H. Missen voornoemd.

5. Aflat van 100 dagen voor de leden, die de begrafenis van een broeder of zuster bijwonen.

Deze aflaten kunnen ook toegevoegd worden aan de zielen in het vagevuur.

Waar deze geschiedkundige verhandeling is samengesteld niet alleen om het verleden der 450-jarige te doen kennen, maar ook om de vereering van het H. Sacrament te bevorderen, welke zich hier ter stede eeuwen gehandhaafd heeft in weerwil van verdrukking en van moeilijkheden van buiten en van binnen, daar mag wel geëindigd worden met deze woorden van den grooten H. Thomas van Aquino:

Tantum ergo Sacramentum
 Veneremur cernui,
 Et antiquum documentum
 Novo cedat ritui.
 Praestet fides supplementum
 Sensuum defectui.

Knielt dan voor het glorierijke
 Sacrament aanbiddend neer,
 Voor deez' Godsvereering wijke
 De eeredienst der oude leer,
 En waar 't zintuig ook bezwijkte,
 Steune 't vast Geloof ons weer.

(Vertaling van F. Stokvis S. J.)

en er bijvoegen voor ieder van ons persoonlijk en voor allen
 te zamen de volgende woorden uit een andere hymne van
 denzelfden Aquiner :

O salutaris Hostia,
 Quae caeli pandis ostium;
 Bella premunt hostilia,
 Da robur, fer auxilium.

O heil aanbrengende Hostie,
 Die 's hemels deuren opent,
 Vijandige aanvallen beangstigen ons,
 Geeft Gij kracht; breng Gij hulp bij.

1. Statuta Confraternitatis Venerabilis Sacramenti.

24 Nov. 1495.

Universis et singulis presentes litteras visuris lecturis seu audituris notum sit, quod, cum Dominum in Sanctis Ejus laudare jubemur, dignum profecto justum et salutare nobis extitit, ut sibi in sui, quo nos cotidie spiritualiter reficit, memoriam Corporis laudes indefesse venerationis et gratias referamus. Transitorius namque de mundo ad Patrem Salvator noster, sumpta coena, condidit testamentum in mortis sue memoriam, summum et magnificum instituit sui Corporis et Sanguinis Sacramentum, Corpus in cibum et Sanguinem in poculum tribuendo. In hac vero Sacramentali Christi commemoratione Jhesus Christus presens sub alia quidem forma in propria vero substancia est nobiscum. Ascensus etiam in coelum dixit Apostolis eorumque sequacibus: ecce Ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi, benigna ipsos promissione confortans, quod remaneret et esset cum eis etiam presencia sua corporali.

Sane a pluribus annis proxime preteritis circumspecti et providi viri Symon de Gheel, Henricus de Uden, Consulares opidi de Buscoducis Leodiensis diocesis, ac Aelbertus Ketheler filius quondam Hermanni, insignis ecclesie collegiate et curate Sancti Johannis Evangeliste dicti opidi operosissime et eminentissime fabrice magistri, nonnulleque utriusque sexus per-

Statuten van het Broederschap van het eerbiedwaardig Sacrament.

Aan allen die dezen brief zullen zien, lezen of hooren lezen worde bekend. dat als het geboden is den Heer om zijne heiligen te prijzen, het voorzeker waardig, gerecht en heilzaam voor ons is, dat wij Hem den lof en den dank brengen eener onvermoeide vereering ter gedachtenis aan zijn lichaam, waarmede hij ons dagelijks op eene geestelijke wijze verkwikt. Want toen onze Goddelijke Verlosser van deze wereld naar zijn Vader zou teruggaan na het avondmaal gebruikt en zijn testament gemaakt te hebben, stelde Hij in ter herinnering aan zijn dood het hoog en verheven Sacrament van zijn lichaam en bloed door zijn lichaam als spijs en zijn bloed als drank te geven. Immers bij deze sacramenteele herdenking van Christus is Jesus Christus met ons wel is waar onder een anderen vorm, maar in zijn eigene zelfstandigheid.

Ten hemel zullende opstijgen zeide Hij aan zijne apostelen en hunne volgelingen Ziet, ik zelf, ik ben met u alle dagen tot aan het einde der tijden en hij versterkte hen door zijne goedertieren belofte, dat hij met hen zou blijven en zijn, zelfs door zijne lichamelijke tegenwoordigheid

Voorwaar nu *vele jaren geleden* hebben de bedachtzame en vooruitziende mannen Symon van Gheel, Henricus van Uden, raadsleden der stad 's-Hertogenbosch van het Luiksche bisdom, en Aelbertus Ketheler, zoon van wijlen Herman, Kerkmeesters van de voorname Kerkfabriek der collegiale en pastoreele kerk van Sint Johannes den Evangelist van de genoemde stad (hebben

sone tam ecclesiastice quam seculares, zelo dicte domus Dei et singularissima devotione sanctissimi et venerabilis Sacramenti plurimum illecte, in ejusdem Sacramenti laudem et honorem, quamdam fraternitatem diu conceptam ac desuper a venerabilibus dominis decano et capitulo pretacte ecclesie tamquam investito pluries requisito consensu, oblationum suarum jure ut subsequitur salvo, nomineque, avisamento, voluntate et assensu dominorum circumsectorum scultetorum, burgimagistrorum, scabinorum, juratorum consulumque et plurimorum virorum proborum de nationibus dicti opidi solempniter erexerunt. Cumque aliquamdiu maxime studio dictorum Symonis, Henrici et Aelberti ac aliorum piorum hominum de praeconceptione fraternitatis contributione ante venerabile Sacramentum in eminenti operosoque Sanctuario, ubi Repositum reservatur, tam in dicte ecclesie choro, quam ipsius ambitu, maxime expense nove cere ad multa centenaria singulis annis expendantur, verum etiam in hoc venerabile Sacramentum cum facibus cereis ad infirmorum domos conducendo, atque simili luminari ad praetactam ecclesiam reducendo, unde populus ad devotionem maximam excitatur.

Attendentesque, quod non est alia tam grandis natio, que habeat deos appropinquantes sibi, sicut Deus noster adest nobis, nec quisquam patronus suis confratribus tam proximus

---

zij) en vele personen van beiderlei kunne zoowel geestelijken als leeken, ten zeerste aangespoord door ijver voor het genoemde Godshuis en door eene zeer bijzondere godsvrucht voor het allerheiligste en eerbiedwaardig Sacrament tot lof en eer van dit Sacrament plechtig opgericht een zeker Broederschap, waartoe zij lang het plan gevormd hebben, en waarvoor zij meermalen de toestemming gevraagd hebben van de eerwaardige heeren den deken en het kapittel van de genoemde Kerk, als zijnde den aangestelden pastoor, onder voorbehoud van het recht op hunne gaven zooals volgen zal, en (zij hebben dat gedaan) in den naam, op raad, met den wil en de toestemming van de omzichtige heeren de schouten, de burgemeesters, de schepenen, de gezworenen, de raadsheeren en van vele rechtschappen mannen van de ambachten van de genoemde stad.

Verder worden er *al langen tyd* door de zorgen van de genoemde Symon, Henricus en Aelbertus alsook van andere godvruchtige menschen jaarlijks gegeven groote hoeveelheden nieuwe was tot zeer veel honderde ponden als bijdrage door het genoemd Broederschap voor het prachtig bewerkt heiligdom, waar de Heilige Hostie wordt bewaard en dat zoowel in het koor der genoemde kerk als in den kooromgang, — ook om met fakkels van was het eerwaardig Sacrament naar de huizen van zieken te geleiden en met hetzelfde licht naar de genoemde kerk terug te brengen, — waardoor het volk tot zeer groote godsvrucht wordt opgewekt.

En overwegend, dat er geen volk is, hoe groot ook, dat zijn goden zoo dicht bij zich heeft, als onze God bij ons is; en geen beschermer zijn beschermelingen zoo nabij staat als het eerwaardig Sacrament der christenen,

est, sicut christicolis venerabile Sacramentum; Eapropter et ut condicio praetacte fabricae ex pietate praedicta melioretur ac pro luminaribus praetactis ecclesiae fabricae evidentius relevetur praefati Symon, Henricus et Aelbertus fabricae magistri et alie utriusque sexus Deo devote persone tam de consulatu praetacto, quam seculares ampliori fervore succense pro modulo singulorum honorem et reverenciam debitos huic venerabili Sacramento exhibere curantes, ut tenentur, et hinc occasione in reverenciam et honorem Sacratissimi Sacramenti in praetacta ecclesia collegiata et curata Sancti Johannis Evangeliste in quadam capella dicto sanctuario vicina, ubi pro singulari recolenda memoria altare opere factum est expensis praefatorum erectorum et deinde consecratum pro divinis inibi in laudem dicti venerabilis Sacramenti celebrandis, supratactam fraternitatem erexerunt, ordinarunt et instituerunt ac in Dei nomine, quantum in eis fuit et est, inchoarunt sub punctis et clausulis infrascriptis.

1) In primis quod quicumque christifidelium cujuscumque status et sexus, morum et vite honestate praeditus, hanc fraternitatem Sanctissimi Sacramenti sub forma erectionis infrascripte intrare affectaverit, unam libram nove cere aut ejus valorem in pecunia tempore petite intitulationis dare obtulerit seu promiserit, per aliquem fraternitatis provisorem inscribatur, salva etiam candela sive cereo tempore suarum exequiarum pro luminari dicti venerabilis Sacramenti, prout aliis etiam gildis similibus consuetum est dari, que quidem cera sic, ut prefer-

---

daarom hebben de voornoemde Symon, Henricus en Aelbertus, Kerkmeesters, en godsdienstige personen van beiderlei kunne uit den Raad voornoemd en andere wereldlijke personen het bovengenoemd Broederschap in den naam van God opgericht, geordend, ingesteld en begonnen, aangespoord door grooteren ijver overeenkomstig ieders kunnen en zorgend te betoonen aan dit eerwaardig Sacrament de verschuldigde eer en vereering, gelijk zij verplicht zijn te doen

Bij deze gelegenheid is een bewerkte altaar gemaakt om de bijzondere gedachtenis te houden van het allerheiligste Sacrament in de genoemde collegiale en pastoreele kerk van Sint Jan Evangelist in een kapel dicht bij het Sacramentshuis op kosten der genoemde oprichters en (dit altaar) is gewijd om daar de heilige geheimen te vieren tot lof van het eerwaardig Sacrament. De oprichting is geschied onder de volgende punten en bepalingen.

1) Ieder christengeloovige van welken stand of kunne ook, maar eerbaar in zeden en leven, die tot deze broederschap van het allerheiligste Sacrament volgens den hieronder beschreven vorm verlangt toe te treden, zal offeren of beloven te offeren een pond nieuwe was of de waarde daarvan in geld overeenkomstig den tijd der gevraagde toetreding; — behalve de kaars of de was, welke tijdens zijn uitvaart als verlichting voor het eerwaardig Sacrament gegeven wordt, zooals gebruikelijk is bij andere gilden.

tur, proveniens per dicte fraternitatis provisosores in relevamen fabricae ac ad illustrationem venerabilis Sacramenti in cereorum et candelarum conservatione expendetur.

Et insuper, si quis pauper intitulari effectaverit, ille nullatenus secludetur, ymmo gratiose intitulabitur, quodque non habet in ere, devotione persolvat, et conscientie committatur sue, si ad uberiores statum pervenerit, largitori omnium bonorum refundere non omittat.

2. Item ut omnia et singula supratacte fraternitatis negocia tutius et salubrius dirigantur, ipsi communes confratres avissamento pretacti opidi ordinarunt, quatenus tres provisosores pretacte fraternitatis preferantur et presint, unus videlicet canonicus de capitulo in predicta fraternitate existens, unus de rectoribus fabricae ecclesie matricis, et unus de fraternitate de consulatu aut nationibus opidi deputandus seu deputandi. Qui quidem provisosores sic, ut prefertur, electi singulis annis omnes et singulos confratres infra octavas venerabilis Sacramenti aliquam diem magis commodam per fraternitatis servitorem facient convocari, ac coram tunc comparentibus fratribus ad opus fabricae pretacte et fraternitatis predictae ac in honorem venerabilis Sacramenti rationem de singulis reddere et reliqua facere de commissis astricti erunt et omnimode obligati, ipsique provisosores quolibet biennio in die com-

Deze was, verkregen zooals vermeld is, zal door de provisosoren van het Broederschap bestemd worden tot steun van de kerkfabriek en tot luister van het eerwaardig Sacrament.

En verder, als een arme verlangt toe te treden, zal hij geenszins buitengesloten worden, doch zelfs kosteloos worden ingeschreven, en wat hij niet heeft aan geld zal hij door godsvrucht aanvullen en aan zijn geweten worde het overgelaten; dat hij niet vergete te betalen aan den Gever van alle goed, als hij tot welstand komt.

2) Opdat alles en iedere zaak afzonderlijk van het genoemde Broederschap veiliger en voordeeliger worde geleid, hebben de gezamenlijke broeders op raad van de genoemde stad verordend, dat aan het hoofd van het genoemde Broederschap geplaatst zullen worden en staan drie provisosoren (of bestuurders), namelijk een Kanunnik van het Kapittel, die lid is van het genoemde Broederschap, een van de bestuurders der kerkfabriek van de moederkerk en een uit de leden van het Broederschap, die tevens raadslid of gidelid is.

Deze provisosoren, aldus gekozen, zullen gehouden zijn en alleszins verplicht, om jaarlijks in het octaaf van het eerwaardig Sacrament bijeen te doen roepen op den meest geschikten dag door den bode van het Broederschap alle broeders en ten overstaan van de verschenen broeders rekening en verantwoording doen van het hun toevertrouwde ten behoeve van de kerkfabriek en het Broederschap, beide voornoemd, en ter eere van het eerwaardig Sacrament.

Verder zullen ieder twee jaar in naam en op last van de genoemde stad

putationis solite pretacte per magistros fabricæ tamquam nomine et de mandato opidi pretacti ac per septem vel octo de senioribus confraternitatis de statu seculari notabilioribus destituendi erunt, et alii tres provisores novi in ipsorum locum eligendi et surrogandi; quique sic electi et assumpti juxta absolutorum provisorum et quinque vel sex seniorum secularium consilia omnia et singula, sepe dicte fraternitatis causas et negocia secundum eorum consciencias pertractare et regere tenebuntur.

3. Item ipsi tres fraternitatis provisores fieri facient unam fortem cistam tribus differentibus suraturis et diversis clavibus claudendam, in ipsius fraternitatis capella aut alio loco tutiori ponendam, quorum quidem clavium quilibet provisorum habebat unam pro usu suo vel custodia, ad quam singuli provisores necnon duo sine tercio accedent. Atque in pretactam cistam omnia et singula venerabili Sacramento tam pro fabrica quam luminaribus danda, leganda aut alias quomodolibet proventura, reponentur, preter ceram, que in alio armario speciali pro dicti venerabilis Sacramenti luminaribus deputabitur conservanda.

4. Item omnia et singula, tam in pecuniis quam in aliis rebus et clenodiis supradicte fraternitati venerabilis Sacramenti danda, leganda aut alias quomodolibet proventura seu provenienda ac etiam hereditarie relinquenda, cedent mediatim pretacte fraternitati et mediatim fabricæ matricis ecclesie Sancti Johannis Evangeliste in jam dicto opido.

de Kerkmeesters bijstaan door zeven of acht oudere en voornamere wereldlijke leden van het Broederschap de provisoryen doen aftreden en zullen zij in hun plaats drie nieuwe kiezen en aanstellen. Deze aldus gekozenen en aangenomenen zullen gehouden zijn in overleg met de afgetreden en van vijf of zes oudere leden te behandelen en te beheeren alle zaken van het Broederschap.

3) De drie provisoryen van het Broederschap zullen doen maken een sterke kist, die gesloten moet worden met drie verschillende sleutels en die geplaatst moet worden in de kapel van het Broederschap of in eene andere veilige plaats. Ieder van de provisoryen zal een sleutel hebben voor zijn gebruik en onder zijne bewaring. De afzonderlijke provisoryen zullen de kist niet openen, ook niet twee zonder den derden. In die kist zal bewaard worden alles wat aan het eerwaardig Sacrament zal gegeven of gelegateerd worden, of op eenige andere wijze zal toekomen, zoowel voor de kerkfabriek als voor het licht. Echter niet de was bestemd voor licht. Deze zal in een andere afzonderlijke kast bewaard worden.

4) Alles zoowel in geld als in andere zaken en kleenoodien, die aan het Broederschap van het eerwaardig Sacrament zullen gegeven of gelegateerd worden of op andere wijze zullen toekomen of zullen moeten toekomen en ook wat krachtens erfenis wordt achtergelaten (dat alles) zal toekomen voor de eene helft aan het voornoemde Broederschap, — en voor de andere helft aan de kerkfabriek der moederkerk van Sint Jan Evangelist in de genoemde stad.

5. Item quod observabitur processio solempnis dominica infra octavas venerabilis Sacramenti aut dominica sequente per cimiterium matricis ecclesie aut longius prout ordinabitur; quodque in illa processione singuli fratres et sorores ipsius fraternitatis sint et erunt presentes, sequentes venerabile Sacramentum, et habebit ipsorum quilibet annulum argenteum in primo digito manus sue dextre ad valorem unius stoteri ad majus, cui signum hostie erit impressum, quem post obitum deferentis habebit supradicta fraternitas.

6. Item quod in die venerabilis Sacramenti confratres et sorores pro reverencia ejusdem venerabilis Sacramenti venient ad altare in honore(m) sanctissimi Sacramenti consecratum, offerentes ipsorum quilibet unam parvum turonensem aut quantum Deus immiserit cordi offerentis, et qui commode venire non poterit oblationes supratactas mittet ad altare prenotatum. Que quidem pecunie sic oblate pro una medietate cedent investito matricis ecclesie aut collectori oblationum ejusdem; reliqua vero medietas, deducto prius exinde celebrancium et ministrorum salario, cedet fraternitati supratacte ad opus luminaris proviso etiam quod rector pro tempore dicti altaris sui rectores ejusdem in missarum et divinatorum ministracione aliis in dicto altari non beneficiatis preferendus sit seu preferendi.

7. Item quod annis singulis prima die lune post octavas supradicti venerabilis Sacramenti post vespervas completorium

5) Op Zondag in het octaaf van het eerwaardig Sacrament of op den daaropvolgenden Zondag zal eene plechtige processie gehouden worden over het kerkhof van de moederkerk of verder zooals zal worden bevolen Ieder broeder en zuster van die Broederschap zullen daarbij tegenwoordig zijn en het eerwaardig Sacrament volgen. Ieder zal aan den eersten vinger van de rechterhand dragen een zilveren ring ter waarde van hoogstens een stoter Op dien ring zal voorkomen de afbeelding eener hostie. Na het overlijden van den drager zal de ring toevallen aan het Broederschap.

6) Op den dag van het eerwaardig Sacrament zullen de broeders en zusters uit eerbied voor het eerwaardig Sacrament komen bij het altaar ter eere van het Allerheiligste Sacrament gewijd. Ieder van hen zal offeren een kleinen tournoisch, of zooveel als God den offeraar zal ingeven. Die niet gemakkelijk komen kan, zal zijn gaven naar het voornoemde altaar zenden

Het aldus geofferde geld zal toekomen voor de eene helft aan den pastoor der moederkerk of aan den verzamelaar der gaven. De andere helft aan het voormelde Broederschap, na aftrek eerst van het salaris der celebranten en ministers.

Er is ook in voorzien, dat de tijdelijke rector van het genoemde altaar of deszelfs rectoren voorrang zal of zullen hebben in het opdragen der missen en het doen der goddelijke diensten boven anderen, die geen beneficant zijn aan dat altaar.

7) Jaarlyks op den eersten Maandag na het octaaf van het bovengenoemde eerwaardig Sacrament, nadat de Vespers, de Completen en de goddelijke

et divinum officium in summo choro dicte ecclesiae decantatas et decantatum, fient vigilie novem lectionum in supradicta capella venerabilis Sacramenti, et die martis sequente missa de requiem in altari supradicto pro singulis fratribus et sororibus predictae fraternitatis solempniter cantabitur, nisi forsan dies ipsa per anniversaria aut alia divina officia capituli quomodolibet fuerit occupata, in cujus eventu transferentur officia hujusmodi ad aliam feriam non occupatam. In quo siquidem missarum officio fratres et sorores offerent unum turonensem, ut preferitur, unde detracta mercede cantantium, si quid supercreverit, cedit ut in supra proximo articulo est expressum.

8. Item fient duo registra unum scilicet magnum, in quo erectio fraternitatis et omnia bona hereditaria et notabiliora ad perpetuam rei memoriam conscribantur; et aliud parvum in quo nomina et cognomina fratrum et sororum viventium necnon nomina et cognomina defunctorum de confraternitate colligantur.

9. Item dum aliquis frater vel soror de pretacta fraternitate defunctus aut defuncta fuerit, tunc omnes et singuli de dicta fraternitate si tempus fuerit, ad exequias per famulum dicte fraternitatis vocabuntur et venient, nisi quis eorum extra opidum vel infirmus vel alius legitime occupatus fuerit, quod obstat.

10. Item dum aliquis ex provisoribus decesserit aut habitationem suam extra opidum mutaverit, sive infirmus se ab-solverit, extunc pretacte fabrice rectores, tamquam deputati

dienst in het groot koor van de genoemde kerk gezongen zijn, zal gehouden worden een vigilie van negen lessen in de genoemde kapel van het eerwaardig Sacrament. — Op den volgenden Dinsdag zal eene plechtige requiemmis gezongen worden op voornoemd altaar voor de overleden broeders en zusters, — tenzij die dag bezet is door een jaargetijde of door een anderen goddelijken dienst. — In dat geval zal die requiemmis vermeld worden naar eenen anderen dag. Tijdens die requiemmis zullen de broeders en zusters eenen tournooisch offeren zooals gezegd is. Na aftrek van het loon der zangers, zal het overschot toekomen als aangegeven is in het voorlaatste artikel.

8) Er zullen ook twee registers gemaakt worden: een groot en een klein. In het groote zullen geschreven worden de oprichting van het Broederschap en alle erfelijke bezittingen en meer merkwaardige gebeurtenissen ter altijd-durende gedachtenis. In het kleine zullen geschreven worden de namen der levende broeders en zusters en ook de namen der overleden leden van het Broederschap.

9) Wanneer een broeder of zuster van het Broederschap zal overleden zijn, dan zullen alle leden van het Broederschap, als er tijd voor is, door den bode tot de uitvaart opgeroepen worden en zij zullen ook komen, tenzij iemand hunner uitstedig of ziek is of op andere wijze wettig verhinderd is.

10) Wanneer een der provisorien overleden is of zijne woonplaats buiten de stad heeft overgebracht of ziek zijnde zijn ontslag genomen heeft, dan zullen de kerkmeesters, als afgevaardigde der stad, met zeven of acht der

per opidum, et septem vel octo de senioribus et notabilioribus de statu seculari confratribus convenient et unum tertium eligent in locum defuncti vel se absentantis provisoris.

11. Item si contingat fieri expensas pro approbatione fraternitatis et indulgentiis Rome aut alibi acquirendis quilibet fratrum et sororum de gilda seu confraternitate ad hoc subveniet, salvo quod ditiores ultra unum stoterum non graventur, nisi ex devotione vel gracia velint. Similiter alii ultra duos stuferos non onerari debeant.

12. Item si oriantur lites aut alique discordie inter confratres, tres fraternitatis provisosores, assumendo ad se duos vel tres aut plures ex confratribus concordabunt discordantes, qui, si obedire recusaverint, per eosdem provisosores et alios coassumptos confratres a dicta confraternitate rescindantur, nisi hujusmodi lis aut discordia ex causa bonorum hereditariorum aut alias ardua ortum habuerit, et ob hoc ipsius cause cognitio per alios veniat terminanda.

13. Item quando provisoribus visum fuerit in causa fraternitatem concernente aliquos seniores de confraternitate facere convocari, tunc vocati tenebuntur venire ad colloquium consilii, et non vocati pro tunc non murmurabunt se non vocatos.

14. Item pro convocatione fratrum et aliis negotiis peragendis unus custos seu famulus per provisosores et aliquos de

ouderen en voornamere broeders uit den leekenstand bijeenkomen en eenen derden kiezen in plaats van den provisor, die overleden is of zijn ontslag genomen heeft.

11) Als uitgaven moeten gedaan worden te Rome of elders om de goedkeuring van het Broederschap of toekenning van aflaten te verkrijgen, dan zal ieder broeder of zuster van het gilde of Broederschap daarin tegemoet komen, — zoo dat de rijkeren voor niet hooger dan een stoter zullen belast worden, tenzij zij uit godsvrucht of genegenheid meer willen geven. Evenzoo zullen de anderen niet hooger dan met twee stuivers belast worden.

12) Als er twisten of oneenigheden ontstaan tusschen de broeders, dan zullen de drie provisosoren zich toevoegen twee of drie of meer broeders om de niet-eensgezinden eensgezind te doen worden. Als deze niet willen gehoorzamen, dan zullen zij door de provisosoren en de toegevoegden buiten het Broederschap gesloten worden; tenzij een dusdanige twist of oneenigheid ontstaan is ter zake van de eigendommen van het Broederschap of uit een andere ernstige oorzaak en daarom die zaak door anderen moet afgedaan worden.

13) Wanneer voor eene aangelegenheid van het Broederschap het den provisosoren goed toeschijnt eenige oudere leden van het Broederschap bijeen te roepen, dan zullen de geroepenen gehouden zijn te komen ter beraadslaging en die niet geroepen zijn, zullen niet morren omdat zij niet geroepen zijn.

14) Voor het bijeenroepen der broeders en voor het behandelen van andere zaken, zal een oppasser of knecht gekozen worden door de provisosoren en eenige oudere leden van het Broederschap. Deze knecht zal de hem op-

fraternitate seniores eligeretur, qui sibi committenda fideliter faciet more aliarum fraternitatum, et lucrabitur salarium desuper sibi ordinandum. Preterea cum aliquando necessario contingat aut expediat, quod fratres de pretacta confraternitate venerabilis Sacramenti semel in anno aut aliquando in mense conveniant ad tractandum de salute anime ac disponendum de negotiis pro confraternitate peragendis, atque ob hoc fiant expense, equum videtur et congruum et arbitrarie et fraternaliter ordinatum, quatenus ille, qui per custodem confraternitatis vocatus fuerit et ex utilitate propria detentus aut alias in veniendo contumax poterit reputari, solvet et solvere teneatur ad carbonam fraternitatis duos parvos turonenses totiens quotiens semel persolvendos.

Memorate etiam fraternitatis provisores cordialiter debent esse solliciti et intenti, quatenus se tutores et fideles depositarios et testamentorum executores irreprehensibiles studeant exhibere, ut puta si quis de confraternitate aut cujuscumque alius christianus conditionis sub provisorum confisa dispensatione aliquas pecunias aliave bona mobilia seu immobilia deposuerint, vel legando ordinaverint ad quemcumque etiam usum pium convertenda, puta pro pauperibus alendis; pro pauperibus captivis redimendis; pro quavis formosa puella pauperis christiani filia legitime maritanda, verum etiam pro quacumque paupere et speciosa virgine sponsa Christi dicanda et regularis observancie conventui seu monasterio includenda,

---

gedragen zaken trouw moeten volbrengen, zooals gebruikelijk is bij andere broederschappen. Hij zal een loon ontvangen zooals zal worden bepaald.

Vervolgens als het noodig of nuttig mocht zijn, dat de broeders van het genoemde eerwaardig Sacrament eens per jaar of te eenigertijd per maand bijeenkomen om het heil der ziel te behandelen of zaken van het Broederschap te regelen, — en dat daarvoor kosten moeten gemaakt worden, dan schijnt het billijk en passend, rechtmatig en broederlijk verordend te zijn, dat hij, die door den bode van het Broederschap geroepen is en om zijn eigen belang weerhouden wordt, of kan geacht om andere redenen weerstrevend is te komen, dat hij zal betalen en gehouden zijn te betalen twee kleine tournooisen, telkens eenmaal te betalen zoo dikwijls het voorkomt.

De provisorsen van genoemde Broederschap moeten uiterharte bezorgd zijn, om zich te toonen als getrouwe en onberispelijke bewaarders van het hun toevertrouwde en uitvoerders van testamenten. Bij voorbeeld als een lid van het Broederschap of een ander christen van welken stand ook onder het vertrouwd beheer der provisorsen geplaatst heeft eenige gelden of andere roerende of onroerende goederen, — of door een legaat zal bepaald hebben, dat dit bestemd moet worden voor eenig godvruchtig doel, bijvoorbeeld om de armen te spijzen, of arme gevangenen los te koopen, of eenig mooi meisje, dochter van een armen christen, een wettig huwelijk te doen aangaan, of ook om een arme en voortreffelijke maagd tot bruid van Christus te

quicumque provisorum in hujusmodi casibus negligens repertus fuerit et remissus ita quod fraternitas sanctissimi Sacramenti ex hoc poterit infamari, dum tamen notorie aut evidenter constiterit de premissis, talis provisor non solum ab officio provisoris sed etiam a gremio confraternitatis supratacte destituendus et penitus erit rescindendus, et alius boni nominis provisor in locum sic destituti, ut prefertur, eligendus

15 Item si, favente Domino bonorum omnium largitore, ex donatione vel testamentis fidelium aut alias arbitraria impositione donatione temporalium bonorum per confratres et alios fideles facienda sepedicta fraternitas notabiliter ditata fuerit, quo casu voluerunt prenominati Symon, Henricus et Aelbertus dicte fraternitatis erectores et magistri fabrice per pretactum opidum de Buscoducis pro ecclesia Sancti Johannis deputati, pro seipsis et eorum successoribus ac fratribus in dicta fraternitate presentibus et futuris quatenus quicquid, honestate supradicti luminaris servata, de massa acquisite bonorum excreverit, hoc per antefate fraternitatis provisos mediatim ad opus fabrice predictae ecclesie in cappis, libris, casulis, ornamentis, luminaribus ac pro ornatu magni chori et ecclesie organis et campanis, et pro reliqua medietate ad supratactos pios usus in supraproximo articulo positos, largiter expendatur, dum et quando et prout dicte ecclesie fabrice magistris pro

bestemmen en te doen ingaan in een vereeniging of klooster — dat ieder provisor, die in dergelyke gevallen nalatig en traag zal bevonden worden zoodat het Broederschap daardoor een kwaden naam zou kunnen krijgen dat is wanneer dat algemeen bekend en openbaar is, — dat zulk provisor niet alleen zal afgezet worden van zijn werkzaamheid als provisor, maar ook uitgesloten zal worden van het Broederschap — en dat in diens plaats een ander provisor van goeden naam zal gekozen worden als boven is aangegeven

15) Wanneer door de begunstiging des Heeren den Gever van alle goed het Broederschap aanmerkelijk verrijkt wordt uit giften of testamenten der geloovigen of ook door een scheidsrechtelijke oplegging of door een geschenk van tijdelijke goederen gedaan door medebroeders en andere geloovigen, dan (in dat geval) hebben de voorgenoemde Symon, Henricus en Aelbertus, oprichters van het Broederschap als kerkmeesters afgevaardigd voor de St Janskerk door de voorzegde stad van s-Hertogenbosch (dan hebben zij) gewild zoowel voor zich zelven en voor hunne opvolgers als ook voor de broeders van gezegd Broederschap nu en in de toekomst dat voor zoover na goed gezorgd te hebben voor het licht er iets overblijft van de hoeveelheid der verkregen goederen, dit zal besteed worden door de provisos van het Broederschap voor de eene helft ten behoeve van de kerkfabriek der genoemde kerk in mantels, boeken, kazuifels, kandelaars, versiering van het groote koor, kerkorgels en klokken, — en voor de andere helft voor de godvruchtige doeleinden in het voorafgaande artikel vermeld wel te verstaan als en voor zoover het nuttig zal blijken aan de tijdelijke kerk-

tempore ac provisoribus pretacte fraternitatis et antiquioribus et notabilioribus confratribus visum fuerit expedire.

Finaliter voluerunt et volunt expresse sepefati magistri fabricae dicte ecclesie ob opido pretacto tam ad administrationem fabricae, quam ad hanc erectionem faciendam deputati, verum etiam provisorum et confratrum, licet non presentium tamquam presentium et futurorum nominibus, pro se et eorum successoribus, quod omnia et singula bona mobilia et immobilia pretacte fraternitati quomodolibet proventura, oblationibus altaris pro jure investiti ut prefertur reservatis, solum et in solidum ad pretactorum magistrorum fabricae, necnon ad provisorum dicte fraternitatis dispositionem juxta formam premissam veniant et disponantur, et minime ad quemvis alium cujuscumque status vel gradus fuerit, pretacta bona data donatave seu legata in alium aut contrarium usum redigantur, nec quis alium fructum cum hujusmodi bonis facere poterit, quam ut supra premissum continetur, quatenus illa, que largitione fidelium ad pretactos usus pios deputata sunt in nullum alium usum ac per neminem alium quomodolibet convertantur.

Ut igitur memoratorum Symonis, Henrici et Aelberti dicte fabricae magistrorum propositum, quod ab Illo sumpsit exordium, a quo bona cuncta procedere dinoscuntur, finem sortiri valeat peroptatum, Sanctissimo in Christo patri ac domino,

meesters der genoemde kerk en aan de provisoren met de oudere en voorname broeders van het genoemde Broederschap.

Ten slotte hebben gewild en willen de dikwijls genoemde kerkmeesters, afgevaardigden van de genoemde stad tot beheer van de kerkfabriek alsook om deze oprichting te doen namens de provisoren en medebroeders ofschoon niet tegenwoordig en toch als tegenwoordig beschouwd alsook de toekomstenden (hebben zij gewild) voor zich en voor hunne opvolgers:

- a) dat alle roerende en onroerende goederen, die gemeld Broederschap zullen toekomen (blijvende de giften aan het altaar bestemd voorbehouden volgens het recht van den pastoor) ter beschikking komen en gesteld worden onder het beheer geheel en werkelijk van de voornoemde kerkmeesters alsook van de provisoren van het genoemde Broederschap volgens den aangegeven vorm, — en volstrekt niet van een ander van welken staat of stand ook: — en dat
- b) de bovengenoemde goederen gegeven, geschonken of legateerd tot geen ander of tegenovergesteld doel worden aangewend, — noch
- c) iemand eenige andere bestemming aan die goederen moge geven als in het bovengenoemde vervat is.

Want hetgeen door de vrijgevigheid der geloovigen voor het genoemde godvruchtig gebruik is bestemd, worde tot geen andere bestemming aangewend, — en worde door niemand anders veranderd.

Opdat derhalve de opzet van de bovengenoemde kerkmeesters Symon, Henricus en Aelbertus, dat van Hem is uitgegaan, van Wien erkend wordt, dat alle goede zaken voortkomen, het gewenschte gevolg kunnen verkrijgen, hebben zij goed gevonden den inhoud van deze acte voor te leggen aan

domino nostro Papae, reverendoque in Christo patri ac domino, domino nostro Leodiensi Episcopo ac venerabilibus viris Decano et capitulo tamquam investito insignis ecclesie collegiate et curate Sancti Johannis Evangeliste dicti opidi de Buscoducis nostris superioribus, tenore presentium duxerunt humiliter supplicantes, quatenus hujusmodi confraternitatis aut societatis ordinationibus et statutis consensum prebeant pariter et assensum, dictasque confraternitatem, ordinationem et statuta dignentur misericorditer confirmare, ut bonorum omnium, quae in dicta confraternitate fient, de cetero participes effici mereantur. Et quia omnia et singula premissa de voluntate, consensu et ordinatione dicti opidi de Buscoducis in ejusdem statibus congregati sic fieri ut praefertur, mandatum est et commissum, idcirco pro majori robore premissorum sigillum pretacti opidi ad legata et sigillum dicte fabricae ecclesie sancti Johannis Evangeliste presentibus sunt apprehensa sub anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo quinto mensis Novembris die vicesima quarta in profesto sancte Katharine virginis et martiris.

---

den Heiligen Vader en Heer in Christus, onzen Heer den Paus; en aan onzen eerwaardigen Vader en Heer in Christus onzen Heer den Bisschop van Luik, en aan de eerwaardige mannen den deken en het kapittel als pastoor van de vermaarde collegiale en pastoreele kerk van Sint Jan den Evangelist van de genoemde stad, onze overheden, nederig verzoekend, dat zij instemming en toestemming mochten verleenen aan de regelen en statuten van deze Broederschap of vereeniging en zich mochten verwaardigen te bevestigen het genoemde Broederschap, zijne regelen en statuten, opdat zij deelgenooten verdienen te worden van al het goed, dat in dat Broederschap zal geschieden.

En omdat het bevolen en toegestaan is dat al het bovengenoemde en ieder deel afzonderlijk geschiede door den wil, de toestemming en de verordening van de gezegde stad in zijne standen vergaderd, daarom zijn tot meerdere versterking van het bovenstaande aan deze acte gehangen het zegel ad legata van de genoemde stad en dat van de kerkfabriek van de kerk van den heiligen Johannes den Evangelist in het jaar van de geboorte des Heeren een duizend vier honderd vijf en negentig den 24^{en} November daags voor het feest van de heilige Katharina maagd en martelares.

Pastoor Petrus Janssen te Haaren † 1572

medegedeeld door

Dr TH. GOOSSENS.

De Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage bezit een handschriftje (131. H. 20), hetwelk een relaas bevat, geschreven door een zuster uit het Franciscanessenklooster „Mariënborg” te 's-Hertogenbosch, over de Geuzen-troebelen in Brabant in de zeventiger jaren der 16e eeuw. Dit verhaal draagt de sporen van den tijd, waarin het ontstaan is, en van de persoon, die het heeft vervaardigd. Naast weinig betekenende stukken en ook wel onjuiste voorstellingen, geeft de schrijfster toch hier en daar een aardigen kijk op de toenmalige verwarring op politiek en godsdienstig gebied, van te meer waarde voor ons, daar juist dit soort geschiedenisbronnen voor onze streken schaarsch is. Als proeve laat ik hier een fragment volgen, hetwelk het verhaal bevat van den moord op den Norbertijner, Petrus Janssens van Calmpt-hout, pastoor te Haaren bij Oisterwijk, die in den nacht van 16 April 1572 in zijn pastorie door de Geuzen werd overvallen en zijn leven liet voor zijn geloof.

Daar dit verhaal afkomstig is van een tijdgenoot, en de afstand Haaren—Den Bosch tamelijk klein is (± 2 uur), zoodat het niet al te veel gelegenheid heeft gehad onder het voortgaan toe te nemen, mogen wij het wel als volkomen betrouwbaar aanvaarden.

Het is niet noodig hier iets te zeggen over de dialectisch gekleurde taal, waarin het verhaal geschreven is. Alleen zij opgemerkt, dat de Geuzen hier heeten Gosen, of ook wel Josen.

Item te Remunde meynden sy haer stat oock wel te bewaren, want sy hadden Walen in, die hem helpen soude. Mer als die Gosen voer die poert quamen, soe hebben die Walen en Josen tegen een gescoten, mer aen een ander poert, soe lieten die enen dievel den anderen in die stat ende hebben doen die waken seer jamerlijck vermort ende die geestelijckheyt oock, soe dat men seet, dat nyet al int openbaer comen en sal hoe veel geestelike persoenen sy gedoot hebben, ende soe sy daermede omgegaen hebben, want sy en moegen sien noch luchten geestelike personen ende boven al priesters, want waer dat sy se crygen consten, die hebben sy gevangen en gehangen seer scandelijck. Ick en weet nyet, hoe dat dese Gosen of ketters aldus verkeert syn, die nyet en moegen lyden, dat wy leven, ende ons benyden ende nyet en geven. Want het is geschiet corts na Paesschen, datter V of VI boeven in die persoenuys quamen op eenre nacht te Haren by Oesterwijck. Ende was een Witheer, die wouden sy vermorden. Hy seden: Gesellen, wat wildi van mi hebben? Ic sal u geven al dat ic heb. En eest nyet genoch, ic sal u meer crygen, dat ghijt hebben sult; laet mi toch mijn leven. Sy seden: Neen, wy. Ghy moetter aen. Wy en soeken nyet alleen u goet, mer wy soeken oock papenbloet, ende aldus sellen wy al voert gaen. Ende hebben doen seer jamerlijck hem vermoert, mer ierste hebben sy syn oren afgesneden ende syn noese ende doen mit enen byle syn hoeft afgeslagen ende alsoe laten liggen. Ende hebben al medegenomen, dat sy costen gedragen of dat hem aenstont. Och daer quam een grote vrese onder die priesters, omdat sy dit ende desgelijck veel hoerden, soe dat sy liepen van die ene stat in die ander, van dat een dorp in dat ander, van dat een huys in dat ander huys, want sy en dorsten des nachts op haer bedden nyet en slapen. Ende die cloesters, die buyten den steen lagen mans en vrouwen, die quamen al in die steden ende dorsten hem nyet verwachten, also veel quaets hoerden sy van den Goesen, want die brueders worden vermort ende die vrouwen worden gesceynt of uutgejaecht ende alle genomen datter was ende oock ontween gesmeten, het houtwerck ende ander dingen, die sy nyet mede en consten gedragen.

Het Ontstaan der Eerste Parochiekerk van Helmond

door

A. M. FRENKEN, Pr.

Een paar kantteekeningen naar aanleiding van het artikeltje van pastoor Juten in Taxandria jg. 36, blz. 309 en 310.

Volgens J. staat het vast, dat de akte van 25 Maart 1178 (waaruit het bestaan der parochiekerk van Helmond zou blijken) nooit heeft bestaan. Eerlijk gezegd, ben ik aan het bestaan dier akte een beetje gaan twijfelen. Op mijn vraag, of het afschrift, volgens Coppens berustend in de abdij van Postel, daar nog aanwezig is, ontving ik ten antwoord, dat men het bij onderzoek niet kon vinden.

Aangaande de verhouding tusschen de kerk van Rixtel en die van Helmond maakt J. terecht onderscheid tusschen den kerkelijken toestand de jure en de facto. *De jure* — zoo geef ik toe — stonden beide kerken op een en hetzelfde rechtsgebied. „In den loop der jaren — zoo geeft J. toe — is dit gebied *feitelijk* verdeeld geworden, ontstond er de facto een tweede parochie.” Alleen zou ik dien loop der jaren willen beperken tot aan het begin der 14e eeuw.

Meermalen schreef ik, dat de kerk van Helmond ontstaan is uit de moederkerk van Rixtel, maar nooit, dat ze stamt uit Lieshout. Wel beweerde ik, mij beroepend op een stuk van 1678 (geen processtuk!), dat *het patronaatsrecht*, dat de abdij van Floreffé over de kerk van Helmond bezat, voortsproot uit haar bezit van de heerlijkheid Lieshout. De abdij heeft naar mijn meening dat patronaat verworven, doordat ze den bouw der eerste Helmondsche kerk bekostigd heeft uit haar rijke goederen in het nabijgelegen Lieshout. Het feit, dat naast den Prelaat van Floreffé ook de pastoor van Lieshout in zaken betreffende dat patronaat meermalen een woord kreeg mede te spreken, wordt hierdoor nog meer verklaarbaar.

Klokken en Klokkenspel in den St. Lambertustoren te Helmond ¹⁾

door

A. M. FRENKEN, Pr.

Middeleeuwsche steden en kloosters wedijverden onderling in het stichten van prachtige torens met vele en groote klokken. De klokken, die de geestelijkheid en de geloovigen opriepen tot den godsdienst, die met hare sombere tonen de dooden betreurden, de naburen te hulp riepen bij brand of ontij, de daemonen bij noodweer verjoegen in de lucht, de burgers te wapen riepen tegen den naderenden vijand, de feesten des volks opluisterden met hare juichende klanken, — de klokken genoten bij de Middeleeuwers eene levendige en pieuze belangstelling, getuige de vrome sagen, welke zich om het gewijde vaatwerk der Middeleeuwsche klokketorens gewonden hebben.

't Is dan ook met meer dan gewonen lust, dat wij dit artikel over de geschiedenis der klokken van Helmond aanvangen, al zullen wij ons daarbij spenen van alle dichterlijke fantasie en ons bepalen tot de meer nuchtere werkelijkheid.

Tot het weinige, wat ons van de eerste Helmondsche parochiekerk in het gehucht de Hage bekend is, behoort ook dit, dat zij een toren en klokken bezat.

Zooals wij vroeger reeds hebben medegedeeld ²⁾, had in

---

¹⁾ Bronnen: kerkrekeningen met bijlagen; stadsrekeningen met bijlagen; gemeentelijke resolutieboeken, alles in het Gemeentearchief van Helmond; benevens enkele stukken in datzelfde archief, welke nog ongeordend waren, toen wij ze raadpleegden.

¹⁾ *B(ossche) B(ijdragen)*, IV, blz. 205 e. v.

1454 de translatie der oude parochiekerk plaats; de oude kapel binnen de stad werd omgebouwd tot eene nieuwe parochiekerk en de oude parochiekerk in de Hage werd afgebroken met uitzondering van het hoogkoor, dat als kapel zou blijven dienst doen. Bij gelegenheid nu dier translatie werden zeven altaren met de doopvont en alle klokken („cum fonte baptismali et singulis campanis”) naar den toren der nieuwe kerk overgebracht, terwijl het klokje, dat tot dan toe had dienst gedaan in de oude kapel binnen de stad, voor de kapel in de Hage bestemd werd, waar het ten dienste van het klooster, dat daar spoedig verrees, zijn bestaan wel zal hebben voortgezet, totdat het in 1543 bij den bekenden brand van klooster en kapel den vuurdood vond.

Nog geen halve eeuw later zou de klokken, die in den St. Lambertustoren waren overgebracht, eenzelfde lot treffen. Wij vinden immers vermeld, dat bij den brand van kerk en stad op 4 Juli 1587 „alle de clocken gesmolten sijn geweest.”¹⁾

Een der eerste werkzaamheden na dien brand was de restauratie der „*bervorye*” (bellefroy), het timmerage op den toren, dat diende tot het hangen der klokken. Die restauratie behandelden wij vroeger reeds²⁾, zoodat wij ons hier slechts hebben bezig te houden met het uur- en klokken-werk.

Het uurwerk in den toren was door den brand van 4 Juli 1587 niet vernietigd, wel beschadigd. 't Werd daarom ongeveer twee maanden na den brand naar den Bosch gevoerd, om daar onder de bekwame hand van mr. Mathijs den uurwerker de noodige reparatiën te ondergaan.

Toen, vermoedelijk in Augustus of September van het volgende jaar, het timmerwerk des torens gereed was, kwam mr. Mathijs met het uurwerk en de noodige gereedschappen bij zich te Helmond, vergezeld van zijne dochter. Voor de ter plaatse nog te verrichten werkzaamheden leende hij de

---

¹⁾ In Maart 1586 waren de klokken nog door mr. Bastiaan van Poppel verhangen geworden; deze had alsdan 14 of 15 dagen te Helmond overnacht.

²⁾ B. B. IV blz. 213 e. v.

smidse van Hans Wagemans. Bij het uurwerk waren in den toren twee „gelasen” gezet, die vermoedelijk als wijzerplaten moesten dienen; elk der beide wijzerplaten werd nu voorzien van een vergulden wijzer met een koperen „hantgen” en met planken tegen den regen afgedekt.¹⁾ Jan de schrijnwerker maakte den voet aan 't uurwerk, terwijl „het huysken van den uyrwerck” eveneens met planken werd afgedekt. Mr. Mathijs ontving 100 gl. „van dat hy noch ten achteren was van den uyrwerck te maken.”

De uurklok sloeg alleen met het heele uur, doch van af het jaar 1610—'11²⁾ zou zij ook voortaan met het half uur slaan, want „van 't maecken ende slaen van den halven uuer op den thoren” betaalde de stad in dat jaar aan Peter Dircx raijmaker 47 gl. 9 st.; vermoedelijk werd alstoen het uurwerk geheel of gedeeltelijk vernieuwd.³⁾

Naar het schijnt, heeft het alsdan geheel of gedeeltelijk vernieuwde uurwerk tot het jaar 1915 de stad blijven dienen. Wel vonden wij vermeld, dat de kerkmeesters in 1647—'49 aan Jan Pauwels 45 gl. betaalden voor geleverd ijzerwerk en arbeidsloon wegens het repareeren van het uurwerk en dat de stadsregenten in 1661 aan Dirk Jan Sondach te Eindhoven de reparatie en voor acht jaren het onderhoud van het stadsuurwerk opdroegen, doch nergens lazen wij verder iets van een algeheele vernieuwing. De firma B. Eysbouts te Asten, die in gemeld jaar 1915 een modern uurwerk in den St. Lambertustoren te Helmond plaatste, verzekerde ons dan ook met deskundige beslistheid, dat het door haar alstoen vervangen uurwerk zeer oud was.

¹⁾ In 1594 werd door mr. Mathijs een dito derde wijze aangebracht.

²⁾ Waar in dit artikel met twee opeenvolgende jaarcijfers de loop van één jaar staat aangegeven, is met dat jaar bedoeld een z.g. bamisjaar, loopend van 1 October tot 1 October.

³⁾ De kerk nam in 1634 bij Jan van Roij, pastoor van Hooydonk, 600 gl. op om daarmede te dekken de kosten van de vernieuwing des torens in 1602, alsook de kosten van „het horologium of nieuwe uurwerk” (waarschijnlijk in 1610—'11) en van den voorslag in 1633 e. v. jaren; zie *B. B.* IV blz. 240, noot 3. In 1635 betaalde de Heer van Helmond 900 gl. aan den horologiemaker „wegens de kercke van Helmont” (Huisarchief van Helmond N° 336).

Het stellen van het uurwerk m. a. w. de regeling der uurklok was opgedragen in 1551—'52 aan Jan Bans, in 1553—'54 aan Peter die mesmaker, die beiden als jaarsalaris daarvoor 5 gl. van de stad ontvingen; doch in 1555—'78 ontving de laatstgenoemde daarvoor jaarlijks 1 gl. méér. In het jaar 1585—'86 was mr. Jan de schoolmeester tevens de steller van het uurwerk en ook in lateren tijd bleef de regeling der uurklok steeds het werk van een der beide schoolmeesters, doorgaans — zoo niet altijd — van den koster-schoolmeester ¹⁾, wiens jaarlijksch salaris daarvoor door de stad bepaald was tot omstreeks 1600 op 15 gl. en daarna op 25 gl.

Na de Politieke Reformatie der Meierij van 's-Bosch, dus na 1648, bleef het stellen der uurklok, voor zoover wij konden nagaan, de taak des kosters, die daarvoor jaarlijks 55 gl. ontving. Over geen ambtenaren hadden de Meierijsche stads- en dorps-regenten in het tijdperk der Protestantsche Overheersching zooveel klachten als over de (Protestantsche) kosters. Ook in Helmond was het niet anders; slechts één voorbeeld uit het jaar 1723 in verband met 's kosters taak als uurwerksteller!

De toenmalige koster aldaar was Martinus Heycoop, evenals de meeste zijner collega's elders, liever lui dan moe. Hij verzuimde niet alleen het horloge der stad te smeeren, maar ook het op tijd tweemaal daags op te winden. Op dit laatste verzuim viel het den regenten uit den aard der zaak het gemakkelijkst hem te betrappen. De slimmert wist er echter raad op; hij groef onder den toren een grooten kuil van 7 voeten diep, „opdat het uerwerck sooveel te langer soude loopen.”

Zooals gezegd, leverde de firma B. Eysbouts in 1915 een modern uurwerk aan de stad Helmond; deze betaalde hem daarvoor 700 gl. en gaf hem het oude uurwerk op den koop toe; het was toen geheel versleten en vond een roemloos einde in de handen van eenen oud-ijzer-jood.

¹⁾ Wij vonden één uitzondering t.w. in 1602—'03, toen die regeling was opgedragen voor 7 maanden aan den smid Dominicus Schenaerts.

Van het uurwerk in den St. Lambertustoren te Helmond begeven wij ons thans naar het daarboven hangende klokkenwerk.

Na den stadsbrand van 4 Juli 1587 worden de restauratiekosten van toren, bervorije en klokken in de kerkrekening 1 Nov. 1587—31 Dec. '88 onder afzonderlijke hoofden vermeld en wel eerstens de kosten van toren, bervorije en het ophangen der kleine klokskens of schellen; vervolgens de onkosten van het gieten der middelste klok; daarna die van het gieten der groote klok; en eindelijk de kosten van het gieten der kleine klokskens en het ophangen zoowel der groote en middelste, als der kleine klokken.

En onder het eerste en onder het laatste hoofd is dus sprake van het ophangen van kleine klokskens; lettend op hetgeen onder beide hoofden verder vermeld wordt, moeten wij besluiten, dat onder het eerste hoofd sprake is van twee oude „clocskens” of „schellen”, waarvan het eene een uurkloksken was ¹⁾, en onder het laatste van vier nieuwe klokskens of schellen.

Het eene der oude klokskens werd hoogstwaarschijnlijk al aanstonds, nadat de eerste balken in de bervorije gelegd waren, door mr. Bastiaan van Poppel in den toren gehangen, „dat men se soude cunnen geluyen.” Waarschijnlijk moest dit luidklokje voorloopig ook als uurklokje dienst doen en was het hetzelfde klokje, dat nog op den dag van heden als luidklokje in den toren hangt en tot opschrift draagt: „*Sanctus Johannes Evangelista vocor; Johannes de Venlo me fecit anno Dm. MCCCCXCII*” d.i. Heilige Johannes Evangelist heet ik; Johannes van Venlo maakte mij in het jaar des Heeren 1492.

Het andere oude klokje was hoogstwaarschijnlijk hetzelfde, dat door de timmerlieden 19 Nov. 1589 werd gehangen als

¹⁾ Onder het eerste hoofd wordt ook gesproken van een misschelleken, dat door de misdienaars gebruikt werd en evenals de twee kleine klokken of schellen bij den brand van 1587 schijnt gespaard gebleven; dat misschelleken en die beide klokjes werden door den Helmondenaar Jan Bloemers in orde gebracht.

luidklokje in het kleine torentje boven het kruiskoor der kerk (den dakruiter).

Men zou de vraag kunnen stellen, waar beide oude klokjes vandaan kwamen. Wij veronderstellen, dat laatstbedoeld klokje, dat in het kleine torentje werd gehangen, daar ook vóór den brand van 1587 zal gehangen hebben en op 4 Juli van dat jaar aan den vuurdood ontkomen is. Wel wordt gezegd, dat alstoen „*alle de clocken*” gesmolten waren ¹⁾, maar wij mogen aannemen, dat daarmede alleen *de torenklokken* bedoeld worden.

Doch waar kwam het andere klokje, dat van 1492, vandaan? Als wel waarschijnlijk komt ons voor, dat dit klokje van zijn ontstaan af gehangen heeft in het z.g. klokhuisje op de Markt en dat het bij den brand van 4 Juli 1587, waarin dat klokhuisje een prooi der vlammen werd, eveneens voor het vuur beveiligd bleef en kort na den aanvang der restauratie van de hervorve naar den toren verhuisde om, zooals gezegd, daar als luid- en uur-klokje dienst te doen. Dat klokhuisje op de Markt werd vermoedelijk gebouwd ten tijde van de omvesting of fortificatie der stad omstreeks 1400; wij vinden er voor het eerst gewag van gemaakt in eene schepenakte, waarschijnlijk dateerend van het jaar 1405 ²⁾. Het middengedeelte van dat huisje diende tot waak- of wacht-huis voor de stadswacht en werd als zoodanig in oorlogstijd ook gebruikt door de soldaten, die garnizoen in het stadje hielden ³⁾. 't Was nu waarschijnlijk in dat wachthuis, dat bovenbedoeld klokje ten jare 1492 als waakklok werd opgehangen ⁴⁾; wel-

¹⁾ B. B. III blz. 99

²⁾ R. A. s-Bosch, Protokol van Helmond N° 215, in talrijke Helmondsche schepenakten van de 15^e en 16^e eeuw werd bepaald, dat de dorpelingen, die aan poorters van Helmond granen verschuldigd waren, deze moesten afleveren te Helmond aan het klokhuis, zie over het klokhuis verder nog A. Frenken, *Helmond in het Verleden* Deel I blz. 82 en 83.

³⁾ Zoo werd in het klokhuis gewaakt b. v. door de knechten van Georgius Soflers, kapitein van de Hoogduitschen uit Breda, toen deze op St. Martensdag van het jaar 1577—'78 met eenige ruiters in Helmond was gekomen

⁴⁾ Dat in 1555—'56 en latere jaren eene klok in het klokhuis hing, blijkt met zekerheid. Zoo vóór als na den brand van 1587 werd de waakklok geluid door den koster en wel als er gewaakt moest worden tegen

licht had het den toenmaligen Heer van Helmond Jan van Cortenbach tot peter en werd het daarom *H. Johannes Evangelist* gedoopt. Na den brand van 1587 werd het klokhuisje op de Markt niet meer opgebouwd en deed het klok- of lui-huis onder den kerktoren met de aangrenzende logie voortaan dienst als wachthuis ¹⁾.

Bij de twee bovenvermelde klokjes werden nu ten jare 1588 nog zes nieuwe klokken bijgegoten: 1 groote, 1 middelste (van omvang en gewicht tusschen de groote klok en het uurklokje in) en 4 kleinere klokjes.

De klokken werden gegoten door een, wiens naam in de geschiedenis der klokkengieterij met eere vermeld wordt, nl. mr. Henrick van Trier, die daárbij door zijnen knecht Jan werd ter zijde gestaan.

Vermoedelijk in het begin der Meimaand van het jaar 1588 werd hij tot het gieten der klokken aangenomen, bij welke gelegenheid de kerkmeesters 16 potten bier tot „lycoop” gaven en bovendien eenen godspenning (14 st.) aan mr. Henrick.

Van de gesmolten klokken was slechts 1416 pond spijs teruggevonden ²⁾; wat aan spijs méér noodig was, werd bijgekocht of door de burgerij geschonken. ³⁾

Op 14 Mei 1588 werd Jan, de knecht van mr. Henrick, naar Budel gezonden „om eenen spit ⁴⁾”, daer men die formen op soude maecken van die groote ende middelclocke”; een der kerkmeesters van Budel bracht het spit reeds 's anderen daags te Helmond en ontving 3 gl. voor de vracht.

Meteen zien wij nu de werkzaamheden in vollen gang; van den priester Henrick Smolders worden 2725 steenen gekocht à 5 gl. per 1000, „om de oven te maecken, daer men

---

den vijand (na den brand van 1587 werd ze echter geluid in het klok- of lui-huis onder den kerktoren).

¹⁾ Zie *B. B.* IV blz. 233, noot 1.

²⁾ Bij de algeheele restauratie van den toren in 1602 werd nog 75 pond verbrande klokkenspijs onder het puin uitgehaald en verkocht tegen 4 st. het pond.

³⁾ *Ontfangen, als wy omginghen om stoff totten clocken, in gelde XV gl. VI st.* (Kerkrekening).

⁴⁾ IJzeren paal of stang, waaraan de houten mal bevestigd wordt.

die spijsse van de clocken in soude smelten;" eene kar leem en eene kar zand worden gebracht; van Nelis op 't Gasthuis worden 2 voeder en van Balthus op 't Gasthuis 4 voeder leem gekocht; verder worden gekocht 7 pond hennep, 11 voet planken „tot een patroon van de clocken", $\frac{1}{2}$ pond zeep, 1 kar en 1 voeder turf, 1 voeder klot, 6 pond roet, boekweitemeel, een pint smout en 2 pond spek¹⁾; wij zien 2 potten bier verbruiken „tot het maecken van den ghans" en het hout zagen „daer men die sluyen aff maeckte" ²⁾; wij zien den metselaar 18 dagen aan 't werk, den tingieter tin wisselen en drie arbeiders den klokkenkuil graven „om die form daerin te setten."

De klokkenvormen werden gemaakt in de kerk, in het St. Antoniuskoorcken; de gieting geschiedde waarschijnlijk in de nabijheid der kerk ter plaatse, waar thans de Paters Capucijnen hun klooster hebben, welk terrein vroeger „de Klokkendries" genoemd werd.

Eerst werd de z.g. middelste klok gegoten. Op 9 Juni 1588 werd de vorm ingedaan en daags daarna had de gieting plaats. Klokke-spijsse en -gietinge wekten blijkbaar lust tot een andere soort van spijsse en gietinge. Wij lezen toch in de desbetreffende kerkrekening:

Item den IX^{en} Juny, als men die form indede, gheten dyen dach mr. Henrick, Jan zijnen knecht, den eenen borgemeester, twee kerckmeesters, mitten ontbijt ende den maeltyt ende byer, elck VIII st. . . . . II gl.

Item den X^{en} Juny, als die clock werdt gegoten, t'smorgens gheten den schouteth, drie kerckmeesters, eenen burgermeester, mr. Henrick, zyn knecht, Frans van Merevoirt, Adriaen Kete-laers, Joachim Havens, Dierick Beck ende 's middaechs gheten XI personen, elcke maeltyt VI $\frac{1}{2}$ st. ende noch II arbeyders t'samen in een somme . . . . . VII gl. XVI st.

¹⁾ Een en ander was noodig zoo tot het maken en stoken van den oven, als tot het maken en insmeeren der klokvormen.

²⁾ Met *den ghans* is mogelijk het klokken-profiel bedoeld, dat den vorm van eene gans heeft; de *sluyen* waren wellicht de *sleuven* (*eu* wordt te Helmond als *ui* uitgesproken), welke dienden om het spit te bevestigen.

Item alsdoen gehaelt $1\frac{1}{2}$ pot wijns tot Aert Willems XIX st.
 Item gedroncken ten voorscreven daghe, zoe voer als nae,
 veertich potten biers, den pot II st. . . . . IV gl.

De kosten der klokkegieting bedroegen $72\frac{1}{2}$ gl. 5 st. $1\frac{1}{2}$ oort
 (niet inbegrepen het loon van mr. Henrick).

Nu kwam de beurt aan de groote klok of tiendklok, welke
 door de Abdij van Floreffe als tiendhefster moest onder-
 houden worden en waartoe de Abt in Januari 1588 300 gl.
 had toegezegd. ¹⁾

Toen mr. Henrick de groote klok „aennamp om te ghieten”
 werden tot „lykoop” 18 st. gegeven. Bij hare gieting zien
 wij dezelfde soort benooidigheden als bij de gieting der
 middelste klok, zooals turf, hennep, bier enz., benevens nog
 50 eieren en $\frac{1}{2}$ pond spiegelhars.

De groote klok, die 4 Juli verbrand was, had niet meer
 dan 2200 pond gewogen; de stad had nu aan de Abdij van
 Floreffe gevraagd, dat deze eene nieuwe klok van 3000 pond
 zou laten gieten, waarop door de Abdij eene klok van 23 à
 2400 pond werd toegestaan ²⁾; de stad hield natuurlijk aan
 het laatste cijfer vast.

De 1416 pond spijs, die van de gesmolten klokken waren
 teruggevonden, werden tot de nieuwe groote klok gebruikt;
 de overige 984 ponden werden door de kerkmeesters tegen
 16 gl. per 100 pond (samen 164 gl. 15 st. 2 oort) bijgekocht.

De klokspijs, welke voor de groote klok noodig was, werd
 op 21 Juni 1588 gewogen, terwijl de middelste klok, die in
 de gerruwkamer lag, alstoen gereinigd werd.

In den morgen van den 12^{en} Juli d.a.v. had de gieting
 plaats; mr. Henrick kreeg alsdan 20 st. tot drinkgeld; 14 per-
 sonen namen deel aan het ontbijt en 7 aan het feestmaal,

¹⁾ De groote klok of tiend-klok (ook ban-klok of bannale klok genoemd)
 stond volgens de synodale statuten van Luik ten laste der tiend, doch toren,
 uurwerk en voorslag (klokkenspel) stonden ten laste der stad.

²⁾ Zie *B. B.* III blz. 88, 89; daar blijkt tevens, dat de stad getracht had,
 eene klok zonder oog van de Abdij machtig te worden, doch de Abdij had
 deze klok reeds gegeven aan de kerk van Obbais.

terwijl de werklieden, die de klok hadden in- en uitgegraven, getraceerd werden op 61 potten bier.

De klepel, die in de groote klok gekocht werd, woog $76\frac{1}{2}$ pond. ¹⁾

Voor het gieten ontving mr. Henrick van elke 100 pond 6 gl., derhalve 144 gl.; de overige onkosten der gieting bedroegen $116\frac{1}{2}$ gl. $1\frac{1}{2}$ oort.

Onder de leiding van mr. Sebastiaan van Poppel, die de bervorije gemaakt had, werden de beide klokken boven in den toren gewonden en ter bestemdér plaats opgehangen, een werk, dat minstens zes dagen duurde.

Tegen het einde van Augustus d.a.v. begon mr. Henrick aan de gieting der vier kleine klokjes of schellen. ²⁾ Toen de klokjes gegoten werden, werd een maaltijd aangericht voor acht personen en werden vóór-en-nà tien potten bier gedronken.

Deze vier klokjes vormden het klokkenspel of, gelijk men het toenmaals noemde, het voorslagwerk. ³⁾ De klokjes werden gehangen door mr. Mathijs, den uurwerker uit 's Bosch, die ook de hamers stelde.

Verder vinden wij vermeld, dat de klokken geconsacreerd werden en dat bij die gelegenheid 70 gl. door de kerkmeesters ontvangen werd; niet echter het getal der klokken, die geconsacreerd werden, en ook geen bijzonderheden over de plechtigheid der consecratie.

De Helmondsche beiaard was dan — in de eerste helft der maand September 1588 — geïnstalleerd. Het ligt voor de hand, dat zijn metalen zanggeluid meteen op de proef werd gesteld en dat hij alzoo over de nog grootendeels in asch en puin liggende kerk en stad bereids het lied der opstanding zong.

¹⁾ 't Is wel overbodig te zeggen, dat ook de middelste klok eene luidklok was: klokkezeel en het leer, waar de klepel in hing, werden daartoe aangeschaft.

²⁾ Om de mantels der kleine klokjes werden 16 houten reepen of banden gelegd, om den mantel der middelste klok 24 en om dien der groote klok 36.

³⁾ De drie luidklokken dienden alstoen hoogstwaarschijnlijk niet als speelklokken. De oudste klokkenspelen bestonden slechts uit vier klokken; vandaar het woord Carillon (quadrille: spel met vier).

Wij vertrouwen, dat mr. Henrick van Trier alle eer van zijn werk had, al toonden zijne werkgevers zich traag van betalen. De helft van het loon, dat hij aan het gieten der klokken en schellen en aan de klokkenpannen ¹⁾ verdiend had, zijnde 170 gl., werd hem 17 Sept. 1588 uitbetaald ²⁾, doch de betaling der andere helft liet zich lang wachten; in de kerkrekening van 16 Juli 1591—21 Maart '96 schrijven de kerkmeesters immers:

„Item mr. Henrick van Trier is tot Helmont gecommen om syn gelt, dat hem quamp van den clocken te gieten; ende alsoe die stadt gheen gelt en hadde om te betaelen, heeft hij verteert ende (hebben) wy betaelt. . . . XV st.”

't Was toen September of October 1591; op 4 Januari van het daarop volgende jaar zond mr. Henrick een bode „om syn gelt te hebben”; vermoedelijk heeft deze het geld toen eindelijk gekregen.

Kleinere later verrichte werkzaamheden aan de klokken gaan wij stilzwijgend voorbij, maar dat Peter Diercx in 1606—'07 het uurklokje en in 1618 de klokken verhing en dat Jan Reinders Meulenmeester in 1637 de middelste klok en de uurklok verhing, achten wij de vermelding waard, omdat in een dier jaren het uurklokje als zoodanig waarschijnlijk werd afgedankt en de groote klok, welke thans nog als slagklok dienst doet, waarschijnlijk als zoodanig werd ingericht. ³⁾ En dat in 1618 twee pannen der middelste klok vergoten en twee nieuwe pannen voor de „schel” gegoten werden, is in zoverre vermeldenswaardig, dat dit werk geschiedde door een Helmondsch burger met name Jan Adriaens den Ketelaer. ⁴⁾

De eerste ons bekende Helmondsche beiaardier was de

¹⁾ De lagers, waar de assen der klokken in draaien.

²⁾ Den volgenden dag ontving hij 76 gl. voor 160 pond geleverde klokkespijs.

³⁾ Dat de klokken verhangen werden, beteekent overigens niet, dat zij van plaats verwisselden, doch een weinig omgedraaid werden, opdat de klepels of hamers haar niet altoos op een en dezelfde plaats treffen zouden.

⁴⁾ In het jaar 1602—'03 schijnt te Helmond een klokgieter gewoond te hebben, want op de zettingslijst van dat jaar staat „de clockgieter met gebruyck van 't huys van Frans Colen” aangeslagen voor 32 st. Reeds omtrent twee eeuwen vroeger schijnt een klokkengietersfamilie te Helmond

koster-schoolmeester mr. Aert Horckmans, die in Aug. 1625 en op Kerkwijdingsdag (2^{den} Zondag in Augustus) 1626 van de kerkmeesters 6 st. ontving voor zijn „beyeren.” Hij werd door den priester-beneficiant en organist Peter Muls opgevolgd, dien wij 1631—'32 als klokkenist vermeld vinden; in dat jaar zeide deze immers vrij te wezen van stadsbeden „overmits het spelen op het orloge.”

De vraag is nu, op welke wijze de voorslag bespeeld werd. Er wordt gesproken van *beieren*; dit nu geschiedde eenvoudig door te trekken aan de draden of touwen, welke aan de klepels der klokken verbonden waren. Doch er wordt ook gesproken van het *stellen der hamers door den uurwerker* (1588), van het *stellen van het horlogie door den organist* (1625) en zelfs van het *spelen op het horlogie* (1631—'32), uitdrukkingen, welke duidelijk wijzen op een mechanisch spelwerk in verband met het uurwerk. Uit een en ander besluiten wij, dat de voorslag door middel van een kleine houten speeltrommel mechanisch speelde en dat hij bovendien èn persoonlijk bespeeld èn gebeierd kon worden. ¹⁾

Verkeerde de Helmondsche beiaard in zijn phase van voorslagwerk tot nog toe in zijne kinderjaren, weldra — in de jaren 1633—'35 — zou hij zijn eerste phase afleggen en uitgroeien tot een eigenlijk klokkenspel, al zou hij nog lang daarna zijn oude benaming van voorslag blijven behouden.

De klokkengieter mr. Peter van Trier zou alsdan voor de

---

gewoond te hebben. Immers Heer Jan die priester Jans Vijfeyckenssoens van Ghemert verkoopt voor schepenen van Helmond 22 April 1420 een huis en hof, gelegen aan Den Wiel te Helmond en eertijds toebehoord hebbende aan „meester Willem den cloggieter ende sinen kinderen” (R. A. 's-Bosch, Helmondsch Protokol N° 215). Ook omtrent het midden der 15^e eeuw schijnt een klokkengieter te Helmond of in de omgeving daarvan woonachtig geweest te zijn. Volgens eene H. Geestrekening uit dien tijd golden Hein van der Beck, Eels Koellen, *meester Jan die klocghueter* en Jan Heinensoen van der Beck aan de H. Geesttafel van Helmond 1 mud rogge „van Heer Adams Duyschen wege van sinen testament in scepenbrieven daeraff gemaect tot Asten uyt den goede ter Beeck”.

¹⁾ Vermoedelijk werd het spelwerk door mr. Mathijs in 1588 aangebracht, toen hij het uurwerk plaatste, of wel in 1594, toen hij met een zijner dochters wederom te Helmond was, wederom de smidse van Hans Wage-mans leende en meer dan 27 pond ijzerwerk aan het uurwerk verbruikte.

uitbreiding der klokken zorgen, de uurwerker mr. Jan Backer van Coll te Batenburg voor het speelwerk. ¹⁾

In Mei 1633 kwamen mr. Jan en mr. Peter met zijn knecht te Helmond; zij vertoefden er meerdere dagen, vermoedelijk om den bestaanden beiaard in oogenschouw te nemen en het nieuwe werk aan te nemen.

De eerste der nieuwe klokken werd in Augustus d.a.v. door een voerman van Nistelrode naar Helmond gebracht. ²⁾

Tien maanden later, einde Juni 1634, arriveerden — via Nistelrode waarschijnlijk — 5 klokskens; ze werden mede door den Helmondschen kerkmeester Frans Costers te Grave afgehaald, waar men voor licent 16 gl. 8 st. 2 oort betaalde. De licent-brief luidde:

Laet passeren van weghen de Ed. Hooghmoghende Heeren Staten Generael der Vereenichde Nederlandsche Provincien H(eer) Frans Costers nae Helmond met de goederen hier onder gespecificeert, alzoo 't recht ende subsidie der generale middelen daarvan betaelt zijn in handen van onse Ghecommitteerde, te weten van vijf metale klokkxkens, wegende t'saem vijff hondert pont VIII^L XV^B. . . . .

Actum ten comptoire, Graeff den XXVIe Junij 1634.

J. v. Rymdijck — D. v. Eck. ³⁾

Op 29 Juli d.a.v. reisden de Helmondsche kerkmeesters naar Ravenstein, naar den uurwerker. Het speelwerk was gereed en twee voerlieden brachten het met een wagen en twee karren van Ravenstein naar Helmond, waarschijnlijk wederom via Nistelrode. ⁴⁾

¹⁾ Tot opbouw van het uurwerk (waarmede speelwerk en klokken bedoeld zijn) had de kerk 600 gl. geleend bij Jhr. Everard van Boshuysen op Croy.

²⁾ In de kerkrekening lezen wij: „Den 14 Sept. 1633 betaelt voor vracht van een klok, comende van Nistelroy, aldaer *gegoten* (?), 2 gl. 10 st.“; vermoedelijk moeten wij echter lezen: „aldaer *gegeten*“; het lijkt immers onwaarschijnlijk, dat de klok te Nistelrode gegoten zou zijn; vermoedelijk werd de klok door de kerkmeesters te Nistelrode afgehaald.

³⁾ Het cursief staat gedrukt. De kosten van het licent (voor elke 5 pond 3 st.) met eenige bijkomende onkosten bedroegen 16 gl. 8 st. 2 oort.

⁴⁾ De speeltrommel was zoo goed als zeker van koper. Wij houden er ons dan ook van overtuigd, dat mr. A. Loosjes in zijn boek *De Toren-*

Zoowel mr. Peter de klokkengieter als mr. Jan de uurwerker vertoefden van 5 tot 9 Sept. d.a.v. te Helmond, om het nieuwe werk behoorlijk in de bervorije te installeeren en vermoedelijk ook om bij de keuring tegenwoordig te zijn. ¹⁾

Eerst was men naar 's Bosch geweest om daar den organist mr. Philips te halen, doch deze „en quam niet meer”; ²⁾ hierop ging mr. Daniel Tibosch (notaris, koorzanger en gewezen organist te Helmond) met een voerman naar Oirschot en bracht van daar de Oirschotsche organisten mede.

Blijkbaar werden de klokken bij de keuring niet alle goed van toon bevonden, want bij Peter van den Berg (een Helmondsch burger) werd staal gehaald „tot beitels om de klokken uut te houwen.” Toch gelooven wij, dat de mislukte klokjes niet te Helmond, doch te Bommel, d.i. Maasbommel, uitgehouwen werden, alwaar, naar wij meenen, al de klokken, die mr. Peter van Trier in dien tijd aan Helmond leverde, gegoten werden. ³⁾ Vergissen wij ons niet, dan werden drie van de vijf klokjes afgekeurd en viã Den Bosch naar Bommel

muziek in de Nederlanden blz. 26 zich een weinig vergist, waar hij schrijft: „In de tweede helft der 17de eeuw vervaardigt Jan Cal, uurwerkmaker te Nijmegen, de eerste koperen speeltrommel — zij waren vóór dien tijd van hout, meestal met ijzeren ringen beslagen — voor het klokkenspel van den toren der Delftsche Nieuwe Kerk”. Helmond is Delft vóór geweest. Genoemde Jan Cal was vermoedelijk dezelfde persoon als Jan Backer van Coll; uit de reis der Helmondsche Kerkmeesters naar den uurwerker te Ravenstein is men geneigd te besluiten, dat Jan Backer in 1634 te Ravenstein woonde; blijkens eene door hem afgegeven kwitantie woonde hij echter 13 Febr. 1638 te Batenburg; misschien trok hij later naar Nijmegen.

¹⁾ In dien tijd werd de torenomgang vernieuwd door Jan Reinders en Dirk Janssen Stelmans.

²⁾ Mr. Philips was voordien driemaal te Helmond *het orgel* komen visiteren en stemmen, t. w. in 1627, 2 April 1632 en 10 Aug. 1633. De reden, waarom hij nu en later nogmaals weigerde *de klokken* te komen keuren, kunnen wij niet gissen.

³⁾ De stad zond 4 Sept. 1634 Jan Thijssen naar de klokkengieten te Bommel (Bemmel) en 2 Jan 1635 naar de uurwerkers aldaar; (wellicht maakte men niet altijd onderscheid tusschen klokkengieten en uurwerkers en zijn hier met de uurwerkers de klokkengieten bedoeld). De mogelijkheid, dat de klokken per schip over de Maas naar Maasbommel gezonden werden, willen wij niet geheel uitsluiten. Het komt ons echter onwaarschijnlijk voor, dat met Bommel of Bemmel bedoeld zou zijn Bemmel boven Nijmegen, daar met geen enkel woord over het passeeren der stad Nijmegen of der rivier de Waal gesproken wordt.

teruggezonden, om daar uitgehouwen te worden. ¹⁾ Het was waarschijnlijk tegen het einde van November 1634, dat de klokkengieters en beide of een der beide kerkmeesters met de drie klokjes weer te Helmond waren aangekomen; ²⁾ zij waren gekomen van Bommel over Batenburg naar Grave en van Grave over Nistelrode naar Helmond.

Betreffende het halen dezer drie klokjes bezitten wij eene rekening van den klokkengieter zelf; het gebrekkig Nederlandsch weerhoude ons niet, haar mede te deelen:

Memory wat dye klokken gekost hebben.

Van den Bos op Bommel weer gehalt, betalt 4 gl.

Dye klokken van Bommel op de Graff latten voeren, betalt 6 gl. ahn fracht, ende 15 st. tot Battenburch op den tol.

To Graff op het lesant ³⁾ betalt 24 gl. 12 st.

Die pasport getyckent ahn de port 6 st.

Van doerfart to Graff betalt 18 st

Dye klokken op Nistelroy gefort, dar heben wij noch nij van betalt; wat wij geffen sullen, wetten wy nit.

Fatcit 36 gl. elff st.

Dye heb Ick van den ersamen kerkmyster Frans Kuster ontfangen. Orkont my eygen hant

Petter van Tryer,
Clockengytter.

Hiermede in overeenstemming lezen wij in de kerkrekening: „December 1634 bethaelt aen mester Peter van Trier, klokkengieter, voor licent ende andere onkosten bi hem gedaan tot Graeff ende anderssints” . . . . . 36 gl. 11 st.

En verder lezen wij daarin nog: „Item bethaelt aen vracht

¹⁾ Wellicht werden alle vijf de klokjes naar Den Bosch gezonden, om daar aan het oordeel van mr. Philips onderworpen te worden en werden van daar drie afgekeurde klokjes naar Bommel en twee goedgekeurde naar Helmond teruggezonden. De twee goedgekeurde werden dan te 's-Bosch afgehaald door den kerkmeester Frans Costers, die in de kerkrekening noteert „Alsoo ick ten Bosch was, om onse klokken te halen, ben geweest tot Vucht, daer soo ver gebrocht, dat ick soude hebben een licentbriefken van onse klokken ende den cantoorknecht daervoor geschoncken 1 gl. 5 st.”.

²⁾ Zooals hierna nog blijken zal, was één klokje met het uthouwen bedorven.

³⁾ Het licenten-kantoor

van 3 klokken van den Graeff op Nistelroy ende voorts op Helmont, warmit de klokgieters selff gecomen zijn". . 5 gl.

Met mr. Peter was van 24 November tot 2 December 1634 ook mr. Jan wederom te Helmond; de klokken moesten immers weer gehangen en gekeurd worden. Daarom werd Jacob Hendriks met zijne kar naar 's Bosch gezonden om mr. Philips aldaar te halen, doch deze „niet en mochte comen"; hij weigerde dus ten tweeden male. Nu werd genoemde Jacob naar Eindhoven gezonden „om de organisten aldaer te halen, die niet en mochten comen vóór 's anderdachs".

Een kloksken, „dat bedorven was mit houwen", werd 28 Juni 1636 door de kerkmeesters verkocht voor 71 gl. 13 st. 1 oort ($10\frac{1}{2}$ st. per pond) aan den Helmondschen koperslager Adriaen Janssen; het woog $136\frac{1}{2}$ pond.

Overigens zwijgen de kerkrekeningen over den uitslag der keuring en meenen wij dat stilzwijgen als een teeken van goedkeuring te mogen beschouwen.

Mr. Peter de klokkengieter en mr. Jan de uurwerker, die, zooals we vermeld hebben, bij het ophangen der klokken aanwezig waren, den eersten keer 5—9 Sept. 1634 en den tweeden keer 24 Nov.—2 Dec. d.a.v., hadden op kosten der kerk hun logies genomen ten huize van Jan Ariaens, waard op den Leeuw. Beiden waren zeer regelmatig van vertering; van dag tot dag luidt de specificatie van den waard voor beiden te samen ongeveer aldus:

Alle beijde tot ontbijt verteert	8 st.
Alsdoen gedroncken 2 potten biers	4 st.
Op den middach alle beijde in den maeltijt verteert	14 st.
En gedroncken 2 potten biers	4 st.
's Avonds aen den maeltijt verteert	14 st.
En gedroncken 2 potten biers	4 st.

Nu en dan gebruikten zij enkele potten bier méér; buitendien hadden ze ook eenige potten bier laten halen, toen zij in de school waren, die tot smidse was ingericht en hun diende tot werkplaats; voor „het slapen ende spreijen van den bedde" werd niets gerekend.

't Was in de eerste dagen der Meimaand 1635, dat een Helmondsche voerman met den kerkmeester Frans Costers naar Grave reed om de drie laatste klokken te halen.

Het licent-briefje luidde ditmaal:

Laet passeren van weghen de Ed. Hoogh-mogende Heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlandsche Provincien voor de kercke tot Helmont drie metale clocxkens, t'samen wegende twee hondert vijftich pont. ¹⁾

Graeff, desen IIII Maj 1635.

VII gl. X st.

J. v. Rymsdyck.

Viã Nistelrode werden de klokken naar Helmond gevoerd; mr. Peter van Trier en diens vrouw, welke wij van 4—11 Mei 1635 te Helmond als logé's in den Leeuw aantreffen, waren met de klokken medegekomen.

Nauwelijks waren de klokken gelost, of wij zien den voerman met zijnen wagen verder rijden op Eindhoven, om aldaar de musicijns of muzikanten wederom te halen. Waarschijnlijk kwamen dezen niet aanstonds mede en ging daarom mr. Daniel Tybosch een dag of wat later hen bezoeken, „ten eynde sij toch souen mit comen, opdat de kloockgieter(s) niet en wacht(en).” Lang bleven de muzikanten evenwel niet uit, want reeds op 10 Mei 1635 legden zij de schriftelijk verklaring af, dat de klokken van den voorslag „van perfecten thoon” waren; de organisten en visitateurs „over de thoonen van de clocken”, te weten Daniel Tybosch en de twee Eindhovenaars met name Joannes Gerwen en Joannes Cocx ontvingen voor hunne vacatie 46 gl. van de kerk.

Bij de afrekening met mr. Peter van Trier bevonden de kerkmeesters, dat hem „van sijne tot henne contentement geleverde klokken” in 't geheel 1923 gl. toekwam; hiervan werden hem op 11 Mei 1635 1423 gl. betaald; het tegoed van 500 gl. werd hem in Maart 1636 voldaan.

Het „contentement” der kerkmeesters opzichtsens mr. Peter was echter niet wederkeurig. De kerkmeesters hadden hem

¹⁾ Het cursief staat gedrukt.

immers eene vereering beloofd, omdat hij en de zijnen vele moeiten hadden gehad met de oude klokken, maar „alsoo den klokgieter niet tevreden en wilde wesen mit de vereringhe,” moesten zij hem bovendien eenen nieuwen hoed geven; ook wilde hij het loon der boden, die van de stad naar de klokkengieters en omgekeerd gezonden waren, niet goeddoen.

Mr. Jan Backer van Coll ontving van wege zijn werk aan den voorslag in achtereenvolgende termijnen 1217 gl., 300 gl., 562 gl. 16 st., 280 gl. 18 st. en 110 gl. 16 st., samen 2471 gl. 10 st. ¹⁾

Uit alles wat wij hebben medegedeeld, meenen wij te moeten besluiten, dat na vermelde uitbreiding van den beiaard in de bervorije 15 klokken, t. w. 3 luid- en 12 speelklokken hingen. (De 3 luidklokken werden zoowel vóór als na de uitbreiding niet als speelklokken gebruikt.) ²⁾

De beiaard was nu voltogen en ieder heel en half uur, bij dag en bij nacht, schudde hij zijne vluchtige, afwisselende tonen onvermoeid uit over de straten en daken der stad.

In 1637 of '38 werd hij door mr. Jan Backer van Coll, den uurwerker te Batenburch, nog geperfectionneerd; alsdan

¹⁾ Aan 't slot hunner kerkrekeningen waren de kerkmeesters-rendanten gewoon eene gemotiveerde aanvraag te schrijven om eenige belooning voor hunne bewezen diensten en hun tijdverlet, de grootheid der belooning overlatend aan de discrete der Auditeuren, voor wie zij rekening en verantwoording moesten doen. Aan 't slot der kerkrekening 1631—'38 doet ook de kerkmeester Frans Costers zulke aanvraag zeggende, dat de kerkmeesters gewoonlijk slechts „dienen één jaer ofte tot overvloed twee jaer”, doch dat hij acht volle jaren het kerkmeesterambt heeft moeten bedienen, dat hij ook vele dagen herwaarts en derwaarts had moeten reizen, als tot 's-Bosch, Grave en elders, ook wijst hij op „alle die extraordinarisse moijten”, die hij had gehad met den voorslag en vooral op „den grooten arbit mit op- ende affclimmen inden omme ganck”. Door de Auditeuren werd hem 50 gl. toegkend.

²⁾ In 1628 werd 1 reep (zeel) „in die nieuwe couwe” en nog 2 andere zeelen „tot deselfde couw” gemaakt en voor het ijzerwerk aan „de kouwe” betaalden de kerkmeesters 60 gl., volgens de kerkrekening 1665—'73 werd een nieuwe as in de kouw der kerk gemaakt. Wij veronderstellen, dat met deze „couwe” bedoeld wordt een ijzeren kouw (kooi of kast), waarin werden afgesloten of wel de einden der luidtouwen in het luidhuis, of wel de windas bij het St. Catharina-altaar, waarmede het tiend-graan naar den kerkzolder werd gewonden (21e B. B. IV blz 245, noot 1)

immers maakte deze „nieu werck aen 't spuellwerck, oock aen de halve eure, ten eynde 'tselve mit minder arbit mocht gewonden worden”, waarvoor hij blijkens de kerkrekening en zijn eigen kwitantie 125 gl. 8 st. ontving. En in 1642 leverde hij nog voor 45 gl. 150 nieuwe noten, „die men gebruyckt aen 't spelwerck opten thoren.” ¹⁾

De laatste Helmondsche klokkenist vóór de Politieke Reformatie aldaar was de koster-schoolmeester mr. Daniel Wijtvelt. Op 13 Jan. 1641 werd zijne aanstelling als koster-schoolmeester vernieuwd; in de alsdan opgemaakte akte lezen wij o. a.:

Item sal tot lasten van den custer staen het urgewerck te stellen met den voorslach ende in het brecken ende verlopen van dyen helpen ordonneeren, dat hetselve naer behoeren wordt onderhouden, sonder dat die gemeynte ennighen langhen off merckelijcken tijdt daerdoor beschadicht mochtte worden . . . .

Item sal den voorschreven custer gehouden weesen, allen Sondachen ende Heylige daeghen ende Mercktdaeghen den tijdt daertoe bequaem op het horleloghie een half ure te spelen vóór den middach tusschen elff ende twelff uren, mede op sommighe Hoogtijden ende Hochfestdaeghen naer den middach oock te spelen.

Behalve koster, schoolmeester, klokkenist en uurwerksteller was Wijtvelt ook notaris en procureur. In 1646 werd hem gelast één van beide te laten varen: of wel het schoolmeesterambt, of wel het procureurs- en notarisambt; hij vroeg zijn ontslag als schoolmeester. Hierop werd 15 April 1646 een nieuw accoord met hem als koster en klokkenist gesloten, waarin o. a. werd bepaald, dat hij voor alle diensten naar ouder gewoonte de klok moest luiden, waarbij op zijn verzoek de schoolkinderen (de jongens der scola cantorum) hem zouden helpen, evenals bij het beieren en het zingen in de kerk; dat het klokkenspel moest plaats hebben vóór den middag na de Hoogmis en dat hij voor alle Hoogtijden den voorslag moest veranderen, m. a. w. een ander wijsje op het carillon zetten.

¹⁾ In 1646 werd de tuimelaar vermaakt, „daer men den hamer met treckt”.

Wij zien hieruit, dat het beiaardspel in dien tijd door de Katholieke bevolking van Helmond behoorlijk gewaardeerd werd.

* * *

Twee jaren later, in 1648, zou met de kerk en den toren van Helmond ook de beiaard aldaar overgaan aan de Gereformeerden. Maar ook tijdens zijne Gereformeerde dienstbetrekking bleef men ook van Gereformeerde zijde zijn spel op prijs stellen, althans nog langen tijd.

Zoo betaalden de Hervormde kerkmeesters volgens hunne rekening 1651—'58 aan den rector der Latijnsche school (Lambertus Silvius of diens opvolger Nicolaus Boddingius) 1 gl. 4 st. „voor het veurslach te veranderen” en de burgemeesters in 1657 aan Johannes Oosterlingh 12 gl. 10 st. „voor sijne gedane diensten soo op het speelen van de clocken, als oock op den oirgel”.

Aan den laatsten was als organist en vermoedelijk ook als klokkenist voorafgegaan Adriaan Jacobs van Roij, die in 1663, toen hij schoolmeester te Bladel was, en ook wederom in 1665 de Helmondsche kermis kwam bijwonen om bij die beide gelegenheden de kermisklanten op te vroolijken met zijn beiaardspel.

In 1681—'82 was de vorster der stad Frederik Bronckhorst klokkenist, die als zoodanig en tevens als organist der kerk 25 gl. genoot van de kerk en 25 gl. van de stad, doch dit laatste salaris voor het spelen op de klokken werd hem twee jaren later ingehouden „ter tijdt ende wijle daarvan acte werdt vertoont”. Nadat de stadsregenten, die over zijne bediening van het carillon blijkbaar niet goed tevreden waren, hem 10 Nov. 1689 nogmaals en voor de laatste maal het spelen op de klokken hadden opgezegd, zal hij dat spel wel hebben vaarwel gezegd, doch niet voor goed, daar wij hem in 1697—1707 wederom als klokkenist vermeld vinden.

Hij werd als zoodanig en ook als organist opgevolgd door Hendrik van Deutecum, die het carillon moest bespelen op

de Marktdagen en daarvoor ook een jaarlijksch traktement van de stad genoot, doch in 1709 bijna nooit als carillonist op zijn post was en in 1718, toen hij werd aangesteld tot schoolmeester en koster te Wijlre bij Maastricht, als klokkenist en organist werd opgevolgd door Jurianus, zoon van den toenmaligen Helmondschen schoolmeester Anthony Ginhoven.

Het traktement van Jurianus Ginhoven als klokkenist werd in 1725 door de stad van 25 gl. gebracht op 40 gl., welke nog in 1730 door hem ontvangen werden. Na hem schijnt men gedurende de 18^e eeuw geen klokkenist meer voor vast aangesteld te hebben, maar zich, behalve bij een of andere zeldzame gelegenheid, tevreden gesteld te hebben met het mechanisch klokkenspel.

In het hier besproken tijdvak werd het klokkenspel te Helmond meer bijzonder beoefend ter opluistering van openbare volksfeesten, zooals 30 Nov. 1661 bij het geboortefeest van den dofijn van Frankrijk; 25 Jan. 1683 bij het inhalen van Helmond's nieuwen heer Antoine Uldricq graaf van Arberg; 24 Juni 1691 bij de inhuldiging van Albert Joseph graaf van Arberg als heer van Helmond; in November 1697 bij het feest wegens den vrede van Rijswijk; 13 Juni 1749 bij het vreugdebedrijf over den vrede van Aken, toen aan zekeren Tomee ¹⁾ werd opgedragen „een quartier op den beijer te spelen”; zoo ook 2 Sept. 1783 bij de inhuldiging van den heer van Helmond Carel Frederik Wesselman, toen Nathaniël Hermanus Walraven het carillon bespeelde.

Hoezeer het carillonspel in dien tijd te Helmond was in verval geraakt, blijkt wel hieruit, dat de stadsregeering opdroeg aan een zekeren Dielis Sluyers in 1761, om voortaan elke twee jaren „een nieuw deuntje” op het spelwerk te zetten; in 1773 nog slechts elke drie jaren.

Wat het klokluiden betreft, dit bleef ook na 1648 nog altijd het gewone werk des koster, wien in 1664 jaarlijks 35 gl. werden toegekend voor het „luijen van 't clocxken”

¹⁾ Juriaan Tomé was in 1761 organist te Helmond (bij de Hervormden).

's morgens om 6 uur, 's middags om 12 uur en 's avonds om 9 uur, telkens een kwartier lang ¹⁾. Doch bij groote openbare volksfeesten werden de klokken natuurlijk door meerdèren geluid; bij het bovenvermelde vredefeest van 13 Juni 1749 b.v., toen het klokluiden geschiedde 's namiddags van 5—6, van 7—8 en van 9—10 uur, moesten de luiers elk kwartier elkaar „changeeren.”

In datzelfde tijdvak hadden klokken en klokkenspel in-tusschen verscheiden veranderingen ondergaan. Zoo had de smid Paulus Thomas in 1661—'62 een nieuwen tuimelaar gemaakt, „daer de halff uuer ende de heel uuer mede besluijt ende vierdeel-uuers.”

Toen in 1682 besloten werd om het kerkorgel te doen hermaken door den orgelmaker Judocus van Sibergh, werd tevens besloten om hem ook te doen repareren het klokkenspel, „dat boven de tonne staende is op den torn”. ²⁾ Daar hem werd opgedragen „omme 't zelve speelwerck te brengen op sijn behoerlijke thoonen, *daerbij te voegen de twee groote clocken*”, zouden dus van dien tijd af ook de twee groote luidklokken haar zware klanken onder het beiaardspel mengen.

Een dezer, de z.g. middelste klok was omstreeks het begin der 18^e eeuw gebarsten. Toen er in September van het jaar 1700 een klokkengieter in Helmond was, die haar voor 100 ducaton wilde vergieten, bood de schepen-president, na den Heer van Helmond gehoord te hebben, hem daarvoor 250 gl., doch dit bod werd niet door hem aangenomen. Eerst in 1709, nadat Thomas Bisschoppen 200 gl. aan de stad had toegezegd voor het vergieten der klok, mits hij zijn leven lang verschoond zou blijven van het burgemeestersambt, en nadat in October van dat jaar een omgang langs de huizen was gehouden om het te-kort aan te vullen, lieten de stads-

¹⁾ Toen door de stadsregeering in 1689 aan de kosteres Isabella, weduwe van Jacob de Mater, het klokluiden-'s avonds-om-10-uur werd opgezegd, gaf deze ten antwoord, „dat sij mettet luyden niet soude ophouden, vóórdat sij voer hetgheen haar van 't voorgaende luyden [competeerde] voldaan ende betaelt sal sijn”; Huisarchieff van Helmond N° 601.

²⁾ Zie B. B. V blz. 244, '45.

regenten de gebarsten klok vergieten. Dit werk werd alsdan besteld aan Dominicus Frenu te Woensel voor 185 gl., mits de stad hem de noodige materialen zou leveren. Wegens het vergieten betaalden de burgemeesters hem 480 gl. 6 penningen, waarop zij 6 gl. 12 st. terug ontvingen voor de steenen des ovens; bovendien maakten zij nog 41 gl. 15 st. van 167 pond „gegruys van de clockspijs”, welke zij à 5 st. per pond verkochten.

Inmiddels was ook de groote klok, de z.g. tiend- of ban-klok defect geraakt. Wijl deze onderhouden moest worden door de Abdij van Postel als tiendhefster te Helmond, besloot de stadsregeering op 21 Oct. 1709 om den Abt dier Abdij of diens rentmeester te Helmond, met name mr. Anthony Molenmakers, te doen aanzeggen, dat hij haar ten spoedigste zou laten vergieten. Ruim een half jaar later deed genoemde mr. Anthony Molenmakers namens den Heer der stad aan de regenten het voorstel om, nu er ook nog eene kleine klok en een kloksken uit het voorspel gebarsten waren, eene openbare collecte te doen houden om deze eveneens te doen vergieten, waarop de regenten zouden trachten met de klokkengieters te accordeeren.

Onze Roomsche klokkenfamilie had in hare Gereformeerde dienstbetrekking dus wel veel tegenslag, dat reeds vier harer leden in 't ongereede waren geraakt.

Met het vergieten der groote tiend- of ban-klok scheen de Abdij van Postel volstrekt geen haast te maken. Eerst op 3 Mei 1721 werden ter raadsvergadering medegedeeld de „*Conditien, waerop Sr. Joseph Petit, mr. clockgieter, presenteert dese stadts groote clock te vergieten.*” Volgens deze conditiën moest de klokkengieter alle materialen leveren, behalve dat de stad zou leveren de helft van de steenen en van het leem, dienende tot den oven en het vormen, en de helft der karrevrachten zou bekostigen voor het halen van steenen, leem, hout en turf; de klok moest voorzien worden van een oog en bout, waarin de klepel moest hangen, welke ten koste van den klokkengieter was; „in cas van manquement” moest

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL VAN „BOSSCHE BIJDRAGEN”

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. X. AFLEV. 2. MAART 1930

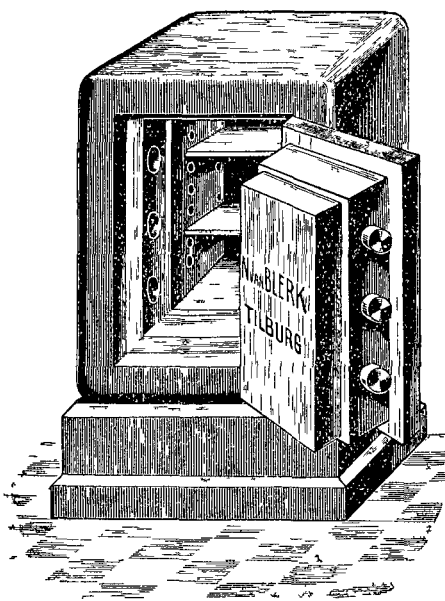
LENTJES & DROSSAERTS

'S-HERTOGENBOSCH

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en
verhandelen van leeningen ten laste van
Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K.
Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest
voordeelige voorwaarden. :-:

VAN BLERK's
 TABERNAKELKASTEN
 VAN BLERK's
 OFFERBUSSEN
 VAN BLERK's
 KLUISDEUREN
 VAN BLERK's
 BRANDKASTEN

„De beste waarborg”

Zonder eenige verplichting
 persoonlijk te ontbieden

VAN BLERK's
 Brandkastenfabriek

Tilburg, Tel. Int. 374

ATELIER VOOR KERKELIJKE KUNST

OPGERICHT 1872

H. VAN DER GELD & ZOON

'S-HERTOGENBOSCH

□ BEELDHOUWWERKEN □

KERKMEUBELN IN HOUT EN STEEN

□ IN VERSCHILLENDE STIJLEN □

POLYCHROMIE

□ □ □

KRUISWEGEN
 OOK IN GIPS

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg.

Beste adres voor zuivere, harsvrije

WIEROOK.

Deze voldoet geheel aan de voorschriften van het Caeremon. Episcop., waarin verlangd wordt, dat bij de vermenging de wierook in hoeveelheid verre de andere bestanddeelen overtreffe. :—:

Prijs f 1.30 — f 1.60 — f 1.80 per pond.

PITTEN GUILLOM voor Godslampen f 1.75.

MEDAILLES H. Familie (koperen) 20 ct. — f 17.50 per 100.

„ „ „ (aluminium) 8 ct. — f 7.00 per 100.

„ Congregatie O. L. Vr., 12¹/₂ ct. — f 10 per 100.

DIPLOMA'S H. Familie en Congregatie vanaf 20 ct.

ERVEN & Co. OIRSCHOT

—:~ STOELENFABRIEK ~:—

KERKSTOELLEN in elk gewenscht model

STOELLEN voor PATRONATEN en andere
VEREENIGINGSGEBOUWEN

—.— Vraagt CATALOGUS. —.—

Fabriek van Machinale Houtbewerking „De Mark”

JACQ. van GROENENDAEL

BREDA

Alle Timmerwerken

Speciaal in eikenhouten Kerkbanken,
Kerkstoelen, Schoolbanken enz.

VERSCHEENEN BIJ

G. MOSMANS ZOON

’s-HERTOGENBOSCH

Uitgever van den H. STOEL en alom verkrijgbaar

Maria Middelaes Aller Genaden

Twintig Beschouwingen door

P. Dr. L. VOGEL C. S. Sp.

125 Bladzijden. Prijs f 0.90. Franco per post f 0.93.

Ferdinand G. J. van den Gerenbeemt

Fabrikant van Herkhaarsen,

Kollegerancians van
24 Paus Benedictus XV

Witte Was, Wierook, Godslamp-olie, enz.

's-Hertogenbosch, Hinthamereinde 53

GEBRUIKT

de hoogfijne soorten ONTBIJTKOEK

uit de Stoomkoekfabriek „DE STER” van

GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

Voor kostscholen en gestichten speciale conditiën.

Vraagt nog heden prijs aan bij GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

Vacant

Oude en Nieuwe Boekhandel
UITGEVERIJ
N.V. v./h. DEKKER & v. d. VEGT en
J. W. v. LEEUWEN
Oranjesingel 4, NIJMEGEN
Oude Gracht, UTRECHT
 Verzendt op aanvraag gratis
Catalogen.
Koopt oude Boeken.

Gebr. WEHMEIJER, 's-Hertogenbosch

Liturgische Paramentiek

Zijden Kazuivels (zonder katoen) 30-33 gulden
Kazuivelstoffen, franjes enz. voor Vereenigen
tegen en-gros prijzen

MAGAZIJN ST. JOZEF

Speciaal adres voor complete installering van

KLOOSTERS en GROOTE INRICHTINGEN

in

PORSELEIN, GLAS, AARDEWERK,
ROESTVRIJE TAFEL- EN DESSERTMESSEN
TAFELZILVER ALPACCA

in Gero zilver en Rembrandt Zilver

Reiziger door het heele land te ontbieden

Telef. 485 — L. DERKS — 's BOSCH

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg.

Dr TH. GOOSSENS

Rector Magnificus der R. K. Handelshoogeschool

HET ARME BRABANT (24 blz.) f 0.70

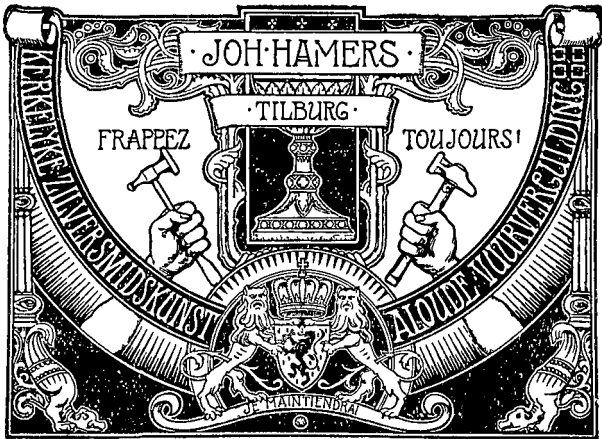
HET KEERPUNT van BRABANT (38 blz.) f 0.70

vacant

☒ Eenige werkplaats te Tilburg ☒

Langestraat 51

Langestraat 51

Groote voorraad in alle metalen Kerkwerken

☒ 1^e Klas werk aan voordeelige prijzen ☒

Firma J. H. de Leeuw
's-HERTOGENBOSCH

Groothandel in Koloniale waren

Koffie = Thee

Telefoon 497 en 1146

H. FUNNEKOTTER

⌘ ⌘ ROTTERDAM ⌘ ⌘

WEDEROM VERKRIJGBAAR:

de bekende Loopers „Super aspidem”

op 70 en 90 c/m. breedte.

Smyrna-loopers en Tapijten

in elke gewenschte afmeting, naar speciale ontwerpen.

BILLIJKE PRIJZEN.

Vacant

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL OPGERICHT 1848

TILBURG

INTERESSÉ DE LA MAISON

SCHRÖDER DE CONSTANS

BORDEAUX

SPÉCIALITÉ VINS FINS ET

VINS CACHET DU CHÂTEAU ET

ÉTAMPÉ

MONOPOLE VAN DE MERKEN :

DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN

CHATEAU CARMES HAUT-BRION

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISSDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
A. FRENKEN EN D^R TH. GOOSSENS

DEEL X
AFLEVERING 3.

ST MICHIELS-GESTEL — DECEMBER — 1930.

INHOUD:

De Naasting der St. Lambertuskerk te Helmond in 1799 door Jac. J. M. Heeren	blz. 238
Het collatorschap van het Beneficium van het Altaar der Apostelen onder het Kruis te Oss, door J. Cunen	blz. 245
Naasting van Kerk en Pastorie te Drunen (1807-1819) door P. Th. Goossens, pastoor	blz. 250
Leestafel, door Dr Th. G.	blz. 313
Registers, door H. Ebeling	blz. 317

VOORWAARDEN:

De „**Bossche Bijdragen**” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post *f* 5.—.

Telkens bij het verschijnen van een derde aflevering zal over het bedrag van drie afleveringen worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 95, en bij den Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift te adresseeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS, Tilburg, Postchèque en Giro 50174.

---

de klokkengieter de klok op zijn eigen kosten hergieten; en was ze dan nog niet goed, ten tweeden male hergieten; was de klok „wel getroffen”, dan moest de klokkengieter haar drie achtereenvolgende jaren in goeden staat houden; de klokkspijs zou, alvorens in den oven gesmolten te worden, aan den klokkengieter toegewogen en per pond betaald worden na aftrek van 5 pond op elke honderd voor laxatie (lekkage); van ieder pond zou de klokkengieter 3 st. en 1 duit ontvangen, de helft den laatsten October 1721, de andere helft na de gestipuleerde drie jaren; bovendien nog 59 gl. bij den aanvang van het werk voor levering van materialen; in geval alles kwam „te mancqueren” zou de aannemer deze 59 gl. moeten terug betalen en bovendien van ieder pond spijs, dat door laxatie verloren zou gaan, 12 st.

Wij hebben zoeven gezien, dat er nog een kleine klok en een kloksken uit het voorspel (het speelwerk) gebarsten waren. Laatstebedoeld kloksken liet men gelijk het was, totdat het ten langen laatste in 1818 door de firma Petit en Fritsen tegen een ander klokje werd ingeruild ¹⁾.

Eerstbedoelde kleine klok echter werd 16 Juni 1721 stuk geslagen om bij de vergieting der groote klok gebruikt te worden; zij was zwaar 501 pond ²⁾, waarvan aan mr. Molenmakers 182 pond werd toegewogen, terwijl de overige 319 ponden besteed zouden worden bij het gieten der groote klok voor laxatie; gevoegd bij de stukken der groote klok, welke 1824 pond wogen, maakte dat samen 2143 pond.

De 1ste Juli d. a. v. was waarschijnlijk de dag, waarop de groote klok vergoten werd; zes dagen daarna werd ze ten overstaan van meerdere stadsregenten gewogen en bevonden zwaar te zijn 1920 pond.

De regenten waren over de vergieting niet tevreden, want 26 Juli d. a. v. schreven zij aan Petit, dat zij geen genoeg

¹⁾ In 1763 en wederom in 1765 besloot men het gebarsten kloksken te doen vergieten, wat men echter niet deed; in 1800 besloot men het te verkoopen, maar evenals het in eerstvermelde jaren noch verruild, noch vergoten werd, werd het nu ook niet verkocht.

²⁾ Een (Nederlandsch) pond was gelijk aan een Kilogram.

konden nemen met het werk, wyl het gat in „de moijeroor” veel te klein was, zoodat de klok niet kon opgehangen worden, en ook wyl de klok niet genoeg „geëffent” was.

Vermoedelijk was mr. Anthony Molenmakers of beter diens principaal, de Abt van Postel, wel tevreden. De vergoten klok werd immers behoorlijk in den toren opgehangen en hangt daar tot op den dag van heden nog. Haar opschrift luidt: „*De Heer ende Mr. Antoni Molemakers der beide rechten Doctor ende Advo(cae)t heet min doen hermaken 1721. Joseph Petit me fecit.*”

Volgens de conditiën moest de klokkengieter ontvangen 10 st. en 1 duit per pond; de klok woog 1920 pond; hem kwam dan toe 1920×3 st. en 1 duit (8 duiten = 1 st.) = 300 gl.

De overgeschoten klokspijs, wegende 134 pond, werd in 1726 door de stad verkocht aan J. D. de Landas, Heer van Oirschot enz., voor 11 st. het pond.

Aangaande het onderhoud en de reparatie der tiendklok rees in 1758 een geschil tusschen de provisorien der kerk (de regenten der stad) en de abdij van Postel. Wat toch was het geval?

De provisorien hadden in 1754 aan de tiendklok doen aanbrengen een nieuw zeel, nieuwe scheeren en schijven, scheenen doen vastmaken, in 1755 zeel en klepel der klok doen repareren en bovendien waren in 1737 een nieuwe as en rad in de klok gemaakt; voor dat alles had de stad betaald de gezamenlijke som van 37 gl. 8 st. 8 penningen. De provisorien hadden dezen post in de stadsrekening van 1754 in uitgaaf gebracht, doch de Heeren van de Leen- en Tolkamer te 's Bosch hadden hem geroyeerd.

Deswege presenteerden de provisorien 1 Aug. 1758 een rekest aan de Edelmogende Heeren Raden van State van dezen inhoud:

Uit de handelwijze der Leen- en Tolkamer leiden zij af, dat de Heeren dier Kamer van oordeel zijn, dat niet de stad, doch de Abdij van Postel tot genoemde reparatiën als tiend-

hefster volgens de Statuten Synodaal van Luik gehouden is. ¹⁾ De Abdij had echter verklaard, daartoe niet gehouden te zijn. ²⁾ De provisoren verzoeken nu, of Hun Edelmogenden willen verklaren, dat de Abdij tot onderhoud der grootte klok verplicht is en derhalve de 37 gl. 8 st. 8 p. restitueeren moet.

Nadat het rekest was gesteld in handen eerst van die der Leen- en Tolkamer, om hun Edelmogenden te dienen van bericht, en daarna van den heer Thesaurier Generaal, om rapport te doen, namen de Edelmogenden 2 Jan. 1759 eene resolutie, welke luidde als volgt:

De Raad, gehoord rapport (van heer Thesaurier-Generaal), heeft, — na deliberatie en uijt het berigt van die van de Leen- en Tolkamer gebleeken zijnde, dat die van de Abdije van Postel tot geen andere reparatiën en onderhoud aan de grootte off tiendklok en hetgeen daartoe behoord vermeenen gehouden te zijn als voor zover die reparatiën het corpus off lighaam van die klok zelve betreffen, en zulx op fundament van een verbaal accord onder willige condemnatie van haar Ed. Mo. op den 20^{en} Maart 1730 tusschen haar en de Regenten van Helmond als provisoren van de kerk aldaar geslooten, waarbij verdragen was, dat die van de Abdije, ten respecte van de besorging der jaarlijksche reparatiën, zo ordinair als extraordinair van de kerk te Helmond zo van binnen als van buyten met allen den aankleeve van dien, nietwes uytgesondert als alleen het onderhoud van de grootte klok in den tooren en voor de interessen der genegotieerde capitalen aan de kerk van Helmont jaarlijx zoude uytkeeren een hondert en sestig guldens ³⁾, — goedgevonden en verstaan te verklaren, dat dewijl volgens het voors. verbaal accord onder de jaarlijxe

¹⁾ Volgens de Statuten van Luik stonden, gelijk wij reeds mededeelden, de grootte klok ten laste der tiend, doch toren, horologie en voorslag ten laste der gemeente. Zooals blijkt uit een apostille der Leen- en Tolkamer op bovenbedoelde rekening, was de Abdij naar het oordeel dier kamer niet verplicht tot onderhoud van den toren, wel echter van de tiendklok en ook van het klokwerk in het kleine torentje boven het schip. Eene meer uitvoerige verhandeling over het tiendrecht in verband met den plicht van kerkonderhoud plaatsten wij in *B. B. V* blz. 240 e. v.

²⁾ De Abdij beweerde, dat zij *alleen het corpus* der klok te onderhouden had.

³⁾ Volgens bedoeld accoord (zie *B. B. V* blz. 268) moest de Abdij dus 160 gl. betalen ter bekostiging der kerkreparaten, doch de tiendklok zou als van ouds ten haren laste blijven.

uytkeering van *f* 160 niet begreepen is het onderhoud van de groote klok in den tooren te Helmont, dus ook uytgesondert moet gerekent worden al het toebehooren van die klok, zonder hetwelk deselve niet kan worden gebruikt en dat dienvolgende de Abdije van Postel als thiendheffer over Helmont en jurisdictie van dien verpligt is boven en behalven de uytkeering hierboven gemeld de voors. groote off tiendklok met al zijn toebehooren te onderhouden; doch teffens gelet zijnde, dat de Supplianten de reparatiën en vernieuwingen, waaruyt de geroyjeerde posten bestaan, hebben doen maaken buiten kennis van en zonder overleg met die van de Abdije van Postel, is wijders goedgevonden en verstaan, voor ditmaal en zonder eenige consequentie voor het toekomende, aan de Supplianten te permitteeren, om de vier geroyjeerde posten in de eerst te doene gemeentensrekening bij verhaal in uijtgaaff te brengen met allegatie van deese haar Ed. Mo. resolutie. ¹⁾

En verders de Supplianten te gelasten, deese haar Ed. Mo. resolutie te laten registreeren ter griffie van de Leen- en Tolkamer tot 's Bosch en een copie daarvan te doen insinueeren aan die van de Abdije van Postel, mitsgaders van alle defecten, die voortaan aan de groote off tiendklok met al het toebehooren van dien mogten bevonden worden, ten eerste aan die van de Abdije van Postel advertentie te geeven en van deselve uijt kragt van deese haar Ed. Mo. resolutie spoedig herstel daarvan te requireeren.

Actum den 2^{en} Januarij 1759.

De deurwaarder G. A. Neomagus vervoegde zich 6 Febr. 1759 bij J. B. Cools, kapelaan der stad Helmond „als waarnemende de zaaken van de Abdije van Postel”, om hem bovenstaande resolutie gerechtelijk te insinueeren.

Evenals te Helmond rezen in dien tijd ook op tal van andere plaatsen der Meierij van 's-Bosch moeilijkheden nopens kleine reparatiën aan de tiendklokken. Op eene desbetreffende missive der rentmeesters A. J. J. G. Tengnagel en H. de Kempnaer dd. 9 Mei 1760 verscheen 17 Maart 1761 eene resolutie der Edelmogenden, geldende voor geheel Staats-

---

¹⁾ In casu hoefde de Abdij dus niet te restitueeren, omdat haar geen kennis van de reparatie gegeven was, wat altoos vereischte was.

Brabant, waarbij werd goedgevonden en verstaan, die van de Leen- en Tolkamer aan te schrijven:

Dat, gelijk bij het placaat, bij de Aartshertogen in den jaere 1611 op het ouderhoud en de reparatie der kerken voor geheel Brabant gemaakt, gebleven is het rigtsnoer in die materie over Staats-Brabant en dat sedert dien tijd met opsigt tot Oostenrijks Brabant (voor soo veel haar Edelmogenden weeten) niet noodig is geoordeelt eenige naadere voorsieninge daerop te doen, haer Edelmogenden veiligst agten het vooralsnog daarbij ook voor Staats-Brabant te laaten en sig in voorkoomende gevallen, daar het voorschreven placaat interpretatie nodig mogt hebben, te reguleeren naar descisiën en naar resolutiën van haar Hoog- en Edelmogenden alsmede te consuleeren de schrijvers, die over dese materie handelen, als daer sijn Sypaeus, Peckius, Anselmus, van Espen, Wijnants, sonder regard te neemen op eenige Synnodale Statuten, voor soo veel niet klaarlijk blijkt, dat deselve in het geheel off ten deele op de bijzondere plaats, daar questie valt, door een constant gebruik sijn aangenomen;

Dat haer Edelmogenden voorts met haar begripen, dat, schoon de torens, die op haer selfs staen, door de gemeentens moeten onderhouden worden, zulke torens nogtans, die op het schip van de kerk staan, van gelijke natuur sijn als de kerk, ten waare ook wederom in dit geval specialijk bleek, dat door een oud constant gebruik, zo verre sulks kan worden naagegaan, op deese of geen plaats gereciperiert was, dat het onderhoud derselver door de gemeente bekostigt wierd, alsmede dat de tiendheffers regulariter verplicht sijn tot het onderhoud van eene klok met het bellefort en hetgeen daartoe behoort;

Dat dus stricte genomen de geringe onkosten, die aan de riemen der kleepels en aan de reepen en touwen der tiendklokken als andersinds moeten worden besteed, niet tot lasten der gemeentens, maar tot die der tiendheffers souden behooren te koomen, dog dat haar Edelmogenden soo in consideratie van het oud gebruik en de redenen in de missieve van de rentmeesters Tengnagel en de Kempnaer geallegeert, als in aanmerking van de moeilijkheeden, dewelken over een saak van soo geringen belang ongetwijffelt soude kunnen ontstaan, in dien de voorslag bij haar voorschreven berigt (t.w. der Leenen Tolkamer) gedaan om de tiendheffers duer een jaarlijx som-

metje te doen contribueeren, hoeseer andersinds niet onredelijk, wierd geampecteert;

Goedvinden, haer te authoriseeren om kleine kosten van riemen, reepen, touwen als andersinds aan de tiendklokken in de dorpsrekeningen gebragt wordende, voortaan sonder remarque te passeeren, mits die kosten voor één jaar niet excedeeren de somma van vijftien guldens, alsmeede om het deswegens in eenige reekeninge door haar reets geroijeerde bij verhaal te passeeren.

Na deze uitweiding keeren wij nu terug tot onzen beiaard.

Na in 1745 aan den horlogiemaker Hendricus van Liempt de reparatie van het speelwerk voor eene som van 210 gl. te hebben opgedragen ¹⁾, gaf de regeering der stad het daarop volgend jaar aan Paulus van Eysdonk in last „om een deuntje op de heel uur van 't klokkespel, item een op de half uur ende nog een op het quartier-uur, mitsgaders een op den voorslag naar behoren te stellen.”

De beiaard telde in dien tijd 250 noten, maar door Wilhelmus van Hoeck werden er in 1786—'87 nog 250 bij gemaakt en door Jaspar Sluyers in 1794 nog 30.

* *
*

Tijdens de Bataafsche Republiek, toen de Protestantsche Overheersching te stuiptrekken lag en de Vrijheidfeesten te Helmond, evenals overal in de Meierij van 's-Bosch, niet van de lucht dreven, vormde naast optocht, versiering van vrijheidsboom, illuminatie, dans en zang, ook het carillonspel herhaaldelijk een nummertje van het opgewonden program.

In gevolge Art. 6 der Additioneele artikelen tot de Staatsregeling van 1798 ging de toren van Helmond en daarmede ook de beiaard in eigendom der Burgerlijke Gemeente over. De beiaard had alstoen zijn beste dagen gehad; Ds. St. Hanewinkel noemt hem in 1798 zelfs „*ellendig*” ²⁾.

¹⁾ Op 9 Febr. 1747 getuigde de horlogiemaker Theodorus Symons, dat diens reparatiewerk verscheiden fouten had.

²⁾ *Reyze door de Majorij van 's-Hertogenbosch in den jaare 1798*, blz. 58.

Toch bleef hij nog altijd in dienst; de laatste ons met name bekende klokkenist, die hem persoonlijk bespeelde, was Goort Becx; wij vinden vermeld, dat hij door hem bespeeld werd bij de troonsbestijging van koning Lodewijk in 1806, op de verjaardagen des konings 2 Sept. 1807 en '08 alsook 16 April 1809, toen koning Lodewijk Helmond met een bezoek ver-
eerde. Toen op last van den Prefect van het Departement des Bouches du Rhin de kroning van Keizer Napoleon en de veldslag van Austerlitz feestelijk herdacht zouden worden op 6 Dec. 1812, zou bij intervallen het carillon bespeeld worden, gelijk de Maire der stad, K. F. Wesselman Jr., 27 Nov. van dat jaar aan den Onderprefect van het Arrondissement berichtte ¹⁾. Ook bij de viering van den geboortedag des keizers op 15 Aug. 1813 zou het carillon bij intervallen bespeeld worden. ²⁾

De gelegenheid om zich van een ander klokkenspel te voorzien, liet het gemeentebestuur niet voorbijgaan. Die gelegenheid werd aangeboden door de firma Petit en Fritsen, toen deze in het bezit gekomen was van een klokkenspel van 25 klokken, afkomstig van de Abdij van Postel.

In zijne vergadering van 1 Maart 1836 besloot het gemeentebestuur van Helmond deze 25 klokken van genoemde firma in te ruilen tegen de 11 klokken, waaruit het oude spel alstoen nog bestond ³⁾, bij welken ruil de gemeente 1000 gl. zou toegeven. Daar sommige ingezetenen zich hadden bereid verklaard om tot aankoop van het Postelsch carillon eene geldelijke bijdrage te doen en er reeds toezeggingen gedaan waren van 50 en 25 gl., besloot het gemeentebestuur verder nog om eene intekeningslijst bij de best-gezeten inwoners te laten circuleeren, terwijl het de mogelijkheid uitsprak,

---

¹⁾ Correspondentieboek van genoemden Maire, 1812—'13.

²⁾ Schrijven van den Maire aan den Onderprefect d.d. 30 Juli 1813 in evenvermeld Correspondentieboek.

³⁾ Blijkens de dagboeken der tegenwoordige firma Petit en Fritsen bestond het oude spel in 1836, als wij de 3 luidklokken buiten beschouwing laten, uit 11 en voordien uit 12 klokken, hetgeen volkomen klopt met de hiervoren door ons gedane mededeelingen.

dat het welgelukken der inschrijving nog eene uitbreiding van het carillon zou ten gevolge kunnen hebben. De heeren Fred. de Bruin en Arnoldus Bots werden aangewezen om met de lijst rond te gaan, doch naderhand weigerden zij dit te doen, zoodat van de bijdragen der ingezetenen niets te recht kwam. De ruil van „het gebrekkig klokkenspel tegen een bij velen bekend als zeer welluidend en beroemd” geschiedde eerst in 1837, waarschijnlijk op 't laatst van October. ¹⁾

De lotgevallen van het carillon, nadat het in eigendom van meergenoemde firma was overgegaan, hebben wij tot onzen spijt niet kunnen achterhalen. ²⁾

De 25 klokken, welke die firma inruilde en welke thans nog in den St. Lambertustoren hangen, waren, zooals gezegd, afkomstig van de Abdij van Postel. Van uit den beiaardtoren dier Abdij hebben haar tonen weleer weerklonken over Postels uitgestrekte bosschen de eenzame verten door.

Op een der klokjes staat het volgende Chronodisticon:

†IntInnabULI hUJUs faCtoreM agnosCIMUs
ALeXIUM IULLIn.

Dit chronodisticon bevat: 3 M. (3000) + 2 C (200) + 4 L (200) + 6 U (30) + 1 X (10) + 8 I (8) = 3448 : 2 = 1724.

Dit klokkenspel werd dus in 1724 door Alexius Julien gegoten; tegen het einde der 18^e eeuw werd het uit de Abdij van Postel van wege de invallen der klokkensmeltende Franschen, waaraan die Abdij bloot stond (1794 en 1797), veiligheidshalve over de grenzen gevoerd naar Weebosch onder Bergeyk, alwaar het bij een zekeren Hendrik van den Broek in den grond verborgen werd.

Daar de Abdij in Januari 1797 was opgeheven en de reli-

¹⁾ Bovenstaande bijzonderheden ontleenen wij, behalve aan het Gemeentelijk Resolutieboek uit dien tijd, aan het Correspondentieboek van Burgemeester en Assessoren van Helmond 1836—'47. Voor het vervolg van dit artikel zijn de gegevens aangaande het klokkenspel deels ook ontleend aan het *Verslag van den Toestand der Gemeente Helmond over het jaar 1910* blz. 195 e. v.

²⁾ In het geciteerd *Verslag van den Toestand der Gemeente Helmond* vindt men blz. 202 toon en gewicht der 11 klokken aangegeven; het totaal gewicht bedroeg 1134½ Ned. pond.

gieuzen — onder hen ook H. J. Beugels, die naar Helmond vluchtte, — verbannen waren en er ten jare 1835 geen vooruitzicht bestond op herstel der voormalige Abdij, werden de klokken uit hare circa 40-jarige verborgenheid weder aan 't licht gebracht en door den toenmaligen, pastoor van Helmond, genoemden H. J. Beugels, een der weinige bannelingen, die toen nog in leven waren, den 30sten December van dat jaar voor f 1010,25 aan Petit en Fritsen verkocht, welke firma, gelijk gezegd, ze in 1837 aan de Gemeente van Helmond inruilde. In het *Verslag van den toestand der Gemeente Helmond over het jaar 1910* wordt blz. 201, '02 toon en gewicht der klokken aangegeven; zij wegen gezamenlijk 1374 Ned. Pond of K.G.

Bij den ruilkoop was inbegrepen het maken van ijzeren klepels in alle klokken, alsook het herstellen der ijzeren oogen, waar de klepels in hingen. De levering van een nieuw speelwerk (trommel, (mechanisch) klavier enz.) werd opgedragen aan de Wed^e P. Verberne & Zoon te Helmond ¹⁾, die niet vóór October 1839 het nieuwe speelwerk gereed had.

In datzelfde jaar 1839 werden door Petit en Fritsen nog 3 nieuwe klokjes, samen voor 36 gl., bijgeleverd, zoodat het carillon alstoen uit 28 klokken bestond. Bij de eind-afrekening — verkoop der middelste klok (waarover wij nog nader spreken zullen), vernieuwing van carillon en alles inbegrepen — bleef de gemeente schuldig eene som van 3264.17¹/₂ gl. In 1840 werd het nieuwe klokkenspel opgehangen.

Door de firma Petit en Fritsen werden 3 klokjes uit het carillon in 1895 hergoten en in 1912 werden nog 2 grootere klokjes door haar bijgegoten, één van 109 KG. en één van 123 KG. ²⁾ Het carillon bestaat thans dus uit 30 klokken, die in rijen voor de galmgaten hangen.

¹⁾ Ofschoon eerst besloten was, de oude speeltrommel slechts te veranderen, werd toch eene geheel nieuwe aangeschaft; de oude speeltrommel met het oude ijzerwerk werd door Petit en Fritsen, die ze wilde overnemen, getaxeerd op 100 gl.; de nieuwe trommel kostte 800 gl.

²⁾ In datzelfde jaar werd door de firma B. Eysbouts te Asten een gedeelte van het speelwerk vernieuwd.

Ter illustratie der veronachtzaming en piëteitlooze behandeling, waaraan vele klokkenspelen in de 19^e eeuw waren blootgesteld en als bewijs van slechte waardeering van het beiaardspel in dien tijd, wordt door Mr. A. Loosjes ¹⁾ terecht gewezen op het feit, dat bij het klokkenspel te Helmond geen handklavier meer werd aangebracht, toen na den ruilkoop van 1837 een nieuw speelwerk gemaakt werd. ²⁾

De wensch van den zoeven vermelden schrijver, dat het Helmondsche klokkenspel, dat sindsdien enkel mechanisch spel geven kon ³⁾, spoedig ook voor persoonlijk spel bruikbaar gemaakt zou worden, is intusschen in vervulling gegaan.

Reeds in 1911 werd over het herstellen van het persoonlijk spel door den Gemeenteraad gedelibereerd. „Wat het aanbrengen van een klavier betreft — zoo lezen wij in de Notulen der Raadsvergadering van 31 Juli 1911 — wenschte zij (de Commissie van Openbare Werken) dit werk, dat geheel op zich zelf staat, nu niet aan te brengen. Later zou dit even goed kunnen, als het klokkenspel b.v. meevalt en het aanbrengen dan gewenscht mocht worden.” De geheele vergadering stemde met deze woorden des Voorzitters in.

Wat toen werd uitgesteld, is volbracht geworden in 1923. Een comité werd samengesteld, dat zich ten doel stelde, bij de ingezetenen van Helmond gelden in te zamelen, ten einde de Gemeente bij de officiële opening van het nieuwe Raadhuis (5 April 1923) als feestgeschenk aan te bieden een be-

¹⁾ *De Torenmuziek in de Nederlanden*, blz 30.

²⁾ Blz 105 en 06 van genoemd werk zijn gewijd aan den toren en het klokkenspel der St. Lambertuskerk te Helmond. Op tal van onjuistheden, welke daarin voorkomen, hebben wij reeds gewezen in *De Zuidwillemsvaart* van 18 Nov. 1916, Tweede Blad. Ook is onjuist, dat twee der speelklokken tevens dienst doen als slagbel, immers op de grootste luiddklok wordt het uur en op de grootste speelklok het half uur afgeslagen.

³⁾ Het mechanisch spel werd ook bij sommige feestelijke gelegenheden aangewend; men liet het dan geruimen tijd doorloopen. Oude ingezetenen weten nog, dat zulks geschiedde met de Kermisdagen. Zoo wordt ook vermeld (Resolutieboek 1839—'40 f° 79, 80), dat bij de plechtige ontvangst van Koning Willem II op 15 Juni 1842 diens intocht plaats had onder het gelui der klokken en (mechanisch) klokkenspel. In latere jaren echter werd het mechanisch spel uitsluitend slechts even gehoord elk kwartier als kort praeludium van den klokslag.

speelbaar klavier voor het carillon in den toren der St. Lambertuskerk. Deze collecte bracht meer dan voldoende op en sinds 1923 kunnen Helmond's ingezetenen, evenals hunne voorvaderen, zich verheugen over het bezit van een carillon, dat ook voor persoonlijk spel bruikbaar is. ¹⁾)

Het klokkenspel heeft ons zoo lang bezig gehouden, dat wij de luidklokken in den toren en in 't kleine torentje bijna uit het oog zouden verliezen.

Uit de Gemeentelijke Resolutieboeken blijkt ons, dat het torentje op het schip der kerk (de dakruiter) ten jare 1758 nog altoos voorzien was van een stadsklokje; op 26 Juli 1816 werd daarbij echter door de firma Petit en Fritsen nog een nieuw klokje van circa 60 K.G. gehangen, welk tot opschrift draagt: „D. O. M. et Divo Lamberto Patr(ono) Sacrum, an. 1816.”

Door diezelfde firma werd in 1869 bij dit nieuwe klokje nog een tweede nieuwe klokje voor bedoeld torentje bijgeleverd, bij welke gelegenheid het oude klokje — het woog slechts 38 halve Ned. pond — door haar werd overgenomen. Dit tweede nieuwe klokje weegt 118 K.G. en draagt tot opschrift: „Petit et Fritsen me fuderunt 1869. S. Maria o.p.n.” Op 11 October van gemeld jaar 1869 werd pastoor Spierings door Mgr. Zwijzen gemachtigd om het nieuwe klokje te benediceeren. ²⁾)

Beide klokjes, dat van 1816 en dat van 1869, hangen thans nog in hun torentje zusterlijk naast elkaar.

Nu nog iets over de drie luidklokken in den grooten toren!

De middelste klok, die — zooals wij mededeelden — omstreeks het begin der 18^e eeuw gebarsten was en daarna vergoten werd, is later opnieuw gebarsten. Ter Raadsver-

¹⁾ 't Is echter eene vraag, of zij er zich ook over verheugen mogen, dat er vóór de bespeelbaarmaking geen deskundige voorlichting heeft plaats gehad en dat het toetsen- in plaats van het stokken-systeem is toegepast geworden

²⁾ Mgr. Zwijzen zelf kon dat niet, wijl hij zich voorbereidde om de daarop volgende week naar Rome te vertrekken ter bijwoning van het Vaticaansch Concilie.

gadering van 10 Maart 1830 werd goedgevonden, aan Ge-deputeerde Staten eene voordracht te doen, om de in den toren hangende defecte gemeenteklok door de firma Petit en Fritsen te doen vergieten, „om alzoo het gelui te vermeerderen en hieruit een fonds voor den Algemeenen Arme dezer gemeente te kunnen vinden.” De hergieting heeft evenwel niet plaats gehad, maar door genoemde firma werd de klok voor f 869.80 van het Gemeentebestuur in 1836 gekocht, toen men tevens in onderhandeling was over de inruiling van het carillon. De klok had een gewicht van 909 $\frac{1}{2}$ Ned. pond of K.G.

Bij den aankoop der gebarsten klok deed de firma Petit en Fritsen tegelijk voorstellen tot levering eener nieuwe klok van circa 500 K.G. en tot overname der kleinste luidklok, doch geen dezer voorstellen werd aangenomen.

Moge de leemte, welke door het niet-herstellen der middelste klok in de Helmondsche bervorije ontstond en tot op den huidigen dag bleef voortbestaan, spoedig door eene nieuwe middelste klok worden aangevuld.

Alleen de kleinste luidklok heeft zich de eeuwen door onverouderd en onvernieuwd, gansch en gaaf weten te handhaven. Gelijk wij hiervoren vermeld hebben, heeft zij haar hooge carrière ten jare 1492 in alle nederigheid, waarschijnlijk immers in het eenvoudig klokkenhuisje op de Markt, begonnen. Zij weegt circa 170 K.G. en werd eertijds „het kleine bimklokske” (1696) of „den bimmert” (1836) geheeten. Tot op den dag van heden leent zij hare hooge en trouwe diensten nog altoos even vreugdig.

In de *Levensschets van H. J. Breugels* (Bijlage V) maakt de schrijver Th. Ign. Welvaarts, waar hij de zinnebeeldige voorstelling in het bovenlicht der hoofddeur van de pastorie van St. Lambertus te Helmond bespreekt, de daarin voorkomende woorden *Perfer et Obdura* (Verdraag en word gehard) tot zinspreuk van Helmond's katholieke geestelijkheid en geloovigen; treffend voor allen, wien de geschiedenis — grooten-

deels eene lijdensgeschiedenis — dier geestelijkheid en geloovigen bekend is.

Maar ook de beide nog aanwezige luidklokken (banklok en bimmert) mogen het *Perfer et Obdura* wel tot leuze voeren; zij, de trouwe wakers over stad en inwoners!

Wat hebben zij niet meegemaakt, de kleine sinds zij daar hing in haar laag klokkenhuisje tot nu, nu wij ze zien hangen in haar hoogen St. Lambertustoren; en de groote, die — gegoten uit de spijs der in 1587 verbrande klokken — het leven vond in den dood harer voorgangsters en wel niet *quoad formam*, maar toch *quoad materiam* reeds beierde boven de eerste parochiekerk in de Hage!

Al het leed, dat sinds eeuwen over stad en inwoners kwam, hebben zij van uit haar hoogen toren overschouwd en zelf hebben zij in dat leed gedeeld. Door wat al stormen en onweders hebben zij heengeluid, wat al branden en onheilen aangekondigd!

Den grooten brand der stad (4 Juli 1587), de kleine zag hem in al zijne verschrikking en de groote was in hare jeugd-jaren nog getuige van de ruïnen. Haar kerk zagen ze vernielen en afbreken; haren toren ommantelen. Aan een haar vreemden godsdienst werden zij gedwongen hare diensten te verleenen; lijdzaam moest de groote zelfs aanzien, dat haar gebenedijd metalen kleeid (in 1721) werd omgekeerd en haren Roomschen doopnaam zag ze weggewischt.

Maar wat hun beidjes ook overkwam, zij hielden stand en nooit lieten zij zich ontrukken hun eigen Roomsch geluid. En hetzij ze spreken van haar eigen geschiedenis, hetzij ze spreken van de historie van stad en inwoners, aldoor roepen en roepen ze nog en luiden en luiden ze nog:

Perfer et Obdura,
Perfer et Obdura!

De Naasting der St. Lambertus te Helmond in 1799

door

JAC. J. M. HEEREN.

Over dit onderwerp is in de B. B. (deel VI, blz. 219 e. v.) door den Zeereerw. Heer A. Frenken uitvoerig geschreven.

Wij achten het echter niet ondienstig daaraan enkele bijzonderheden toe te voegen, die wij ontleenen aan het kerkenraadsboek van de Gereformeerde gemeente van Helmond en Rixtel.

Nadat in de Commissie voor de Municipaliteit, zowel van Roomsche als van Gereformeerde zijde, op 21 Juni 1798 toegezegd was eenige gevolmachtigden te benoemen, om over de schikking betreffende de overgave van het kerkgebouw te onderhandelen, werd 27 Juni 1798 een vergadering gehouden „van den kerkenraad en verdere mans leedematen van de Gereformeerde gemeente binnen Helmond.”

De predikant gaf in deze vergadering een kort relaas van de gebeurtenissen in de laatste dagen, vrij wel gelijk aan dat wat pastoor Frenken geeft. ¹⁾

Met eenparigheid van stemmen werden daarop tot leden dier commissie gekozen de predikant Albertus Scholten, en de beide ouderlingen Anthonij Ramaer en Pieter van Hoogerlinden.

Staande de vergadering werd hun een volmacht ter hand gesteld van den volgende inhoud:

Op heden den 27 Juny 1798 heeft den predikant en kerkenraad der Gereformeerde gemeente van Helmond van ons

---

¹⁾ B. B. VI, 222.

ondergeteekende mansledemaaten van voorschr. gemeente te kennen gegeven, dat zij op den 21 deser door den vorster alhier naamens een Commissie uijt de Municipaliteit deeser stad sijn geciteert geworden om op den zelvden dag des voormiddags om elf uren ten Raadhuijzen te compareeren, dat zij op het voors. uur aldaar sijn gekomen, wanneer opgemelde commissie, bestaande uyt de Burgers Johannes Swinkels, Mattijs Scheepers en Arnoldus de Vet aan hun hebben voorgesteld en versogt om eene Commissie uijt onse gemeente te benoemen ten eijnde in het minnelijke een accoord aan te gaan over het afstaan en aanvaarden van de groote kerk alhier ten behoeve van het Roomsche Kerkgenootschap.

Dat zij, predikant en kerkenraad, daarop in substantie hebben geantwoord dat zij wel geneegen waaren volgens de Staatsregeling een schikking te maaken, maar dat zij vooral nog daar omtrend in geene onderhandelingen kunnen treden, vermids de predikanten van Peel- en Kempenland voor hun en hunne gemeentens zich aan het intermediair wetgevend lighaam dezer Republiek hebben geadresseert en verzogt nadere verklaring van het 6^e art. der additioneele artykelen van de Staatsregeling, en daarom vriendelijk aan opgemelde commissie verzochten, dat hangende de deliberatien van het opgem. intermediair wetgevend lighaam daer omtrend niets mag worden besloten.

Dat meergemelde Commissie wijders aan hun heeft verzogt de gemeente te convoceeren en eene commissie te benoemen om in gevolge de Staatsregeling over een vergelijk of tauxatie met hun te handelen.

Dat zij, predikant en kerkeraad, hebben aangenoomen zulks ter onzer kennisse te brengen en Donderdag den 28sten dezer voormiddag om 11 uren aan voornoemde commissie daar van rapport te doen.

Al het welk bij ondergeteekenden gehoord en overwoogen zijnde, verklaaren wij het gehouden gedrag van predikant en kerkeraad volkoomen te approbeeren en goed te keuren, verzoekende en gelastende den predikant Alb. Scholten, Anthony Ramaer en Pieter van Hoogerlinden, zooals wij doen bij deezen, om zich bij monde of in scriptis uijt onzer aller naam bij de Municipaliteit der selver commissie of andere wettig gecommiteerden van het Roomsche kerkgenootschap te vervoegen en van de zelve te verzoeken uijtsel tot dat een verteegenwoordigend lighaam, het welk in dezen alles kan beslissen, sal aanwezig sijn.

En in geval de kerk alhier aan de Roomschesinden moet weeder overgegeeven, authoriseeren wij opgamelde onze gecommitteerden al verder nu voor als dan met gezegde gecommiteerden van het Roomsche kerkgenootschap over voors. groote kerk alhier in onderhandeling te treden, en met deselve te contracteeren, zooals onse geconstitueerden zullen oordeelen te behooren, en bij aldien zoodaanige minnelijke onderhandelingen vrugteloos mogten koomen af te loopen, als dan bij tauxatie ingevolge en bij de Staatsregeling bepaalt of op zoodaanige andere wijze, als het toekomend wetgeevend lighaam van het Bataafsche volk sal beslissen, authoriseeren en committeeren onse geconstitueerden al verder in voors^r geval om onbepaaldelijk, het zij bij minnelijke onderhandeling, het zij bij tauxatie daar in te doen en te handelen zoo als haaren goeden raad zal gedraagen contract des wegens te sluijten en te teekenen, de penningen te ontfangen en quitantie uyt te leeveren en verder in onzen naam alles te doen, te handelen en te verrigten zoo als wij present zijnde zouden kunnen en moogen doen, alles met magt van substitutie, zullende zij geconstitueerden egter gehouden zijn, van hun verrigtte aan ons te doen behoorlijk verslag en voorts reekening, bewijs en reliqua.

Actum Helmond dato ut supra.

(was geteekent)

N. Walkart,

W. F. Kaijzer,

D. Redert,

W. A. Ramaer,

H. Cromsigt,

Arnoldus Hilkhuijzen,

H. D. v. Hoogerlinden,

C. F. Wesselman.

J. H. Witzel

Joh. Cromsigt

P. van Tongeren

Joh. v. Viersen

J. C. Kuffers

F. Bartels

J. v. Hoogerlinden

Ter bespreking van het besluit der Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam, d.d. 30 Aug. 1799 ¹⁾, werd op 26 December 1799 een vergadering belegd „door alle de leden van den Kerkeraad en teffens alle de mans leedematen deser gemeente.” Nadat het besluit was voorgelezen, waarin aan de Hervormden gelast werd te zorgen, dat op 6 Jan. 1800 de Groote kerk zou zijn ontruimd, „heeft de vergadering eenparig goed gevonden aan het voorschr. besluit te obedieeren en

¹⁾ B. B. VI, blz. 234—236.

diens volgens te resolveeren, dat onze openbaaren godsdienst in het plaatselijk kerkgebouw zal gestaakt worden op den 5 January 1800."

Op de vraag van den predikant, „of er ook imand van de gemeente verkoos, dat men de penningen voor het plaatselijk kerkgebouw en de meubelen in het zelve, zoo als die ingevolge voorschr. besluit aan de gemeente bepaaldelijk toegewezen zijn, zoude aannemen, bleek, dat het eenpaarig gevoelen der gemeente was, *geen geld nog meubelen te willen accepteeeren.*” Met eenparigheid van stemmen werd dus besloten, „de penningen voor het plaatselijk kerkgebouw en de meubelen in het zelve, zooals die in gevolge voorschr. besluit aan de gemeente bepaaldelijk toegewezen zijn, niet aan te nemen.”

Hiermee was de kwestie echter niet van de baan, zooals blijkt uit B. B. II 238—240.

Ter aanvulling hiervan diene het volgende.

In de Kerkeradsvergadering van den 4 May 1800 produceerde de predikant eene resolutie van het Uijtvoerend Bewind dien zelve morgen uyt den Haag ontvangen, zijnde van desen inhoud.

Gelijkheid.

Vrijheid.

Broederschap.

Extract uijt het register der besluyten van het uijtvoerend bewind der Bataavsche Republiek.

Maandag den 23 April 1800, het sesde jaar der Bataavse vryheid.

Is geleezen het rapport van den agent van inwendige politie van den 21^{en} der loopende maand, gerequireerd den 11 bevorens n° 55, op de requeste van het Hervormd kerkgenootschap te Helmond, om daar bij in het breede gealligeerde reedenen versoekende, dat het 't Bewind behaagen mogt de requestranten te libereeren van alle verdere instantien van de Municipaliteit van Helmond en te verklaaren, dat door het staaken van hunnen godsdienst in het kerkgebouw en de legale gegeven informatien aan de Municipaliteit, dat zij niet verkiezen na zich te nemen de mobilen die nog in het

kerkgebouw mogten bevonden worden, nog ook de penningen door de Roomschesinden uyt te keeren, te accepteeren, voor soo veel hun aangaat voldaan hebben aan het decreet des Vertegenw. Lighaams van den 10 Sept. 1799, den 13 daaraanvolgenden n° 8 alhier ingekomen, waarop gedilibereert zijnde is beslooten de Municipaliteit van Helmond aan te schrijven, gelijk geschied bij deezem, dat vermids aan het zelve nu kennelijk was geworden, dat het Hervormd Kerkgenootschap aldaar zoo van het in bezit neemen en aanvaarden der mobilen in het kerkgebouw voorhanden afziet alsmede van de penningen door het naastend kerkgenootschap uit te keeren niet verkiest te accepteeren, alzoo door hun ingevolge de zelve resolutie van den 6 January l.l. de voorschr. mobile goederen ter redelijke kosten van het Hervormd kerkgenootschap ter convenabele plaatse kunnen worden overgebracht om daar ten pericule risico en kosten van hetzelfde kerkgenootschap te worden gecustodieert en voorts de door het naastend kerkgenootschap uijt te keeren penningen onder het gemeente bestuur te deponereen, wordende voorts het Gereformeerd Kerkgenootschap gelibereert van alle verdere instantien van de Municipaliteit en gehouden als aan het aangetoogene Decreet van het vertegenw. lighaam van den 10 Sept. j.l. te hebben voldaan, zullende extract deezes worden gezonden aan den Agent van inwendige politie, ten eijnde aan dit besluit de noodige executie te geven.

Deze resolutie werd door alle leden van den kerkenraad „met genoegen ontfangen en voor notificatie en tot haar narigt aangenomen.”

Na 5 Januari 1800 was de Gereformeerde gemeente van Helmond zonder gebouw voor het houden van haar godsdienstoefeningen.

In de vergadering „gehouden door alle de leden van den kerkenraad ten huize van den predikant, den 22 Jan. 1800” deelde Ds Scholten mee, dat hij, benevens zijn beide ouderlingen, „zich vervoegt hadden bij den Heer C. F. Wesselman, Heere van Helmond, en zijn Ed. uijt naam van de gemeente verzogt hadden om een plaats op zijn Casteel te willen inruimen en te vergunnen dat aldaar onze openbaaren godsdienst zoude

konnen uytgeoeffent worden, dog dat gem. Heer daaromtrent difficulteerende ons verzoek had afgeslagen."

De predikant „als niet langer van zich kunnende verkrijgen, de gemeente zonder godsdienstoefening te laten," bood voor den tijd van één jaar de middelkamer van zijn huis aan om daarin „hunnen openbaaren godsdienst te kunnen uijtoeffenen." Met graagte werd dit aanbod aanvaard.

Het was niet te voorzien, dat men ruim tien jaren lang van deze kamers gebruik zou moeten maken.

In de vergadering van den kerkenraad van 1 Dec. 1808 werd besloten om bij requeste Z. M. den Koning van Holland te verzoeken om eene nieuwe kerk.

Dit request werd verzonden den 18 Dec. d. a. v. en was van dezen inhoud.

Aan den Koning.

Sire!

Geevt met den diepsten eerbied te kennen, de Gereformeerde gemeente der stad Helmond, departement Braband, dat zij zich in den jare 1800 door de tijdsomstandigheden heeft verplicht gezien hun kerkgebouw ten behoeve van de Roomsche-Catholijke gemeente alhier te ontruïjmen.

Dat de predikant dezer gemeente bij het gemis van het gewoon lokaal twee vertrekken van zijn woonhuys tot uijtoeffening van onzen Godsdienst heeft aangeboden, waar van de gemeente nu sedert agt jaren zich op eene allesints gebrekkige wijze heeft moeten behelpen, als zijnde dit lokaal niet alleen voor onze aanzienlijke en dagelijks toenemende gemeente ten eenemaal ongeschikt maar ook veel te kleyn om de leden der zelve te kunnen bevatten.

Dat dese gemeente bij het vertrek of overlijden van onzen predikant lichtelijk in het geval zoude kunnen geraken van geheel en al verstoken te zijn van haren godsdienst te kunnen uijtoeffenen.

Mits welke zoo keeren wij ons tot Uwe Majesteit eerbiediglijk verzoekende dat het Hoogst dezelve goedgunstig behagen mag in de behoefte van deze talrijke gemeente te voorzien, door aan dezelve, zooals sulks bij verscheide gemeentens heeft plaats gehad, de nodige penningen te willen

accorderen tot het bouwen van eene kerk geevenredigt naar de grootte onzer Gemeente.

't Welk doende, etc.

Enkele maanden daarna, bij gelegenheid van het bezoek van Z. M. den koning aan de stad Helmond, op 16 April 1809, had de predikant Alb. Scholten in een verleende audientie op het kasteel, Z. M. het verzoek om steun voor een nieuwe kerk in bijna dezelfde woorden als van bovenstaand rekest, hernieuwd.

De koning deze aanspraak met zeer veel deelneming hebbende aangehoort, beloofde daarop den predikant binnen weynige dagen te zullen bezorgen eene somma van ses duysend gulden om daarvoor eene nieuwe kerk te bouwen.

Van een bezoek des konings aan het huis van den predikant ¹⁾ wordt in het kerkenraadsboek niet gerept, wel van de besprekingen over de plaats, waar de kerk zou gebouwd worden.

Op de geaccordeerde plaats werd de nieuwe kerk gebouwd voor de som van 6255.—0—0.

„Op den 25 Augustus 1811 is door den predikant deze nieuwe kerk bij eene plechtige inweyding aan God en zijnen dienst opgedragen.”

---

¹⁾ B. B. VI, blz. 231.

Het collatorschap van het Beneficium van het Altaar der Apostelen onder het Kruis te Oss

door

J. CUNEN

In Oss had men, voor de invoering der Hervorming, meerdere gebeneficiëerde altaren, waarvan het voornaamste, d. w. z. het best gebeneficiëerde was, dat der Apostelen onder 't Kruis. ¹⁾

Dit beneficium was verdeeld in drie portieën, die afzonderlijk vergeven konden worden en ieder den last van twee wekelijksche Missen hadden. In 1530 zegt Schutjes was rector der 1^e portie Lambertus Bardeyn, die zelf de twee Missen las, der 2^e portie Joannes Albi, die aan Bardeyn de twee Missen opdroeg, en der 3^e portie Rutger Lamberti, die zelf aan de verplichting der twee Missen voldeed.

Het collatierecht van dit beneficium stond ter laicale begeving. In 1533 waren collatoren de familie Christiani te Megen.

Veel bezittingen in landerijen te Oss had dit beneficium. Ontelbare malen vindt men in de oude schepenprotocollen landerijen aangeduid, belend aan een der drie portieën van het Apostelen-Altaar onder 't Kruis.

In 1792 bedroeg de eerste portie voor twee derde gedeelte 211 gld. 12 st. 10 penning.

Een zelfde gedeelte der 2^e en 3^e portie bedroegen 121 gld. 8 st. 10 p. en 117 gld. 1 st. 1 p.

---

¹⁾ Zie Coppens en Schutjes, in voce „Oss“.

Het collatierecht was reeds vóór 1750 in handen der familie Devenijns te Oss, die het zijn blijven behouden tot het uitsterven dezer familie, toen het aan bloedverwanten is overgegaan.

De familie Devenijns, die bij den grooten brand van Oss in 1751 ¹⁾, al haar familiepapieren verloren, hebben zich altijd kunnen handhaven als collatoren van dit beneficie.

Na den vrede van Munster werden de goederen der beneficiën geconfiskeerd en kwamen onder beheer van het kantoor der Episcopale en Geestelijke goederen der stad 's Bosch en het kwartier van Maasland. 22 Oct. 1763 o. a. werden 5½ morgen land van het beneficie der Apostelen onder het Kruis te Oss verkocht. Tot aan den Franschen tijd moesten steeds protestanten met dit beneficie begiftigd worden.

De laatste protestanten, die er mede begiftigd zijn, waren Wilhelmina Frederica van der Hoeve, dochter van een secretaris uit Oss ²⁾, de predikant Jan Louis Verster en Abraham Verster.

In 1822 waren deze allen overleden en nu begiftigden de Devenijns weder Katholieken met dit beneficie, doch het is steeds verder aan leeken vergeven.

Volgens eene losse aanteekening in het gemeente-archief van Oss genoot P. J. van Ghert, secretaris van Oss ^{2/3} der inkomsten van de 2^e portie en Mart. van Boxtel die van de 1^e en 2^e portie van het beneficie der Apostelen onder 't Kruis. Zij zijn erkend bij Kon. besluit van 22 April 1822.

Niet lang daarna begiftigde de collator A. Devenijns C. R. Hermans, die op het seminarie studeerde, eerst met de 2^e portie en later ook met de 1^e en 3^e portie. De vader van C. R. Hermans, H. G. Hermans te Oss vroeg daarvoor approbatie aan den Minister van Justitie.

De gouverneur der Provincie Noord-Brabant vroeg daarop inlichtingen aan den Schout van Oss, 2 Oct. 1822, als volgt:

¹⁾ Zie: „De stad Oss” 14 Sept.—5 Oct. 1923.

²⁾ Zie: *Nieuw Ned. Biographisch Woordenboek*, dl. VIII, in voce.

Door Z. Ex. den Minister van Justitie is in mijne handen gesteld ten bericht, consideratie en advies een rekwest van H. G. Hermans te Oss, verzoekende approbatie van de collatie der 1^e en 3^e portie van het beneficium der Apostelen onder 't Kruis-altaar te Oss, door Anthony Devenijns uitgebracht op des adressants zoon, C. R. Hermans, die hij de 2e portie reeds heeft geconfereerd.

Vóór rapport in te dienen heb ik noodig te weten, of voornoemd beneficium reeds bij de fundatie in drie portiën is verdeeld en het bestaanbaar is, dat alle drie door één persoon kunnen worden genoten.

Voorts heeft u te vragen aan den collator Antony Devenijns de acte van stichting of bij gebreke inlichtingen.

Verder doodsacten of andere bewijzen, die doen blijken, dat de vorige beneficianten, Wilhelmina Frederica van der Hoeven en predikant Jan Louis Verster zijn overleden.

Uit de burgemeesters-correspondentie ten archieve te Oss blijkt, dat 3 Juli 1824 werd geantwoord:

Antony Devenijns heeft het recht de drie portiën van het beneficium der Apostelen onder het Kruis-altaar te Oss aan één persoon te schenken, zoowel van de 1e en 3e portie als die van de 2e, allen vrij, door het overlijden van W. F. van der Hoeven en den Heere predikant Verster, terwijl het de ontvangers vrij staat die al of niet te accepteren.

Het is op heugenis van hem Devenijns, dat de drie portiën door één persoon kunnen worden genoten.

De acte van stichting is door den afbrand van Oss, in 1751, zoek geraakt.

Hij Antony Devenijns is universeele, ab intestato, erfgenaam van zijn eenige broeder Wouter Devenijns, met welke hij het beneficium bezat.

In 1843 deed eene Wed. G. Nijs moeite om het beneficium te bekomen.

Door den Gouverneur van Noord-Brabant werd aan den burgemeester van Oss medegedeeld 14 Oct. 1843, dat door den minister van Binnenlandsche zaken 10 Oct. l.l. is afgewezen het adres van J. Broks, wed. G. Nijs te Oss, om door zijne

tusschenkomst in het bezit te worden gesteld der papieren, betreffende het beneficium van Jonker(?) Devenijns.¹⁾

In 1862 werd er weer over gecorrespondeerd.

De Gouverneur vraagt 15 April 1862 aan Burgemeester en Wethouders van Oss inlichtingen of aan Adriana de Werdt, weduwe van Wouterus van Boxtel te Oss en hare 4 minderjarige kinderen toegekend kunnen worden de inkomsten der 1^e en 3^e portie van het beneficium der Apostelen onder 't Kruis te Oss. Er wordt gevraagd, welke graad van bloedverwantschap er bestaat tusschen haar en Devenijns.

Hierop werd door B. en W. te Oss geantwoord: De vrouw van Mart. v. Boxtel moest tegen A. Devenijns oom zeggen.

18 Aug. 1863 verzoeken Ged. Staten van N. Br. aan B. en W. te Oss nadere inlichtingen omtrent het collatorschap van het Beneficium der Ap. onder 't Kruis te Oss. B. en W. vragen 25 Aug., welke inlichtingen zij bedoelen.

Op de juiste aanvraag van 6 Oct. antwoorden B. en W. te Oss, 30 Oct. 1863, met inzending:

„ 1^e eener acte van bekendheid te Oss der familie Devenijns, gegeven voor het kantongerecht te Oss, 23 Oct. 1863.

2^e Doopacte Walterus Fr. Devenijns, van 16 April 1753 en van zijn broeder:

3^e Antonius Devenijns, gedoopt 22 Aug. 1763.

4^e Doopacte van Agnes Devenijns, van 6 Nov. 1785, dochter van W. Devenijns.

5^e Geboorteacte van Wouterus van Boxtel, zoon van Agnes Devenijns, van 9 April 1816.

6^e Geboorteacte van Adrianus F. van Boxtel, oudste zoon van W. v. Boxtel, geboren te Teeffelen, 3 Mei 1844.

Verder deelen zij mede, dat:

a. De collator Antony Devenijns is overleden zonder nakomelingen.

Bij zijn overlijden was de oudste der familie Agnes Deve-

¹⁾ De Devenijns waren, hoewel geen jonkers, toch een der voornaamste familien van Oss. Wel waren zij geparenteerd aan de Jonkers van Oss.

nijns voornoemd, die recht had van opvolging in het collatorschap.

b. Agnes Devenijns is overleden 4 Nov. 1856, als eenige zoon nalatend Wouterus van Boxtel, de oudste der familie.

c. Wouter van Boxtel is overleden 3 Juni 1861. Zijn oudste zoon Adranus Franciscus van Boxtel is thans de eenige gerechtigde van het beneficie der Apostelen onder 't Kruis."

Tot heden is het collatorschap en de inkomsten van dit beneficie in de familie van Boxtel gebleven. Een lid dier familie trekt de inkomsten der 3 portien, die met $\pm$ 400 gld. per jaar, door den ontvanger der registratie te Oss, worden uitbetaald.

Naasting van Kerk en Pastorie te Drunen (1809—1819)

door

P. TH. GOOSSENS, pastoor.

Door het Besluit van Koning Lodewijk in 1809, waarbij de beschikking van 1798 over de kerken en pastorijen bij minnelijk verdrag werd ten uitvoer gelegd, werd deze zaak ingeluid.

Dat die teruggave niet met een enkel Koninklijk Besluit beslist en geregeld was, bewijst de langdurige correspondentie (van 1809—1819), die over die zaak in Drunen gevoerd is, en die daar in haar geheel bewaard is gebleven in het parochiaal archief.

De circulaire van den koning luidde :

4 Bloemaand 1809.

Lodewijk Napoleon, door de gratie Gods en de Constitutie des Koninkrijks koning van Holland, Conetable van Frankrijk. Willende een einde maken aan de verschillen, welke in het Departement van Braband plaats hebben over het bezit en gebruik der grote en Parochiale kerken, en de Goederen tot deselve behorende, en zulks indiervoegen, dat aan de eene zijde de groote meerderheid der ingezetenen van eene plaats niet in het geval zij van zich in een klein, ongezond en bovendien voor de uitoefening van den openbaren Eeredienst geheel ongeschikt Huis of Schuur te moeten behelpen, terwijl een getal van zeer weinigen eene voor hun veel te grote kerk gebruikt; doch dat ook van den anderen kant die minderheid van een genoegzaam, en naar hun getal en behoeften geschikt, openbaar kerkgebouw worde voorzien; en zulks overal, waar zonder benadeeling van den Godsdienst, en

merkelijk ongerief der belanghebbenden, geene combinatieën van zeer kleine Gemeentes kunnen plaats hebben, hebben wij besloten en besluiten bij dezen :

Art. 1.

..... door eene Commissie van weinigen, uit de kundigste en bedaartste ledematen zoo van de Roomsch-catholijke als Hervormde Gemeentes.... onder approbatie der gemeentens respectievelijk te benoemen, dadelijk in onderhandeling worden getreden, om de geschillen en sustenuen over het bezit der grote of parochiekerken onderling op eene gevoegelijke wijze, en zooveel mogelijk tot wederzijdsche genoegen te termineren.

Voor zooverre eene gemeente, welke in het bezit blijft of komt van grote of parochiale kerken, niet in staat mocht zijn, om uit hare eigene middelen of bijdragen, genoegzaam mede te werken, dat de andere gemeente eene kerk voor haren Eeredienst bekwamelijk geschikt, hetzij bouwen, hetzij in behoorlijken staat brengen konde, maar daartoe eenigen bijstand uit 's Rijkskasse noodzakelijk zoude zijn, zullen wij genegen zijn, om zoodanig voorstel, als daartoe mocht gedaan worden, aan te horen en daarop gunstig te disponeeren; en zulks temeer, wanneer zal blijken, dat men met ijver en welwillendheid gezind is geweest om in goede harmonie de zaak te vinden.

Art. 2.

Te Drunen zal voor de Hervormden aldaar, gelijk mede voor die van Nieuwkuyk, Oud-Heusden, Elshout en Hulten eene kerk worden gebouwd, waarvoor wordt toegelegd eene som van zesduizend gulden; zoodra deze kerk zal zijn gebouwd, hetwelk dadelijk zal moeten geschieden, gaat de parochiekerk te Drunen, alsmede die van Oud-Heusden over aan de Roomsch Catholieken.

Gegeven te Bergen-op-Zoom den 4^{en} van Bloeiemaand des jaars 1809 en van onze Regeering het vierde.

Lodewijk.

Dit decreet van koning Lodewijk wordt 16 Juni 1809 gevolgd door eene koninklijke missive, waarin een bepaalde leidraad wordt verstrekt aan de te benoemen Commissies, inzake overdracht van kerken. Wel een bewijs, dat het den

Koning ernst is met zijn genomen besluit, en dat Zijne Majesteit, de moeilijkheden voorziende, die tegen de overdracht vooral van protestantsche zijde zullen worden opgeworpen, voor niets terug schrikt, en koste wat kost, het vroeger gemaakte onrecht wil herstellen,

... overwegende, dat de executie van Ons Decreet van den 2^{en} Augustus, aan verscheidene inconvenienten onderhevig zoude zijn; hebben wij... gedecreteerd:

Art. 8. Aan de Assessoren en derzelver Assistenten wordt overgelaten te beoordeelen, welken weg van minnelijke schikkingen, naar plaatselijke omstandigheden zal behooren te worden ingeslagen: zooals uitkeeringen in geld, afstand van sommen uit zoodanige kerkefondsen, als meer dan toereikenden mogten zijn tot onderhoud der kerken, en andere middelen van vergelijk... Art. 15. De assessoren zullen hunne uiterste devoiren aanwenden, om hunne werkzaamheden zoodanig in te richten en voort te zetten, dat dit werk vóór den afloop van den jaar 1809 kan zijn ten einde gebracht.

Ofschoon het werk, door koning Lodewijk hier bedoeld, niet naar zijn uitgesproken wensch vóór het einde van het jaar 1809 voltrokken was, was er toch reeds een begin gemaakt en dat was al een stap in de goede richting. En zoo zien we begin 1810 het verslag aangaande toestand en inkomsten van hunne respectieve kerken door den Pastoor der Katholieke en den Dominé der Hervormde kerk van Drunen ingediend aan het Gemeentebestuur op 20 Mei 1810 om te dienen tot grondslag bij de verdere onderhandelingen.

Het verslag, gegeven door den Pastoor van Drunen, luidt aldus:

Arrondissement : 's Bosch.
 Hoofdplaats der Diocese : 's Bosch.
 Bevolking: Catholijken: 1739.
 Bevolking: niet Catholijken: 55.
 Namen van den Pastoor: Bonifacius Berenbrouck.
 Inkomen van vaste goederen: niets.
 Renten: niets.

Vrijwillige giften: f 150 van onze catholijke Gemeente.
 f 330 als patrimonium door de abdije
 van Tongerlo sedert 260 jaaren,
 en na de vernietinge der gemelde
 abdije mij betaald tot 1mo Januarie
 1810 door den koning van Hol-
 land; circa
 f 150 van giften en het toevallige. Maakt:
 630 guldens.

Bonifacius Beerenbrouck.
 22 Mei 1810.

En Pastoor Beerenbrouck voegt bij zijne statistiek een be-
 geleidend schrijven, waarin hij een kort overzicht geeft van
 de geschiedenis zijner kerk.

Achtbaare Heeren,

1. Omtrent 't jaar 1650 berooft van de groote kerk en
 het pastoreel huysch, heeft de Roomsch-catholijke gemeente
 van Drunen gecogt een boerehuysch en schuur tot uijtoeffe-
 ninge van den godsdienst en pastoorswoninge.

2. 't Jaar 1730 is door de gemelde Roomsch-Catholijke Ge-
 meente gebouwt het tegenwoordig kerk-gebouw en pastoors-
 woninge.

3. Deze kerk en pastoorswoninge heeft men moeten
 bouwen (op ordre van de toenmalige regeringe) tachtig
 stappen zuijdwarts de gemeene dorps-baan, waar den grond-
 slag te laag zijnde, houd en muuren aan de verrottinge onder-
 worpen, en kerk en huysch remetique, killig en ongezond zijn,
 en de daaken teenenmaal versleten.

Verzoeke UEA. dit zoo letterlijk aan zijne Excellentie den
 prefect te laten geworden, en ben met eerbied

Achtbaare Heeren UEA. Dienaar
 Bonifacius Beerenbrouck

Drunen, 30 Juni 1810.

R. C. pastor.

De opgave van den predikant der Hervormde Gemeente
 te Drunen luidde:

Gemeente die Hoofdplaats is van consistoriale kerken:
 Drunen.

Gemeentes behoorende tot iedere Consistoriale kerk: Drunen en Nieuwkuik.

Bevolking der protestanten van iedere	Gemeente: {	Drunen 52. Nieuwkuik 7.
Bevolking van die geen prot. zijn: 1745		
Namen der predikanten: A. Moens.		
Namen der Ouderlingen: L. Kortier. P. Kuypers.		

Namen der Gemeentes, waar de predikanten den godsdienst uitoefenen: Drunen.

Inkomsten van vaste goederen	f 38
Rente: vijf en twintig guldens, agt stuivers en zes penningen	25—8—6
Kerkerechten, tien jaar dooreen gerekend, één en dertig guldens en drie stuivers	31—3—0
Dus te samen zes en vijftig gulden, elf stuivers en zes penningen	56—11—6

Inkomen van vaste goederen: het tractement van den predikant tot zevenhonderd en vijftig gulden, is alhier altoos betaald geworden uit 's lands of 's Rijkskas, geene inkomsten van goederen of renten zijn daartoe alhier aanwezig. Den Predikant heeft voor 't moment eene woning van de gemeente, waarvoor hij 's jaarlijks van zijn tractement aan de Gemeente moet betalen en betaald zijn zestig gulden.

Vrijwillige giften: hoegenaamd geene.

Een uiteenzetting is, evenals bij de opgave der katholieken, hierbij gevoegd en luidt aldus:

De Predikant bij de Hervormde Gemeente te Drunen aan het Gemeentebestuur aldaar.

Mijne Heeren,

In antwoord op uwe missive van den 26 Juni jongstleden, heb ik den eer u.l. te berigten, dat het mij onbekend is, door wie en wanneer het parochiaal kerkgebouw alhier gesticht is. Aangaande de Predikantswoning bevinde ik, dat dezelve eertijds een eigendom is geweest van den Predikant alhier, dog dat door die Predikant dezelve, tengevolge van een besluit, genomen bij de Ed. Mog. Heeren Raad van Staten der Vereenigde Nederlanden, dato 5° November 1697, voor de somma van f 500 aan het Corpus van Drunen is overgelaten geworden, teneinde dezelve woning bij het vertrek of

overlijden van den toenmaligen Predikant zoude blijven dienen tot woning voor de predikanten in der tijd, tegen betaling jaarlijks van f 60.— huur.

De woning is sedert door het corpus vernieuwd. De preciese tijd vinde ik niet aangeteekend.

Na toewenschinge van Gods zegen noeme ik mij met achting
Uw ootm. Dienaar.

Zou de dominé „een vreemdeling geweest zijn in Jeruzalem”? Zou hij werkelijk niet geweten hebben, dat kerk en pastorie eertijds door de protestanten van de katholieken, zonder meer, afgenomen waren en zooals de burgerlijke gemeente later in een rekwest aan den Minister van Eeredienst openhartig zou getuigen :

Dat men het dus verkeerdelijk aan Uwe Majesteit heeft doen voorkomen, alsof de Hervormde Gemeente immer eenig eigenlijk gezegd bezit van de voors. pastorij-huizinge had gehad, en dat bezit nog werkelijk was hebbende op het tijdstip, wanneer het plaatselijk Bestuur als eigenaar de gezegde pastory-huizinge aan den eerstgenoemden suppliant ter bewoning heeft geconcedeerd, onder den last van de kosten van onderhoud en reparatie te dragen; terwijl het integendeel waarheid is, openlijk erkend, en welke niemand ter goeder trouw kan of zal tegenspreken, dat de Hervormde Predikant tot aan den jare 1800 tien, de pastorij-huizinge alleen . . . bij titel van Huur en Verhuur heeft bewoond, dog zonder eenigen schijn van regt, om bij voortduring de bewaring daarvan bij privilegie en uytsluyting van anderen te kunnen vorderen.

Hoe het zij, de enquête over de Roomsche en de Protestantsche kerk ging naar den Koning met begeleidend rapport van de Gemeente, waarin herinnerd werd, dat bij besluit van Zijne Majesteit den Koning van Holland, dato 4 Mei 1809, aan de Hervormde Gemeente te Drunen eene som van f 6000 was uitgekeerd tot het bouwen van eene kerk, terwijl aan de katholieke Gemeente de parochiekerk was toegewezen. En op eene volgende vraag: in welken staat bevinden zich de gebouwen thans, antwoordt de Gemeente: „Opzichtens de

R. K. kerk en pastorie-huizing refereerd men zich aan de kopij der bijgevoegde brieven van den Heer Pastor. De parochiekerk en Predikantswoning zijn in goeden staat.

Koning Lodewijk had den 1^{en} Juli 1810 afstand gedaan van den troon van Holland, en ons vaderland werd bij het Fransche keizerrijk ingelijfd.

Drie en een half jaar drukte het Fransch juk op de Katholieke Kerk in deze gewesten, en vernam men niets meer over de overgave der oude kerk.

De protestanten bleven werkzaam om het Besluit van Koning Lodewijk van 4 Mei 1809 ongedaan te maken. Dat blijkt mede in onze geschiedenis uit een brief van advies van mr. Jan Sassen van 23 Nov. 1814, waarin hij als raadsman van den Burgemeester van Drunen aan dezen schreef:

Mijn Heer en Vriend.

Hierbij ingevolge onze afspraak het concept van het geconvenieerde Rekwest. Ik hoop, dat hetzelfde tot het oogmerk voldoende zal bevonden worden. Daar de Hervormden altijd met hunne onderdrukking onder het Fransch Bestuur schermen, omdat zij toen niet praedominant waren, zoo heb ik vermeend, dat het voor ons ook niet ongepast ware uit dien toon te klagen. Overigens dunkt mij, dat wij niet rechtstreeks op geld moeten aandringen, want dan krijgen we somtijds niets. De hoofdbedoeling moet zijn de executie van het Decreet op de Parochiale kerk. Zijdelings moeten wij het huis of de Pastorie aanraken. . . . .

TT.

Jan H. Sassen.

's Bosch, 23 Nov. '14.

Ook uit de rekening, die mr Sassen bij den Burgemeester indient voor zijne bemoeiingen over 1814—15, blijkt wel, dat er in stilte nog gewerkt werd om het Besluit van Koning Lodewijk van 4 Mei 1809 voor Drunen te doen uitvoeren.

Competeert Mr Jan Hendrik Sassen, advocaat te 's-Hertogenbosch, van den Heere Steinbach, Burgemeester te Dru-

nen, voor de Roomsche Catholique aldaar, over reclames van het Parochiaal kerkgebouw en a. wegens gemeriteerd salaris bij moderatie	f 60.—.—
gedaan voorschot	„ 29.16.—
	f 89.16.—

In 1814 ontbrandt de strijd met nieuwe felheid; het regent weer rekwesten en contra-rekwesten bij de Regeering, en ook nu weer is mr Sassen de raadsman van de katholieken van Drunen. Den 29 April 1815 dient hij opnieuw een verzoekschrift in bij de Regeering en schrijft daarover aan Steinbach: „het zoude mij spijten, dat er iets in verzacht wierd. Het goede recht is op onze zijde.” De Protestanten immers hadden zich gewend tot Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden met het volgende verzoek:

Sire,

Geven met gepasten eerbied onderdaniglijk te kennen, Ouderlingen en Diakenen, uitmakende den Kerkeraad der Hervormden te Drunen in de Provincie Brabant.

Dat zij supplianten in hun bericht in de maand Januarije l.l., ingediend bij den Heere Commissaris van 't arrondissement 's Bosch, op rekweste aan Uwe Majesteit gepresenteerd door den Pastor en Kerkmeesteren der R. Catholijke gemeente van Drunen, aan laatst gemelde R. Cath. gemeente etc. bereids aan Uwe Majesteit hebben doen opmerken:

Hoe de Pastor der R. Cath. gemeente van Drunen, 't zij met concurrentie en voorkennis van het Gemeente-Bestuur, hetzij buiten dien, sub- en obreptif zich eenen geruimen tijd geleden, ter gelegenheid van den voortdurenden ongelukkigen toestand van den laatsten predikant te Drunen, heeft gesteld en alsnog zich bevindt in possessie van de pastorij der Hervormden; en zulks in weerwil van het wettig recht aan de predikanten der Hervormde Gemeentes bij Resolutie van den Rade van State d.d. 5 November 1697 gereserveerd, bij welke Resolutie namelijk de eigendom der pastorijen in de Majorij van 's Bosch wel is waar over is gegaan aan de dorpen, met dien verstande nochtans, dat dezelve ten allen tijde door de predikanten der Hervormden zoude moeten bewoond worden, terwijl dezelve Pastor zich uijt geene Be-

sluïjten of beveelen van bevoegde autoriteiten na dien tijd geëmaneerd, hoe ook genaamd, eenig recht op deselve Pastorij-Huysinge cum annexis toekennen kan, en het alsmede in effecte blijkbaar is, dat alle de klagten van pastor en kerkenraad der roomsch Cath. gemeente over den slechten staat van hunne eigene pastorij, welke niet zonder nadeel voor de gezondheid zoude kunnen bewoond worden, van allen grond ontbloot zijn, daar de vorige pastor zo wel als de tegenwoordige, bij denzelven indertijd als Capellaan dienst doende, eene lange reeks van jaren, dat gebouw zonder eenig merklijk nadeel aan hunne gezondheid hebben bewoond.

Hoe van den anderen kant, zij supplianten tengevolge van de handopening door uwe Majesteit aan hun verleend, eenen nieuwen predikant beroepen hebbende, welke ook aan deze roeping heeft gehoor gegeven, en dientengevolge op den eersten Zondag der maand Maij eerstkomende zijne plechtige intrede zoude doen, zich in de grootste verlegenheid en buiten alle mogelijkheid gesteld vinden om hunnen Leeraar eene convenabele woning te verschaffen niet alleen, maar hem zelfs momenteel en op eene, niet met de waardigheid van zijnen stand en betrekking tot de Gemeente bestaانبare wijze te herbergen.

Waarom dan ook het noodwendig gevolg zal zijn, dat de intrede van den nieuwen predikant, en mitsdien de uitoefeninge van den openbaren godsdienst van de Hervormde van Drunen al verder zal moeten verschoven en geproteleerd worden.

Mits welke zo keren zij supplianten zich eerbiediglijk tot Uwe Majesteit, ootmoedig verzoekende, dat het Uwe Majesteit moge behagen in aanmerking van den drang der omstandigheden te gelasten en bevelen, dat de pastorij der Hervormde te Drunen, thans arbitrairelijk en zonder eenige schijn van recht door den pastor der R. Catholijke gemeente aldaar geoccupeerd, zonder verwijl, immers binnen agt dagen, na dat het Bevel van Uwe Majesteit daartoe tenderende aan hun zal zijn toegekomen, door denzelven Pastor zal moeten wezen ontruimd en ledig gemaakt om door den nieuw beroepen predikant der Hervormde te kunnen worden betrokken.

Ofte ook, dat Uwe Majesteit moge behagen ten deze aanzien zoodanigen andere bevelen te geven en maatregelen voor te schrijven als Uwe Majesteit met de rechten der supplianten, den drang der omstandigheden en ter bevordering

van de uitoeffeninge van den openbaren godsdienst voor elk genootschap het meest bestaanbaar zal oordeelen.

'twelk doende
P. de Bas Wzn., Sollic'.

Het rekwest der Protestanten door den Burgemeester „ter fine van belang”, zooals het genoemd wordt, in handen van het kerkbestuur der Roomschen gesteld, vindt daar geen gunstig onthaal. Drie dagen na den dag van ontvangst beantwoorden de Katholieken het rekwest der Protestanten in een schrijven aan den Burgemeester, waarin zij lucht geven aan hun gekrenkt rechtsgevoel.

Drunen, den 29 Apr. 1815.

Pastor en Kerkmeesters der Roomsch Katholieke
Gemeente te Drunen.

Aan den Heer Burgemeester van gezegde Gemeente.

Mijn Heer de Burgemeester,

Onder retour van het door UWEG. bij marignaal appendement van den 28 dezer ten fine van belang in onze handen gestelde rekweste van ouderlingen en diakenen, uytmakende den kerkenraad der Hervormde gemeente ter dezer plaatse, aan Zijne Majesteit den Koning gepresenteerd en door mijnheer de Gouverneur dezer provincie aan UEG. gerenvoyeerd om bericht en consideratieën, tenderende tot niets minder dan om den pastor van ons kerkgenootschap de door hem bewoonde en aan het corpus der Gemeente in eigendom behoorende huizinge voor den nieuwlings beroepen Predikant der Hervormde te doen inruimen, hebben wij de eer UEG. voor ons belang mede te deelen, dat wij na examinazie van voors. Rekwest ons even zoozeer over deszelfs insidieuze en vexatoire strekking hebben verwonderd, als wij verontwaardigt zijn geweest zoo over den onheuschen en eigenmatige toon, waarin hetzelfde is gesteld, en welke nauwelijks in de ongelukkige tijden van voormalige predominantie en kerkelijke overheersching gepast zoude zijn geweest, als over de hoonende en beledigende uytdrukkingen, welke de Hervormden zig daarin tegen den pastor onzer gemeente hebben veroorloofd. Of meenen de Hervormden, dat zij wederom in zooverre gepriviligeert zijn, van niet alleen en in der daad

en uitsluitend alle maatschappelijke voorrechten genieten, maar ook door woorden de belijders van den roomsch Katholijken godsdienst en deszelfs bedienaren vrijelijk te mogen insulteeren en als hunne vasallen te behandelen? Indien daartoe het onderhavige Rekwest van den kerkenraad der Hervormde te Drunen eene rechtstreeksche strekking heeft, dan mogen wij, die slechts gematigheid en gelijk genot van rechten tegen een wederkeerige verdraagzaamheid en torsching der openbare lasten vorderen, van elk rechtschapen protestant, maar wel bijzonder van de erkende en gemanifesteerde gevoelens van onzen geëerbiedigden Souverein, de heijlige en onschendbare bepalingen der grondwet, die aan alle godsdiensten gelijke bescherming verzekert, den geest des tijds en de aangenomen beginselen van het gouvernement, met judicie verwachten, dat het voors. Rekwest met die achteloosheid en verachting zal worden verworpen, welke hetzelfde onder het dubbel aspect van inhoud en uitdrukking verdient.

Ook vermeenen wij, dat Rekwest der Hervormde in deszelfs bedoeling inziende, niet anders te kunnen beschouwen dan als eene wanhopige en ijdele poging om door eenen overdreven en evident kwellenden eisch, de billijke, regtmatige en gegronde reclames der roomsch katholieken, teneinde in het bezit van het parochiaal kerkgebouw aan hun, tegen eene wederkeerige bevoordeeling der Hervormden bij Souverein Besluit van den 4 Mei 1809 definitievelijk toegewezen, te worden gesteld, indien het mogelijk ware te contrabalanteren en te verzwakken, welke reclame eerstgemelde reeds in het begin van de maand November 1814 aan Zijne Majesteit hebben ingediend, en ofschoon tot heden toe onbeslist gebleven zijnde, nogtans, zoo zij vertrouwen, Zijner Majesteits attentie zal fixeeren, en met eenen aan derzelver Equiteit beantwoordende uytstake zal worden bekroond.

Indien de Hervormden zich in goede ernst van de verouderde Resolutie van den Raad van Staten van den 5 November 1697, dat eeuwigdurende schandstuk van onderdrukking en kerkelijk despotisme willen prevaleeren, dan hebben zij den loop der tijden, der beschaving en verlichting weinig gevolgd, en voorzeker geen acht gegeven op de seedert dien tijd verbeterde organisatie en instellingen van het openbaar bestuur en beleid van zaken binnen deze landen. Dan zijn zij blind geweest voor de veranderingen en gebeurtenissen, welke er hebben plaats gehad, en onvatbaar voor verdraagzaamheid en gevoelens van broederlijke liefde,

anders toch zouden zij geweten hebben, dat de bepalingen van de voormelde resolutie, welke aan de Gemeentes in de Meijerij overal bijna geheel en al uijt Roomsch Katholieken bestaande, de onrechtvaardige verplichting oplegden van aan de Hervormde predikanten een geschikte woning te verschaffen, terwijl de Roomsch Katholieken hunnen godsdienst in schuuren moesten uijt oefenen en hunne Leeraars in ellendige woningen moesten herbergen, tegelijk met de suprematie der Hervormde Kerk, waarvan zij een uijt vloei sel waren, zijn vervallen en vernietigd, dan zoude zij geene onwetendheid hebben voorgewend van de successievelijk ingevoerde grondwetten, welke de Kerk van den Staat hebben afgescheidjen, eene gelijkheid van rechten omtrent alle godsdiensten hebben daargesteld en de Roomsch Katholieken van eene onderdrukking hebben ontheven, waaronder zij tot onteering der menschheid al te lang gebukt hebben gegaan.

En waarom dan die lang vergeten en met schand bedekte resolutie nog verdraait en verminkt? Immers de hervormden weten zeer wel, dat uijt krachte dier resolutie de eigendom der pastorij-huizinge niet aan de Gemeenten is overgegeven, gelijk zij zich niet schamen bij hun rekwest ter neder te stellen, daar in die tijden integendeel veeleer alles aan de Gemeenschap van ingezetenen wierdt ontweltigt, om het uijtsluitende aan de overheerschende kerk toe te kennen, maar dat de pastory huysinge oorspronkelijk uyt gemeentes middelen zijn aangekocht of opgebouwd, om tot propagatie van den Hervormden godsdienst, huysvesting aan dezelve Leeraars ter kosten van het gemeen te bezorgen, en dat dezelve mitsdien een wettig eigendom van het Corpus der gemeente, ter beschikking van het plaatselijk bestuur uijtmaken.

Dit wetende is het onbegrijpelijk, dat de Hervormde de pastorij-huizinge te Drunen als hun eigen goed durven te doen voorkomen, en daarop N. B. een wettig recht pretenderen te hebben; waar toch is hunne titel? Welke is de grond van dit hun gesustineerd regt? Berust deze op de meerderheid van hun getal? Op het vermogen hunner Ledematen? Immers geenszins. Want terwijl zij tegen een getal van 1750 Roomsch Katholieken, nog geen dertig zielen kunnen tellen, kost de uijt oefening van hunnen godsdienst te Drunen aan het Land meer dan twintig maal zooveel als zij tezamen aan Lasten opbrengen. Zij kunnen zich dus alleen op vroegere overheersching beroepen, die thans gelukkiglijk is vernietigd en onder een Liberaal gouvernement niet meer kan gelden.

En wanneer men dit in aanmerking neemt, dan vragen wij of het niet hoogst ongepast, en alleronbeschaamst is, de occupatie van de pastorij-Huizinge door den pastor der Roomsch katholieke gemeente als een arbitraire daad zonder schijn van recht te willen voordragen, even alsof een kerkgenootschap, dat zoo in getal als in maatschappelijke waarde bijna de geheele gemeenschap van ingezetenen uitmaakt, geene rechten te exerceeren had, maar slaaflijk dienstbaar aan een dertigtal Hervormden moest zijn. Dit toch is niet de tegenwoordige orde van zaken, en met de organieke instelling van den Staat niet meer bestaanbaar; en bij eene gelijke verdeeling van recht, welke nimmer uijt het oog verloren kan worden en waarop de roomsch katholieken thans met nadruk durven insteren, is het billijk, betamelijk en rechtmatig, dat zij, die de meeste en bijna alle lasten dragen, ook wederkerige voordeelen genieten.

Naar deze regelmaat zijn de Roomsch Katholieke voorzeker oneindig meer dan de Hervormde tot het bezit en gebruik der pastorij Huizinge ten dienste van hunnen Leeraar gerechtigd. Immers daar die huizinge een eigendom van alle de ingezetenen is, en nogthans door beide gezindheden niet gelijkelijk geoccupeerd kan worden, zal men zonder verkrachting van recht en gelijkheid de voorkeur aan de minderheid niet kunnen geeven.

Het is uit besef van dat regt-beginsel geweest, dat in de maand November van den jare 1812 het plaatselijk bestuur van Drunen, zoo als aan UEG. niet onbekend kan zijn, aan den pastor der roomsch katholieke Gemeente heeft toegestaan de pastorij huizinge, die gedurende anderhalf jaar door het vertrek van den predikant der Hervormden had ledig gestaan, te betrekken, onder den last van die Huizinge in goeden en behoorlijken staat van reparatiën te onderhouden, eenen last, die, zooals wij bij ondervindinge weeten, veel meer bedraagt dan de geringe huur van zestig gulden, welke voorheen ten gevallen van den Predikant der Hervormde van wege den Lande aan de Gemeente wierd betaald.

Het kan aan de Hervormden, ofschoon zij zulks tegen beter weten pretexteeren, niet onbewust zijn, dat die betrekking der pastorij-huizinge door den pastoor der Roomsch katholieken met medeweten en voorkennis van het plaatselijk Bestuur, en uijt kracht van speciale overeenkomst heeft plaats gehad.

Trouwens het is aan de Hervormden bekend, dat de Roomsch Katholijken van vorige tijden aan onderdrukking

gewoon, zich steeds met gelatenheid hebben weten te onderwerpen, de wetten en het openbaar gezag geëerbiedigd, en zich nimmer eene daad van willekeur veroorloofd hebben; en het is dus van hunne zijde en in hunnen mond des te minder verschoonbaar, de bewoning der pastoor-Huyzinge door den Roomsch Katholycken pastor sub- en obreptif te noemen, van welk woord zij in hunne verblindheid en onberaden zucht tot hoon en lastering een even zoo absurd als contumelieus gebruik gemaakt hebben. Wij behoeven ons in dit opzicht niet te rechtvaardigen; het is algemeen bekend, dat de Huyzinge, weleer door den pastor der Roomsch Katholieke gemeente geoccupeerd ter bewoninge, volstrekt ongeschikt en onbruikbaar is, daar niet alleen de kelder van November tot April altijd onder water staat, maar ook de muuren zoodanig met salpeterstof bezet zijn, dat de behangsels dadelijk bederven, de grond zoo vochtig is, dat de planken vloeren binnen korten tijd verrotten, en het geheele Huijs door desselfs ongunstige ligging dermate met stiklucht is opgevuld, dat de voorige Pastor der roomsch Katholieke gemeente daarin zijne gezondheid verloren en zijne dood verhaast heeft en de tegenwoordige, destijds kappellaan zynde, in hetzelfde Rhumatieke pijnen heeft gecontracteerd, waarvan hij zich niet zonder zorg en moeiten slechts gedeeltelijk heeft kunnen herstellen.

Buiten en behalve regt en billijkheid was dezen reden genoegzaam geweest om aan den pastor der roomsch Katholieke gemeente eene sedert lang ledigstaande, en aan de gemeente toebehoorende huyzinge tot dat eindje bestemd, ter bewoninge te concedereen, maar deze vergunning berust daarenboven op eene rechtmatige verplichting, aan de plaatselijke besturen voorgeschreven bij het 72 organieke artikel der conventie van den 26 Messidor, 9de jaar, welke bij de vereeniging van dit gewest met Frankrijk ingevoerd en executoir verklaard, en nimmer afgeschafft is, waarbij aan de Besturen der Gemeentens de verplichting opgelegd is, om aan de pastoors der Roomsch Katholieke Gemeente eene geschikte wooning met tuin zelfs gratis te verschaffen, welke bepaling overigens bij den geringen onderstand aan de Roomsch-Catholieke Geestelijkheid van 's landswegen toegestaan, al te billijk en redelijk is, dan dat men immer derzelve abolitie zoude kunnen verwachten.

Wij vertrouwen hiermede het verzoek der Hervormden, bij hunne voors. Rekweste gedaan, in deszelfs ware daglichte hebben gestelt en het ongefondeerde, geoutrieeerde, onrechtmatige en despotieke daarvan volledig te hebben aangetoond,

hetwelk speciaal nog daarin doorstraalt, dat zij zich zonder reden beklagende van aan hunnen predikant geene convenabele woning te kunnen verschaffen, waartoe zij ondertuschen, indien zij daarvoor eenige uijtgaven van het hunne verkiezen te doen, en niet geheel en al van het publiek willen onderhouden worden, genoegzaam gelegenheid kunnen vinden, zulks ten prejudicie der Roomsch Catholieken, en ten koste van recht en billijkheid meenden aan te vullen, terwijl het daarbij een vergezocht en futiel voorgeven is de uijt oefening van hunnen godsdienst van de meerdere of mindere geschiktheid der woning van den predikant te laten afhangen.

Wij voegen hierbij alleen de bede om deze onze memorie van belange bij UEd. berigt aan de Hoge autoriteiten te willen opzenden en dezelve door UEG. belangeloozen en onpartijdigen ijver voor het goede recht en de handhaving der Constitutionele instellingen te willen ondersteunen.

Wij hebben de eer met oprechte hoogachting te zijn
 Mijnheer de Burgemeester
 UEG. onderdanige Dienaren
 Pastoor en Kerkmeesters voors.

Reeds op 1 Mei, dus bijna onmiddellijk, nadat hij inzage gekregen heeft van „de memorie van belange” van Pastoor en kerkmeester, dient de Burgemeester zijn verslag in aan den Gouverneur van Brabant omtrent het rekwest der Protestanten aan den Koning. „Ik zende UEd., zoo schreef de Gouverneur op 26 April 1815, hiernevens eenen Rekweste van ouderlinge en Diakenen der Hervormde Gemeente te Drunen; UEd. verzoekende met terugzending derzelve mij te willen dienen van Bericht en Consideratiën ten spoedigste.”

En de Burgemeester volbracht dat bevel op onderstaande wijze:

Drunen, 1 Maij 1815.

Om naar behooren te kunnen voldoen aan den last mij door Uwe Excellentie opgelegd bij Missive van 26 Passato ter gelegenheid van een rekwest van den kerkeraad der Hervormde Gemeente alhier, houdende om den Roomsch Catholijke Pastor zijne geoccupeerde Huijzing binnen acht dagen te doen ontruimen, ten eijnde deze woning door den nieuw beroepen predikant der Hervormden te worden betrokken,

heb ik noodig geoordeelt het belang der Roomsch Catholijken te moeten inwinnen, en heb de eer uw Hoogedelgestrengte bij deze toe te zenden de origineele memorie, door hun aan mij ingedient, en verder te berichten, dat de kwestieuse woning in de maand November 1812, naardat deze huijzing wel 1 $\frac{1}{2}$ jaar had ledig gestaan, door den toenmaligen predikant verlaten, welken uijthoofde van zinneloosheid uyt deze gemeente was vertrokken, aan de Roomsch Catholieken Pastoor is gecedeert met overleg en goedvinden van den toenmalige Hoofdbestuurder dezer provincie, onder den last en verplichting van gezegde Huyzinge te onderhouden en alle noodige reparatien te doen, terwijl overeenkomstig de onder het Fransch Bestuur ingevoerde wetten de gemeente verplicht was een huysing met thuin gratis aan den pastor der R. C. gemeente te verschaffen.

De overgaaf en afstand dezer woning is een wezenlijk voordeel voor onze gemeente geweest, vermits aan het gemeentebestuur was gebleken, dat de ordinaire reparatien verre het montant der huure van f 60, welke den lande voormaals voor de Hervormde betaalde, overtrof.

Destijds, de Hervormde geene Predikant hebbende, en uijthoofde hun gering getal, hetwelk thans een dertigtal personen bedraagt, geen parochie of gemeente konde uijtmaken, zo hadden zij zich gewis niet te beklagen, dat het plaatselijk Bestuur over een diertijd leedig staande en aan de Gemeente in Eijgendom toebehoorende Huyzinge ten behoeve der R. C. Pastor beschikten, hetgeen men des te meer verplicht is geweest te doen, uijthoofden (zooals de Catholijken bij hun nevensgevoegd belang naar waarheid aanhalen) de oude huyzinge niet dan eene voor de gezondheid zeer na-deelige en verpestende woning was, maar ook al waren al deze redenen niet aanwezig, dan zal men aan het Gemeentebestuur toch niet de bevoegdheid willen betwisten om over eene huyzinge, welken de Gemeente in volle vrijen en onbelemmerde eijgendom toebehoort naar welgevallen ten meesten voordeele te beschikken, of zoodanige als hetzelfde goed vindt en oordeelt te behoren; dit recht, door alle tijden heen aan de plaatselijke Besturen, als representeerende de massa der ingezetenen toegekend, is aan dezelve opnieuw bij eene formeele dispositie der grondwet versekert, en het is mij dus vreemd voorgekomen, dat de hervormde, die slegs een niet noemenswaardig getal der bevolking uytmaken, een uytsluitend recht op een algemeen eijgendom der geheele gemeente

pretendeeren en zulks wel uijt krachten eener Resolutie van den Raad van Staate van den 5 November 1697, welke als een puur en simpel effect der toemalige predominatie, te gelijk met het principe, waaruit dezelve gevloeid is, niet alleen door de successievelijk aangenomen grondwetten, maar ipso facto door de omstandigheden is vernietigt, en waaraan men onder een Liberaal en rechtvaardig gouvernement zonder 't zelve te beleedigen niet meer mag denken, veel minder de applicatie inroepen, als rechtstreeks strijdig tegen de constitutioneele instellingen, welke aan alle godsdiensten gelijke bescherming en regten heeft verseekert en geene kerkelijke prerogatieven meer gedooft. Het is dan ook wel bijzonder om deze reden, dat men het verzoek van den Hervormden Kerkenraad als inconstitutioneel en conversief van alle beginselen moet beschouwen, en dat men niet kan veronderstellen, dat hetzelfde immer bij eene magistraat eenigen ondersteuning, noch bij het gouvernement ingang zoude kunnen vinden, terwijl buitendien de inwilliging van dergelijk verzoek niet anders dan de nadeeligsten en gevaarlijksten invloed op den geest der ingezetene, welke anders zo uijtmuntend goed is, kan hebben.

Het is mij verder toegeschenen, dat het voorgeven der requestanten, alsof er geen mogelijkheid zoude zijn om hunnen predikant^j behoorlijk te logeeren, waaruit zij eene verandering in de uijtoefening hunner godsdienst afleiden, niet rechtzinnig nog goedtrouwig is, daar zij hiertoe genoegzame gelegenheid kunnen vinden, indien zij het niet gemakkelijker vinden, hunnen leeraar ten koste der gemeente te herbergen.

Ik vertrouwe hiermede aan Uw HoogstEdGestr. instantie voldaan te hebben met dien spoed, mij bij uw laatst geleidende missieve is aanbevolen.

De burgemeester van Drunen,
Steinbach.

De stand van zaken was voor de Katholieken van Drunen dus deze: de wet van 1809 had den Katholieken het recht gegeven op hunne oude parochiekerk, terwijl de Gemeente het huis, dat aan haar in eigendom toebehoorde, doch dat aan de protestantsche Gemeente voor f 60 per jaar verhuurd was, en waarop de Protestanten meenden eigendomsrecht te hebben, aan den Pastoor der parochie ver-

huurde. In 1812 nl. was de protestantsche leeraar gestorven en niet dadelijk vervangen; van deze gelegenheid heeft pastoor Dommeleers, met medewerking van den burgemeester H. J. Steinbach, en met toestemming van den Prefect van het Departement gebruik gemaakt om de woning te betrekken, welke vroeger door de burgerlijke gemeente was gebouwd. Zesduizend gulden hadden de Protestanten reeds ontvangen voor de overgave der oude kerk; en nu het op ontruimen van het oude kerkgebouw aankwam, en de Roomschen ongeduldig begonnen te worden over het talmen der Protestanten, nu trachtten zij, met behoud van de f 6000 de transactie ongedaan te maken, en legden den Roomschen allerlei moeilijkheden in den weg.

Vandaar de rekwesten aan den Koning, gevolgd door een verzoek van den Gouverneur der Provincie aan den Burgemeester van Drunen om eene woning voor den predikant aan te wijzen.

's Bosch, den 5 Mei 1815.

Ik inviteer u, mij zoo spoedig doenlijk te berigten of zich in de Gemeente Drunen eene geschikte woning met een tuin bevindt, dewelke door de Gemeente tegen betaling der gewone huur van zestig gulden, van den Lande zoude kunnen worden geappropriëerd om aan den Predikant der Hervormde Gemeente ter inwoning te dienen.

De Gouverneur der Prov. Braband,
G. Hulsman.

Burgemeester Steinbach schrijft als antwoord op voren-
gaand verzoek van den Gouverneur:

Drunen, 9 Mei 1815.

In antwoord op de missieve van UwHoogedelgestr. dato 5 Mei diene: dat, wanneer de Hervormde niet verkiezen gebruik te maken van de gelden, welke hun bij besluit van den gewezen koning van Holland d.d. 4 Bloeimaand 1809 zijn geaccordeert, de somma van f 6000, en welk capitaal door de accessseering der Rente naar mijn inzien genoeg-

zaam zal weesen tot opbouw van kerk en hujs voor den predikant hunner kleine Gemeente, er dan geene woning in deeze gemeente gevonden kan worden.

De Burgem. van Drunen.

Geraakt door dit scherpe, maar alleszins verklaarbare antwoord, dat als een bittere klacht aan de Katholieken van Drunen en van hun pleitbezorger, burgemeester Steinbach, ontwelt, antwoordt de Gouverneur:

's Bosch, 11 Mei 1815.

Uwe Missive van den 9^{en} dezer geenzins de mijne van den 5^{en} bevorens beantwoord hebbende, dewijl daarbij uw advis niet wordt gevraagd of de Hervormde Gemeente al of niet verplicht is uit hunne eigen fondsen een huis aan te koopen of te bouwen, schrijve ik u alsnog aan, mij te informeren of zich in de Gemeente Drunen geschikte woningen bevinden, convenabel met den stand van Leeraar, van het Hervormd Kerkgenootschap, en zoo ja, of eene zoodanige huizinge tot dat einde zoude kunnen worden geappropriëerd.

De Gouverneur der Prov. Brabant,
G. Hulsman.

En reeds den volgenden dag, op 12 Mei, geeft de Burgemeester op waardige wijze den Gouverneur antwoord:

Drunen, 12 Mei 1815.

In gediensig antwoord op de missieve van Uw Excell. dato 11 dezer n° 11.

Dient: dat het verre van mij is eenige advijze te willen geeven, ik meende alleen verplicht te zijn op de vraag, die mij bij Missieve van 5 dezer door Uw Hoog Ed. Gestr. gedaan werd te moeten aanmerken, dat de aankoop of opbouw van een hujs zeer gemakkelijk door het Hervormd kerkgenootschap gevonden konde worden uit de f 6000, hun door den geweene koning van Holland geaccordeert, en wel omdat ik uit de Missieve van Uw Excell. afleide als of de intentie ware deze drukkende last op mijne Gemeente te schuiven.

Intusschen daar mij door Uw Hoog Edelgestr. nader gevraagd wordt, of zich in de gemeente Drunen geschikte wonin-

gen bevinden, convenabel met den stand van Leeraar van het Hervormd kerkgenootschap, moet ik zeggen, neen, tenzij men de eigenaaren of bewoners doet delogeeren.

De Burg. van Drunen,
Steinbach.

Daarop neemt het Gouvernement der Prov. Brabant een besluit den 24 Mei, om

het Gemeente Bestuur van Drunen, benevens de kerkbesturen der Roomsch Catholijke en Hervormde Genootschappen aldaar aan te schrijven om op ontvangst dezès ieder eene Commissie uit hun midden te benoemen, met behoorlijke volmacht voorzien, om op Woensdag, zijnde den 7 Juni aanstaande des morgens ten elf uren, zich voor hem, Gouverneur te susteren, ten einde eene conferentie te houden opzichts de tusschen genoemde kerkgenootschappen gerezene geschillen, en om zoo mogelijk eene voordracht naar aller genoegen aan het Gouvernement te doen.

Afschrift dezès zal aan het Gemeentebestuur en aan ieder der kerkbesturen voornoemd worden gezonden tot derzelver informatie en narigt.

De Gouverneur J. G. Hulsman.
De Griffier F. X. Verheijen.

Nog denzelfden dag, waarop de kerkgenootschappen van Drunen de aanschrijving kregen van den Gouverneur om in Den Bosch te verschijnen, bereikte hen de volgende uitnodiging van den minister.

H. H. Excellenties de Heeren Ministers van Eerediensten, noodigen den Burgem. van Drunen uit, ter kennis van den R. K. Pastoor en van den Hervormden Predikant te brengen, dat H. H. Exc. morgen, Woensdag, des ochtends te half tien uren, eene commissie van beide kerkelijke gezindten te 's Bosch in den gouden Leeuw zullen afwachten.

De Commissaris bij de Generale Directie
voor de zaken van den R. K. Eeredienst.
's-Bosch, Dinsdag. P. G. v. Ghert.

Welke de uitslag geweest is van de conferentie der partijën

te Drunen met Ministers en Gouverneur, blijkt ons niet uit de stukken, maar waarschijnlijk is het, dat daar in de Gouden Leeuw te 's Bosch aangedrongen is om elkander te verstaan tot een minnelijke schikking op voet van de Koninklijke Besluiten en organieke artikelen, waartoe de Katholieken altijd hadden aangedrongen.

Mogelijk ook dat de overeenkomst, die den 7^{en} Juli 1816 op papier tot stand kwam tusschen Roomschen en Protestanten, mede het gevolg is geweest van de afspraken, daar te 's Bosch gemaakt; maar het onmiddellijk resultaat schijnt alleen geweest te zijn: nieuwe oppositie en klachten der Protestanten, die van afstand doen van wat dan ook aan de Katholieken, niet weten wilden.

Ziehier het voorstel, dat de Hervormden presenteerden aan den Gouverneur op 7 Sept. 1815:

De leden van den kerkeraad der Hervormde Gemeente van Drunen en Nieuwkuik aan Zijne Exellentie den Heer Gouverneur der Provincie Brabant.

Hoogedelgestrenge Heer,

Toen wij in het begin van dit jaar het van ons gerequireerd berigt op den requeste van Pastor en kerkmeesters der Roomsch-Cath. Gemeente Drunen aan Zijne Majesteit den Koning gepresenteerd, aan den Heer Commissaris van het Arondissement hadden ingezonden, vleiden wij ons, dat de geschillen over de parochiale Kerke en Pastorij alhier wel spoedig op een convenabele en rechtmatige wijze zoude worden getermineerd, dan, daar wij tot heden deswegens gene decisie hebben ontvangen, zijn wij in de opinie komen te verkeerem, dat het welligt het Gouvernement niet ongevallig zoude zijn, wanneer men van onze zijde tot bevordering der eensgezindheid en zoo mede tot het naar genoeg van beide de godsdienstige genootschappen opruimen der voorz. geschillen eenige opoffering kwamen te doen; hiertoe door gevoelen van verdraagzaamheid alsints genegen zijnde, hebben wij ons de vrijheid vergund Uwe Excellentie voor te stellen om het daarheen te willen dirigeeren, dat de bestaande geschillen in der minnen door de volgende overeenkoomste worden getermineerd, namelijk:

1. Dat de Pastory-huizinge alhier aan dit genootschap worden terug gegeven ter bewoning van den tegenwoordigen predikant en alle predikanten in der tijd, onder betaling der van ouds gefixeerde huer van f 60.00 's jaars aan het corpus van Drunen, waarvoor dan ook dezelve als te voren door het Corpus van Drunen word onderhouden in reparatiën.

2. Dat aan dit Genootschap de nodige bevoegdheid worde gegeven, om beoosten de Pastorij op een gedeelte gronde van den tuin der Pastorij een voor hunnen openbaren eeredienst geschikte kerk te bouwen.

3. Dat aan dit genootschap van wegen den lande worde gesuppleerd zoodanige som als bij de realisatie van de aan dit genootschap bevorens afgestane effecten met de verzamelde interesse sedert dien tijd, blijken zal tekort te zijn aan het capitaal van f 6000 benodigd tot het bouwen van de kerk, en eindelijk

4. Dat aan dit genootschap tot fonds van onderhoud voor voornoemde kerk jaarlijks worde uitgekeerd een derde gedeelte der inkomste der Parochiale kerk.

Dat daarentegen aan de Roomsch Catholieke gemeente, zoodra de te bouwen kerk voor dit genootschap zal zijn voltooid, of zoo wanneer dit met hun belang niet mogt overeenkomen en te lang mogt vertragen, zoodra aan dit genootschap de Pastorij zal zijn terug gegeven, en door den Predikant zal zijn betrokken, wordt toegekend en afgestaan de parochiale kerk met allen derzelve goederen en inkomsten, nochtans onder reserve der banken, stoelen, tafels en andere dergelijke goederen, welke door dit genootschap intijds zouden worden ontruimd.

Wij vlijen ons, dat dit ons voorstel Uwe Excellentie voldoende proeven zal geven van onze goede gezindheid tot het termineren der geschillen op een billijken voet, en hopen, dat door de intercessie van Uwe Excellentie deze redelijke propositie door het Roomsch Catholieke Kerkgenootschap zal worden aangenomen, en zoo niet, kunnen wij besluiten met de volgende Propositie, de eenige welken wij boven de voorgaande nog kunnen en mogen doen, namelijk:

Dat door of vanwege de geheele Roomsche Gemeente van Drunen aan dit Genootschap worde afgestaan en gecedeert in vollen eigendom het door hun tegenwoordig geoccupeert kerkgebouw met de anexe Pastorij en tuinen, zoals het een en ander zig thans bevind, na van hunne kerkmeubelen en goederen te hebben ontruimd, dat aan dit genootschap jaarlijks

worde uitgekeerd $\frac{1}{3}$ der inkoopste van de Parochiale kerk.

Dat aan dit genootschap voor zooveel desnoods autorisatie van het Gouvernement wordt verleend om de effecten bevoens ontvangen, te verkoopen en het provenu daarvan te emploijeeren tot het doen der nodige verandering aan Kerk en Pastorij.

Dat daarentegen aan het Roomsch Catholijk Kerkgenootschap ter woning van den Pastor blijfd verstrekken de Predikantswoning, en dat aan hetzelfde word toegekend en afgestaan door dit genootschap de parochiale kerk met allen derzelve goederen en inkoopste onder reserve als vóór.

Het zal ons aangenaam zijn, wanneer deze onze voorstellen het wenschelijk gevolg hebben, dat op de een of andere derzelve de vereeniging der beide godsdienstige genootschappen worde getroffen, en wanneer dan, ook langs dezen weg, de vereeniging niet konde worden tot stand gebracht, moeten wij bij ons goede recht en het door ons ingezonden berigt blijven persisteren en Uwe Excellentie zomede in alle geval verzoeken, dat deze zaak spoedig moge worden beslist.

Wij bevelen ons goed regt en de belangen van ons genootschap in Uw Hoog Ed. Gestr. protectie, en hebben de eer ons met verschuldigde eerbied en hoogachting te noemen.

Hoog Edele gestr. Heer
Uw hoogedele Gestr. ootmoedige en
gehoorzame dienaren, de Leden der
Kerkeraad van Drunen en Nieuwkuik,
In naam derzelve,
W. Spirinck, Pred.

Een geharnast schrijven van de Katholieken aan den Gouverneur, was het antwoord op dit „redelijk” aanbod der Protestanten:

Het heeft u Hoogedelgestr. behaagd bij geleidende missieve van den 9 Sept. j.l. n° 6 in onze hande ter fine van berigt en belang te stellen, eene missieve van den kerkenraad der Hervormde Gemeente van Drunen en N. Cuijk op den 7 daarvoren aan U HoogEdelGestr. geschreven, inhoudende een tweeledig voorstel ter vereffening van geschillen, welke daarbij gezegd worden binnen de Gemeente van Drunen omtrent het Parochiaal Kerkgebouw ende Pastory-huyzinge te bestaan.

Het is ons bij inzage van voors. missieve vreemd voorgekomen, daaruit te zien gewagen van geschillen, welke aanwezigheid ons niet bekend is, tenzij men het als een differend wille beschouwen de wederstreving, welke de Hervormden aan de executie van het koninklijk besluit van den 4 Mei 1809 opponeren, en de pretentie door hen geformeerd om den Pastor der Roomsch Catholieke Gemeente uyt de Pastorij huizinge te doen delogeeren, ten einde dezelve door den Predikant der Hervormde Gemeente worde betrokken. Maar het zal aan U Hoog Ed. Gestr. opmerkzaamheid niet ontsnapt zijn, dat omtrent deze beide punten geen geschil van rechten tusschen het hervormd en Catholiek Kerkgenootschap kan bestaan, vermits bij boven aangehaald besluit het Parochiaal kerkgebouw onherroepelijk door een Souvereine decisie aan de Roomsch Catholijken is toegewezen tegen een wederkeurig voordeel, daarbij aan de Hervormden toegekend, waarvan zij het volkomen genot sedert lang verkregen en bezeten hebben: terwijl de Pastorij huizinge, zijnde een eigendom van het corpus der Gemeente, en als zoodanig ter beschikking staande van het plaatselijk bestuur door den Pastor der Roomsch Catholijken uit kracht van eene wettige en onereuzen titel. Wanneer men dit in het oog houdt, kan het aan de hervormden niet moeilijk vallen, voorstellen tot schikkingen te doen, waarbij zij, niets verliezende, in een groot gedeelte der regten zouden optreden, welke of uitsluitend aan de Roomsch-Catholijken of aan de Gemeenschap der ingezetenen toekomen. Maar wij kunnen ons niet verbeelden, dat de Hervormden in goeden ernst zulks als een bewijs hunner verdraagzaamheid en inschikkelijkheid zouden willen doen voorkomen, daar hunne voorstellen toch geen de minste opoffering van hunne zijde, zelfs niet van ongegronde sustenuen, maar alleen het beding van voorregten eener ander gezindheid bevatten.

Trouwens wanneer wij het eerste en principieele voorstel in oogenschouw nemen, dan vragen wij, welk is het sacrificie dat de Hervormden ten behoeven der Roomsch Catholijken willen doen? Zij consenteren daarbij om het Parochiaal Kerkgebouw aan de Roomsch Catholieken te laten volgen, maar hiertoe zijn zij immers ingevolgen het Koninklijk besluit, waarin zij geacquiesceerd hebben, gehouden en verplicht; zij hebben reeds daarvoor een wederkeurig voordeel genoten, waarmede zij volkomen genoeg genomen hebben, en het kost dus wijnig van een voorwerp af te zien, hetwelk aan

een ander toebehoort; ondertusschen gaat dit met een voorwaarde gepaard, die alleen voordeelig voor de Hervormden en onereus voor de R. Catholijken zijn, buiten en behalven een supplement uyt 's lands kasse ter aanvulling eener somme van zes duizend guldens, door hun bevorens in effecten voor den afstand der Parochiale Kerk met de daarbij behorende fondsen genoten, pretendeeren zij thans nog een derde der revenuen van laatst gemelde kerk, welke zij nochtans kunnen berekenen, dat bij eene noodzakelijke vergrooting dier kerk ten diensten der Catholijken en evenredigheid der populatie, het vermogen hunner geloofsgenoten te boven gaan en derzelve opbrengst van algemeene en plaatselijke belastingen een honderdvoudig recht tegen de Hervormden hebben, en zulks nog onverminderd de gratuite cessie van een gedeelte gronds, tot die huizinge behorende. Wij laten het gerustelijk aan het oordeel van U HoogstEd.Gestr. over of zodanig voorstel gematigheid en welwillendheid ademt.

Wanneer de Hervormden bij hun alternatief voorstel aan de Roomsche Catholijken, ter woning van hunnen Pastor de Gemeentes-Pastorij huizinge willen laten verblijven, waarvan aan ons genootschap, zooals wij zo even hebben opgemaakt, gewis den voorkeur niet kan worden ontzegd, dan geschied zulks wederom niet anders dan onder de bezwarende conditie, dat zij een derde der inkomsten van het Parochiaal kerkgebouw zullen genieten, welk aan de Roomsche Catholijken tegen uitbetaling eener som van f 6000, door den Lande aan de Hervormden toegekend, zijn toegewezen, en dat daarboven laatste gemelde aan dezelve in vollen eigendom zullen afstaan en overgeven het door hun tegenwoordig geoccupeerd kerkgebouw met de annexe huizinge en tuinen, zoodat op die wijze de Roomsche Catholijken om voor hunne Pastor de bewoning van een Gemeentes huizinge bij onereusen tytel te hebben, aan de Hervormden bij gratuiten tytel hun privatief eigendom zouden moeten cedeeren en overdragen.

Dit voorstel zal niet minder dan het vorige aan den onpartijdigen beschouwer als onbillijk voorkomen, en wij vertrouwen met volkome gerustheid, dat wij onder het gebied der tegenwoordige grondwet van den Staat aan zoodanige opoffering ten behoeve van de Hervormden nimmer zullen onderworpen worden.

Buiten en behalve het onredelijke en drukkende, dat er in zodanige afstand van onzen privaten eigendom zoude gelegen liggen, zij het ons vergund aan U HoogstEd.Gestr. nog op te

merken, dat zoozeer als de tegenwoordig door ons geoccupeerde kerk-schuer te klein is om eene Gemeente van 1800 zielen te bevatten, ook het Parochiaal kerkgebouw, zooals het thans is, geene genoegzame uitgestrektheid voor ons kerkgenootschap heeft, tengevolge dat eene vergrooting van hetzelfde noodzakelijk is, en door ons, zoodra wij in het bezit daarvan getreden zullen zijn, dadelijk zal moeten worden bewerkstelligd, waarvan de kosten ten minsten een som van f 6000 zullen bedragen tot goedmaking van welke wij wel is waar op den voet en in evenredigheid van hetgene aan de Hervormden vanwege den Lande is verstrekt, na aanleiding en op grond van artikels 191—194 der grondwet, bevoegd en gerechtigd zouden weezen eenen redelijken onderstand uit 's Lands schatkist te petitioneeren, doch welke kosten wij uit onze eigene middelen zullen trachten te bestrijken, ten einde 's lands finantiën in deze moeilijke tijden daarmede niet te drukken, zoodat, hoe gaarne wij ook aan de Hervormden in alle anderen opzichten de behulpzaame hand zouden willen bieden, wij nochtans om de aangetoegte reden het onze te zeer behoeven, om daarvan een gedeelte aan de Hervormden te kunnen afstaan, daar wij tot vergrooting van het Parochiaal kerkgebouw ten gerieve van ons Genootschap boven den eventueelen opbrengst van onze oude kerkschuur en daarbij behoorende huizinge, welke wij voornemens zijn ten dien einde te employeeren, ten minsten nog eene som van f 3000 zullen noodig hebben, welke wij door repartitie over de ledematen van onze gezindheid zullen moeten vinden en bijeenbrengen, waarom wij dan ook in deze omstandigheden mogen vertrouwen, dat het van ons niet geveergd zal worden eenige bijzondere opoffering ten behoeve van het hervormd kerkgenootschap te doen.

Pastor en kerkmeesters der R. K. Gemeente van Drunen.

Ondertusschen schijnen de twee partjen toch tot elkander te zijn gekomen, want gezamenlijk richtten zij een request aan den koning van den volgenden inhoud:

Geven met verschuldigden eerbied onderdaniglijk te kennen, pastor en kerkmeesters der Roomsch Katholijken, en Predikant en kerkeraad der Hervormde gemeente van Drunen, arondissement 's Hertogenbosch, provincie Noord-Brabant,

Dat bij besluit van den gewezen koning van Holland de

d^o 4 Mei 1809 het parochiaal kerkgebouw te Drunen aan de Roomsche Katholieken aldaar is toegekend, terwijl aan de Hervormden eene zom van zes duyzend guldens is toegestaan, welke ook bij hun ontvangen is, ten einde daeruit eene nieuwe kerk voor hunne gezindheid op te bouwen.

Dat, bij gebreke van een geschikt terrein tot de even-gemelde opbouw, de executie van dit ontwerp tot heden toe is gediffereerd, zijnde dien tengevolge de Hervormden tot nog toe in het bezit der parochiale kerk verbleeven.

Dat het ondertusschen eene erkende waarheid is, dat de kerkschuur bij de Roomsche Katholieken in gebruik, tot uitoeffening van hunne godsdienst ongeschikt en tevens niet vatbaar voor eenige verbetering is, terwijl het parochiaal kerkgebouw op zich zelve niet bekwaam is om de menigte der Roomsche Katholieken, welke gewoonlijk ter kerke koomen, te bevatten, en mitsdien om tot hunnen dienst in staat gesteld te worden een noodzakelijke vergrooting vordert.

Dat van den anderen kant de oude pastorie voormaals door den Predikant der hervormde bewoond, zijnde het eigendom van het corpus der gemeente, indertijd ledig staande, door het plaatselijk bestuur aan den pastoor der Roomsche Katholieke gemeente ter bewooning is geconcedeerd, uit hoofde de huizinge weleer door gemelden Pastor geoccupeerd geweest zijnde, door deszelfs lage ligging vochtig, met stiklucht opgevuld en de bewoning van hetzelfde mitsdien voor 's menschen gezondheid ten hoogste nadeelig en verderfelijk is, waardoor het dan ook toekomt, dat de predikant der Hervormde gemeente momentaneel van een geschikt lokaal ter zijner huisvesting verstoken is, waarin het, uithoofde der schaarsheid van huizen binnen voors. gemeente vooral van de zodanigen, welke voor den predikant geschikt ter bewoning kunnen worden geacht, onmogelijk is op eene gepaste wijze te voorzien.

Dat in deze stand van zaken, ofschoon bijde parthijen met den ernstige wil bezielde zijn om aan alle de voors. inconveniënten door minnelijke arrangementen te gemoede te komen, het nochtans bij de onderhandelingen, welke deswegens hebben plaats gehad, volstrekt onuitvoerlijk is voorgekomen, zonder de krachtadige tusschenkomst en behulpzaamheid van het gouvernement en de behoefkens zoowel van de eene als van de andere gezindheid te voorzien.

Dat zoozeer de Roomsche Katholieke op het parochiaal kerkgebouw, als aan hun definitievelijk toegekend, eene bil-

lijke aanspraak kunnen maaken, hetzelfde voor het gebruik van hunnen eeredienst te klein is, uithoofde derzelve getal zedert eenige jaren merkelyk is vermeerderd en het voors. gebouw diensvolgens noodwendig eene aanzienlyke vergroo-ting moet ondergaan.

Dat het wederkeeriglyk niet billijk kan voorkomen, dat de hervormde het parochiaal kerkgebouw verlaten en aan de Roomsch Katholieken overgeeven, voor en aleer zij in staat gesteld zijn, om uit de aan hun te dien einde verstrekte fondsen eene andere kerk op een geschikt terrein op te bouwen.

Dat het ruime erf en de tuin, behoorende bij de oude pastorij-huizinge, thans door den Pastor der Roomsch-Katholieken bewoond daartoe de bekwaamste gelegenheid aanbiedt, weshalve de Hervormde des te meer uit dien hoofde op den afstand van evengemelde huizinge ten dienste van hunnen leeraar vermeen en te moeten aandringen, tot welke overgifte zich ook het plaatselyk bestuur niet ongeneegen heeft betoond, als hetwelk om tot het gewenscht einde eener minnelijke schikking tusschen de beide gezindheden van zijne zijde bevorderlyk te zijn, geoffereerd heeft onder approbatie der competente autoriteit meergemelde pastorij-huizinge aan de hervormde in vollen vrijen eigendom te cedeeren en over te dragen, mits alsdan teffens het middel beraamd en gevonden worde, om aen den pastor der Roomsch katholyken op eene andere wijze eene behoorlyke woning te verschaffen.

Dat bij opneeming, met overleg van deskundige gedaan, blykens bestek ten deze gevoegd, gebleken en door den supplianten hinc inde erkend is, dat, wanneer de oude afbraak der kerkschuur en onbewoonbare pastorij der Roomsch Katholyken teffens daartoe wierden gebezicht, de noodzakelyke vergroo-ting van het parochiaal kerkgebouw en de opbouw- ing eener woning voor den pastor der roomsch-katholyken door middel eener somme van tien duizend guldens zoude kunnen worden daargesteld.

Dat zoozeer het aan beide parthijen onmogelyk is toegeschenen de bestaande geschillen immer in der minne te kunnen termineeren, dezelve zeer gevoeglyk en tot beider genoegen zoude kunnen worden verreffend, indien de voors. somma uit 's landkasse gesubsidieerd, en aan de Roomsch Katholieken verstrekt wierde.

Dat zij supplianten in het vooruitzicht, dat uwe Majesteit steeds genegen om de geschillen tusschen Christelyke Kerkgenootschappen liever te verreffenen dan te beslissen, ook in

deze Hoogstderzelver munificentie zal laten verstrekken, om eene broederlijke vereeniging tusschen de Roomsche Katholicken en hervormden van Drunen tot stand te brengen, met elkander eene overeenkomst hebben getroffen, waerdoor in de behoeftens van beide parthijen door middel eener subsidie van tienduizend guldens uit 's lands schatkist zoude kunnen worden voorzien, en verdere twisten, die slegts aanlijding tot verwijdering en verbittering geeven, zouden kunnen worden voorgekoomen.

Dat zij suppl. deze transactie, welke geheel en al van de konditie der benodigde toelage afhangt, aan uwer Majesteit oordeel onderwerpene eerbiediglijk durven te hoopen, dat hoogst dezelve hunner beide gezindheid ter vereeniging en broederlijke eendragtigheid, door eene liberale ondersteuning in het toestaan der onvermijdelijk gevorderd wordende subsidie wel zal gelieven te begunstigen.

Weshalve zij supplicanten onderdaniglijk de vrijheid nemen, zich tot uwe Majesteit te wenden met het ootmoedig verzoek, dat het aan hoogstdezelve goedgunstiglijk behagen mogen, ten behoeve der roomsch katholieke gemeente van Drunen tot het voors. einde subsidie van tienduizend guldens uit 's lands schatkist toe te staan, waardoor de reeds al te lang bestaan hebbende oneenigheeden tusschen de beide gezindheden voor altijd zoude zijn uit de weg geruimd.

't welk doende etc.

Dit rekwest werd langs den Gouverneur van Brabant naar den Koning gezonden met eene aanbeveling van den Burge-meester, die schreef:

Ik heb geene pogingen onbeproefd gelaten om de geschillen, welke binnen deze gemeente tusschen het Hervormd en Roomsche Katholiek Kerkgenootschap opgerezen zijn, in der minne te asjoveeren, en het is mij eindelijk mogen gelukken eene schikking tusschen beide gezindheden tot stand gebracht te hebben, welkers uitvoering echter, zoo van den afstand der oude pastorij ten dienste van het hervormd kerkgenootschap, als van eene subsidie van f 9129-18-—, welke door beide genootschappen ten behoeve van het R. Katholieke met eerbiedigen aandrang van 's Konings welwillendheid verzocht wordt, afhankelijk is. — Het Gemeentebestuur heeft zich niet ongenegen betoond, om onder approbatie der competente

autoriteit, de oude pastorie aan de Hervormden in eigendom te cederen en over te geven, en ik vertrouw also met grond, dat het Gouvernement de verzochte toelage niet zal weigeren, wanneer daarmede, zooals hier het geval is, eene vereeniging der beide kerkgenootschappen, en der vereffening van oude twisten, welke zoo veel voedsel tot partijgeest opleveren, kunnen worden bewerkstelligt.

U Hoogedelgestr. de door parthijen geteekende overeenkomst met eene petitie aan zijne Majesteit, waarin de gronden en motieven van het daarbij gedane verzoek ter bekoming der benoodigde toelage ontwikkeld zijn, doende toekomen neme ik de vrijheid U Hoogedelgestr. vriendelijk te solliciteeren van het een en ander met eene gunstige voordracht aan Z. E. de Minister te willen opzenden, ten einde aan zijne Majesteit. voorgelegd te worden en teffens op eene spoedige afdoening te willen aandringen uit hoofde de Leeraar der Hervormden zich zonder woning bevindt, althans op geene gepaste wijze kan worden gehuisvest, en de ontworpen werken immers voor de aanstaande winter behoren te zijn getermineerd, vermits tot zoolange de overige stipulatiën van het contract geen executie kunnen erlangen.

De Burgemeester van Drunen.

Aan den Heere Gouverneur
der Provincie Noord-Brabant.

Onderling was die toenadering reeds vastgelegd in eene conditioneele overeenkomst „tusschen den pastor en kerkmeesters der Roomsch-Katholieke Gemeente te Drunen ter eenre en het Kerkbestuur der Hervormde Gemeente aldaar ter andere zijde”, die

tot extinctie der bestaande geschillen zoo ten aanzien van het parochiaal kerkgebouw en het opbouwen eener kerk voor de Hervormden, als omtrent het verschaffen van huisvesting aan de Leeraars der beide gezindheden in der minne zijn overeengekomen en verdragen, den 7 Juli 1816.

Art. 1.

Ter executie van het koninklijk besluit van 4 Meij 1809, waarbij het parochiaal kerkgebouw aan de Roomsch Katholicken is toegekend, zal hetzelfde door de Hervormden aan

hun worden ingeruimd en overgegeven, zoodra de Roomsche Katholieken door de benoodigde toelage, welke door beide partijen met gemeenschappelijken en eerbiedigen aandrang van het gouvernement zal worden verzocht, in staat gesteld zullen zijn, een aanvang met de vereischte vergrooting van hetzelfde te kunnen maken.

Art. 2.

Aan de Hervormden zal voor hun aandeel in de fondsen en revenuen der Parochiale Kerk, welke aan de Roomsche Katholieken overgaan, door laatst gemelden in eens af worden betaald de somma van drie honderd guldens.

Art. 3.

Het Gemeentes huis met Erve en Tuin, voormaals tot woning van den Predikant verstrekt hebbende, en thans door den Pastor der Roomsche Katholijken bewoond, zal aan de Hervormde Gemeente in vollen vrijen en onveranderlijken eigendom overgaan, zoo tot huisvesting van haren Leeraar, als om op het daarop annexe erf en wel Oostwaarts naast hetzelfde, uit het fonds te dien einde bij voorn. Koninklijk Besluit aan hun verstrekt, eene kerk voor hunne gezindheid te kunnen opbouwen, hebbende het gemeente-Bestuur zich genegen en bereidwillig betoond om dezen afstand en overdracht als eene bijdrage ter bevordering van harmonie tusschen de beide gezindheden te doen.

Art. 4.

De huizinge, in het voorgaand artikel vermeld, zal door den Pastor der Roomsche Katholieken aan den Leeraar der Hervormden dadelijk worden ingeruimd, zoodra de nieuw op te bouwen woning voor eerstgemelde in gereedheid zal zijn gebracht, of uiterlijk op den eersten Mei 1817, indien namelijk de verzochte toelage tijdig genoeg geaccordeerd word, om de opbouw, in deze vermeld, in de aanstaande maand Augustus te kunnen beginnen.

Art. 5.

Om de opbouw eener pastorij of woning voor den Pastor der Roomsche Katholieke Gemeente te effectueeren en aan de parochiale kerk de noodzakelijke vergrooting, ten einde

dezelve voor den dienst der Katholieken bekwaam zoude wezen, daar te stellen, zal door de partijen eendragtelijk aan Zijne Majesteit eene subsidie van tienduizend Gulden, volgens bestek daarvan geformeerd, uit 's Lands schatkist ten behoeve der Roomsch Katholieken worden verzocht, welke toelage men zich vleit van Hoogstderselver welwillendheid en zucht ter bevordering van eensgezindheid tusschen de beide kerkgenootschappen eerbiediglijk te mogen verwachten.

Art. 6.

Daar evengemelde subsidie volstrekt indispensable erkend is om de kosten van vergrooting van het Parochiaal kerkgebouw en de optimmering eener woning voor den Pastor der Roomsch Katholieken te bestrijken, waartoe men tevens den afbraak der oude kerkschuur en der onbewoonbare en verlaten Pastorij der Roomsch Katholieke Gemeente zal besigen, zoo is tusschen partijen wel uitdrukkelijk bedongen en geconveniëerd, dat ingeval van onverhoopte moeilijkheid in het obtineren van meergemelde subsidie, dat is, wanneer deselve mogt worden geweigerd, deze geheele overeenkomst en transactie zal vervallen en beschouwd worden als nimmer aangegaan, wordende in dat geval aan partijen de handhaving van hare respectieve regten in hunne vollen integriteit geconserveerd om deselve te doen gelden als te rade.

Art. 7.

Door middel der geheele en volledige executie der bedingen, in deze vervat, blijven alle geschillen tusschen partijen over de zaak, die het onderwerp dezer transactie uitmaakt, voor altijd geasjoveerd en vernietigd.

Aldus gedaan, dubbeld en door beide partijen, die elk een afschrift onder zich genomen hebben, beteekend binnen Drunen op heden den 7 Juli 1816.

Deze overeenkomst is voorzien van eene bijlage met opgaaf van kosten ter opbouwning van eene pastoreele huizinge te Drunen met het afbreken van de oude pastorie en schuurkerk, ten bedrage van f 3608-5-0, aldus opgenomen en berekend door den geadmitteerden landmeter en architect te Waalwijk, L. D. v. Heijst, met nog eene specifieke opgaaf

van kosten aan de groote- of torenkerk te Drunen, „indien dezelve 30 Rhijnlandsche voeten wordt verlengd, ter gelijker breedte en hoogte als dezelve thans is, met eenige verdere noodzakelijke reparatieën aan dezelve ad f 5521-13-0.”

Een invloedrijk man, Mr Pieter Cornelis Riemersma, vrede-rechter van het kanton Woubrugge in het District van Leiden, bood zijn hulp aan en ging persoonlijk den Gouverneur spreken, om de zaak toe te lichten en de tweespalt te Drunen te beëindigen. Het liet zich inderdaad aanzien, dat men het einde van den strijd bereikt had, en dat de Katholieken zich weldra in het bezit van de oude parochie-kerk zouden zien gesteld en van eene nieuwe, gezonde woning voor hunnen herder. Riemersma tenminste is vol moed, en geeft aan Burge-meester Steinbach relaas van het goede onthaal, dat aan de overeenkomst bij Gouverneur Hulsman te beurt viel.

Hij schrijft:

16 Juli 1816.

Weledelgestrenge Heer,

Ik heb zijne Excellentie den Heere Gouverneur van alles verslag gedaan, en dezelve heeft mij de eer aangedaan van te zeggen, mijn schriftelijk overgegeven rapport zoude overgelegd worden neevens het Rekwest van de Roomsche Katholijken en Gereformeerde Kerkgenootschappen, (hetwelk zijne Excellentie, zoo rasch dit kan, door UEdelgestr. verlangt aan zijn adres wordt overgezonden), aan het Ministerie van Eeredienst, aannemende, om dit van zijne zijde, zooveel dit kan, te ondersteunen, daar het zijn HoogEdelGestr. bijzonder aangenaam geweest is te verneemen, men eindelijk, met vergeving en vergeeting van het gepasseerde, beslooten heeft, met den anderen in de meest mogelijke harmonie te verkeer en communicatievelijk en te concert de belangen der bijde kerkgenootschappen te behartigen en te bevoor deren.

Mag ik solliciteeren om nu te surveilleeren het te presenteerene Rekwest conform onze vriendelijke en gesamentlijke bepaling in het nevensgaande genotuleerde worde daargesteld, daar hetzelfde wel met mijn schriftelijk rapport en genotuleerde in alles dient overeen te komen, en UEd.Gestr. mij door zal verplichten: gelijk ook met de Heeren Pastoor en Kuypers mijn hartelijke complimenten te maaken, en hun Ed. te

informeeren, dat daar den Heer Gouverneur mij verzogt heeft om Donderdag nog eens bij zijne Excel. te komen, en ik Vrijdag na de Hage vertrek, het mij aangenaam zijn zal hun Ed. nog van dienst te kunnen zijn, indien zij dit behoeven, en mij hierover gelieven te schrijven, verzoekende dan eene brief voor mij ten huize van den Heere Gouverneur te adresseeren:

verheugd met UEd.G. kennis te hebben mogen maken, zal het mij ten allen tijde eene eer en genoeg zijn UEdGestr. van dienst te kunnen zijn, solliciteerende mijne complemente aan de Dames, intusschen ik UEdelG. van mijne bijzondere hoogachting verzekeren, mij in UEdGestr. vriendschap en aandenking beveele en met de meeste consideratie betuijge te zijn

Weledelgestr. Heer

UEG. zeer dienstw. dr. en vriend

P. C. Riemersma.

Dus werd de laatste hand gelegd aan de overeenkomst, opdat die Vrijdag met mr Riemersma naar de Regeering in den Haag zou kunnen vertrekken. Eene memorie van toelichting zou er aan worden toegevoegd, en... daardoor kwam weer voor de zooveelste maal een kink in de kabel. De memorie luidt:

De Roomsch Katholieke en Hervormde Kerkgenootschappen te Drunen zijn op den 13 Juli 1816 door tusschenkomst van den heer Mr Riemersma overeengekomen:

Dat de Hervormde of Parochiale Kerk voor altoos zal worden afgestaan aan de Roomsch Katholieken.

Dat de Hervormden in wettigen eigendom zullen bekomen de Pastorie of Predikantswoning te Drunen en dezelve met prima Mei 1817 door den Predikant zal kunnen worden aanvaard, dat zo wel aan de Pastorij als aan de tuinen alles zal worden gelaten wat tot beiden behoort, doch dat de heer Pastor ter bekwamer tijd eenige bomen, uit zijne vorige Pastorietuin overgebracht, waaronder speciaal genoemd is een Perzikenboom van buitengewone grootte, zal kunnen doen vervoeren.

Dat de Hervormden ten Oosten der Pastorie of predikantswoning op eene gedeelte van den tuin der Pastorie zullen doen bouwen een voor hun genootschap geschikte kerk, en

daartoe employeeren het fonds in den jaare 1809 door den voorm. koning afgegeven.

Dat voor de verbetering en vergrooting der Parochiale kerk zal worden gebruikt de tegenwoordige Roomsche kerk en Pastori, die men beiden zal afbreken, terwijl er voor den heer Pastor eene nieuwe Pastorie zal worden gebouwd.

Dat de som, tot het vergroten der Parochiale kerk en het bouwen der nieuwe Pastori voor den heer Pastor benoodigd en bij ruwe calculatie op f 10.000 begroot, bij een Rekwest van Z. M. den Koning zal worden verzogt.

Dat van de zijde der Hervormden pogingen zullen worden gedaan om voor den Predikant een kamer of woning te huuren, waarin hij zich tot 1 Mei 1817 zal kunnen behelpen.

Dat het Roomsch Katholiek kerkgenootschap aan dat der Hervormden zal uitkeeren ineens de som van f 300 contant geld om te beleggen, en de rente daarvan met de huur van f 60, door den Predikant te betalen, worden gebruikt voor de reparatie van de Pastori of Predikantswoning, en als het nodig zal zijn, voor de nieuwe kerk.

Dat den heere Pastor toestaande, dat dadelijk (als Z. M. de Koning dit plan goedgekeurd zal hebben) een begin met het bouwen der kerk voor de Hervormden in den Pastortuin worde gemaakt, de Hervormde aan hunne zijde ook, zoodra men met het vergrooten der Parochiale kerk zal beginnen, dezelve zal ontruimen van banken, stoelen en verdere ameublementen.

In dezer voege is men op den 13 Juli 1816 overeengekomen, doch daarna is alleen van de zijde der Hervormden deze zwaarigheid gemaakt:

Dat bij het beramen der bovenstaande schikkingen de mogelijkheid is veronderstelt, om niettegenstaande het fonds door den voorm. koning van Holland à f 6000 gegeven, is getiërceerd geworden, hetzelfde welligt met de verzamelde interessen thans nog f 3000 zal bedragen en men met f 3000 de kerk zou kunnen bouwen, doch dat in de eerste plaats die som, hoe modiek men het plan ook inricht, niet zal toereikende zijn om daaruit alles te kunnen vinden, te minder daar de Hervormden reeds op het fonds eene schuld hebben moeten maken wegens den aankoop van een stukje land, daar men eertijds de kerk dagt te bouwen, het maken van

bestekken, tekeningen etc. en wegens de kosten op het lichten der papieren in den Haag van f 464.—, waarvan de interessen zedert 't jaar 1810 moeten verrekend worden.

Men zal een specifieke verantwoording van de f 6000 van den heer Notaris de Bergh bekomen en door een bekwaam persoon de kosten eener te bouwen kerk laten berekenen en opgeven; en wanneer de Hervormden in staat gesteld zijn om de kosten hunner kerk goed te maken, dan vervald deze geopperde zwaarigheid.

„De specifieke verantwoording”, waarover hier gesproken wordt, moet volgens den Pastoor aldus luiden:

Van de Koning van Holland is aan de Hervormden van Drunen gegeven eene somma van f 6000 à 7⁰/₁₀, renderende jaarlijks f 420: dit gereduceert tot $\frac{1}{3}$ = f 140, welke interesse ontvangen is over den jaare 1810, 11, 12, 13, 14 zijnde 5 jare . . . . . f 700

In 1814 is er bij gelegd moeten worden van iedere f 45 rente, f 100, dus 312

Dus van de rente nog over f 388

Hiervoor is bekomen een kapitaal van f 6200 werkelijke schuld à 2¹/₂ ⁰/₁₀, is jaarlijks f 155 en zulks over den jare 1815 en 1816, weder . . . f 310

Bij verkoop der f 6200 zal dezelve renderen à 42 per honderd . . . . . f 2604

De f 12400 uitgestelde zullen opbrengen à 1¹/₂ p. c. f 186

En de 12 kansbiljetten à f 24 't stuk 288

f 3776

Kuypers, de zaakgelastigde der Protestanten, die aan de medegedeelde overeenkomst aan de regeering de boven aangehaalde clause toevoegde, die de hoop op minnelijke schikking weer kwam vrijdelen, schreef aan den Pastoor op 16 Juli 1816:

Amice, hierbij de verlangde Memorie, houdende de artikelen van onze overeenkomst; de geopperde bedenking heb ik er onder laten volgen, dewijl die wel essentïeel is; ik verwacht de Memorie en opening van het fonds, en zal van Gorcum spreken om een bestek der kerk en berekening der kosten te laten opmaken, hij heeft meer tijd als ik om dat te beloopen; als het rekwest getekend moet worden, moet

hij en zijn vader toch als leden van den kerkeraad opening van zaken hebben, en waarom zouden wij die niet ruitelijk geven, dewijl ik geenszints twijfele, of zij zullen het plan goedkeuren, en het moet ook door hun getekend worden.

Uwe berekening heb ik gezien, maar in de eerste plaats is er geen f 7000.—, maar f 6000.— aan 't fonds, ten tweede moet er f 464.— gekort worden wegens de op dat fonds aanvankelijk gemaakte schuld, en dus zal het veel verschillen, dat er geen f 3776 disponibel blijfd, maar in het tekort komende kunt gij ligt voorzien.

Riemersma wil ook nog van 't fonds overhouden om te repareren, blijkens zijne memorie; dat is nog anders gerekend. Zijn Ed. zal het papier voor geldswaarde op f 6000 gerekend hebben, en dan zou het ook beter uitkomen.

Na vriendelijke groeten

t. t.

Kuypers.

De gemoedsstemming der Protestanten, die uit dit berichtje spreekt, slaat weer alle hoop en goede verwachting der Katholieken in duigen, en de Pastoor geeft lucht aan zijne teleurstelling door het volgende briefje aan Kuypers.

Drunen, 17 Juli 1816.

Mijnheer,

Op uw billet van 17 dezer vinden wij ons verplicht UwEd. te informeren, dat het ons innig leed doet, de tusschen ons int vriendschappelijke gesloten conventie geen voortgang kan hebben, aangezien wij door uw billet ten volle overtuigd worden, dat onze getroffen overeenkomst door nieuwe hinderenissen, aan Uwe zijde geoppert, alles omverre moet werpen, achten wij het onnoodig deze zaak voort te zetten, terwijl wij hiervan zijn Excellentie, den Heer Gouverneur, zoomede Mr. Riemersma zullen informeeren, noemen wij ons met alle achting.

Het schijnt, dat Mr. Riemersma de situatie heeft willen redden door een extract van de conventie met een rapport over die kwestie aan de Regeering te zenden, zonder ook maar in het minst notitie te nemen van de nieuwe zwaarigheden der Protestanten.

Extract van het genotuleerde aan den Heere Gouverneur overgegeven op desselfs begeeren, nevens het schriftelijk rapport door Mr. Pieter Cornelis Riemersma.

De Roomsch katholieke en Gereformeerde kerkgenootschappen van Drunen zullen in een gezamenlijk te presenteren Rekwest exponeeren aan het Gouvernement den waare en preciesen staat, waarin zich hunne beide kerkgenootschappen bevinden, en verklaaren, men met vergeeving en vergeeting van al het gepasseerde, dat den anderen had kunnen grieven, beslooten had onder approbatie van het Gouvernement tot het naarovolgende: dat de Gereformeerde kerk voor altoos zal afgestaan zijn aan de R. Kath. Gemeente, en aan dezelve zal overgegeven worden, zoodra eene nieuwe kleine kerk, conform de behoefkens der Gereformeerden, voor dezelve zal daargesteld zijn naast derzelve pastorie, nu door den heer Pastoor bewoond wordende.

Dat den bouw der Gereformeerde kerk zal daargesteld worden uit het fonds van f 6000 aan getierceerde effecten, aan het Hervormde kerkgenootschap door den voorm. koning gegeven; en dat voor de verbetering en vergrooting der Grootte kerk zal dienen de Roomsch katholieke kerk en pastorie-huis, welke bijden men wil afbreken, als niet kundende gerepareerd worden, ofte voldoende zijnde voor de behoefkens van den heer Pastor en circa 1800 zielen, welken het R. Kath. kerkgenootschap uitmaken, en nog meer en meer kunnen accresseeren, terwijl men voor den heer Pastoor dan eene nieuwe convenabele woning stichten zal vóór aan den straat op den grond, het Roomsch Kath. kerkgenootschap behoorende, en het geene vóór aan den straat eene hoogere en betere grond heeft dan waar die gebouwen zich thans bevinden.

Dat de Roomsch Kath. Pastorie in orde zijnde, den heer Pastoor de nu door hem bewoond wordende woning overgeven zal aan den heer Predikant van het gereformeerd kerkgenootschap om zijne nieuwe Pastorie te gaan occupeeren.

Maar dat, om die vergrooting der grootte kerk en bouwing van een nieuwe Pastorie daar te stellen benodigd ware eene somma bij ruwe calculeeringe op f 10.000 begroot, welken men van 's Konings en Gouvernements mildadigheid ten behoeve van het Roomsch Katholiek kerkgenootschap van Drunen zal imploreren, en men zonder die somma te obtieneren, waarvan eene preciese berekening bij 't Rekwest zal worden overgelegd, zich niet kan redden; en de plaats ge-

had hebbende diferenten niet kunnen worden getermineerd, al-
soo het Roomsch kath. kerkgenootschap volstrekt eene grootere
kerk en goeden, nu geheel onbruikbare, pastorie is behoevende.

Dat het Roomsch Kath. Kerkgenootschap zal geeven aan het
Geref. kerkgenootschap eene somma van f 300 in kontanten
gelden, om dit te beleggen, en dit met eene jaarlijksche huur
van f 60, door den H. Predikant te betalen, met het resteerende
van de penningen door 's konings mildadigheid van de gege-
venen f 6000 getierceerde effecten dienen zal tot de reparatie
der gereformeerde kerk en pastorie, als die eens melioreeringe
zullen behoeven; en men intusschen zorgen zal op de plaats
eene woning gevonden wordt, waarin de Geref. Leeraar met
zijne vrouw zich zal kunnen behelpen, totdat de Pastorie der
Hervormden aan hun door den heere Pastoor kan worden
ingeruimd.

Waarmede men allen spoed maken zal, zoodra dit alles
door het Gouvernement zal zijn geaprobeerd, en voort
Roomsch Kath. Kerkgenootschap de f 10.000 in kontanten zal
zijn geaccordeert.

P. C. Riemersma.

Riemersma gaat zelf naar Den Haag om de zaak der Katho-
lieken te verdedigen en vandaar deelt hij zijne bevinding bij
de Regeering mede aan Steinbach, die bij hem op spoed heeft
aangedrongen:

De Vrederechter vant kanton Woubrugge aan den Heer
Burgemeester der Gemeente Drunen.

Weledelgestrenge Heer,

Ik heb op den onfang der brief, welke UEdelgestr. mij de
eer aangedaan heeft te schrijven, mij naar den Haag begee-
ven, en voorloopig ook de Heeren Ministers der Eeredienst
en zijne Secretaris van alles geïnformeerd, met verzoek, als
door den Heer Gouverneur uwer Provincie de stukken in-
gezonden zijn, dezelve zoo veel mogelijk met een gunstig
rapport en spoedige expeditie te willen beneficieeren, hetgeen
mij belooft is, waarop ik ter bespoediging van alles, dit ook
heeden berigt aan den Heer Gouverneur met verzoek die stuk-
ken zoo rasch mogelijk over te zenden alzo die, als vooral
het R. K. Kerkgenootschap betreffende nog ter visie en raport-
uitbrenginge naar den Heer Commissaris te Brussel moeten,
terwijl ik UEG. bij deezen mijnen dank betuijge voor den

spoed, waarmede alles a Costi behandeld is, hoopende men intusschen mag geslaagt zijn, eene convenabele wooning te vinden voor den Heere Heenk, om ad interim te occupeeren, welke toekomende week eens in persoon denkt over te koomen, en zeer de Compl. verzogt heeft, welke ik ook van mijne zijde aan Mevr. UEG. Echtgenoot, en de Heeren Pastor en Kuypers versoeke, intusschen ik mij in UEG. vriendschap en aandenken bevele, en met de meeste hoogachting betuijge steeds te zijn,

UEG. Dienstw. heilw. Dienaar

Woubrugge, den 31 Juli 1816. P. C. Riemersma.

Nog volgt een brief om inlichtingen van Riemersma aan den burgemeester op 19 Augustus 1816.

Mr. P. C. Riemersma, Vrederechter van het kanton Woubrugge in het District van Leijden aan den Heer Burgemeester der Gemeente van Drunen.

Weledelgestrenge Heer!

Ik ben naar den Haag geweest, en hebbe al het mij mogelijke gedaan om de belangen der Roomsch katholieken en hervormden van Uwe Gemeenten te bevoorderen. Dan de schrijving der nevensgaande, met een dito van UEG. ter apprecieering van het Rekwest, dat den solliciteur heden zal inleveren, wordt niet ondienstig geoordeelt, en dus is mijn verzoek UEG. die brief met een dito gedetailleerder van UEG. voor de belangen dier Gemeentens, en vooral ten behoeven der Roomsch Katholieken, gelievt te verzenden, aan Zijne Excellentie den Heere Comm. Gener. der zaaken van Uwl. kerkgenootschap, wiens hulp en favorable adviseeringe zeer veel zal afdoen ten deezen, en men dus moet zien te obtineeren.

Ontfang intusschen Weled. Gestr. Heer met den Weleerw. Heere Pastoor en den Heer Kuypers de verzekering mijner bijzondere hoogachting, vriendschap en heilwenschen, terwijl ik mij in de uwe beveele, onder verzoek van veele compl. aan den Uwen, en making derzelven aan den Heer Heenk, betuijgende ik altoos gaarne te zijn,

Weledelgestr. Heer
UEG. Zeer dienstw. welm. vriend
P. C. Riemersma.

Weinig hoopvol klinkt een volgende brief van Riemersma van 3 Oct. 1816.

De Vrederechter van het Kanton Woubrugge aan den Heer Burgemeester der Gemeente van Drunen.

Weledelgestrenge Heer.

In den Haag geweest zijnde, hebbe ik onderzoek gedaan, hoedanig het gelegen was met de zaak, waarbij wij allen zoo zeer geïnteresseerd zijn, dan ik hebbe met leedwezen ontwaart, dat het zoo gunstig niet daarmede staat als het reeds gestaan heeft, het nu geheel dependeerende van het al of niet favorabele rapport, uit te brengen door den Heer Comm. Generaal van Uwe kerkgenootschap te Brussel residentie, men al het mogelijke dienende te bewerkstelligen om dien Heer te persuadeeren, niet alleen favorabel te adviseeren, maar ook te offereeren die f 9000 te zullen geeven uit de penningen, onder zijne Excell. berustende, en te brengen op zijn budget, daar ik nu de eer niet hebbe zijn Hoogedelgestr. persoonlijk te kennen, en dus ten deeze niets meerder kan doen als ik reeds onder de hand verricht hebbe, hebbe ik geoordeeld UEG. dit te moeten melden, met in consideratie geevinge, dat door UEdG. en den Heere Pastoor, aan welken ik zeer mijne complimenten verzoeke, al het U mogelijke worde in het werk gesteld bij dien Heer Commissaris Generaal te Brussel, om te beproeven, dit door zijne Excellentie gedaan worde en dus de belangens der Roomsche Katholieken en Hervormden der Gemeenten van Drunen worde bevordert en verzekerd.

Onder alle heilwenschen, hebbe ik de eer met waare hoogachting te zijn,

WelEdele Gestrengen Heer
UEd. Gestr. Dienaar

Woubrugge, den 3 Oct. 1816.

P. C. Riemersma.

Riemersma meende het oprecht. Hij getroostte zich vele reizen en moeite om den Katholieken recht te doen wederbaren. Oogenshijnlijk waren Katholieken en Protestanten het eens geworden. Maar 't bleef toch den Protestanten een doorn in het oog, dat zij eenige concessie moesten doen aan de Katholieken.

Hebben zij de onderhandelingen bij de Regeering tegen-
gewerkt?

Hebben zij spijt gekregen over de getroffen overeenkomst,
en daarom nog een spaak in het wiel trachten te steken?
Blijkbaar kon Riemersma de zaak niet tot een goed einde
brengen.

Na hem komt een ander bemiddelaar aan het woord, een
man blijkbaar van meer invloed. Hij belooft, zeer confiden-
tiëel, steun aan de Katholieken; hij doet verstrekkende voor-
stellen aan hen, maar . . . de Katholieken willen die voorstellen
niet aannemen, al komen zij dan ook van niemand minder
dan P. G. v. Ghert, die secretaris is bij den Commissaris
Generaal van den Katholieken Eeredienst te Brussel.

Op een schrijven van den Burgemeester antwoordt heel
geheimzinnig van Ghert:

Weledele Heer,

Op uwe belofte van geheimhouding (als komende van een
man van eer) rekenende, wil ik zeer gaarne aan Uw verzoek
voldoen, ten aanzien der kerk in Uwe Gemeente. Het is waar,
dat de Commissaris Generaal van het Hervormde kerkgenoot-
schap die zaak niet heeft voorgedragen, zooals hij, blijkens
eene missieve van den Vrederechter Riemersma had beloofd,
daar hij geheel van het voorstel is afgegaan, en geadviseerd
heeft, om in plaats van de schatkist met die som te belasten,
dezelve hoofdgewijs over de ingezetenen, naar het aantal
zielen en derzelve vermogen te doen betalen. In beide deze
opzichten wist ik a priori, dat bijna den geheelen last door
de R. C. zoude moeten worden gedragen, daar het wel zeker
is, dat zij verre weg het grootste getal uitmaken, en dus
ook het meest in de directe belastingen, welke ten maatstaf
moeten worden genomen, opbrengen. Ik heb derhalve mij
tegen dit voorstel verzet, dan ik vreeze, dat men zal trachten
hetzelve te obtineren. Het best, wat er in deze omstandig-
heden, naar mijn inzien, kan worden gedaan, is een strenge
geheim- en verstandhouding met de Protestanten, om geza-
menderhand te kunnen blijven voortwerken. Ik zoude U der-
halven raden met de Hervormden een nieuw rekwest aan den
koning in te dienen, om die spoedeischende zaak beslist te

zien; daarin te zeggen hoeveel R. C. en Protestanten er in Uwe gemeente zijn, of beter nog er een nominatieve lijst bij te voegen, met de respectieve opbrengst in de directe belastingen, met vermelding van de onmogelijkheid om zelve iets te kunnen contribueeren. Ge zoudt er kunnen bijvoegen, dat Ge niet weet, hoe die zaak zoo lang hangt, daar de schikking tot stand is gebracht onder de belofte van het Commissariaat Generaal der Hervormde kerk enz., en dat door hetzelfde te dien aanzien een gunstige voordragt aan Z. M. zoude worden gedaan. Dit schijnt mij toe het eenigst middel te zijn om nog te kunnen reüseren, zonder in het rekwest iets te laten blijken, alsof Gijlieden het voorstel van Repelaar van Driel reeds wistet.

Willen de Protestanten met Ulieden niet verder handelen, en weet Gijlieden van elders zonder mij te compromitteeren, het voorstel, dan zoudt Gij wel doen een afzonderlijk rekwest in te dienen, aan te dringen op het losmaken van de gemaakte schikking, en daarbij tevens over te leggen een authentieken staat van het aantal zielen; benevens het aandeel, dat door elk aan de directe belastingen moet worden betaald, ten einde Z. M. het verschil alsdan zelve kunnen zien.

Ik schrijf U zoo vertrouwelijk, alsof ik U even goed kende als Uwe waardige broeders ¹⁾ en steun derhalve op uwe geheimhouding.

Uw Ed. Dienaar
P. G. van Ghert.

Brussel, 5 Febr. 1817.

Eenige maanden later, nl. den 17 Sept. 1817, komt wel een antwoord, doch nog geen definitieve beslissing van de Regeering:

Brussel, 17 Sept. 1817.

De Directeur Generaal voor de Zaken van den katholieken Eeredienst voor het Koninkrijk der Nederlanden en het Groot-Hertogdom Luxemburg.

Met Zijn Excellentie den Commissaris-Generaal provisioneel belast met de zaken der Hervormde kerk enz., overeen zijnde gekomen om ter zake van het verzoek van de Rooms-Katholieken te Drunen, houdende om in het bezit der groote kerk aldaar gesteld te worden, onverwijld eene gunstige voordracht aan Z. M. te doen, ten einde executie te geven aan

¹⁾ De broeders van Mr Steinbach waren priester in Holland.

het besluit van den 4^{den} Mei 1809 n° 1, heb ik op mij genomen het Gemeente Bestuur van Drunen vooraf af te vragen, of hetzelfde ten behoeve van den Hervormden Predikant en zijn opvolgers in vollen eigendom zoude willen afstaan en cederen het huis, thans door den R. K. Pastoor aldaar bewoond wordende, zullende alsdan eene convenabele som aan Z. M. uit 's lands kasse worden gevraagd, tot den opbouw eener nieuwe pastorie voor den R. C. Pastoor, waardoor het geheele geschil zal komen te vervallen.

Ik vertrouw, dat het Gemeente Bestuur redelijk genoeg zal zijn om zoodanige concessie toe te staan en verzoek derhalve hetzelfde, mij daarvan ten spoedigste eene behoorlijke acte van afstand, voorzien met de approbatie der competente auctoriteit te doen toekomen, ten einde deze zaak volgens de begeerte van Z. M. onverwijld te kunnen afdoen.

De Directeur Generaal
Joubain.

Het zal waarschijnlijk ongeveer terzelfder tijd geweest zijn, dat Steinbach een brief ontving van v. Ghert, die hem mededeelde:

Weledele Heer,

Ik heb het met de zaak van Drunen toch zoover weten te brengen, dat de R. C. de groote kerk en f 4000 tot den opbouw eener Pastorie zullen bekomen, wanneer het Gemeentebestuur de tegenwoordige pastoors-woning aan den Hervormden predikant afstaat. Ik weet, dat dit geene moeite zal kosten, en ik verzoeken U hiertoe Uwe goede diensten, en spoedigst, aan te wenden. Ik zoude U raden, hiervan met de Protestanten niet te spreken, noch verder gewag te maken van de transactie tusschen hen en de Katholieken, omdat dezelve toch niet kan worden aangenomen, en het veel doelmatiger is, in alles het Besluit van Koning Lodewijk te volgen, waardoor er geene nieuwe geschillen kunnen ontstaan. Ge zult dit met mij wel eens zijn, en gewis mijn plan goedkeuren, hetgeen in andere opzichten ten voordeel van de R. C. op andere plaatsen moet komen.

Ik heb de eer mij met achting te noemen

P. G. v. Gh.

De burgemeester van Drunen was het echter *niet* eens met v. Ghert en kon vooralsnog diens plan niet goedkeuren. Daarenboven was er iets voorgevallen, dat den Burgemeester in groote verlegenheid bracht en opheldering behoefde. Dus schreef hij aan v. Ghert:

Drunen, 30 Sept. 1817.

Aan den Weledelen Heer P. G. van Ghert.

Weledele Heer,

Ik betuige UEd. mijnen dank voor de confidentiële mededeeling, waarin ik zie, dat aan de R. K. Gem. f 4000 staat toegelegd te worden tot den opbouw eener pastorij, terwijl voor het benooidge ter vergrooting van het parochiaal kerkgebouw niets zal volgen, en zulks op grond, zo ik van mijn vriend P. den Doop verneme, den overleden pastor Mrt. 1809 een rekwest zoude hebben gepresenteerd om in het bezit der Groote Kerk gesteld te worden, daarbij aanvoerende, hij in staat zoude wezen in de kosten der vergroting uit den boezem der R. K. gemeente zonder eenige last van den lande te voorzien, voorwaar een onvoorzichtige uitdrukking, waarvan den tegenwoordigen pastor en kerkmeesters evenmin kennis dragen als der middelen, welke hij hiertoe gebezigd zoude hebben, daar bij 't Roomsche kerkbestuur geen de minste penningen, ter contrarie schulden, voorhanden zijn.

Den tegenwoordigen pastor heeft in zijn eerste rekwest in 1814 aangedrongen om in de possessie der kerk gesteld te worden, die aan de R. K. bij Kon. Besluit van 4 Mei 1809 toegekend was, heeft weliswaar hierin aangehaald: uithoofde de Hervormden destijds voorgaven ze tot zijn dienst te klein was, hij dezelve door middel van verkoop van het oude terrein en gebouwen konde vergroten, dog dit zoude inderdaad al zeer moeilijk hebben gegaan; dan zijn rekwest betrof niets dan de kerk, terwijl de pastor destijds geene intentie had het door zijn geoccupeerd huys ooit te zullen quiteren.

Een en andere is bij nadere gesloten conventie tusschen de Herv. en R. K. vervallen, waarbij de eerste bewilligde om gezamenlijk aan Z. M. te solliciteeren om een som van f 9129-18, zijnde f 5521-13 ter vergrooting van de kerk, en f 3608-5 tot opbouw eener nieuwe woning van den Pastor, de laatste som was in verre niet genoeg zo hier niet vanaf berekend was, datgeene van de oude woning, hetwelk voor

de nieuwe pastorie geemploijeert zoude kunnen worden, indien ze hier niet van overtuigd ware, leidt het bij mij geen twijfel, of de f 4000 ter opbouw van de huizing wierd aan de Hervormde Gemeente gepresenteerd, in dit geval zouden de R. K. eventueel niet aflaten om te insteeren op de vergrooting van de kerk, die voor eenigte jaren de Herv. met consent der Staten Gen., hetgeen, zo ik mij niet vergis, nog voorhande moet wezen op het secretarie alhier, afgebroken is, en welke vergrooting de tiendheffers, waarin de domeinen binnen deze gemeenten geen gering aandeel hebben, verpligt zijn te doen. Int vertrouwen moet ik UEd. betuigen, dat, hoe gaarne en ook bereidwillig ik ben mede te werken, teneinde de geschillen tusschen de Hervormde en Roomsche-Katholieken te helpen opruimen, ik hiertoe geen mogelijkheid zie, wijl het Gemeente-Bestuur nimmer in den afstand van het huis zal bewilligen, tenzij de R. K. in staat gesteld worde tot den opbouw eener pastorie en vergrooting van het parochiaal kerkgebouw.

UwEd. begrijpt zelve het voor mij onverantwoordelijk zoude wezen de hand te helpen leenen met die gemeente een juk op te leggen, waaronder ze gebukt zoude moeten gaan: penninge zijn er bij hun niet voor handen, dus zoude de R. K. gelde op moeten nemen en dit alleen ten respecte van een niet noemenswaardig getal hervormden, die, zo UwEd. bekend is, zelve geen aanspraak op eene kerk hebben, reeds zoveel door hun predikanten aan den lande kosten, en met hun alle nog geen f 100 in de lasten contribueeren.

Ik bidde UwEd. de belangens der R. K. te willen overwegen en alles aan te wenden wat mogelijk is, ten einde de geslote conventie in zijn geheel bewaard blijve, en de goedkeuring mag obtineeren, verzekerende UEd. overtuigd zult zijn zijner dank-erkenntenis, terwijl bij deze gelegenheid mij met de meeste hoogachting noeme

UEd. dw. dien.

H. J. Steinbach.

P. S. Het antwoord op de missieve van den Direct. Gen. zende ik morgen af, iets anders vernemende was mij de in-trekking aangenaam. Weest verzekerd er geen misbruik van zal worden gemaakt.

Hier volgt dat antwoord:

Drunen, den 30 Sept. 1817.

Ik heb met een wezenlijk genoeg uit den brief, welken

Uwe Excellentie mij de eer gedaan heeft op den 17 dezer sub n° 589 te schrijven, de ophanden zijnde afdoening der reclame van de Roomsche Katholijken op het Parochiaal Kerkgebouw dezer Gemeente vernomen.

Zoo zeer mij niets aangener zal zijn, dan van mijne zijde alles bij te brengen, om de eensgezindheid tusschen de verschillende kerkgenootschappen mijner Gemeente op eenen duurzamen voet te vestigen, vermeen ik echter van den anderen kant niet ligtvaardig te mogen zijn in het afstaan van Gemeentes eigendommen ten behoeve van de eene gezindheid, tenzij dezelve door wederkeeringe voordeelen aan de andere worden vergolden, opdat alzoo de gelijkheid van regten tusschen allen ongeschonden bewaard blijve, en de concessie aan de eene gedaan, geene gegronde reden tot bezwaar en klagte voor de andere opleveren.

Wanneer, door het Gemeenteshuis, thans bij den Roomsche Katholijken Pastor bewoond wordende, aan den Hervormden Predikant en zijne opvolgers in eigendom af te staan en over te geven, in de behoeften van beide gezindheden naar gelang van elks regt konde worden voorzien, dan houde ik mij volkomen verzekerd, dat even zoo weinig de Raad der Gemeente zoude aarzelen om in dezen afstand te bewilligen, als de hogere autoriteit zwaarigheid zoude maken, denzelven met hare goedkeuring te bekrachtigen en te homologeren, maar het zij mij vergund Uwe Excellentie te mogen opmerken, dat, al wordt er schoon eene convenabele som uit 's lands kasse tot opbouw eener pastorij aan de Roomsche Katholijken toegerekend, deze daardoor niet in staat gesteld zijn, om de noodwendigheden van hunnen Eeredienst naar behooren aan te vullen, vermits het Parochiaal Kerkgebouw, zooals hetzelve zich tegenwoordig bevindt, te klein zijnde, om de Roomsche Katholieke Gemeente te bevatten, eene noodzakelijke vergrooing moet ondergaan, waartoe alsmede aanmerkelijke kosten vereischt worden. Vandaar vrees ik, dat er klagten zullen opgaan, dat, terwijl de Hervormden van 's Landswege de benodigde som ontvangen hebben, om zich een betaamelijk kerkgebouw, ruim genoeg voor hunne godsdienstige bijeenkomsten aan te schaffen, en daarenboven uit den boezem der geheele Burgelijke Gemeente den eigendom en het bezit eener deftige woning voor hunnen Leeraar verkrijgen, de Roomsche-Katholieken daartegen aan den last onderworpen blijven, om door eigen middelen het Parochiaal kerkgebouw uit te breiden, en ter uitoefening van hunnen Godsdienst in

te rigten. Dit bezwaar is des te drukkender, en komt mij in het tegenwoordig tijdstip onoverkomelijk voor, uithoofde de twee laatst afgeloopen jaren, welke in de omstreken der stad 's-Hertogenbosch zulke buitengewone rampen hebben teweeg gebracht, het vermogen der ingezetenen aanmerkelijk hebben gekrenkt, zoodanig dat het voor allen hoogst moeilijk is, om zich in hunne eigen huishoudelijke zaken staande te houden, en er nog een langdurige tijd in ruime mate van voorspoed noodig zal wezen om de geleden verliezen te herstellen. Hetgene misschien drie jaren geleden uitvoerlijk konde schijnen, zal nu nog gedurende eenen geruimen tijd onmogelijk blijven, en ik voorzie mitsdien met veel grond, dat de voorgestelde cessie van het Gemeenteshuis aan de Hervormden met toekening eener subsidie aan de Roomsch-Katholijken, enkel tot opbouw eener Pastorij, geen genoegzaam afdoend middel zal zijn om het bestaande geschil te doen vervallen, trouwens, terwijl daarvoor wel is waar de eerst gemelden in alle deelen bevredigd zullen wezen, zal er voor de laatsten nog veel te verlangen overig blijven, waarvan het bezwaarlijk is de billijkheid te miskennen, en hetgene dus bij voortdoring stof tot ongenoegen en verwijdering zal opleveren, en zulks des te meer uit hoofde er reeds een verdrag tusschen de beide kerkgenootschappen is gesloten, volgens hetwelk aan de Roomsch Katholieken, behalve eene redelijke som tot afkoop van hun regt op het Gemeenteshuis, ook eene toelage tot vergrooting van het Parochiaal Kerkgebouw werd aanerkend. En inderdaad, wanneer men de zaak uit het ware oogpunt, zonder vooringenomenheid beschouwt, dan moet de toekening eener som uit 's Lands Schatkist tot opbouw eener Pastorij voor den Roomsch Katholieken Leeraar, meer als een bevoordeeling der Hervormden beschouwd worden, om dezelve buiten hunne kosten en zonder eenige de minste offering van hunne zijde in het bezit van een Gemeentes-eigendom te stellen, dan wel als eene rechtstreeksche begunstiging der Roomsch-Katholieken, welke toch naar evenredigheid van hun getal en hun overgroot aandeel in den opbrengst van alle 's Lands en Gemeentes-Lasten, waartoe de Hervormden in geen beduidend opzicht contribueeren, bij voorkeur op het gebruik van een Gemeentehuis en de convenabele huisvesting van hunnen Pastor aanspraak kunnen maken.

Wanneer de tegenwoordige Pastorij, welke aan de geheele Burgerlijke Gemeente toebehoort, aan den Leeraar der Hervormden in eigendom wordt afgestaan, dan geschiedt zulks

voornamelijk en bijna uitsluitend ten kosten der Katholieken, welke de massa der bevolking uitmaken; eene subsidie uit 's Rijks Schatkist om ook aan den Roomsch Katholieken Herder eene betamelijke woning te verschaffen, kan wel in een algemeen opzicht als een middel beschouwd worden, om de beide gezindheden in het genot van maatschappelijke voordeelen eenigzins gelijk te stellen, maar levert plaatselijk en met betrekking tot de ingezetenen van Drunen geen equivalent op van hetgene de eene gezindheid verkrijgt, en de andere verplicht is los te laten. Bij eene gelijke verdeeling van regt behoort het gebruik van het Gemeenteshuis aan de Roomsch Katholieken, hun dit regt ontnemende behoort men dezelve billijkerwijze daarvoor schadeloos te stellen, en daartoe kan de toekenning eener convenabele som tot opbouw eener Pastorij verstrekken; maar om de geheele Burgerlijke Gemeente te verplichten om ten hare kosten aan den Hervormden Leeraar eene woning te verschaffen, en daartoe aan den zelve een Gemeentes-eigendom af te staan, zulks is eene opoffering, welke bijna geheel op de Katholieken nederkomt, en welke gevolglijk hunne aanspraak billijkt, om daarvoor eene wederkerige vergelding te verlangen. Te dien einde was dan ook het beding tusschen de beide gezindheden gemaakt, strekkende, dat namelijk aan de Roomsch Katholijken eene genoegzame som tot vergrooting van het Parochiaal Kerkgebouw zoude worden te goedgedaan; hierdoor alleen kan er eene wezenlijke gelijkheid worden daargesteld; want, indien men de schaal met eene onpartijdige hand vasthoudt, dan ontvangen de Hervormden, in vergelijking van hun getal tot dat der Katholieken, door den afstand van het Gemeenteshuis reeds meer dan de laatst genoemden, door het verschaffen eener woning aan hunnen Leeraar, uit 's Rijks schatkist genieten, maar zodoende wordt de Roomsch Katholieke Pastor buiten kosten der Hervormden gehuisvest, terwijl de Katholieken het bijna alleen zijn, welke de eigendommelijke woning van den Hervormden Predikant bekostigen.

Ik vertrouw, dat Uwe Excellentie de juistheid van deze mijne aanmerkingen, welke ik mij verplicht reken te moeten maken, om niet den schijn te hebben van de eene gezindheid ten kosten van de andere te willen bevoordeelen, zal erkennen, en diensvolgens op den afstand van de Gemeentes-Pastorij ten behoeve en in eigendom van den Predikant der Hervormden niets anders zal willen insteren, dan tegen uitkering van eenen billijken afkoops prijs aan de Katholieken, op welken

voet ik Uwe Excellentie bij voorraad vermeen te mogen verzekeren, dat deze afstand geene moeilijkheid zal ondervinden.

Mijns inziens bestaat er geen geschil meer tusschen de beide Kerkgenootschappen omtrent het bezit van het Parochiaal Kerkgebouw; hetzelve is bij onherroepelijk Besluit van de Hoogste Magt de dato 4 Mei 1809 aan de Roomsch Katholieken bij uitkoop der Hervormden toegekend. Laatstgemelden hebben in de beslissing geacquiesceerd en den prijs huns afstands ontvangen; daarmede heeft hunne aanspraak op het Parochiaal Kerkgebouw opgehouden. Er is niets verder te doen, dan aan het voors. Besluit deszelfs volkomen executie te geven, waartoe aan Uwe Excellentie bij opvolging van den toenmaligen Minister van Eeredienst, blijkens den laatste artikel van dat Besluit, de magt en bevoegdheid is opgedragen. Daardoor zullen de Katholieken in een gelijk genot van regten met de Hervormden gesteld worden. Is het de intentie van het Gouvernement, om aan de Hervormden Predikant eene eigendommelijke woning gratis te verschaffen, dan zal hetzelve ook de billijkheid erkennen om overeenkomstig de beginselen der Grondwet aan den Pastor der Roomsch Katholieken een gelijk gunstbetoon te doen. Verlangt men, dat de Roomsch Katholieken, welke alhier, op weinige na, de geheele Burgelijke Gemeente uitmaken, ten hunne kosten aan den Predikant der Hervormden een eigendommelijk gebouw ter huisvesting gratis afstaan, dan kan dit verlangen niet anders dan met de gezindheid, om daarvoor aan eerstgemelde eene billijke schadevergoeding toe te kennen, gepaard gaan, en het is hierop, dat ik om alle ontevredenheid en gemor voor te komen, vermeen te moeten aandringen, waartegen ik mij dan ook vleie, dat de door Uwe Excellentie gevorderde cessie der Gemeentes Pastorij aan de Hervormden zonder tegenspraak zal volgen.

De Burgemeester der Gemeente Drunen.

Uit vorig schrijven van Steinbach aan van Ghert blijkt, dat de burgemeester ingelicht was omtrent een ondoordacht rekwest van pastoor Beerenbrouck en het toenmalig kerkbestuur aan de Regeering, waarin zij hadden te verstaan gegeven, dat zij om geld niet zoozeer verlegen waren, en dat de parochianen van Drunen de benoodigde sommen wel zouden bijeenbrengen. Zooals aanstonds blijken zal, was het niet pastoor Beerenbrouck geweest, die bedoeld rekwest ge-

schreven had, — hij was gestorven in 1811, — maar zijn opvolger, pastoor Dommeleers; het geïncrimineerde stuk van 10 October 1815 hebben wij boven gegeven. Men kan daarin lezen: „*welke kosten wij uit onze eigene middelen zullen trachten te bestrijken, ten einde 's lands finantieën in deze moeilijke tijden daarmede niet te drukken*”... Dit zou dan later in de hand van v. Ghert de strop worden om de Katholieken te hangen, en een voorwendsel om hun het subsidie te onthouden.

Ziehier de onthulling van het raadsel door v. Ghert aan den Burgemeester:

Weledele Heer,

Confidentieel.

Het spijt mij, dat UEd. niet vroeger door een particulieren brief uw plan nopens de kerk van Drunen aan mij heeft bekend gemaakt, ten einde tijd te vinden daarover mijne gedachten te uiten, hetgeen nu niet mogelijk is geweest, omdat uw bericht onmiddelijk op uwen particulieren volgde, waardoor de zaak nu eene geheel andere wending krijgt dan ik gaarne ten welzijn der R. C. van Drunen had gezien.

Het is niet de voormalige Pastoor, die de verzekering heeft gegeven, dat de R. C. vermogend genoeg waren om de kerk uit hun midden te vergrooten en daaraan alle veranderingen te doen; — maar de Heeren Dommeliers, Adrianus Robben en Nicolaas Fr. van Drunen, dezelfde menschen, die het tweede rekwes met bijvoeging van S. D. de Jong hebben geteekend, die gemelde verzekering geven, die toch voor echt moet worden gehouden, daar dezelve uit naam der R. C. is getekend en nu niet meer tegengesproken kan worden.

Ik beken zeer gaarne met U, dat door den afstand van dit gemeentehuis aan den Predikant, de Hervormden boven de Katholieken worden bevoordeeld; — doch grijpt dit overal niet plaats, en hoe dit te verhinderen? Wij kunnen ons daartegen ja, wel verzetten, doch dan blijft de zaak ongedaan.

Dit is uitgemaakt zeker, dat de transactie, zooals dezelve is gemaakt, door het gouvernement niet zal worden geagreëerd, hoezeer ik ook al beken, dat dit het beste middel zoude wezen; doch wat kunnen goede wenschen baten? Mij plan, zooals ik hetzelve voor had, is het eenigste wat aangenomen

zal worden. Mislukt hetzelfde, dan wordt het verzoek van de hand gewezen, en dan blijft er geen ander middel over als te procederen, hetgeen welligt grootere kosten zal veroorzaken, dan de waarde van het bedoelde huis kan uitmaken.

Ik doe alles, wat ik kan om de R. C. te helpen, doch men kan niet alles, wat men wil. Dan, wat hadden de R. C. gewaagd, door het gemeenteshuis gaaf af te staan zelfs onder de verzekering, dat ze geen onderstand uit 's lands kasse zullen vragen, daar desniettemin de tiendheffer, thans het Domein, volgens art. 1 van het plakaat van H.H. Mgd. de dato 16 Januarië 1717 verplicht, niet alleen tot het onderhoud, maar zelfs tot het bouwen en vernieuwen van kerken en torens ten platte lande? — eene verplichting, die immer nog blijft bestaan. Ik heb gemeend U deze aanmerkingen, alvorens daarover nader met Zijne Exc. Repelaer te corresponderen, confidentiëel te moeten maken, en geef U in overweging, of Gij niet een 2^{en} brief zoudt schrijven, en verzoeken den 1^{en} te houden voor vervallen, en dan aan de intentie van mijn chef te voldoen, en dadelijk acten van afstand te verleenen.

Hierop UEd. nader antwoord verwachtende, heb ik de eer mij met achting te noemen

P. G. van Ghert.

Brussel, 8 Oct. 1817.

Het moet den nobelen Steinbach als een donderslag bij helderen hemel in de ooren geklonken hebben, toen hij van van Ghert vernam, dat niet de vorige, maar juist de tegenwoordige pastoor, die met hem zoo vurig verdediger was van de katholieke zaak, zich in een rekwest zoo onvoorzichtig en onverklaarbaar had uitgelaten. En toch hoe hopeloos zijne zaak nu staat, hij geeft den moed nog niet op. Hij antwoordt aan v. Ghert:

Drunen, 14 Oct. 1817.

Weledele Heer.

In confidentiëel antwoord op uwe geëerde van 8 dezer moet ik UwEd. betuigen, dat ik nimmer geweten heb, eene dusdanige onvoorzichtige declaratie van wegens mijn Pastoor en kerkmeesters is geschied, en uwe remarque is zeer juist, dat, daar zijl. de massa der R. C. representeeren, er nu niet veel meer aan te doen zal zijn. Ik begrijp mij echter de zaak niet; den pastor houd staande hieromtrent onwetende te

wezen. Wel kan hij zich herinneren een soortgelijk presentatie gedaan te hebben, edog in de zekere veronderstelling van nimmer het huis te zullen quiteren, en dit zoude de zaak veranderen; intusschen, hoe dit zij of niet, ik zie hier veele zwarigheden uit geboren worde, en 't is dus te meer mijn pligt om voorzichtig te zijn in den afstand. Ik ben overtuigd uwer belangstelling opzichtsens de zaken mijner gemeenten, en zal altijd mijnen dank daarvoor betonen. Dan daar mij hunne staat innig bekend is, ze wezenlijk hier onmachtig zijn, zoude het onverantwoordelijk wezen in den afstand van het huys te bewilligen, alvorens de R. C. in staat gestelt te zien tot den opbouw der pastorij-huyzing en reparatie der kerk. Ik wil volgeerne bekennen en vreeze zelfs mede, dat de transactie, zo als deze gemaakt is, nimmer door het Gouvernement geagreëert zal worden; dan wat kunnen de R. C. met f 4000 doen; zij zouden veel veragtert zijn met dit aanbod aan te nemen, en daarvoor een huys quiteeren, dat meer als f 8000 zoude kosten, om nieuw uit de grond op te bouwen. Niemand kan hun den eigendom betwisten; ingevolge de wet van 26 Messidor 9° jaar is het hun afgestaan door het Gemeente Bestuur, en wat de kerk belangt, deze behoeven zij immers niet te vragen, dezelve is hun bij Kon. Besluit van 4 Mei 1809 toegewezen, de possessie daarvan kan hun niet langer geweigert worden; dus bestaan er geen reden om de Hervormden dit huys tegen f 4000 af te staan, en indien de R. C. daar en tegen geen equivalent zouden genieten, waare zij immers dwaaze, hiertoe over te gaan. Het was dan beter, dat de f 4000 aan de gereformeerde gepresenteerd wierd; ik kan berekenen, dat de f 6000, welke zij destijds gekregen hebben, nog ruim f 4000 waarde bezitten en hun kleine gemeente, welke dog bijnaar niets aan het Land opbrengt, kan zich genoeg kerkhuis en tuin daarvoor aanschaffen. En ist te doen om het land te bevoordeelen, dat men dan aan hun geeft de Elshoutsche kapel, waarvan de R. C. in den Elshout nimmer gebruik kunnen maken, wyl deze een fraaie kerk, huys en tuin hebben; dan kunnen zij voor het geld, welke ze van koning Lodewijk gekregen hebben, eene huyzing bouwen op het land van de kapel, hetgeen linea recta loopt in het beste der Drunensche straat uitkomend, en slegs een kwartier daarvan af is, hun kerkpad zouden ze dan zeer ligt, ja met weinige kosten kunnen ophogen, dat er des winters geen water opkwam, en zelfs hierdoor geen enkele dienst behoefde te verletten.

Het is waarachtig schreeuwende, dat men de Roomsche Catholicken alhier, die onmachtig zijn, niet wil helpen, terwijl men alle bereidwilligheid betoond voor nog geen dertigtal hervormde. Waarom dezen dan niet gecombineert met Vlijmen, dat maar een uur van hier is en welke weg zo wel des winters als zomers gangbaar is?

Door het aangevoerde zal UwEd. zien, het in geene deelen het belang is der Roomsche Catholicken om voor f 4000 het pastorie-huijs af te staan, en dus bidde ik UwEd. nogmaals vriendelijk alles aan te willen wende, wat mogelijk is, de verlangde som te obtineeren. Ja, was het dan maar f 8000, hoewel alles zeer nauw berekend is, of wel als UwEd. het daarheen konde brengen, er eene nadere propositie aan Zijn Excell. Repelaar gedaan wierd, b.v. daar de tiendheffers of Domeine verplicht zijn in de vergroting te voorzien, om die de kerk te laten vergroten, en dat er dan maar slegs aan de R. C. wegens het gouvernement toegestaan wierd eene som van f 3000, waarmede zij met den afbraak hunner oude pastorie en kerkschuur eene woning voor hunnen pastor moeten bouwen. Mij dunkt deze propositie zouw meer bijval vinden en de Roomsche Catholicken zullen dit ongetwijfeld zeer gerne zien.

Mij verder in Uwe vriendschap aanbevelend, zal 't mij zeer aangenaam zijn bij tijd en gelegenheid iets van den uitslag te mogen weten, terwijl ik mij met alle hoogachting noeme

Uw Ed. Dw. Dienaar
Steinbach.

Men ziet uit dezen brief, maar meer nog uit het volgende request van Pastoor en Kerkmeesters aan den Koning, dat de Roomschen zich niet met een kluitje in het riet willen laten sturen en het intusschen uitgevaardigd Koninklijk Besluit niet zonder meer wenschen te acceptceeren.

Aan den Koning.

Geven met verschuldigden eerbied te kennen pastor en kerkmeesters der Roomsche Katholieke Gemeente van Drunen, provincie Noordbrabant.

Dat zij supplianten door den Heer Burgemeester hunner woonplaats kennis bekomen hebbende van Uwer Majesteits Besluit van den 10 Maart 1818, waarbij Hoogstderzelver

gelieven te statuieren, dat de parochiale kerk te Drunen, thans nog bij de Hervormden in gebruik, op den voet, bepaald bij het Decreet van den 4 Mai 1809, aan de Roomsche Katholieke Gemeente zoude overgaan, alsmede dat de pastorij, thans door den pastor van laatstgemelde Gemeente bewoond wordende, ten behoeve van gezegde Gemeente zoude zijn en blijven, onder den last nochtans van aan de Hervormde Gemeente, teneinde dezelve wegens het verlies der pastorij te gemoed te komen, en om haar tot den opbouw van een ander huis in staat te stellen, goed te doen en te betalen eene som van drieduizend gulden, tot faciëtering van welke betaling dan wederom aan de Roomsche Katholieke Gemeente uit 's Rijks kas zouden worden verstrekt eene subsidie van twee duizend gulden.

Dat zij supplianten het zich tot eene aangename plicht maken, aan Uwe Majesteit hunne oprechte dankbaarheid te betuygen voor deze langgewenschte beslissing, waarbij aan de Roomsche Katholieke gemeente van Drunen het eindelijk effect van het voors. Decreet van den 4 Meij 1809 wordt verzekert, doch dat zij, in het eerbiedig vertrouwen op Uwer Majesteits bekende billijkheid en vaderlijke gezindheid, welke het bezwaar van het eene kerkgenootschap ten gevallen van het andere niet kan gedogen, met evenzooveel vrijmoedigheid aan Hoogstdezelve vermeen en te mogen vertogen, dat de last, welke aan de Roomsche Katholieke gemeente van Drunen bij Uwer Majesteit voormeld besluit van den 10 Maart 1818 is opgelegd zoo zeer dezelve, bij gebrek aan middelen, voor de supplianten onuitvoerlijk is, van eenen anderen kant ook des te drukkender is, als Uwe Majesteit bij nadere overweging volgaarne zal gelieven te erkennen, dat die last door geen wederkeurig voordeel wordt gecompenseert, en dat er voor de Roomsche Katholieke Gemeente ook geene verplichting bestaat, om de Hervormde uit eenigen hoofde schadeloos te stellen.

Dat trouwens het parochiaal kerkgebouw van Drunen bij het Decreet van den 4 Mei 1809 aan de Roomsche Katholieken Gemeente toegekend zijnde, de Hervormde daarentegen bij wege van uitkoop, eene toelage van zes duizend guldens heeft ontvangen, welke wel is waar in zeven percents recepissen aan haar is uitbetaald geworden, doch die destijds nagenoeg de reële waarde van het nominale kapitaal hadden, terwijl het nadeel, hetwelk daarop naderhand door de opgevolgde reductie, indien alstoen de voors. recepissen zich nog in het bezit der Hervormden bevonden, mogt zijn geleden, voorzeker alleen aan hunne eigen schuld en geenzins aan

eenig toedoen der Roomsche Katholieken toe te schrijven is, vermits toch, in geval de Hervormden overeenkomstig de voorwaarden der aan hen verstrekte subsidie de voors. recepten te gelde hadden gemaakt en daaraan de bestemming hadden gegeven, welke bij Decreet was voorgeschreven, zij zich thans over geen verlies te beklagen zouden hebben; waarbij dan ook in aanmerking behoort te komen, dat de Hervormden door den prijs aan te nemen en de zaak te behouden, nu sedert ongeveer negen jaren het dubbeld genot zoo van het eene als van het andere gehad hebben; uit welke daadzaken en omstandigheden Uwe Majesteit geredelijk zal kunnen afleiden, dat er althans uit dezen hoofde geene reden aanwezig is, om de Roomsche Katholieken nu nog voor den afstand van hetgeen aan de Hervormden reeds over zoo veele jaren is geredimeerd, met eenige uitkering ten behoeve van laatst gemelden te belasten.

Dat ten aanzien der zoogenaamde pastorij, thans door den eerstgemelden suppliant geoccupeerd wordende, Uwe Majesteit in goedgunstige opmerking zal gelieven te nemen, dat gezegde huizinge een plaatselijk eigendom is, aan de geheele burgerlijke gemeenschap toebehoorende en als zoodanig ter dispositie van het Bestuur der gemeente staande, welke bevorens wel aan den Hervormden Predikant ter bewoning is verhuurd geweest, doch waarop deze even zo weinig als de Hervormde Gemeente geen uitsluitend regt of aanspraak kan formeren, vooral niet onder het gebied eener grondwet, welke geen voorregten uit hoofde van geloofsbelijdenis erkent, maar alle godsdiensten gelijkelijk beschermt. Dat men het dus verkeerdelijk aan Uwe Majesteit heeft doen voorkomen, alsof de Hervormden Gemeente immer eenig eigenlijk gezegd bezit pro suo van de voors. pastorij-huizinge had gehad en dat bezit nog werkelijk was hebbende op het tijdstip, wanneer het plaatselijk Bestuur als eigenaar de gezegde pastorij-huizinge aan den eerstgenoemden suppliant ter bewoning heeft geconcedeerd, onder den last van de kosten van onderhoud en reparatie te dragen; terwijl het integendeel waarheid is, openlijk erkend, en welke niemand ter goeder trouw kan of zal tegenspreken, dat de Hervormde Predikant tot aan den jare 1800 tien de pastorij-huizinge alleen bij precare en revocabele tytel van Huur en Verhuur heeft bewoond, dog zonder eenigen schijn van regt, om bij voortduring de bewoning daarvan bij privilegie en uitsluiting van anderen te kunnen vorderen; gelijk ook, dat gezegde huizinge, wanneer dezelve

in de maand November van den jare 1800 en twaalf door den Pastor der Roomsche Katholieke Gemeente is betrokken, reeds gedurende anderhalf jaar buiten huur was geweest en ledig had gestaan, zoodat het Bestuur der Gemeente destijds met volle regt de vrije en onvoorwaardelijke beschikking daarover kon, en alleen bevoegd was te exerceren.

Dat dan ook in dit erkend eigendomsrecht der geheele burgerlijke gemeente welligt de reden te zoeken zal zijn, waarom daarover bevorens Decreet van den 4 Mai 1809 niet is gedisponeert, doch dat het stilzwijgen van gezegd Decreet omtrent de pastorij-huizingen voorzeker aan de Hervormden geen regt kan geven, om het uitsluitend gebruik daarvan ten behoeven van hunnen Leeraar te pretenderen, en tegen de Roomsche-Katholijken als eenen grond om van dezelve opofferingen ten hunnen behoeve te reclameren te doen gelden, daar er geen wet of publieke verordening bestaat of bestaanbaar is, welke aan de Hervormden eenige voorregten boven andere godsdienstige gezindheden zoude doen toekomen.

Dat integendeel de beginselen eener distributieve justitie medebrengen, dat het genot van een gemeentes-eigendom, hetwelk gelijktijdig niet ten dienste van twee verschillende kerkgenootschappen kan verstrekken, tegen eene billijke vergelding bij voorkeur gelaten worde aan de gezindheid, welke bijna alleen de geheele bevolking eener gemeente uitmaakt, en gevolgelijk ook, in evenredigheid van haar getal, nagenoeg uitsluitend alle plaatselijke en landelijke lasten en impositieën draagt, waartoe in het onderhavige geval ook deze bijzondere reden is militeerende, dat ingevolge de uitdrukkelijke bepaling van art. 72 der organieke Conventie van den 26 Messidor 9 jaar de gemeentebesturen verplicht zijn aan den Pastor der Roomsche Katholyke Gemeente eene geschikte woning met een tuin zelfs gratis te verschaffen, zoodat er voor de Roomsche Katholieken van Drunen geen voordeel, en althans geen nadeel voor het dertigtal Hervormde, hetwelk er op eene bevolking van ongeveer achthonderd zielen aanwezig is, in opgesloten ligt, dat de Roomsche-Katholieken Pastor het gebruik van een gemeentes-eigendom, tegen een betamelijke vergelding geniete, boven den Leeraar eener gezindheid, welke in alle hoegenaamde lasten een niet noemenswaardig bagatel jaarlijks contribueert.

Dat hieruit aan Uwe Majesteit zal blijken, dat vermits de Hervormden nimmer eenig bezit-, eigendoms- of bewonings-

regt van eenige zoogenaamde Pastorij of gemeentes huizinge hebben gehad, noch onder het gebied der tegenwoordige grondwet van den Staat, uijtsluitend en bij privilegie kunnen pretendeeren, zij ook het pretens verlies van eene dergelijke Pastorij nimmer als een motief kunnen vooruitstellen, om daarop buiten kosten hunner gemeente een eigendommelijke woning voor hunnen Leeraar te reclameeren, veel min zulks te vorderen ten lasten der Roomsch Katholijken, als voor welke Uwe Majesteit gaarne zal erkennen, dat het de grootste hardigheid zoude involveren, ja zelfs vernederende zoude zijn, in de verplichting gesteld te worden uit hunne middelen tot de daarstelling eener woning te moeten contribueren van den Leeraar eener gezindheid, welke nog geen negen-en-vijftigste gedeelte der bevolking, overigens geheel Katholiek zijnde, uitmaakt.

Dat zij supplianten deze consideratiën aan Uwer Majesteits aandacht en overweging submitteerende eerbiediglijk mogen vertrouwen, dat hoogst deselve de Roomsch Katholieke Gemeente van Drunen zal gelieven te dispensereren, om van het hunne de middelen tot opbouw eener pastorij voor den Hervormden Predikant zonder eenige vergoeding bij te dragen.

Dat zij supplianten, wel verre van aan hunne Hervormde medeburgers eenige bijzondere genietingen te misgunnen, integendeel gaarne mogen lijden, dat aan hen de ruimste onderstand uit 's rijks schatkist ter verligting der kosten van hunnen Eeredienst worden verstrekt, doch dat zij van eenen anderen kant zich overtuigd mogen houden, dat Uwe Majesteit bij nadere overweging zal gelieven in te zien, en het meer overeenstemmende met de loyauteit van Hoogstderzelver gouvernement zal beschouwen, die fondsen, welke definitievelijk ten voordeele der Hervormden moeten verstrekken, regtstreeks uit 's Rijks Schatkist aan hen te doen toevloeien, liever dan de supplianten als dispensateurs derzelve en zaakgelastigden tusschen het Gouvernement en de Hervormden te plaatsen, vooral, daar zoodanige bemoeiingen ten gevalle van een ander kerkgenootschap met de beginselen van hunne godsdienst, welke Uwe Majesteit bij alle gelegenheden met zoovele welwillendheid eerbiedigt, bezwaarlijk te vereenigen zijn.

Dat bij dit alles Uwe Majesteit niet uit het oog zal gelieven te verliezen, dat zoozeer zij supplianten geene magt of bevoegdheid hebben, om van hunne geloofsgenooten eenige bijdragen te vorderen of omslagen te maken, dezelve in de tegenwoordige tijdsomstandigheden bij den zwaren last der

landelijke en plaatselijke impositieën ook volstrekt buiten staat zijn, ietwat ter bekostiging van eenen anderen Eeredienst te contribueeren, daar zij over het algemeen door den ramp der overstroming gedurende de drie laatste jaren nauwelijks maar het vermogen bezitten, om hunne eigen huishoudelijke zaken gaande te houden.

Dat buitendien de Roomsche Katholieke Gemeente van Drunen op dit oogenblik voor zich zelve nog bezwaard is met eene schuld van twaalf-honderd gulden, en tot het vergrooten, appropriateeren en in staat stellen van het Parochiaal Kerkgebouw niet minder benodigd heeft dan eene som van vierduizend vijf-honderd gulden, alsmede tot het in orde brengen der Pastorij alsnog ruim duizend gulden, tot goedmaking van welke kosten zij, naar gelang van hun goed regt en de billijkheid hunner zaak, op de goedgunstige ondersteuning van het Gouvernement, aan wien de openbare godsdienstoefening zoo zeer ter harte gaat, met een eerbiedig vertrouwen hadden gerekend.

Dat zij supplianten op grond van al het aangevoerde met volkomen fiducia op Uwer Majesteits bekende denkwijze en beginselen mogen verwagten, dat Hoogst dezelve dit hun eerbiedig vertoog in goedgunstige aanmerking zal gelieven te nemen.

Mits welke zij supplianten de vrijheid nemen zich tot Uwe Majesteit te wenden met ootmoedige beede, dat het Hoogst dezelve goedgunstiglijk behagen mogen, bij alteratie van het besluit van den 10 Maart 1818, de supplianten van het accepteren eener som van tweeduizend guldens uit 's Rijks Schatkist ten behoeven der Hervormde gemeente van Drunen tot opbouw eener woning voor hunnen leeraar te willen dispensereren, en voorts, onder toekenning aan gezegde Gemeente van zoodanige meerdere som als Uwe Majesteit zal goedvinden de supplianten vrij te stellen van de betaling eener som van duizend guldens, welke aan hunne gemeente bij voors. Decreet is opgelegd.

hetwelk doende enz.

Op 10 Maart 1818 was dan eindelijk het Koninklijk Besluit gekomen, dat aan de Katholieken de parochiale kerk toekende. Maar hoe zag die kerk er uit! De Hervormden, in het bezit der parochiale kerk gekomen, hadden in 1667 met toestemming der Staten-Generaal de beide kruispannen en het choor van het kerkgebouw weggebroken. In dien toestand is het

door koning Willem I aan de Roomsche Katholieken gemeente toegekend.

De Katholieken hebben dadelijk na het decreet bezit van de parochiale kerk genomen, en de Eerw. Heer F. Dommelers destijds Pastoor heeft in 1819 op Maandag vóór Pinksteren daarin eene plechtige Mis gecelebreerd, nadat de kerk met vergunning van den Hoogwaardigsten Heer A. van Alphen, Vicarius Apostolicus, door den Pastoor was gereconcilieerd. Evenwel is het bestaande gebouw niet dadelijk door de Katholieken betrokken, omdat er geene fondsen aanwezig waren om de kosten eener noodzakelijke vergrooing te bestrijden. In het jaar 1820 is eene overeenkomst tot stand gekomen tusschen Domeinen en de R. K. gemeente van Drunen, waarbij eerstgenoemd Bestuur de verplichting om als tiendheffer de kerk te vergrooten en te onderhouden, heeft afgekocht voor eene som van f 5500, en eene obligatie groot f 6000 tegen $2\frac{1}{2}\%$ op het grootboek der nationale schuld. Met deze gelden is de Hoogeerw. Heer W. A. Coppins, destijds Pastoor, in de maand Mei 1820, met goedkeuring van den Vicarius Apostolicus begonnen om de oude kerk te vergrooten met den afbraak van de oude schuurkerk en pastorie. Deze is alsdan 30 voeten Rijnlands tot aan het choor, en het choor zelf 12 voeten verlengd, dus te samen 42 voeten Rijnlands. Men heeft de gansche kerk voorzien van een plafond en eenen vloer van gebakken tegels, die later vervangen is door eenen van hardsteen en plavuizen.

En de pastorie?

In 1820 is de grond, waarop huis en kerk gestaan hadden, alsmede de tuin verkocht aan het Gemeentebestuur van Drunen. Daarop zijn eene onderwijzerswoning en schoollokaal gebouwd. De gelden zijn gebruikt om de kerk te vergrooten. Z. M. Koning Willem I kende de pastorie, die door de burgerlijke gemeente op last der Regeering gebouwd was ten gerieve van den Hervormden Leeraar, toe aan de R. K. gemeente, mits betalende aan de Hervormden eene som van f 2000, welke som echter wegens het onvermogen der Katho-

lieken door het Gouvernement zelve aan de Hervormden is betaald om eene kerk en predikants-woning met de vroeger ontvangen f 6000 en den intrest daarvan gekomen, op te richten.

De gemelde pastorie is door den pastoor van Drunen bewoond geworden tot in October 1837, toen men het huis, Middendorp genaamd, tegenover het Raadhuis heeft betrokken. Dat huis, vroeger gebouwd door den Heer Kouwens, Secretaris van Drunen, behoorde aan Mevrouw weduwe H. J. Steinbach; deze heeft dit huis aan de R. K. gemeente geschonken om na haren dood door den pastoor te worden bewoond.

Na den overgang der kerk in 1819 heeft het burgerlijke bestuur van Drunen aan het R. K. Kerkbestuur afstand gedaan van den toren en de klokken, doch het uurwerk voor zich behouden, zoodat het R. K. kerkbestuur belast bleef met het onderhoud van kerk, toren en klokken, maar het Gemeentebestuur belast bleef met het onderhoud van het uurwerk. De overdracht van den toren is geschied in 1820.

De volledige vrede tusschen pastoor en kerkmeesters der Roomsch Katholieke gemeente te Drunen ter eenre en den Kerkenraad der Hervormde gemeente ter andere zijde, werd gesloten op 27 Februari 1819:

Om alle nog onafgedane zaken, voortvloeiende uit den afstand door de Hervormden van de parochiale kerk, en het verdelen der goederen en inkomsten van dezelve kerk, alles ten gevolge van het Koninklijk Besluit van den 10 Maart 1800 achtien in der minnen te schikken, zijn overeengekomen en verdragen.

Art. 1.

De revenuen der goederen, rente en pachten, en al hetgene de parochiale kerk nog te pretenderen heeft, gerekend tot en met den 31 December 1800 achtien, alsmede het slot der rekening tot dien dag ingesloten, is en blijft ten voordeele van de Hervormden; dezelve kunnen dus alles wat tot dien tijd verschenen is, invorderen, terwijl alles met den 1^e Januari

1800 negentien begonnen is te lopen voor en ten behoeven van de Roomsche Katholieke Gemeente, de regten van begraving en op het Baarkleed van primo December 1800 achtien te voren.

Art. 2.

Het Hervormd kerkgenootschap zal van de Roomsche Katholieke Gemeente ontvangen eens af, eene somma van drie honderd Guldens Hollandsch voor derzelve aandeel in de goederen en inkomsten der Parochiale Kerk. Tegen deze uitbetaling zal het Hervormd kerkgenootschap aan het Roomsche Katholiek kerkgenootschap ter hand stellen en overgeven kwitancie en kerkmanuaal en zoowel de overgave van de kwitancie als van het kerkmanuaal zal voor de beide kerkgenootschappen verstrekken tot een algemeen voldoende en wettig bewijs en acquit, dat zij lieden verder geene aanspraken, pretentien of reclamatiën op of tegen elkander hebben in te brengen, en dat alle zaken kerk, pastorie, goederen en generalijk alle inkomsten betreffende tusschen hun getermineerd en ten gevolge dezer schikking vereffend zijn.

Art. 3.

Tengevolge van deze minnelijke schikking en conventie zal de kerkenraad der Hervormde Gemeente aan dat der Roomsche Katholieken in wettigen eigendom overdragen: een huisje en tuintje, staande en gelegen aan het kerkhof der parochiale kerk te Drunen, aan de Diaconie van Drunen toebehorende, en zulks voor de somma van vier honderd guldens, te betalen bij transport, hetwelk zal geschieden, zoo dadelijk de Hervormde gemeente op deze Conventie de noodige approbatie zal hebben gekregen.

Art. 4.

De huur van het voorschreeven huisje en tuin tot 31 Jan. 1800 negentien is ten voordeele der Diaconie, dezelve begint van dien dag af te lopen ten voordeele van het Roomsche Katholiek Kerkgenootschap. Het maken van schikkingen met de huurders van het genoemd huisje en tuin voor den tijd, die zij langer daaraan huur mogten hebben, is eene zaak, die voor rekening en ten laste van het Roomsche Katholiek Kerkgenootschap loopt.

Art. 5.

En zal op deze transactie de approbatie aan de zijde der Hervormde worden verzocht van zijn Excellentie de Heer Directeur Generaal voor de zaken van de Hervormde kerk enz.

Terwijl de Roomsche Katholieke aan zich reserveeren, hierop de approbatie der belanghebbende uit te winnen en die geobtineerd hebbende zal deze transactie verbindende zijn.

Aldus gedaan in dubbeld, en door beide parthijen, die elk een afschrift onder zich genomen hebben,

Geteekend binnen Drunen den dertienden Maart 1800 negentien.

(get. v. d. Prot.)

P. Kuypers
C. Middelkoop
A. van Gorkum
L. Kortier
J. H. Keuchenius.

(get. v. d. Kath.)

P. Dommeliers, pastoor
Adrianus Robben
H. v. Kessel
H. de Jong
Nicolaas Franc. v. Drunen.

Leestafel.

Drunen. De St. Klarastok te Drunen, door J. Smit. *Taxandria*, dl. 36 (1929), blz. 154—156.

Helmond. A. M. Frenken, pr. Helmond in het Verleden. Deel II (Uitgave van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant) 1929.

Het is verheugend, dat de geschiedenis, die zich in en om Helmond heeft afgespeeld, zoo bijzonder de aandacht trekt. Eensdeels is dat zeer zeker te danken, aan de goede zorg, die aan de plaatselijke archieven wordt besteed, maar van den anderen kant niet voor het minste deel aan den ijver van plaatselijke geschiedvorschers, die voor ons die oude archieven laten spreken en met groote zorg bijeengaren wat honderden meer of min belangrijke documenten inhouden. Het verheugende van dit feit is niet zoozeer te zoeken in de belangrijkheid van de rol, door Helmond in den loop der tijden gespeeld, als wel in het typische, dat deze tegen de Brabantsche Peel aangedrongen stad kenmerkt. Het is een plattelandsstad, wier oorspronkelijke taak zal geweest zijn als middelpunt van den handel te fungeeren voor een niet al te wijden omtrek. Later heeft er zich ook een huisindustrie geconcentreerd, die echter meer slechte dan goede dagen beleefd heeft.

Op het eerste deel van dit werk is reeds de aandacht gevestigd (*Bossche Bydragen*, dl. 9, blz. 310), dit tweede deel verdient niet minder waardeering. Het geeft ons een uitstekenden kijk op den economischen en godsdienstigen toestand van dit stadje in den loop der tijden. In het eerste hoofdstuk wordt gehandeld over het oorlogsleed, dat Helmond te verduren had, dan in het tweede hoofdstuk over het werk der Reformatie, terwijl in het derde hoofdstuk de Patriottentijd wordt beschreven. In de drie volgende hoofdstukken komen afzonderlijk ter sprake: Onderwijs en School, — de Ambachtsgilden, — de Armenzorg.

Voor de kennis van de verdrukking, waaraan de Katholieken in Brabant hebben bloot gestaan, is het tweede hoofdstuk van bijzonder belang. Het tafereel, dat daarvan wordt geschilderd, is vol zware schaduw, die de onbuigbare standvastigheid van het allergrootste deel der Katholieke inwoners des te lichter doet uitkomen.

Eerst zien wij, hoe de middeleeuwsche gebruiken in het kerkelyk leven nog lang hebben stand gehouden Omstreeks 1630 werden in de kerk nog ,spelen gespeeld de palmprocessie werd nog gehouden, terwijl de zangers vanaf den toren-omloop de palmhymnen over het stadje zongen Maar met den vrede van Munster, die te Helmond gevierd werd met het feestelyk verbranden van den Mars , was het met de vrijheid der Katholieken gedaan, reeds vier dagen na het feest namen de Hervormden bezit van de parochiekerk En dan volgt een tijd van verdrukking, anderhalve eeuw lang, die door den schryver op deskundige en spannende wijze verhaald wordt Ook het overige gedeelte van het boek bevat zeer waardevolle gegevens voor de gewestelyke geschiedenis Het hoofdstuk over de gilden b v is zeer interessant De beteekenis daarvan is in het eerste deel behandeld, in het tweede wordt afzonderlyk de economische kant er van besproken De indeeling van het boek bracht die splitsing mede, doch daardoor is de eenheid wel wat verloren gegaan Een andere indeeling zou mogelijk echter weer andere bezwaren mede hebben gebracht Wij zijn den schryver erkentelyk voor het vele goede werk, dat hij in deze twee deelen over onzen gewestelyk geschiedenis heeft gegeven Gaarne bevelen wij het onzen belangstellenden lezers aan

Helmond. Jac. J. M. Heeren. De bekeering van Sophia Alberts en de gevolgen daarvan voor de Katholieken in de Meierij. (Boekdrukkerij „Helmond” te Helmond)

Naast pastoor Frenken vindt Helmond in Jacq Heeren een ijverig en kundig vorscher van zijn verleden De geschiedenis, die hier verhaald wordt, is de bekeeringsgeschiedenis van een jong meisje, dochter van een notaris te Helmond, dat het ouderlyk huis ontvluchtte, katholiek werd, naar de Zuidelyke Nederlanden uitweek, en ondanks alle pogingen weigerde terug te keeren Een kleine oorzaak met groote gevolgen, want hoeveel leed daardoor over de Roomschen te Helmond en in de Meierij is gekomen, geeft de schryver hier breedvoerig te lezen Na de talryke voorgangers die over deze gebeurtenis geschreven hebben, ik noem Schutjes, Hezenmans, Sassen, geeft Heeren een meer volledig en ook wel meer aanvaardbaar verhaal dan zijne voorgangers Ook andere factoren dan alleen de godsdienst hebben in deze lange geschiedenis een rol gespeeld Maar het is nog de vraag, of de schryver het juiste psychologische inzicht in deze duistere zaak heeft weten te vinden Mogelyk zijn de gegevens niet voldoende of te eenzijdig om de innerlyke drijfveeren van de hoofdpersoon te kunnen opsporen In alle geval heeft zijn meening, die het midden houdt tusschen die van Hezenmans, welke zoo ongeveer een geloofsheldin er van maakte, en die van Sassen

welke haar een „diefachtige en manzieke deerne” noemt, reden van bestaan.

Taal noch correctie zijn bijzonder verzorgd, maar dat belet niet dit boekje een aanwinst te noemen voor onze Brabantsche Kerkgeschiedenis.

Helmond. Kerkelijk Helmond, door G. Juten. *Taxandria*, dl. 36 (1929), blz. 57—65; blz. 309—310.

Helmond. Tweede aanvulling op de lijst van Helmond-sche pastoors, door G. Juten. *Taxandria*, dl. 36 (1929), blz. 87—92.

Helmond. Het jaar der Kerkwijding te Helmond, door G. Juten. *Taxandria*, dl. 37 (1930), blz. 185—186.

's-Hertogenbosch. Illustre Lieve Vrouwe Broederschap, Dr A. Smijers, Rekeningen 1462—1474. *Tijdschrift der Vereeniging voor Nederlandsche Muziekgeschiedenis*, dl. 13 (1929), blz. 65—100.

's-Hertogenbosch. Predikanten zenden anti-katholieke boeken aan de Bossche regeering, door Ch. Verreyt. *Taxandria*, dl. 37 (1930), blz. 49—50.

's-Hertogenbosch. Henricus Agylaeus en Bossche beeldstormerij, door J. Trosée, *Taxandria*, dl. 37 (1930), blz. 137—152, blz. 161—177, blz. 193—209, blz. 225—247.

Oss. Chijns ten behoeve der St. Theuniskapel te Oss, door J. Cunen. *Taxandria*, dl. 37 (1930), blz. 20—23.

Oss. Provisoiren O. L. Vrouwen-Broederschap te Oss in 1598 en 1620, door J. Cunen. *Taxandria*, dl. 37 (1930), blz. 48.

Oss. Vereeniging van beneficiën in de kerk van Oss ten behoeve van een kapelaan in 1606, door J. Cunen. *Taxandria*, dl. 37 (1930), blz. 78—80.

Oss. Bijdragen tot de Kerkgeschiedenis van Oss, door J. Cunen. *Taxandria*, dl. 37 (1930), blz. 99—102.

Zalt-Bommel. H. Beckering Vinckers, Stichting van twee vicarieën op een altaar in de St. Martenskerk te Zalt-Bommel, anno 1436. *Gelre, Bijdragen en Mededeelingen*, dl. 33 (1930), blz. 149—156.

Dr. Th. G.

Register van Personen.

- Aarts, L., 126.
Adriaen Jansz., 14, 23 vlg.
Adriaenken Cornelisdr., 15—
57 passim.
— Staesdr., 15—34 passim.
Aerdts Staesz., 20.
Agilleus, H., 110 vlg., 315.
Acker, O. Praem., A. C. A. M.
v. d., 9.
Albanus, kard. (1693), 177.
Albert Joseph, graaf van Ar-
berg, 222.
Alberts, Sophia, 314.
Albertus, aartshertog, 142, 155.
Albi, Joan., rect. (1530), 245.
Albrecht van Habsburg, aarts-
hertog, 12.
Alexander VI, paus (1456),
172 vlg.
Alphen, A. van, vic. apost.
(1819), 309.
Alva, zie Alvarez.
Alvarez de Toledo, hertog
van Alva, 107 vlg.
Amersteyn, Truycken van,
15—58 passim.
Amstel, Aart van, 119, 123,
136.
Anselmus, 229.
Antoine Uldricq., graaf van
Arberg, 222.
Aquaviva, S. J., Claud., Gen.
(1610), 145, 164.
Arberg, zie Albert.
— — Antoine.
Aren, Georg. van, 140.
Arnold Frans Diepen, biss.
v. 's-Hertogenbosch, 2 vlg.,
10, 12.
Arts, A. J., 9.
Asdonck, Gijsb. v. d., vic.
(1735), 180.
Audenhoven, P. G. van, 63.
Augustijnen, 146.
Awerdonk, S. J., W. J. L., 6.
Bans, J., 205.
Backer v. Coll, Mr. J., 214 vlg.
Backx, Adr., dek. (1635), 61
vlg., 64.
Balen, Jac. van, 154.
Barbara Gerrits, 13, 16 vlgg.
Bardeyn, Lamb., rect. (1530),
245.
Bardoul, J., 150.
Bartels, F., 240.
Bartholemy, past. (1586), 93.
Bas, P. de, 259.
Basseliers, S. J., Ign. (1609), 142.
Bassery, W., vic. gen. (1689),
176.
Beek, S. J., A. M. M. v., 7.
Beer, Fr. J. A. de, 5.
Beers, J. A. v., 10.
Beije, Giselb., dek. (1495), 172.
Beijsen, Foppo Damass., pr.
(1555), 18, 20.
Beck, D., 209.
Becc, G., 231.
—, W. P., 9.
Berebrouck, B., past. (1811),
252 vlg., 299 vlg.
Berg, v. d., zie Henricus.
—, P. van den, 215.
Berckel, S. J., J. van, (1571),
139.
Berkel, J. A. van, 8.
Berlaymont, 107.
Bernardus de la Percke, abt.
(1714), 83.

- Beugels, H. J., past. (1835),
 91, 98, 100, 233.
 Biesta, O. Praed., P. C., 10.
 Bijlers, S. J., Arn. (1609), 142.
 Bisschoppen, Th., 223.
 Blyenburch, Adr. van, 20.
 Bloem, O. E. S. A., W. A., 7.
 Boddingsius, Nic., 221.
 Böck, Mgr. Eg. de, 11.
 Bom, Mr. C., dek. (1555), 18,
 20.
 Bont, M. J. de, 9.
 Bontius, B., 149, 151.
 Boogaard, H. J. G. v. d., 4.
 Boomen, Ord. Praem., N. v. d.
 (1714), 83.
 Bootsma, O. F. M., K., 8.
 Borch, Mr. N. v. d., kan.
 (1555), 15—56 passim.
 Borcht, J. G. v. d., 180.
 Bornbergen, 151.
 Bos, H. A. G., 9.
 Boshuysen, Jhr. E. v., 219.
 Bots, J. A., 91.
 Bout, J., 82.
 Bowier, 136.
 Boxmeer, M. v., pr. (1698),
 103, 106.
 Boxtel, A. J. v., 248 vlg.
 —, S. J., Ev. v., 139.
 —, M. v., 246.
 —, W. v., 248 vlg.
 Brandenhorst, 79.
 Brants, Mr. J., kan. (1577),
 141.
 Breugel van Bronchorst, J.
 H. v., 122 vlg.
 Broecheoven, G. v., 110 vlg.
 —, Rog. v., 154.
 Broeckhoven, P. v., 144.
 Broek, H. v. d., 232.
 Brok, Th., 7.
 Broks, J., 247.
 Bronckhorst, F., 221.
 Bruin, Fr. de, 232.
 Bruijninx, aartsd. (1609), 151.
 Brussel, Mgr. J. v., 5.
 Burgers, J. K. H., 4, 8.
 Buschman, J., 132.
 —, V. D. M., 122 vlgg.
 Dachverlies, S. J., Jhr. Fr.
 (1561), 139.
 Daischelet, zie Giles.
 Damen, O. E. S. A., A. F.
 A. M., 9.
 —, C. A. M., 5.
 Daniëls, H., 8.
 Daverdoing, 87.
 Deckers, J. H., 183.
 Dekkers, W. M., 9.
 Delahaye, G., pr. (1698), 102,
 106.
 Delaperle, B., past. (1698),
 102, 106.
 Delft, W. v., 154.
 Derkinderen, Th. A., 6.
 Devenijns, A., 246—249.
 —, W., 247.
 Dielen, L., 140.
 Diels, J. M., 4, 9.
 Diepen, zie Arnold.
 Diercx, P., 212, 214.
 Dijk, C. J. E. N. v., 8.
 Dinter, W. A. v., Mag. Gen.,
 11.
 Dinther, S. J., J. W. H. v., 7.
 Dommeliers, P., past. (1819),
 267, 300, 312.
 Donk, O. F. M., A. v. d., 9.
 Doremalen, L. v., 5.
 Doren, van, Pater, (1746), 179.
 Drunen, N. F. v., 312.
 Dubbelden, H. den, apost. vic.
 (1841), 184.
 Dubuisson, S., abt, 11.

- Duchateau, R. L., past. (1804), 136.
- Duffhauss, J., 5.
- Eelkens, pr. (1727), 179.
- Eijgenraam, P., 9.
- Eijnde, P. v., pr., 163.
- Eyndhouts, S. J., P. v., 139.
- Eysbouts, B., 209, 233.
- Eysdonk, P. v., 230.
- Engelbertus Maghe, abt. (1698), 102.
- Engelken Laurensdr., 15—58 passim.
- Enckevoirt, kard., 142.
- Elk, G. A. v., 10.
- , J. G. J. v., 5, 7.
- Ellerbeck, O. F. M., A. M., 9.
- Eras, Mgr. Dr. B. J., 10.
- , J. N. F., 5.
- Erp, J. F. A. v., 8.
- , R. v., 130.
- , W. v., 136.
- Espen, v., 229.
- Everswijn, Mr. D., 152.
- Fagel, F., 81.
- Francken, S. J., Al. (1571), 139.
- Franken, H. C. M., 6.
- Franciscanessen, 3, 179.
- Franciscus Sonnius, biss. (1555), 13—35 passim; 108, 140, 142.
- Frans Adriaensz., 20.
- Fransken Frans Ockerszdr., 15—59 passim.
- Frantzen, O. E. S. A., J. P., 7.
- Frencken, Fr., 180.
- Frenu, D., 224.
- Flerontinus, S. J., F., prov. (1610), 143, 159, 167.
- Foelart, J. v. d., 91.
- Foppo Dammasz., zie Beijsen.
- Gastel, v., pr. (1747), 179.
- Gheel, S. v., 170, 172.
- Geest, O. Praed., Th. v. d., 8.
- Gelissen, O. Carm., J. J., 9.
- Ghert, J. v., 137.
- , P. J. van, 246, 269, 291—300 pass.
- Gerwen, J. v., 218.
- Gestel, C. H. v., 4, 9.
- , H. v., 142 vlg., 154.
- Gester, J. v., 122, 132.
- Ghysbertus Masius, biss. (1610), 141, 145, 148, 166, 168.
- Gilis Daeschelet, abt. (1586), 93.
- Gils, Ant. v., pr. (1790), 182.
- Ginhoven, J., 222.
- Glas, P. de, 4, 7.
- Glauman, W., 122.
- Goll, O. E. S. A., G. J. v., 10.
- Goossens, Mr. G., 63.
- , J. M., 6.
- , J., 126.
- Gorkum, O. Praem., A. J. v., 9.
- , A. v., 312.
- Govaerts, P., apost. vic. (1703), 176.
- Graaf, O. F. M., J. de, 7.
- Graus, G. M., 106.
- Gregorius XVI, paus, 184.
- Greytser, zie Barbara Gerrits.
- Grobendonck, Antonie Schetz baron van, 142—167 passim.
- , J. C., proth. (1610), 161.
- Groen, O. Praed., J. de, 6, 8.
- Grood, G. M. de, 4.
- Gründeman, O. Praem., G. M. J., 9.
- Haaren, J. M. v., 8.
- , W. v., 4, 7.
- Habsburg, zie Albertus.
- Halmans, D., 122, 132.

- Hamel, 61 vlgg.
 Hamers, A. P., 7.
 Hanewinkel, Ds. St., 230.
 Hansen, F., 4.
 Harencarspel, E., 91.
 Harm, O. E. S. A., W., 9.
 Hasius, S. J., J., 139.
 Hasselbach, L. J. W. J., 10.
 Hasselt, M. van, pr. (1753),
 179, 181.
 Haubraecken, Mr. A., 64.
 Havens, Al., 143.
 —, S. J., Arn., 139.
 —, J., 209.
 Heeren, G., 181.
 Heertum, J. v., 6.
 Heest, zie Chrystophorus.
 Heyde, J. v. d., 136.
 Heijden, C. A. J. v. d., 8.
 —, P. A. v. d., 4, 8.
 Heycoop, M., 200.
 Heylken Lambertsdr., 15—58
 passim.
 Heyman Adriaensz., 20.
 Hellemons, J., 10.
 Hendrik, hertog van Brabant,
 79.
 Henrick Jansz., 14, 21 vlg., 60.
 Henricus van den Berg, Ord.
 Praem., prelaat, 11.
 Hermans, H. G., 246 vlg.
 —, C. R., 246 vlg.
 Herpt, L. v., 5.
 Heumen, Mr. H. v., 152, 154.
 Heurn, v., 97.
 Heuvel, A. v. d., past. (1840),
 184.
 —, J. v. d., 90.
 Hieronymus van Ravenschot,
 prelaat (1714), 83.
 Hilkhuyzen, A., 240.
 Hilleken Frans Ockersdr.,
 14—59 passim.
 Hoeck, H. v., 99.
 —, W. v., 99, 230.
 Hoek, H., 4, 8.
 Hoeve, W. v. d., 246 vlg.
 Hoex, L., pleb. (1759), 180
 vlg., 183.
 Hont, J. de, 64.
 Hoof, W. v., 9.
 Hoogaerts, J., dek. (1840),
 183 vlg.
 Hoogerlinden, H. v., 240.
 —, J. v., 240.
 —, P. v., 238 vlg.
 Hopmans, zie Petrus.
 Horckmans, Mr. A., 213.
 Hosdene, Joh. de, 79.
 Houben, F., 6.
 Houbraken, J., vic. apost.
 (1679), 101.
 Hout, A. v., 10.
 —, Th. v., 6.
 —, W. v., 5.
 Hubert, 114.
 Huygen, D., 116.
 Hulsman, S. J., A., 7.
 —, G., 267 vlgg.
 Hummelink, O. Praed., H. J., 6.
 Hurk, P. v. d., 136.
 Hussen, M. v., 6.
 Ignatio, S. J. (1610), 161.
 Ingen, v., pr. (1719), 179.
 Innocentius XI, paus (1684),
 175, 177.
 — XII, paus (1693), 177.
 Isaacq Mosis, 119, 123.
 Isabella, aartshertogin, 142.
 Jacobs, N. 63.
 Jansen, O. Praed., L. J. M., 6.
 Janssen, J. C. F., 9.
 —, P., past. (1572), 199.
 Jaspers, H., past. (1879), 184.

- Jezüieten, 139—169.
 Johannes Zwijsen, aartsb. (1869), 235.
 Jong, H. de, 312.
 Julien, Alex., 232.
 Jurgens, Mgr. C., 10.
 Caenen, O. Carm., P., 9.
 Caersmans, W., 174.
 Kayzer, W., 240.
 Kakebeen, G., 116.
 Cal, J., 215.
 Calis, H., prel. (1756), 97.
 Kamp, J. v. d., 8.
 Cassemajor, S., 181.
 Keeken, M. v., 8.
 Kemenade, E. v., 5.
 Kempenaer, H. de, 228 vlg.
 Kemper, G., 149, 151.
 Kennis, Aug., past. (1709), 98.
 Kessel, S. J., (1561), 140.
 —, H. v., 312.
 —, J. v., pleb. (1730), 176 vlg., 179.
 Ketelaer, Adr., 209.
 —, J. den, 212.
 Ketheler, A., 170.
 Keuchenius, J., 312.
 Kievits, J., kan. (1610), 151, 154.
 Kilian, F., 137.
 Claesen, O. E. S. A., J., 7.
 Claessen, G., 110 vlg.
 Clemens XI, paus (1703), 176.
 Clercx, S. J., W. (1609), 142.
 Klijn, F., 125 vlg.
 Kloppenburg, P., 5.
 Knegtel, A., 7.
 Coenen, M., 122 vlg.
 Coeverincx, Gijsb., dek. (1609), 151.
 Kocken, O. Praem., H., 5.
 Cocx, J., 218.
 Colbert, zie Michaël.
 Coll, zie Backer.
 Coll, Mr. Jan Backer van, 219.
 Coolen, J., pr. (1750), 179.
 Cools, M., pleb. (1555), 15, 20 vlg.
 Cools, J. B., 228.
 Coppens, O. Praem., F., 10.
 —, W., past. (1820), 309.
 Cornelis Joannis Leonardi, past. (16^e e.), 17.
 Kort, A. de, 8.
 Cortenbach, Adolf v., 93, 95.
 —, Jan van, 208.
 Kortier, L., 254, 312.
 Costers, F., 214, 218 vlg.
 Costius, C., 95.
 Kouwens, 310.
 Chrystophorus van Heest, abt (1674), 101 vlg.
 Christiani, 245.
 Kroes, B., 126.
 Cromsigt, H. 240.
 —, J., 240.
 Kroon, J. de, past., 184.
 Kruisheeren, 11.
 Kuijpers, 285.
 —, P., 254, 312.
 Kuijte, J., 9.
 Kuffers, J., 240.
 Kun, O. F. M., A. v. d., 7.
 Custers, L., 4, 7.
 Laane, Ord. Praem., J., 9.
 Lancelotus, O. S. A., C., prov. (1609), 146.
 Landas, J. de, 226.
 Langen Wendels, O. Praem., A. J. de, 5.
 Laurentius Metsius, biss. (16^e e.), 109, 111.
 Leemputte, H. v. d., 172.
 Leeuw, P. de, 97.
 Legrain, N., 103.

- Le Heu, 125.
 Lent, C. v., 136.
 Liempt, H. v., 230.
 —, van, past. (1839), 182.
 Lierop, Th., 9.
 Lieshout, J. v., 91.
 Lysken Corstendr., 15, 39, 51.
 Lintermans, H., pleb. (1673), 175.
 Litzenborgh, M. v., apost. vic. (1756), 180 vlg.
 Lodewijk, koning, 100.
 Loeff, J., 4.
 Lombarts, J., 9.
 Loo, G. v. d., 91.
 Loon, J. v., 6.
 Louff, Laurensz., 15—57 pass.
 —, zie Engelken Laurens.
 Loverbosch, R., 6.
 Lübbers, C., 9.
 Luyben, Mr., 91.
 Lupi, Mr. D., 15—55 passim.
- Maas, H. J., 9.**
Maassen, M. B., 10.
Maes, 169.
Maghe, zie Engelbertus.
Makaay, O.E.S.A., Dr. Th., 7.
Macropedius, 142.
Malten, S. J., C. v., 10.
Mariken Jacobsdr., 14—21 passim.
Martinus V, paus (1430), 67.
Masius, zie Gisbertus.
Mattheewissen, O.F.M., B., 5.
Mathias Gilberti, 106.
Mathys, 203 vlg., 211.
Meeuwen, van, 120, 122.
Meijers, H., 136.
 —, Ord. Praem., N., proc. gen. (18^e e.), 181.
Meijs, Ord. Praem., J. G., 6.
Merevoirt, F. v., 209.
- Metsius, zie Laurentius.**
Metten, H., 9.
Meulen, J. D. v. d., pr. (1811), 182.
Meulenmeester, J., 212.
Meurs, J. v., 5.
Meuwese, Dr. A., 9.
Middelkoop, C., 312.
Michaël Colbert, abt (1698), 102.
Moens, A., 254.
 —, S. J., L., 145.
Molemakers, Mr. A., 83—96 passim, 224 vlgg.
Moller, Dr. H., 10.
Mooren, A., 7.
Moors, H., 116.
Moren, L., 104.
Muls, P., 213.
Mutsaers, A., past. (1909), 184.
Mutsaerts, Mgr. A., 11.
 —, W., 6.
- Nastelmaecker, 151.**
Neelken Aertsdr., 14, 25 vlg.
Neomagus, G. A., 228.
Nijs, G., 247.
Nicolaas Bartholomei, 18.
 — Zoesius, biss., 145.
Nicols, pr. (1750), 179.
Nimwegen, D. v., 123, 126 vlg.
Nisterooy, O. F. M., A. v., 7.
Noircarmes, 107.
Noord, O. Praed., B. v., 6.
Noort, O. Praem., M. J. v. d., 8.
- Odemaere, E., 6.**
Oosterlingh, J., 221.
Op de Coul, H., 4, 7.
Overbeek, J. v., 9.
- Paymans, J., 6.**
Panis, M., 106.

- Panken, J., 8.
 Parvé, S., 121.
 Pauwels, Jr., 204.
 Peeters, A. J., 6.
 Peckius, 229.
 Pelgrom, H., 152, 154.
 —, P., 154.
 Pelt, C. SS. R., F. v., 5.
 Pessers, A., 5, 7.
 Petit, J., 224.
 — en Fritzen, 225—236 pass.
 Petrus Hopmans, biss., 11.
 Philips II, koning, 107 vlgg.
 Pijnappel, J., 61 vlg.
 Pijnenborg, M., 4, 8.
 Poppel, Mr. B. v., 216.
 —, Mr. S. v., 211.
 Pottre, J. de, 178.
 Putt, C. v. d., 10.
 Putten, Lud. v. d., past. (1684),
 175 vlg.
 Praets, 155 vlg., 160 vlg., 169.
 Prinsen, Mgr. C., 11.

Ramaer, A., 238 vlg.
 —, W., 240.
 Rath, E., 6.
 Ravenschot, zie Hieronymus.
 Ravenstein, L., pr. (1698), 103,
 106.
 Redert, D., 240.
 Reinders, J., 215.
 Repelaer, B., 82.
 Rhesius, S. J. (1567), 140.
 Riel, G. v., 7, 9.
 Riemersma, Mr. P., 282 vlg.,
 288, 290.
 Rijckevorsel, O. Praem., F. v.
 (1751), 181.
 —, J. v., 180—183 passim.
 Rijken, B., 4, 7.
 Rio, del, 107.
 Rythovius, 142.

 Robben, A., 312.
 Roda, 107.
 Rodeken, W. de, 79.
 Roesel, A. v., 5.
 Roy, A. v., 221.
 —, J. v., past. (1634), 204.
 Roovers, N., 109.
 Rovers, L., 4, 9.
 Rutger Lamberti, rect. (1530),
 245.

 Saes, O. F. M., J., 7.
 Sande, J. C. v. d., 6.
 Sanders, J., 8.
 —, P., 8.
 Sanctorum, E., past. (1909),
 184.
 Sarto, C. de, offic. (1497), 172.
 Sassen, Mr. J., 256 vlg.
 Scheepers, M., 239.
 Schetz, zie Grobbendonck.
 Schoeck, Th., 20.
 Schoenmakers, B., 6.
 —, C., 8.
 Scholten, A., 238 vlg., 242, 244.
 Schoneus, 97.
 Schoofs, L., 7.
 Schoorlemmer, L., 8.
 Schots, A., 5.
 Schoutten, zie Adriaenken.
 Schutteput, J., past. (1588),
 93, 95.
 Sengers, A., 9.
 Serrarens, O. Praem., H. J., 9.
 Sibergh, J. v., 223.
 Sicking, J., 6.
 Silvius, G., 20.
 —, L., 221.
 Sluyers, D., 222.
 —, J., 230.
 Smits, O. F. M., D. (1713),
 176, 179.
 —, O. Praed., D., 6.

- Smits, M., 9.
 Smitz, O. F. M., R., 7.
 Smijers, Dr. A., 10.
 Smolders, H., 208.
 Sondach, D., 214.
 Sonsbeek, C. v., 114.
 Sonnius, zie Franciscus.
 Spierings, past. (1869), 235.
 —, Th., past. (1892), 184.
 Spijker, A. v. d., 9.
 —, P. v. d., 4, 6.
 Spirinck, W., 272.
 Spolders, A., 10.
 Sprangers, Mgr. J., 9.
 Sprengers, C., 7.
 Steinbach, 256 vlg.
 —, H. J., 267 vlgg., 310.
 Steyaert, M., vic. apost. (1691—1701), 177.
 Steltmans, D., 215.
 Stephanus, 92.
 Stochelms, J., 63.
 Stollards, N., 97.
 Straaten, L. v. d., 132.
 Surig, H., 8.
 Susante, J. v., 4, 7.
 Swagemakers, C., 4, 8.
 Swelm, C. G. L. v., 7.
 —, C. G. M. v., 10.
 —, H. G. M. v., 8.
 Swinkels, J., 97, 239.
 —, P., 91.
 Swolfs, P., dek. (1703), 196.
 Sypaeus, 229.
 Teefelen, F. v., 114, 116.
 Tegnagel, A., 228 vlg.
 Theodorus Gerardi, O. Praem. prior (1714), 83.
 Teppema, O. Praed., E., 8.
 Terhorst, G., 7.
 Tervooren, J., 5.
 Teunissen, Ord. Cap., J., 6, 7.
 Thiel, O. Praem., W. v., 8.
 Thyssen, J., 215.
 Thomas, P., 223.
 Tibosch, D., 215, 218.
 —, O. Carm., L., 8.
 Tilborg, A. v., 8.
 Timmermans, C. SS. R., J., 11.
 Tolinx, W., 110 vlg.
 Tombe, M. des, 86.
 Tomé, J., 222.
 Tongeren, P. v., 240.
 Trappisten, 11.
 Trier, H., 208.
 —, P. v., 213.
 Tuleman, G., kan. (1635), 61 vlg., 64.
 Uden, H. v., 170.
 Vaart, A. v. d., 4, 7.
 Vargas, 107.
 Veggel, J. v., 136.
 Veghel, Mr. D. v., 152.
 Ven, J. v. d., 6.
 —, M. v. d., 10.
 —, P. v. d., 130.
 Venroy, J. v., 183.
 Verbeeck, H., 106.
 Verberne, P., 233.
 Verepeus, S., kan. (1600), 141.
 Verhaar, O. F. M., J., 7.
 Verhoeckx, Th., 6, 7.
 Verhoeven, H. G., 10.
 —, J. A., 6.
 —, J. C., 6.
 Verhoof, A. N., 4, 7.
 Verkuijl, P., 9.
 Verlinden, Ord. Praem., L., 9.
 Vermeer, G. A., 8.
 Verster, Abr., 246.
 —, J. L., 246 vlg.
 Versteeg, Ord. Praem., G., 9.
 Versteeghe, Fr., kan. (1609), 143.

- Vervlassen, L., past. (1758), 98.
 Vet, A. de, 239.
 Vierboom, G., 9.
 Viersen, J. v., 240.
 Viron, S. J., M., vic. prov. (1610), 168.
 Vissers, A., 6.
 Vlekke, L. M., 8.
 Vleuten, J. v. d., 4, 8.
 Vloodt, O. E. S. A., Dr. H. v. d., 10.
 Vocht, H. de, 8.
 —, P. de, 10.
 Vonken, G., 7.
 Voogt, de, 91.
 —, Jhr. de, 174.
 Voorn, Mr. R. van, 64.
 Vugt, W. v., 119, 123.
- Wagemans, H., 204.
 Walkart, J., 96 vlgg.
 —, N., 240.
 Walraven, N., 97, 222.
 Wee, P. J. v. d., 8.
 Weerden, J. v. d., 6.
 Weyderen, S. v. d., pr. (1743), 179.
 Welting, P., 6.
- Wehmeijer, H., 9.
 Werdt, Adr. de, 248.
 Wesenhagen, J., 15—60 passim.
 Wesselman, Jhr. K., 222, 231, 240, 242.
 Wiel, W. C. v. d., 4, 7.
 Wijnants, 229.
 Wijs, H. de, 183.
 Wijveld, D., 220.
 Wilens, O. Carm., G., 8.
 Wilhelmus Radbodi, pr. (16^ee.), 17.
 Willem I, koning, 100.
 Willemaers, P., past. (1648), 75, 92, 95.
 Willems, A., 210.
 Wit, O. Praed., P. W. de, 10.
 Witlox, Dr. J. H. J. M., 8.
 Witzel, J. H., 240.
 Wouter Pietersz., 15, 60.
 Wouters, O. Praem., J. J., 6, 9.
- Xhenemont, F., 106.
- Zoësius, zie Nicolaas.
 Zwijsen, zie Johannes.

Register van Plaatsnamen.

- Abbekerk, 127.
 St. Agatha, Kruisheeren, 11.
 Aldenbiesen, Commanderie van, 88.
 Alem, 88.
 Arendonk, 79.
 Asten, 1, 79, 82, 163.
 Averbode, abdij van, 89.
- Bakel, 88.
- Beek-Ubbergen, 2.
 Belveren, 89.
 Bergen-op-Zoom, 17.
 —, Markgraafschap van, 90.
 Bergeijk, 89.
 Berkel, 88.
 Binderen, 83, 86.
 —, Tienden, 77.
 Bladel, 1.
 Boxtel, 1.

- Bortel, Oblates de l'Assom-
 ption, 3.
 Bottel, 88.
 Boort, 88.
 Boxmeer, 1.
 Breda, 89.
 —, land van, 89.
 Brugge, 141.
 Deurne, 88.
 Dordrecht, 13 vlg.
 —, Minderbroeders, 20.
 Drunen, 250 vlg.
 —, St. Klarastok, 313.
 Druten, 1.
 Eersel, 88.
 Echternach, abdij, 88, 120.
 Eindhoven, 1.
 —, Augustijnen, 3.
 — -Strijp, 2.
 Elshout, 251, 302.
 Floreffe, abdij, 74 vlg., 84, 92,
 95, 99, 102, 201, 210.
 Geertruidenberg, 1.
 Geldrop, 1.
 Gemert, Paters H. Geest, 3.
 —, Latijnsche School, 88.
 Goirle, 89.
 Grand Lez, 102.
 Groesbeek, 2.
 Haaren, 89.
 Heesch, 2, 120, 129.
 Heeswijk, abdij, 11.
 Helmond, 1 vlg., 74—106 pass.,
 201—244 pass., 315.
 —, St. Lambertus, 101, 239—
 244 pass., 315.
 —, St. Lambertustoren, 202
 vlgg.
 —, Klokken, 202—237 pass.
- Helmond, Kerkelijke Tienden,
 74 vlg.
 —, Liefdezusters, 98.
 —, Gilde van St. Catharina, 84.
 —, Geschiedenis, 313.
 's-Hertogenbosch, 1 vlg., 315.
 —, bisdom, 107.
 —, 2e dioc. Syn., 11.
 —, St. Janskerk, 110 vlg., 183.
 —, St. Pieter, 110 vlg., 170—
 198 pass., 183 vlg.
 —, St. Catharien, 110 vlg., 143.
 —, St. Jacob, 110 vlg., 143.
 —, St. Annakapel, 143.
 —, St. Jacobskapel, 66.
 —, Mirac. beeld, 11.
 —, Beeldenstorm, 315.
 —, Jezuïeten, 139—169.
 —, Zusters J. M. J., 3.
 —, Klooster St. Annaborch,
 143, 145.
 —, Mariënborg, 175 vlg.
 —, Broederschap H. Sacra-
 ment, 170—198.
 —, — H. Jacobus, 67 vlgg.
 —, Ill. Lieve. Vrouwe Broe-
 derschap, 315.
 —, Latijnsche School, 142.
 —, Beurzenstichting, 12.
 Heukelom, 88.
 Heusden, 1.
 Hilvarenbeek, 89.
 Holthalen, 79.
 Hoogwoud, 127.
 Hooydonk, 204.
 Hulsel, 88.
 Hulten, 251.
 Kessel, 88.
 Cortessem, 88.
 Cuijk, 1.
 Lagemierde, 82, 89 vlg., 103.

- Leiden, Begijnen, 17.
 Leuven, 89.
 —, abdij St. Gertrudis, 88.
 Lidorp, 79, 103.
 Lier, 89
 Lierop, 90 vlg.
 Lieshout, 79, 82, 88, 101—
 104, 201.
 Liessel, 88.
 Lith, 88.
 Luik, 89.
 —, St. Lambertus, 88.

 Maeseyk, 89.
 Maren, 88.
 Meerveldhoven, 88.
 Megen, 245.
 Mierde, 79.
 Mill, 90.
 Moerdijk, 2.

 Nijmegen, 1 vlgg., 140.
 —, Lazaristen, 3.
 —, Zusters van Schijndel, 3.
 Nieuwkuijk, 251.
 Nistelrode, 88.

 St. Oedenrode, 1, 145, 168.
 Oerle, 82, 91.
 Oirschot, 1.
 —, kapittel, 61.
 Oisterwijk, 2, 88.
 —, Zusters van Oirschot, 3.
 Opmeer, 127.
 Opwetten, 88.
 Orthen, 176.
 Oss, 1, 10, 88, 245, 316.
 —, Groote kerk, 113.
 —, pastorie, 129—138.
 —, St. Theuniskapel, 315.
 —, Beneficiën, 315.
 —, O. L. Vrouwe Broeder-
 schap, 315.

 Oud-Heusden, 251.
 Ours, 103.
 Overbrugge, 83, 86.
 —, Tienden, 77.
 Overloon, 88.
 Overpelt, 79.

 Poppel, 181.
 Postel, abdij, 82—98 pass., 224.

 Ravenstein, 1.
 Reusel, 90 vlg.
 Riethoven, 89.
 Rixtel, 93, 99, 103 vlg., 201.
 —, kerkelijke tienden, 74 vlg.
 Roermond, abdij Oud-Mun-
 ster, 88.
 Rosele, 79.
 Rosmalen, 2.

 Schaft, 88.
 Schijndel, 89.
 Son, 88.
 Sondervik, 79.
 Sterksel, 2.
 Strijp, 88.

 Tilburg, 1 vlg., 89.
 Tongerlo, abdij, 89, 253.
 St. Truijen, abdij, 88.

 Udenhout, 88.
 Utrecht, 16.

 Valkenswaard, 1, 88.
 Veghel, 1.
 Veldhoven, 88, 91.
 Vught, 88.

 Wychen, Franciscanessen, 3.
 Waalre, 88.
 Woensel, 2.

 Zalt-Bommel, 1.
 —, St. Martinuskerk, 316.

Register van Zaken.

- Beelden, Mirac.**, 11.
Beeldstormerij, 315.
Begijnen, 17.
Beneficiën, 245—249, 315.
Benoemingen, 5—10.
Beurzen, 163.
Beurzenstichting, 12.
Broederschappen, 67 vlg.,
 170—198, 315.

Chijnsen, Kerkel., 315.

Derde Orde H. Franciscus,
 14, 17.

Fundatiën, 139—169.

Inquisitie, 13—60.

Jus patronatus, 83 vlg.

Kerkwijdingen, 2, 315.
Klokken, 202—237 pass., 310.
Klokkenspel, 202—237 pass.
Collatierecht, 245—249.
Communicanten, 1.
Kroniek, bisdom, 1—12.

Leestafel, 313—316.

Minderbroeders, 20.

Naasten van Kerken, 113—
 128, 238—244, 250—312.
 — — **Pastorie**, 250—312.

Onderscheidingen, Pausel., 10.

Prebenden, 145, 168.
Priesterwijdingen, 3 vlg.

Scholen, 142, 145 vlg., 152 vlg.
Spinden, 81.
Sterfgevallen, 4 vlg.
Stichting van kapel, 66.
Synode, dioc., 11.

Tienden, Kerkel., 74 vlg., 92
 vlg., 99 vlg., 120.
Toren, afstand van kerk-, 310.

Verplaatsingen, 5—10.
Vicarieën, Stichting van, 316.

H. J. M. EBELING.

ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL VAN „BOSSCHE BIJDAGEN”

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. X. AFLEV. 3. DECEMBER 1930

MAGAZIJN ST. JOZEF

Speciaal adres voor complete installering van

KLOOSTERS en GROOTE INRICHTINGEN

in

PORSELEIN, GLAS, AARDEWERK,
ROESTVRIJE TAFEL- EN DESSERTMESSEN
TAFELZILVER ALPACCA

in Gero zilver en Rembrandt Zilver

Reiziger door het heele land te ontbieden

Telef. 485 — L. DERKS — 's BOSCH

Fabriek van Machinale Houtbewerking „De Mark”

JACQ. van GROENENDAEL

BREDA

Alle Timmerwerken

Speciaal in eikenhouten Kerkbanken,
Kerkstoelen, Schoolbanken enz.

Gebr. WEHMEIJER, 's-Hertogenbosch

Liturgische Paramentiek

Zijden Kazuivels (zonder katoen) 30-33 gulden
Kazuivelstoffen, franjes enz. voor Vereenigingen
tegen en-gros prijzen

---

vacant

Oude en Nieuwe Boekhandel
UITGEVERIJ
N.V. v./h. DEKKER & v. d. VEGT en
J. W. v. LEEUWEN
Oranjesingel 4, NIJMEGEN
Oude Gracht, UTRECHT
 Verzendt op aanvraag gratis
Catalogen.
Koopt oude Boeken.

B. ZWAANS
TILBURGSCH
Steenkolenhandel
TEL. 216.
Piusstraat 89, Tilburg

H. VERBUNT VAN DIJK

Gasthuisstr. 64

TILBURG

Kerkelijke Kunst

Gegarandeerd Zuivere Miswijnen

Alle Kerkbenoodigdheden

Kloosterstoffen

Herdinand H. J. van den Eerenbeemt

Fabrikant van Kerksaarsen,

Witte Was, Wierook, Godslamp-olie, enz.

Holleveranciers van
Z. H. Paus Benedictus XV

's-Hertogenbosch,

Hinthamerende 53

ATELIER VOOR KERKELIJKE KUNST

OPGERICHT 1872

H. VAN DER GELD & ZOON

'S-HERTOGENBOSCH

□ BEELDHOUWWERKEN □

KERKMEUBELEN IN HOUT EN STEEN

□ IN VERSCHILLENDE STIJLEN □

POLYCHROMIE

□ □ □

KRUISWEGEN

OOK IN GIPS

H. FUNNEKOTTER

✻ ✻ ROTTERDAM ✻ ✻

WEDEROM VERKRIJGBAAR:

de bekende Loopers „Super aspidem”

op 70 en 90 c/m. breedte.

Smyrna-loopers en Tapijten

in elke gewenschte afmeting, naar speciale ontwerpen.

BILLIJKE PRIJZEN.

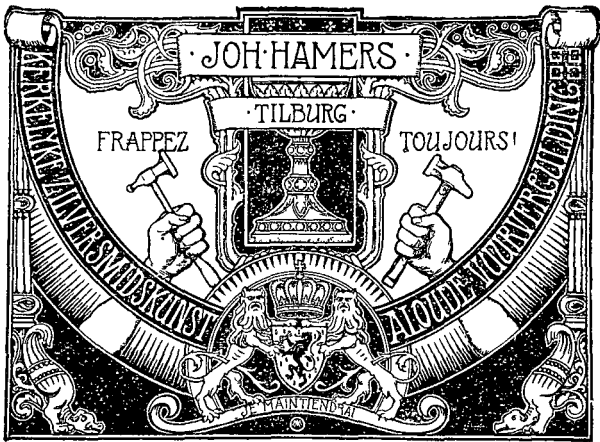

Eenige werkplaats te Tilburg

Langestraat 51

Langestraat 51

Groote voorraad in alle metalen Kerkwerken

1^e Klas werk aan voordeelige prijzen

Firma J. H. de Leeuw
's-HERTOGENBOSCH

Groothandel in Koloniale waren

Koffie = Thee

Telefoon 497 en 1146

GEBRUIKT

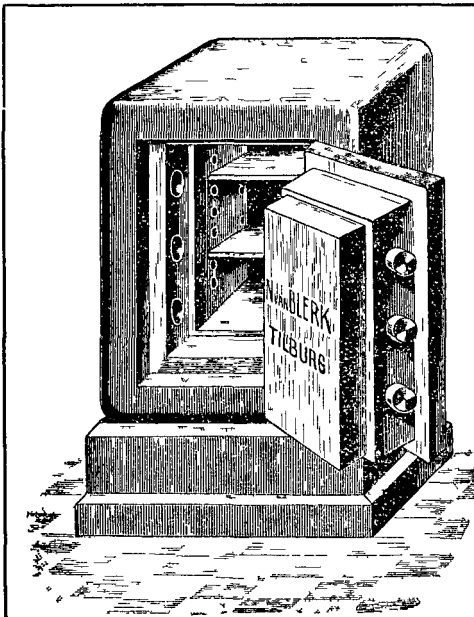
de hoogfijne soorten ONTBIJTKOEK

uit de Stoomkoekfabriek „DE STER” van

GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

Voor kostscholen en gestichten speciale conditiën.

Vraagt nog heden prijs aan bij GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

VAN BLERK's
TABERNAKELKASTEN

VAN BLERK's
OFFERBUSSEN

VAN BLERK's
KLUISDEUREN

VAN BLERK's
BRANDKASTEN

„De beste waarborg”

Zonder eenige verplichting
persoonlijk te ontbieden

VAN BLERK's
Brandkastenfabriek

Tilburg, Tel. Int. 374

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg.

Beste adres voor zuivere, harsvrije

WIEROOK.

Deze voldoet geheel aan de voorschriften van het Caeremon. Episcop., waarin verlangd wordt, dat bij de vermenging de wierook in hoeveelheid verre de andere bestanddeelen overtreffe. :—:

Prijs f 1.30 — f 1.60 — f 1.80 per pond.

PITTEN GUILLO voor Godslampen f 1.75.

MEDAILLES H. Familie (koperen) 20 ct. — f 17.50 per 100.

” ” ” (aluminium) 8 ct. — f 7.00 per 100.

” **Congregatie O. L. Vr.**, 12¹/₂ ct. — f 10 per 100.

DIPLOMA'S H. Familie en Congregatie vanaf 20 ct.

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg.

Mgr Dr TH. GOOSSENS

Het Arme Brabant

Prijs f 0.70

Het Keerpunt van Brabant, 1 Maart 1796

Prijs f 0.70

ERVEN & C°. OIRSCHOT
STOELENFABRIEK

KERKSTOELEN in elk gewenscht model

STOELEN voor PATRONATEN en andere
VEREENIGINGSGEBOUWEN

Vraagt CATALOGUS.

Uitgaven van G. MOSMANS & ZOON, 's-Hertogenbosch
Uitgever van den H. Stoel

Bij alle boekhandelaren verkrijgbaar:

NAZARETH. Conferentiën vooral voor Directeuren van H. Familie, door A. VERGNES C. SS. R., 2 deelen ingenaaid f 6.— In 2 banden f 8.—

HET GEBED EN HET GEESTELIJK LEVEN volgens de H. Schrift en de Klooster-traditie, naar het Fransch van DOMNA CECILIA BRUIJÈRE, door C. Louwerse Obl. O. S. B. Nieuwe uitgave, ingenaaid f 2.75; gebonden in linnen band f 3.50.

HET RIJK GODS. Gedachten voor het Katholiek Gebedsleven, door DR N. GIHR. Ingenaaid f 2.50; in linnen band f 3.25.

HET INWENDIG LEVEN of de ziel van het Apostolaat, door DOM. J. B. CHAUTARD, Abt van Sept Fons, vertaling van H. MOSMANS C. SS. R. In linnen band f 1.50.

HET H. HART VAN JEZUS, beschouwd in de Katholieke overlevering, door DR G. KANTERS, Priester van het H. Hart.

I. Verklaring van de Litanie van het H. Hart. II. Verlangens en Beloften van het H. Hart. III. De Godsvrucht tot het H. Hart in de vroegere Staten der Nederlanden.

Elk deel vormt een afzonderlijk geheel. Prijs f 1.25 per deel.

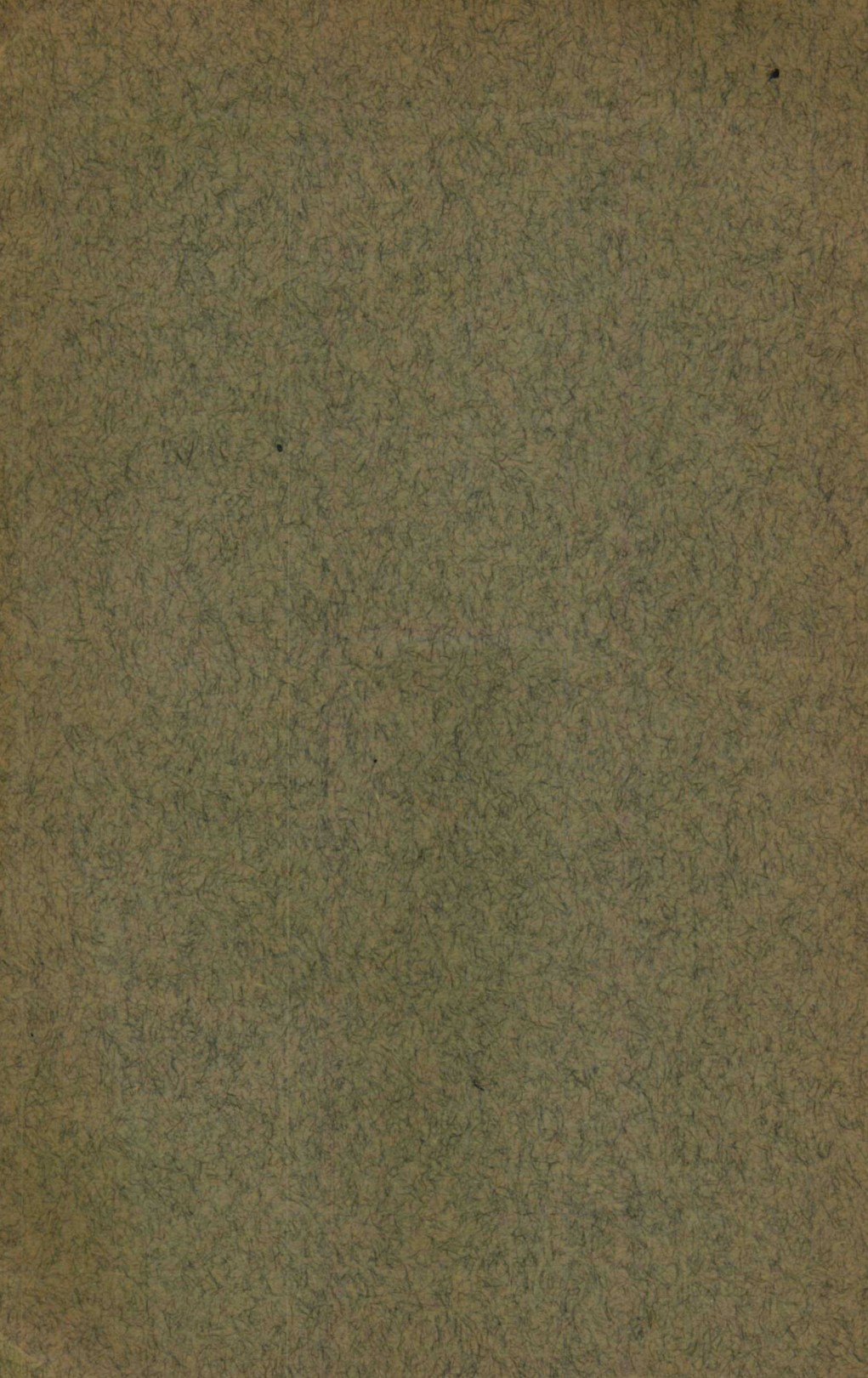
PRACHTBOEKJES VOOR GEESTELIJKEN

uit Opvoedkundige Brochurenreeks

onder leiding van FR. S. ROMBOUTS

1. *Fr. S. Rombouts: Vóór alles idealen!* . . . . . f 0.50
4. *Fr. M. Thomas: Moderne sport en lichaamscultuur.* „ 0.80
5. *G. Lamers S. J.: Petrus Canisius als opvoeder* . . „ 0.70
6. *P. Gervasius Cap.: Bovennatuurlijke Paedagogie.* . . „ 0.70
11. *J. J. Doodkorte: Jeugd en lectuur* . . . . . „ 0.30
12. *P. Gervasius: Ons bovennatuurlijk organisme.* . . „ 0.70
13. *Guibert-Kluivers: Kuischheid.* . . . . . „ 0.70
21. *Morice-van Bladel: De teugels strak* . . . . . „ 0.80
25. *Maarten van Maasveld, Pr.: Kindsheid en Kuisheid* „ 1.—
28. *Fr. S. Rombouts: Deugdpedagogiek en cultuurpedagogiek* . . . . . „ 1.—
33. *Fr. Vict. Claassen: J. J. Rousseau en zijn pedagogiek* „ 1.40
34. *P. Gervasius: Maria in de opvoeding.* . . . . . „ 0.90
36. *P. Gervasius: E. K. in opvoeding en onderwijs* . . „ 1.40
37. *J. Guibert: Het karakter* . . . . . „ 1.10
38. *F. J. Schimmel, Pr.: Leven en verzorging der rijpere jeugd* „ 0.75
40. *P. Gervasius: Algemeene deugdpedagogiek.* . . . . „ 0.75
41. *Dr. W. Geerts M.S.C.: Zoo ge volmaakt wilt zijn* . „ 1.—
43. *Dr. W. Geerts: Bedenkt dit: wie karig zaait, zal karig maaien* . . . . . „ 1.—
44. *Br. Hyacinthus: Baanbrekers (Mgr. Rutten en Br. Bernardus).* . . . . . „ 1.—
45. *A. Merk S. J.: Uit liefde (meditaties voor opvoeders)* „ 0.80
46. *P. Damasus Cap.: De toekomstige moeders* . . . . „ 0.75
47. *P. Gervasius: Bijzondere Deugdpedagogiek I* . . . . „ 0.75
48. *Zr. M. Theresina: Mgr. Joan. Zwijsen als pedagoog* „ 1.60
49. *Fr. S. Rombouts: Don Bosco, zijn leven en daden* . „ 1.30
50. *O. Cohausz S. J.: In Jezus' gevolg (overw. voor onderw.)* „ 2.25
51. *Fr. S. Rombouts: Don Bosco als opvoeder* . . . . „ 1.20
52. *Fr. S. Rombouts: Cultuurverankering* . . . . . „ 1.25
53. *P. Gervasius: Opvoeding tot rechtvaardigheid en godsdienstigheid* . . . . . „ 1.25
54. *Fr. S. Rombouts: Te wapen tegen 't bederf onzer dagen* „ 1.40
56. *F. D. Wagemakers: Marcellin Champagnat.* . . . . „ 1.20

UITGAVEN VAN HET R. K. JONGENSWEESHUIS, TILBURG

J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL OPGERICHT 1848

TILBURG

INTERESSÉ DE LA MAISON

SCHRODÈR & DE CONSTANS

BORDEAUX

SPÉCIALITÉ VINS FINS ET

VINS CACHET DU CHÂTEAU ET

ÉTAMPÉ

PROPRIÉTAIRE DE LA RÉCOLTE ENTIÈRE 1928 ET
1929 DU **DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN**